

TOPLUMSAL DEĞİŞİM, YAŞAM BİÇİMİ VE TELEVİZYON

Uğur Baloğlu

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını:604

Araştırma İnceleme Dizisi: 217

ISBN: 9789751753717

Toplumsal Değişim, Yaşam Biçimi ve Televizyon

Uğur BALOĞLU

© Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı - 2022

E-Yayın

www.akmb.gov.tr

Redaktör:

Grafik Tasarım: Ömer GÜCCÜK

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Baloğlu, Uğur

..... Toplumsal değişim, yaşam biçimi ve televizyon / Uğur Baloğlu .-- Ankara :

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı , 2022.

281 s. : grafik, tablo ; 24 cm .-- (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; 604 . Araştırma - İnceleme Dizisi ; 217)

ISBN: 9789751753717

1. SOSYAL YAŞAM -- KÜLTÜR
2. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI -- TARİH
3. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI -- SOSYAL YÖNLER
4. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI -- TELEVİZYON
5. TELEVİZYON -- SOSYAL YÖNLER
6. TELEVİZYON -- PSİKOLOJİK YÖNLER

I. e.a. II. dizi

302.23

Uluslararası Yayınevi Beyannamesi

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 1983 yılında kurulmuş olup 39 yıldır uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. "Tanınmış Uluslararası Yayınevi" kategorisinde yer alan AKM; yayımladığı özgün bilimsel kitaplar, çeviri eserler (Almanca, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça vd.) ve bilimsel süreli yayınlar ile çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yürütmeye devam etmektedir.

AKM tarafından yayımlanan eserler, Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almakta; dünyanın en geniş çevrim içi kamu erişim kataloğu olan Worldcat.org'da dizinlenmektedir.

Yayınlarmızla ilgili ayrıntılı bilgiye akmb.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM,
YAŞAM BİÇİMİ VE TELEVİZYON

Uğur BALOĞLU

ÖN SÖZ

Dünyada ve özelde Türkiye’de 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan küresel ekonomi politikalar, toplumların kültürel ve toplumsal değişimlerinde önemli rol oynamıştır. Temeli tüketmeye dayalı yeni küresel kapitalist söylem, geleneksel değerleri aşındırıp modernlik söylemi altında tüketimi olumlamakta ve toplumun giderek tüketim odaklı yaşayan bir yapı olmasına çalışmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçları tarafından üretilen programlar ve çalışan bireyin akşam işten eve geldikten sonra televizyondan aktarılan enformasyonlar önem kazanmaktadır. Bu durum 1990’lardan bugüne en fazla izlenen program türlerinden televizyon dizilerinde yansıtılan yaşam biçimlerinin değişimini incelemeyi değerli kılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de hangi yaşam biçimlerinin televizyon dizileri üzerinden yansıtıldığının ve dizilerde yansıtılan toplumsal yaşam biçimlerindeki değişimin, 1990’lar, 2000’ler ve 2010’larda seçilen televizyon dizileri üzerinden göstergebilimsel yöntemle saptanması amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışma, küreselleşen dünyada uygulanan ekonomi-siyasal politikaların geleneksel-modern gerilimi üzerinden Türkiye’de yaşam biçimlerine ne şekilde yansıyor televizyon dizilerinde nasıl yansıtıldığını ortaya koyma açısından önemli bulunmaktadır. Çalışmada üç farklı dönemden seçilen toplam dört adet yerli televizyon dizi örneği, temel yaşam biçimleri bağlamında göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle çözümlenmiştir.

Bu araştırmada bana kapısını her zaman açık tutan, bir arkadaş gibi yol gösteren engin bilgi birikimi ve deneyimiyle çalışmamı yönlendiren, sorduğum tüm sorulara cevap veren akademik dünyanın değerli kişilerinden çok kıymetli hocam Prof. Dr. Neşe KARS TAYANÇ’a bu uzun maratonda benim yanımda olduğu için çok teşekkür ederim. Çalışmanın kuram ve yöntem aşamasında engin akademik bilgi birikimiyle büyük katkılar sağlayan Prof. Dr. Peyami ÇELİKCAN’a; rahatlatıcı üslubuyla beni sürekli destekleyen, bir hocadan çok bir arkadaş gibi yaklaşan, çalışmanın daha pratik olması konusunda yönlendirmeleri ile beni rahatlatan Doç.Dr. Gülin TEREK ÜNAL’a ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı’na ve ayrıca Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Dr. Zeki ERASLAN’a teşekkür ederim.

Son olarak 5 yıl boyunca benimle birlikte aynı süreçten geçen, maddi ve manevi her türlü zorluğu atlatmamı sağlayan ve hep yanımda olan biricik eşim Pınar ERGUN BALOĞLU’na çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM TOPLUMSAL YAŞAM VE DEĞİŞİM İLİŞKİSİ.....	4
1.1. Toplumsal Yaşam Biçimi	5
1.1.1. Geleneksel - Modern Gerilimi ve Belirleyici Faktörler	7
1.1.1.1. Geleneksel Toplumda Yaşam	12
1.1.1.2. Modern Topluma Geçiş.....	20
1.2. Toplumsal Değişim Üzerine Kuramsal Yaklaşım	36
1.2.1. Toplumsal Değişme Kuramları	36
1.3. Toplumsal Değişimin Nedenleri.....	53
1.3.1. Çevresel Etmenler: “Doğa”nın Değişime Etkisi.....	54
1.3.2. Demografik Etmenler: Nüfus Hareketleri ve Göçler	55
1.3.3. Değişimin Siyaset ve Ekonomi ile İlişkisi	56
1.3.4. Kültürel Etkenler – İnsan Doğası	59
1.3.5. Teknoloji - Değişim İlişkisi.....	61
İKİNCİ BÖLÜM MODERNLEŞME VE BATILILAŞMA BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM	65
2.1. Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme Hareketleri (18. ve 20.yy)	66
2.1.1. Tanzimat Fermanı	69
2.1.2. Islahat Fermanı.....	71
2.1.3. I. ve II. Meşrutiyet (1876-1908)	74
2.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Hareketleri	76
2.2.1. Devrimler	78
2.2.1.1. Siyasi Alanda Yapılan Devrimler.....	80
2.2.1.2. Ekonomi – Hukuk Alanda Yapılan Devrimler	84
2.2.1.3. Eğitim – Kültür Alanda Yapılan Devrimler	88
2.2.1.4. Toplumsal Alanda Yapılan Devrimler	92
2.2.2. Köyden Kente Göçler	97
2.2.2.1. Göç ve Kentleşme.....	100
2.3. 1980’den Günümüze Türkiye’de Modernleşme	105
2.3.1. Neoliberal Politikalar	107
2.3.2. Siyaset - Toplumsal İlişkisi	111
2.3.3. Tüketim Toplumuna Geçiş.....	118
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PROGRAM TÜRÜ OLARAK TELEVİZYON DİZİLERİ- NİN DÖNÜŞÜMÜ.....	125
3.1. Toplumsal İlişkiler Bağlamında Televizyon Dizileri	127
3.1.1. Eğlencenin Dönüşümünün Televizyon Dizileri ile İlişkisi	132

3.1.1.1. İş Dışı Zaman Kullanımının Değişimi	137
3.1.1.2. Televizyon Dizilerinde Toplumsal Yaşam.....	143
3.2. Televizyon Dizilerinde Yaşamların Yeniden Kurgulanışı	147
3.2.1. Karakterlerin Giyimlerindeki Değişim	150
3.2.2. Mekanlar ve Kullanım Biçimlerindeki Değişim.....	158
3.2.3. Yeme-İçme Alışkanlıklarındaki Değişim	166
3.2.4. Araç-Gereç Kullanımındaki Değişimi	171
3.3. 1990 Sonrası Kamusal – Özel Televizyon Yayıncılığındaki Değişimler	176
3.3.1. Kanal Yayın Politikaları (Siyasi, Ekonomik, Toplumsal)	179
3.3.2. Televizyon Programları ve Yayın Akışı Düzenlemeleri	184
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YAŞAM BİÇİMLERİNİN TELEVİZYON DİZİLE-	
RİNDE YANSITILMASI	191
4.1. Temel Yaşam Biçimi Göstergeleri.....	191
4.1.1. Mekan	194
4.1.2. Yeme-İçme	195
4.1.3. Giyim-Kuşam.....	197
4.1.4. Araç-Gereç	198
4.2. I. Dizi 90’lar: Bizimkiler.....	199
4.2.1. 1990’ların Genel Görünümü	199
4.2.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi	202
4.3. II. Dizi 2000’ler: Aliye.....	209
4.3.1. 2000’lerin Genel Görünümü	209
4.3.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi	213
4.4. III. Dizi 2000’ler: Yaprak Dökümü.....	219
4.4.1. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi	219
4.5. IV. Dizi 2010’lar: Medcezir	224
4.5.1. 2010’ların Genel Görünümü	224
4.5.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi	226
4.6. Genel Değerlendirme	231
SONUÇ.....	241
KAYNAKÇA.....	248
DİZİN	279

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Kent ve Kır Nüfusundaki Değişimler	163
Tablo 2. Bizimkiler Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri	208
Tablo 3. Bizimkiler Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen.....	209
Tablo 4. Bizimkiler Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar	209
Tablo 5. Aliye Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri	218
Tablo 6. Aliye Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen	218
Tablo 7. Aliye Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar	219
Tablo 8. Yaprak Dökümü Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri.....	223
Tablo 9. Yaprak Dökümü Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen.....	223
Tablo 10. Yaprak Dökümü Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar	224
Tablo 11. Medcezir Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri	230
Tablo 12. Medcezir Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen.....	231
Tablo 13. Medcezir Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar	231

GİRİŞ

Kitle iletişim araçları, gelişen teknolojiye koşut her geçen gün toplumsal yaşama daha fazla nüfuz etmekte ve iletişim çalışmalarının temel araştırma konularından biri olma niteliğini sürdürmektedir. Ulusal kültürün inşasından tüketim toplumun yaratılmasına kadar farklı eksenlerde toplumsal yaşama dahil olan kitle iletişim araçları toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olur.

Bugün insanlar yaşadıkları çevrede ve ülkede gerçekleşen siyasi, ekonomik, toplumsal ve/veya kültürel olay ve olgular hakkında kitle iletişim araçları –özelde televizyon- aracılığıyla bilgi sahibi olurlar. Enformasyonun kamusal ya da özel farketmeksizin kurumlar aracılığıyla insanlara aktarılması ulusal bilincin tesis edilmesini sağlarken iktidarın kendi ideolojisini meşrulaştırması için zemin hazırlar. Özellikle televizyonun sermaye ile ilişkisi 1980 sonrası ekonomi politikalarda gerçekleşen değişimle farklılaşır. Bu dönemde küreselleşme söylemlerinin yayılmaya başlamasıyla ulus-aşırı sermayenin ve özelleştirmelerin önündeki engeller aşılır.

Türkiye’de 24 Ocak Kararları sonrası uygulanan yeni ekonomi politikalar ile birlikte devletin piyasaya müdahalesi yavaş yavaş ortadan kalkar. Bu durumun medya alanına yansımaları ise deregülasyon politikaları sonrası mülkiyet yapısındaki değişimlerde gözlemlenir. 1990 sonrası kamu tekelinin kırılarak büyük sermaye gruplarının medya alanına dahil olması yeni bir döneme girildiğini işaret eder. Holding medyacılığı adı verilen bu yeni dönemde yayıncılık politikaları kamusal yayıncılıktan farklı bir tarz benimser. Kısaca kamu hizmeti yayıncılığı ikinci plana itilerek, ticari yayıncılık anlayışının hakim olduğu döneme girilir.

Televizyon kanallarının arttığı yeni dönemde ticari yayıncılık, yayın akışı ve politikalarını değiştirip daha fazla izleyiciye ulaşmaya çalışır. Tüketicinin giderek olağanlaştığı ve geleneksel özelliklerin kaybolduğu bir dönemi işaret eden 90’lar geleneksel ile modern arasındaki gerilimin yükseldiği bir zaman dilimidir. İç göçün giderek arttığı bu dönemde yeni yaşam biçimleri türemeye başlar. Neoliberal politikaların etkisinin hissedildiği bu dönemde alt ve üst sınıflar arasındaki ekonomik ve sosyal fark da artar. Orta sınıfın yeniden şekillenmesiyle sonuçlanan bu süreçte alt-orta ve üst-orta sınıflar belirginleşir ve küreselleşmeye uyum sağlayan üst-orta sınıf giderek yeni yaşam biçimleri oluşturur. Televizyonun yeni yaşam biçimlerini popülerleştirilmesi ile neoliberal politikalar sonrası küreselleşen kapitalist

söylemin yeniden üretimi arasında derinlikli bir ilişki vardır. İnsanların yaşam ve iletişim tarzlarının, düşünme ve dış dünyayı algılama pratiklerinin yeni yaşam biçimi çerçevesinde değişir.¹ Bu bağlamda yeni yaşam biçimleri geleneksel olana karşı yeniden inşa edilir.

Bugün, televizyon programları 24 saat hiç durmadan devam eden bir döngü içinde izleyicilerle buluşmaya devam eder. Bu döngü içindeki “prime time – ana yayın kuşağı” olarak nitelenen akşam saatleri çok önemlidir. Reklam pastasının en değerli dilimi bu zaman aralığındadır. Radyo Televizyon Üst Kurulu’nun (RTÜK) televizyon izleme eğilimleri araştırmasında belirttiği üzere televizyon dizileri televizyonun en değerli zaman dilimi olan ‘prime time’da en çok seyredilen program türü olarak belirlenmiştir.² 90’lı yılların izler kitle tarafından en çok beğenilen dizileri ele alındığında toplumun gündelik yaşamına ve ilişkilerine koşut yapımlar yayınlandığı gözlemlenir. 1990’larda genellikle mahallede yaşayan bireylerin aileleri, komşuları, akrabaları ve/veya çevreleriyle kurdukları ilişkiler ele alınır. 2000’ler dizi sektöründe endüstriyel, ekonomik ve sanatsal anlamda değişimlerin yaşandığı yıllardır. Toplumun dizi izleme alışkanlığının oluşması, gelişen teknolojinin farklı çekim tekniği olanaklarını sunması ve farklı mekanların kullanımı hem hikayelerin farklılaşmasına hem de farklı türlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu bağlamda milenyum çağı, dizi tüketiminin giderek arttığı bir dönemi işaret eder. 2010 sonrası televizyon dizileri yayın saatleri, süreleri, üretim sayıları bakımından televizyon program türleri arasında en fazla tercih edilen yapımlardır. Kanalların reklam mücadelesinin izlenme oranları ile doğru orantıda gelişmesi, televizyon programları arasında en çok izleyiciye ulaşan yapımların iyice popülerleşmesini sağlar. Bu yıllarda da kanallar farklı türlerle izleyici karşısına çıkar. Aynı zamanda 2010’lar, dizilerin küresel piyasada alışverişinin yoğunlaştığı bir dönemi işaret eder. Dizi ithalat ve ihracatının giderek arttığı bu dönemde kültürel alışveriş önem kazanır.

Çalışma, neoliberal politikalar sonrası özel televizyon yayıncılığının başladığı 1990’lardan 2010’lara toplumsal yaşam biçimleri değişiminin televizyon dizilerinde nasıl yansıdığını incelemekte ve dört bölümden oluşmaktadır. Yaşam biçimleri, literatürde modern dünyanın özellikleri arasında belirlenen bir kavramdır. Bireylerin gündelik yaşamlarında temel

¹ Ünsal Oskay, *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon: Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar*, Sevinç Matbaa, Ankara, 1971, s.74.

² RTÜK-Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması – 2009, 2012.

maddi ihtiyaçları ile kurdukları ilişkiye gönderme yapar ve bir toplumda farklı sınıftaki bireylerin temel yaşamsal faaliyetlerini tüketme biçimlerini referans alır. Literatürde daha önceden yapılmış yaşam biçimleri çalışmaları dikkate alındığında konut, giyim-kuşam, yeme-içme ve ulaşım, eğlence araçlarını kapsadığı belirlenmiştir. Bourdieu, Holt ve Zablocki-Kanter'in yaptığı çalışmalar referans alındığında yaşam biçimleri mekan, giyim-kuşam, yeme-içme ve araç-gereç kullanım pratiklerinde ortaya çıkar. Çalışmada yaşam biçimleri değişimini ortaya koymak için mekan, giyim-kuşam, yeme-içme ve araç-gereç kullanım pratikleri incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde gelenek ve modern kavramları toplumsal yaşamın kurumsal düzlemlerinde ele alınmış; her iki kavramın ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarda neye evrildiği ya da ne şekilde iç içe geçtiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın kuramsal temeli değişme kavramına dayandığından toplumsal değişme ile ilgili kuramlar ile ilgili literatür taraması yapılmış; bununla birlikte toplumsal değişimin içsel ve dışsal faktörleri ele alınarak dördüncü bölümde yapılan çözümleme için kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde geçmişten günümüze Türkiye'deki modernleşme çabaları incelenmiştir. Osmanlı Devletinin son yıllarında başlayan modernleşme süreçleri, cumhuriyetin ilanı ile birlikte kurulan yeni ulus devletin inşası için gerçekleştirilen devrimler ve zaman içinde modern yaşamın baskısı ile birlikte kentleşme ve göç olgusu incelenmiş, son yıllarda neoliberal politikalar ve küreselleşme söylemleri ile birlikte modernleşmenin geçirdiği aşamalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde bir program türü olarak televizyon dizilerinin zaman içinde dönüşümü incelenmiştir. Televizyon dizilerinin toplumsal ile kurduğu ilişki ele alınarak reel toplumsal yaşamdaki eğlence anlayışının geçirdiği değişim üzerinden iş-dışı zaman kullanımını nasıl etkilediği tartışılmıştır. Bununla birlikte 1990'lardan 2010'lara kadar televizyon dizilerinde gerçekleşen yaşam biçimi değişimleri mekan, giyim-kuşam, yeme-içme ve araç-gereç kullanımı üzerinden incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'de özel televizyon yayıncılığı sonrasında kanal yayın politikalarında gerçekleşen değişim ele alınmış ve yayın akışı ile ilişkisi tartışılmıştır. Son bölümde, birinci ve üçüncü bölümde tartışılan gelenek-modern kavramlarının ve yaşam biçimleri göstergelerinin tüm kurumsal yapılar ile ilişkisi bağlamında değişimi; 1990'lar, 2000'ler ve 2010'lar olmak üzere üç farklı dönem içinde seçilen televizyon dizileri üzerinden yapılan çözümlemeler ile ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM TOPLUMSAL YAŞAM VE DEĞİŞİM İLİŞKİSİ

İnsanoğlu çağlar boyu çeşitli gruplar -topluluklar- halinde yaşayarak hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Bu topluluklar içinde yaşayan insanların ise tarihsel, kültürel ve hatta ekonomik ortak değerleri mevcuttur. İnsanların bu topluluklarda oluşturdukları çeşitli kurum ve yapılarla, birbirleriyle kurdukları iletişim sonucu ortaya çıkan bütün ise ‘toplum’dur. Toplum içinde yaşadığı insanların birebir doğrudan toplamı olarak oluşmaz. ‘Toplum’un oluşabilmesi için birbirinden farklı dinamiklerin bir arada var olması gerekmektedir. Bu bağlamda toplum, içerisindeki grupların, kurumların veya örgütlerin birbirleri ile olan ilişkisinden doğar. Toplumsal yapının dinamik oluşu onun değişime açık olduğunun bir göstergesidir.

Toplum kavramını birçok düşünür farklı açılardan ele alarak çözümlemeye çalışmıştır. Kimi düşünür işlevselci açıdan yaklaşırken kimisi de çatışmacı olarak ele almıştır. Ancak bütün bu yaklaşımların birbiri ile kesiştiği noktalar saptandığında; “insan ve toplumu birlikte ele almak; bunları birlikte değerlendirmek tutumu bütün düşünürlerde vardır”³ sonucuna ulaşılır.

Toplum kavramı, Berelson ve Stainer’e göre; belirli bir toprak parçası üzerinde uzun zaman boyunca bir arada aynı yaşam biçimini paylaşarak yaşayan insanların oluşturduğu topluluklardır.⁴ Parsons ise toplumu farklı işlevlere sahip yapıların birbirleriyle ilişkisinden oluşan bir bütün olarak açıklar.⁵ Luhmann toplumu Parsons’a ek olarak kendi kendine yeterli, “bireylerin karar ve katılımlarından bağımsız” geniş sosyal sistem olarak tanımlar.⁶

Görüldüğü üzere ‘toplum’ kavramı üzerine farklı düşünür ve kuramcılarının birbirinden farklı yorumları mevcuttur. Comte’dan bugüne yapılan kavramsallaştırmaların ortak özelliğine bakıldığında toplumun “onu meydana getiren bireylerin dışında, onlardan farklı bir bütünlük”⁷ olduğu görülür. Comte’un bu farklı bütünlüğü tanımlaması; “tarihsel gelişim

³ C.W.Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2007, s.17.

⁴ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 43.

⁵ Tuncay Ceylan, “Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2011, (89-104), s.90.

⁶ Celaleddin Çelik, Niklas Luhmann’da Sosyal Sistem Olarak Toplum ve Modern Toplumun Karmaşıklığı Sorunu, *Bilimname: Düşünce Platformu*, Sayı 1, 2007, s.71.

⁷ Nihat Erdoğan, “Toplum ve Toplumsal Yapı Kavramları Üzerine”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.59.

içinde kültürün ve uygarlığın somutlaştığı ve bu nitelik ile de bireylerden farklı gerçekliği olan önemli bir bütündür”⁸ şeklindedir. Bu tanımlamadan hareketle toplum, tarihsellik bağlamı içinde insanların birbirleriyle ilişkisiyle somutlaşan geçmişten geleceğe aktarılan değerlerin olduğu bir bütün olarak yorumlanabilir. Bu nedenle toplum, öncelikle tarihsel bağlam içinde ele alınması gereken bir kavramdır. Böylece geleneksel ile modern karşıtlığı, ikiliği veya gerilimi belirlenebilir.

1.1. Toplumsal Yaşam Biçimi

Marks’ın sınıf teorisi bağlamında birey ekonomik şartlarının kendisine izin verdiği ölçüde yaşam biçimini şekillendirebilir. Bu bakışla bireyin değer yargıları, tutumları ve hayatı algılama biçimi ekonomik standartlarla oluşan yaşam biçimi ile belirlenir.⁹ O halde ekonomik sınıflarla ayrımlanan toplumsal yapıda bireyler kendi konumlarına göre belirlenen diğer bireylerle bir ortaklık kurabilir. Böylece farklı sınıftan bireylerin aynı yaşam biçimlerini deneyimlerinden bahsedilemez. Ancak bu bakış açısının ekonomiyi yaşam biçimlerini belirleyici bir unsur olarak nitelemesi günümüzü anlamak açısından yeterli değildir.

Yerleşik hayata geçildikten sonra değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla birlikte günümüz insanların verili toplumlarda yaşadığı açıktır. Verili toplumlarda oluşan düzenleyici davranışlar toplumsal sistemde insanları belirli bir düzen içerisine sokar. Farklı sınıfların bir arada yaşamasını sağlayan da bu ortak değerleridir. Farklı yaşam biçimlerinin toplamı olarak göze çarpsa da, bir toplumun kendine özgü bir “yaşam biçimi” mevcuttur. Bu ise, biraz önce ifade edilen ortak değerler, davranışların – özdeğin, içeriğin - gerçekleşmesiyle mümkün olmaktadır.

Biçim, en yalın haliyle ‘sınırlanmakla belirlenmiş özdektir’. Kavram, etimolojik açıdan dilimize ‘biçmek’ kökünden türer. O halde biçim, herhangi bir varlığı sınırından ‘biçim’ ya da ‘kesim’ yoluyla çevresinden ve başkaca her şeyden ayırarak belirtmesidir. Antikçağ felsefesinde ise, düzenlenmiş özdek anlamında kullanılan biçim kavramı, Yeniçağ felsefesinde ‘düzene girmiş olan’ ve ‘düzene sokan’ anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde ise içeriğin (öz’ün) yapısıdır. Aynı zamanda içeriğin karşıtı değil, onunla bağlaştık bir yapıdadır. Bu bağlamda yaşam biçimi kavramı, insanların yiyecek, giyecek,

⁸ B.S.R Green and E.A. Johns, *An Introduction to Sociology*, Pergamon Press, London, 1968, s.58.

⁹ Michael E. Sobel, *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses*, Academic Press Inc. New York, 1981, s.7.

barınak, dinlenme, eğlenme vb. gereksinmelerini karşılamaya ilişkin koşulların gösterdiği belirli biçimdir.¹⁰

Yaşam biçimi ile kültür arasındaki derin ilişki genellikle iki kavramın karıştırılması ile sonuçlanır. Ancak toplumsal yaşam biçimleri kültür ile her ne kadar ilişkili olsa da tamamen ona bağlı değildir. Zira verili toplumsal değerler, ‘zamansallık ve uzamsallık’¹¹ çerçevesinde değişime uğrayabilir. O halde süregelen bir yapıdan söz etmek mümkün değildir.

Modernitenin, insanların toplumsal hayatta yaşayış biçimlerini değiştirmesi buna bir örnektir. Özellikle kapitalist ekonomik modelin burjuva sınıfı ile iktisadi işleyişi ele geçirmesinden sonra özgürlüğüne kavuşan, aklını kullanan, araçsallaşan insan ile birlikte toplumsal yapı değişmeye başlamıştır. Çünkü kapitalizm insana ‘özel mülkiyet’ hakkı tanımıştır. İnsanların sahip olduklarıyla güçlü olabildikleri, toplumsal sınıf arasında geçişin ekonomik anlamda kendilerine hak tanıyabileceği ve bu yüzden karşılarına çıkan kişilerle sürekli rekabet halinde olan bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Özellikle burjuva sınıfının ticaretten kazandıkları ile iyice güçlenmesiyle birlikte yönetimde kendilerinin de temsil edilmesini istemeleri -söz hakkı talebi- ve teknolojinin gelişimi ile birlikte insan gücünden sanayileşmeye geçiş süreci modern dünyaya doğru gidişin göstergeleridir. Kapitalizm öncesinde de özel mülkiyet hakkı vardı ancak bu hak bireye tamamen o mülkün sahibi olduğunu göstermiyordu. Çünkü feodal düzende var olan bütün mülk hükümdara aitti. Bu bağlamda gelenekselden moderne doğru geçiş sürecinde kapitalist sistem, “modern toplumsal yaşamı, geleneksel dünyanın kurumlarından kopartma işinde önemli bir rol oynamıştır”¹².

Modern yaşama geçişte toplumların harekete geçmesini sağlayan en önemli etmenlerden biri kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle matbaanın bulunuşuyla birlikte belirli güçlerin (kilise, hükümdar vb.) elinde tutulan bilginin yayılımı sağlanmış ve insanların diğer insanlarla etkileşimleri dolaylı yollardan da olsa kurulabilmiştir. Dünyayı, hayatı, doğayı, sistemi vb. yorumlayan düşünürlerin kendi düşündüklerini diğer insanlarla paylaşmaları ve insanların kendi hayat deneyimlerini okudukları düşünürlerin düşünceleri

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Cilt 1 (A-D), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 159, 160.

¹¹ Toplumsal sistemlerin zaman ve uzam ile ilişkisini daha detaylı incelemek için: Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, Cambridge, 1985; Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012; David Morley, Kevin Robins, *Kimlik Mekanları*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2011; David Gross, “Time-Space Relations in Giddens Social Theory”, *Theory, Culture & Society* In *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, No. 2, 1982.

¹² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.58.

ile yorumlaması düşünen, aklını kullanan insanların var olmasını sağlamıştır. Düşünsel anlamda yaşanan bu gelişme, aynı zamanda, burjuva sınıfının “daha verimli, daha çok vergi hasılatı sağlayabilecek gibi görünen yeni dünya”ya ulaşabilmek için kendi ekonomilerinin gelişimine yarar sağlayacak mesleklerde çalışacak halkın eğitimi için de kullanılmıştır.¹³

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişte insanlar; kendilerinin birey olduğunu, bireysel özgürlüklerinin varolan iktidar tarafından engellenmek istendiğini, kendilerinin dünyaya özgür bir birey olarak geldiklerini ancak sonrasında özgürlüklerini kaybettiklerini ‘kısa bir süre de olsa’¹⁴ anlamışlardır. Geleneksel toplumda, sınırları belirlenmiş toplumsal ilişkilerle yaşam biçimlerini oluşturan insanlar, kendilerine dayatılan ve yaşamaları gereken hayatı yaşayarak bu dünyaya gelme görevlerini ifa ederlerken; modern dünyada kendi aklını kullanarak özgür bir biçimde, kendi isteğiyle yaşamını oluşturabilme hakkını elde edeceklerini düşünmüşlerdir. Ancak ilerleyen yıllarda özellikle sanayileşme ve üretim araçlarının ve ilişkilerinin değişimiyle birlikte insan yine sınırları belirlenmiş bir hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

1.1.1. Geleneksel - Modern Gerilimi ve Belirleyici Faktörler

Geleneksel ile modern arasındaki gerilimi belirleyebilmek için öncelikle kavramsal olarak bir temele oturtmak gerekmektedir. İki kavramın birbiri ile ilişkisini anlayabilmek için var oldukları sistemlerdeki, bütün yapılar bağlamında ele alınması ve yapılarıdaki temel farklılıklarının belirlenmesi gereklidir. Genel anlamda bu iki kavramın yönü birbirinin tersidir. Gelenek geçmiş ekseninde yol alırken, modern gelecek ekseninde kendi alanını inşa eder. Bu anlamda biri var olanı muhafaza etmekle yükümlüken diğeri sürekli

¹³ Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, Yky Yayınları, İstanbul, 2013, s.199.

¹⁴ Burada dikkati çekmek istenilen nokta mutlaki monarşide insanların kral ya da imparatorların ‘kulları’ ya da ‘köleleri’ olarak herhangi bir hakka sahip olmadan sadece seçkinlere hizmet için dünyaya geldiklerine olan inancın sorgulanmaya başlamasıdır. Dünyanın bir çilehane olduğu olgusunun ters yüz edilerek ezilmenin ya da sömürülmenin kadere bağlı olmadığı, bunların geçmişten gelen dünya siyasetinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu durum burjuva sınıfının yönetimi ele geçirdikten sonra çeşitli araçlarla çeşitli kurumlarda baskıyı kurmasıyla sona ermiştir. Bu iki durum arasında geçen zamanda insanlar özgür birer birey olarak kendilerini konumlandırabilmişlerdir. Ancak bu durum burjuva sınıfının araçsallaşan aklı ile kapitalist sistemin insanlara özgür oldukları bilinç yanılsamalarını kurarak bozulmuştur. Oskay bu durumu şöyle açıklar: “Burjuvazi, kendi sınıf iktidarını kurumsallaştırıncaya dek modern kişilik yapısını savunmuştur. Yani, insanın, içinde yaşadığı toplumsal sistemin kültürünün düzara bir türevi değil, başat kültüre karşı bilinçli anlarında eleştirel bir bakışla hayata anlam vermek isteyebileceği bir birey olmasını savunmuştur.” Ancak, iktidarını kurumsallaştıran burjuvazi, insanı, eleştirel olmayan, sıradanlaşmış, kitleselleştirilmiş insanlardan oluşan yeni bir kültür yaratmayı başarmıştır. Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, YKY Yayınları, İstanbul, 1998, s.177,178.

ilerlemecilik düşüncesiyle var olanı yıkıp yenisini kurmakla meşguldür.

Modernlik terimi, on dokuzuncu yüzyıl ve sonrası Alman sosyolojik teorilerinin bakış açısıyla ele alındığında, “geleneksel düzenle karşıtlık içinde” olduğu görülmektedir. Bu karşıtlık “toplumsal dünyanın ilerici iktisadi ve yönetsel rasyonelleşmesini ve farklılaşmasını içerimler”.¹⁵ Yardımlı’ya göre ise, yeni olan eski olan ile karşıtlık içinde belirlendiği gibi geleneksel olan da modern ile karşıtlık içinde belirlenir.¹⁶ Goody, bu yaklaşımların doğru olmadığını belirterek bu durumun kavramsal kopukluklar yaşatacağını belirtir. Ona göre şu an ki konumumuz geçmişle bağımızın kopuk olmasını değil, fakat bize aktarılanlarla daha az bağlı olmamızı ifade eder. Değişimin mümkün olması için, temel iletişim aracı olan sözlü ve yazılı dilin geçmişin geleneklerine böylesi bir bağlılığı gereksindiği açıktır.¹⁷ Modern ve geleneksel ikiliği üzerinde birçok farklı yaklaşım vardır. Önemli olan bu iki kavramın hangi alanlarda birbiriyle kesişip, hangi alanlarda ayrıldığıdır.

Geleneksel kavramı günümüz dünyasında kendi anlamını modern bakış açısıyla kurabilmektedir. Bunun nedeni modern öncesi zamanda kavramsal olarak gelenek kavramına ihtiyaç duyulmamasıdır. Bu onun modern bakış açısıyla negatif anlam yüklü bir kavram olarak çıkarımsanmasına neden olur. Bu durum Batı merkezci bakış açısının gerileme dönemi olan Orta Çağ’ın “Karanlık Çağ” olarak nitelenmesi ile paraleldir. Geleneksel ve modern ikiliğinin gerilimini anlayabilmek için bu iki kavramın tarihsel kullanımları çerçevesinde değerlendirilmeleri gerekir. Bu bölümde geleneksel – modern ikiliği, iyi-kötü, üstün-aşağı olarak değil kavramsal olarak belirleyici etmenler üzerinden tanımlanacaktır. Gelenek kavramı en genel anlamıyla;

“Folklorik veya dini boyutlarıyla bir sürekliliğe işaret eder. Diğer bir deyişle, gelenek içinde var olduğu yapıyı geçmişten koparmadan bugüne, bugünden yarına bağlamak ister. Bu durum geleneğin var ettiği yapıya karşı tam itaati zorunlu kılar. Mannheim’in belirttiği anlamda geleneklerde içselleştirilmiş bir itaat söz konusudur.”¹⁸

Toku’ya göre gelenek kavramı, “hakikati insanlığa açıklanmış ya da açıklanmamış kutsal bir kaynağın ilkelerinin, farklı zaman ve mekanlarındaki

¹⁵ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21, 22.

¹⁶ Aziz Yardımlı, *Modernlik ve Gelenek*, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006, (Çevrimiçi) http://www.ideayayinevi.com/modern_tin/dizin/Modernlik/modernlik_gelenek.php, 13.02.2016

¹⁷ Jack Goody, *Kapitalizm ve Modernlik*, çev. İhsan Durdu, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s.6.

¹⁸ Mustafa Armağan, *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 19-21.

daimi tezahürünü ifade eder.”¹⁹ Kavram etimolojik olarak;

“Latince dağıtmak, yaymak, zaman içinde elden ele geçirmek anlamına gelen ‘tradere’ sözcüğünden gelmektedir. Bu bağlamda gelenek kavramı günümüzde, bugün için çok değerli olup gelecekte de değerli olacak ‘birikintiler’ için kullanılmaktadır. Kültürlerin yapı taşlarını oluşturan, adet, töre, geleneksel alışkanlıklar ve tarzlar arasında özel bir yere sahip olan gelenek, uzun bir geçmişi olan ve kutsallık halesi ile çevrelenmiş adetler için kullanılmaktadır.”²⁰

Geleneğin en önemli özelliği “tabiatüstü bir unsur”²¹a sahip olmasıdır. Bu bağlamda gelenek kavramı, beşeri kökenli olmayıp evrensel ve değişmezliği kutsal tarafından bildirilmektedir. Kutsalın dokunulmazlığı var olduğu bir gerçeklik olarak kabul edildiğinden tüm toplumsal pratikler de ona göre belirlenir. Ekonomik, kültürel, siyasal, hukuki yapıların temelinde değişmez kurallar bütünüün izleri görülür. Bu şekilde toplumsal yapı belirlenerek gelecek nesillere aktarılır. Geleneksellikten moderne geçiş süreci insan aklının aydınlanmasıyla başlar. Dini kurumların topluluklar üzerindeki tahakkümünü sorgulayan bireylerin çoğalması modernleşme sürecinin ilk ayaklarını oluşturur.

Modern kavramı on yedinci yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıkan ve sonrasında dünyanın hemen her yerine yayılan bir “toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret eder.”²² Ancak bu toplumsal yaşam biçimini anlamlandırabilmek için modern kavramının kendi anlamını nasıl kurduğunun incelenmesi gerekir. Modern terimi kendi kavramsal alanını kurmak için ‘karşıtlık’ ilkesinden yararlanmaktadır. Bu karşıtlığı ileri - geri, gelişmiş - gelişmemiş gibi olumluluk ve olumsuzluk belirten bir çerçevede kurar. Bu bağlamda Ülken’e göre modern, gelişmişliğe gönderme yapar: “Toplumlar arasında en çok gelişmiş olanların temsil ettikleri teknik, bilgi

¹⁹ Neşet Toku, İlm-I Umran: İbn-I Haldun’da Toplumbilimsel Düşünce, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 18.

²⁰ William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, çev. Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.300.

²¹ Victor Danner’a göre “gelenek, tarihi itibarla hem biçimlerin iletimini ve hem de belli bir dinin değişik devrelerindeki manevi yenilenmeyi sağlar. İnsan sadece öğretilerin ve davranış kalıplarının tarihi iletimi üzerinde yoğunlaşırken geleneğin tabiatüstü unsurunu göz ardı etme eğiliminde bulunur. Ayrıca gelenek kavramını örf, adet ve görenek kavramlarından ayıran bu tabiatüstü boyutudur.” Victor Danner, “Din ve Gelenek”, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, *Kutsalın Peşinde*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.30.

²² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s.9.

ve zihniyet seviyesidir. Modern kavramı devirden devire değişir.”²³ Modern terimi, etimolojik açıdan incelendiğinde ise Latince ‘Modo’ dan türetildiği sonucuna ulaşılır. “Modo ise Eski Latince ‘hemen şimdi’ demektir.”²⁴ İlk yıllarda “paganizm inancının inkarını ve Hristiyan çağın başlangıcını” ifade eden kavram, ilerleyen yıllarda “Rönesans ile birlikte antik ile modern ayırmak” için kullanılır. Sonrasında aydınlanma felsefesinin katkısıyla, “burada ve şimdi olan ile özdeşleştirilerek” nihai anlamına kavuşur.²⁵

Modern ve gelenek gerilimi içinde ilk olarak göze çarpan olgu ‘zaman’ dır. Gelenğin ‘geçmiş’ le kurduğu ilişkiyi, modern yıkarak ‘şimdi’ ye çevirmiştir. Bu durum modernlik söyleminin toplumsal kurumları nasıl inşa ettiğini anlamak için önemlidir. Toplamların düşünme biçimleri ve algılama düzeylerinin de bu bağlamda şekillendiğini söylemek mümkündür. “Modern çağın zaman kavramını farklı kılan şey, bir şeyin bir kez olup bittikten sonra artık sonsuza kadar kaybolduğu anlayışının yanı sıra, zamanın değişim anlamına geldiği gibi bir düşünce biçimi içermesidir.”²⁶ Bu bağlamda zamanın algılanması biçimi değişerek bütünselliği bozulur. Geleneksel toplumların zamanı bir bütün olarak algılamaları mümkünken, bu durum modern zamana geçiş ile birlikte fragmanlara ayrılarak geçmiş ve bugünün parçalanıp ayrılmasına neden olur.

Modernliğin ilk yıllarında Avrupa’da nüveleri ortaya çıkan Rönesans hareketin varoluşsal zihnine dört pratiği ekleyerek insanın ufkunu genişlettiği görülebilir: Bunlar Antik Yunan’dan öykünerek “özgürlük ve güzelliğe ilişkin unutulmuş anıların” yeniden canlandırılması, teknolojinin gelişimi sayesinde yeni kıtaların keşfi, aklın özgürleşimi düşüncesiyle “bireye verilen önem” ve din kurumlarının tahakkümünden kurtulmaya çalışılıp dinin sorgulanması ve yeniden anlamlandırılmasıdır.²⁷ Bu bağlamda geleneksel ile modern kavramının geriliminin en yoğun olduğu alan ‘din’ dir. Özgür düşünen ve bir birey olabilen insanın dinin belirleyiciliğinden sıyrılıp kendi aklını kullanmasıyla birlikte geleneksel yapıdaki ‘kutsallık’ bozulmaya başlar. Bu bozulma ile birlikte toplumsal yapıdaki farklılıklar derinleşerek

²³ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim Terbiye Dairesi Yayınları, 9 Sözlük Serisi 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 209.

²⁴ Sezgin Kızılcık, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Göksu Matbaası, İstanbul, 1992, s.299.

²⁵ William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, çev. Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.508.

²⁶ Theodore Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 342, 343.

²⁷ A.e., s. 25,26.

toplumsal dinamiklere etki eder. Kuralları yıkıp özgürleşen insanlardan oluşan toplumların ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel hayatları bu bağlamda değişir.

Toplumlar birçok düşünür tarafından farklı özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Bu bölümde ele alınacak toplum tipi; düşünce biçimi ve ona göre şekillenen davranış biçimlerine göre ele alınan geleneksel ve modern toplumlar olacaktır. Geleneksel ve modern kavramları, toplum ölçeğinde ele alınmak istendiğinde sınırları keskin tanımlara ulaşmak çok zordur. Toplum, yapısı itibarıyla birden fazla alanın (siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik) bireşimiyle kendini var eden bir oluşumdur. Bu nedenle bu alanlardan bazıları geleneksel özellikler gösterebilirken diğerleri modern tanımına uyabilir. Tanımı sınırlandırmak için toplumların yapısını belirleyen faktörlerin tek tek ayırıcı özellikleri yerine, toplumun içinde yaşadığı insanların hayatı algılayış biçimi üzerinde durmak gerekmektedir. Aydınlanma felsefesinin Avrupa'dan başlayarak yayılması, teknolojinin gelişimine koşut üretim araçlarının değişerek ekonomik yapıyı etkilemesi ve bunun sonucunda oluşan sanayileşme; buna bağlı olarak toplulukların şehirlere 'zorunlu' göçü ile Fransız Devrimi sonrası ulus – devlet modeline geçilmesi sonucu dünyayı algılama biçimi değişmiş olan toplumlara 'modern toplum', geleneklerini muhafaza eden, toprağa bağlı olduğundan henüz sanayileşememiş ve buna bağlı olarak kent yaşamından ziyade daha yerel ilişkilerin var olduğu -genellikle- köylerde yaşayan bütün bunların sonucu dünyayı kendi küçük evreni çerçevesinde algılayan toplumlara da 'geleneksel toplum' adı verilir.

Geleneksel toplumlara bakıldığında doğayla ilişkisini koparmamış, örgütleniş biçimi olarak tekniği ikinci planda tutan bir toplum olgusu görülürken; modern toplumlarda doğal teknik ile bozulduğu, "teknik ortamın, insanla doğal ortam arasında, makinelerden, karmaşık tekniklerden, bilgilerden üretilmiş ve dönüşüme uğratılmış nesnelerden oluşan bir ağ örmekte olduğu"²⁸ görülür. Tekniğin insanı doğadan koparması ve insanın doğaya karşı yabancılaşması insanların varolan yaşama biçimlerinin değişip yeniye adapte olmasını zorunlu kılar. Bu durum çeşitli boyutlarda gerçekleşerek hem insan hem de toplum yaşantısına yansır. Bu ise; düşünsel bağlamda siyasal, ekonomik ve sonrasında toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin incelenmesini gerektirir.

Temelleri XIV. yüzyıla kadar dayanan Rönesans döneminin en önemli düşünce biçimi hümanizm'dir. Bu felsefi düşünceye göre; ortaçağda yok

²⁸ İbrahim Armağan, *Toplumsal Yapı, Bilim ve Sanat*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir, 1982, s.117.

olan insansal yetiler güçlendirilerek geleneksel hiyerarşik düzene karşı insanın dünyada kendi otonomisiyle yaşamını özgürce kurması sağlanır.²⁹ Bu bağlamda dini kurumların tahakkümünden sıyrılıp kendi düşünsel özgürleşimlerini sağlamaya çalışan grupların sayısı özellikle XVII. yüzyıl sonrası giderek artmıştır. Düşünmeden sadece kendine verilen görevi yapan ve görevi kulluk yapmak olan birey olamamış insandan, kendini düşünerek var eden; düşündükçe üreten ve özgürleşen insana dönüşüm; insanların hak ve özgürlüklerini talep etmesiyle birlikte ülkelerdeki varolan siyasi yapıyı da sarsmıştır. Çeşitli beyliklerden oluşan heterojen yapıya sahip devletler varlıklarını tek bir güçten (imparator, padişah, kral vb.) alırken meşruiyetini kendi ulusundan alan siyasi yapıya geçilmiştir. Ulus devlet modeline geçiş sonrası kişilerin bireysel hak ve özgürlükleri koruma altına alınmış; din, dil, ırk farkı gözetmeksizin aynı topraklarda yaşayan her bireye yurttaş olarak bakılmıştır.

1.1.1.1. Geleneksel Toplumda Yaşam

Bir toplumun uygarlaşma süreci içinde varabildiği aşama ile toplumsal örgütlenme biçimleri arasında köklü bir bağlantı vardır.³⁰ Bu bağlamda toplumların yaşayış şekilleri, ekonomik, siyasi ve kültürel faktörlerin zaman içinde değişmesiyle değişmekte, bu değişim ilerlemeci bakış açısıyla gelenekselden moderne doğru şekillenmektedir. Toplumların yaşayış biçimlerini anlayabilmek, kendi örgütsel yapıları içinde değerlendirildikleri sürece mümkündür. Bir önceki bölümde kavramsal olarak tanımlamanın zorluklarıyla karşılaşılın geleneksel terimi, bu bölümde toplumsal alan üzerinden tekrar kurulmaya çalışılacaktır. Terimin muğlaklığı ve düşünürler tarafından farklı yönlerden ele alınıp tanımlanmaya çalışılması³¹ ve tarihsel bağlamda çok uzun bir süreyi kapsaması sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Ayrıca geçmişten günümüze birçok toplum, dünyanın çeşitli bölgesinde, farklı zamanlarda tarih sahnesinde yerini aldığından, şu bir gerçektir ki tek bir geleneksel toplum tipi yoktur. Bu nedenle bu bölümde geleneksel yaşam, temel belirleyicileri üzerinde durularak genel

²⁹ Nicola Abbagnano, trans. Nino Langiulli, *Humanism, The Encyclopedia of Philosophy*, çev. Nesrin Kale, The Free Press, 1976, s. 764.

³⁰ Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 10.

³¹ Sosyoloji çalışmalarında toplumlar gelenek – modern arasındaki ilişki temel alındığında düşünürler tarafından karşıt ikilikler üzerinden kavramsallaştırılırlar; Maine Statüler – Sözleşme, Tönnies Cemaat – Toplum, Weber Statü – Sınıf, Durkheim Mekanik – Organik, Redfield Folk – Şehir, Becker Kutsal – Laik, Marx Feodal – Kapitalist, Spencer Askeri – Endüstriyel. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Nigel Rapport, *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, Routledge, NewYork, 2000.

bir çerçevede ele alınacaktır. Çalışma Türkiye’deki toplumsal yaşam biçimi değişimlerini kapsadığından geleneksel toplumlar, geçmişte bu coğrafyaya yakın topraklarda hüküm sürmüş toplumlar üzerinden değerlendirilecektir. Ayrıca toplumlar, geleneksel yaşama biçimleri üzerinden gelenek – modern dikotomisi üzerinden değil, kendi ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal pratikleri çerçevesinde incelenecektir.

Günümüzün dijitalleşen küresel dünyasında modernliğin baskısı altında yaşamayan çok az topluluk kaldığı bilinmektedir. Öncelikle bu tip toplulukların yaşam biçimlerini anlayabilmek için toplum bilincinin oluşup oluşmadığına bakmak gerekmektedir. ‘Toplum bilinci’ ile kastedilen ise Tönnies’in kavramsallaştırdığı cemaat – toplum³² ikiliğinden hareketle aklın araçsallaştığı ve ilişkilerin kar etme güdüsü üzerinde şekillendiği bir bilinçtir. Geleneksel yaşamlarını cemaat halinde sürdüren küçük toplulukların biraradalığı, bu bilincin tersine ‘organik istençler’ üzerinde şekillenir. Bir başka deyişle, cemaatlerin hayatta kalabilmeleri için ortaklaşa hareket etme içgüdüleri vardır. Bu içgüdü, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı ortaya çıkabildiği gibi çevresel faktörlerin etkisiyle de oluşabilmektedir. Ortaklaşa hareket etme içgüdüğü nüfusun çok fazla olmadığı yerleşim yerlerinde varlığını sürdüren topluluklarda akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinin³³ yoğunluğundan da kaynaklanmaktadır.

Duyguların yoğunluğu Parsons’un belirttiği ölçüde topluluk tipinin temel karakteristik özelliği -duygusallık- ile örtüşmektedir.³⁴ Bunun nedeni modern olmayan toplumların yaşantılarında “her şeyin kesin, belirgin çizgilerinin olmasıdır... İnsanların günümüz insanları gibi haberleri gazete, televizyon ya da radyolardan değil bizzat içinde olarak mutlak bir biçimde algılamalarıdır.”³⁵ Duyguların bu denli yoğun ve belirgin olması geleneksel toplumlarda manevi duyguların maddi duygulardan daha baskın olması ile açıklanabilir. Ritüellerde kendini açığa vuran duygusal katarsis, kutsalın insan yaşamındaki önemini vurgular. Dinin önemi geleneksel dönemin ayrıcalığıdır. Ancak önemli olan ‘geleneksel’in dinsel niteliğini koruyabilmesi,

³² Cemaat – toplum arasındaki ilişkinin geleneksel modern ikiliği bağlamında daha detaylı incelemek için: Ferdinand Tönnies, *Community and Society*, Dover Publications, Inc. Published Community&Society, Michigan State University Press, 1957.

³³ Topluluk-Toplum arasındaki ayrımı kalıp değişkenler bağlamında değerlendiren T. Parsons, toplumu yasaların egemen olduğu evrensel ve teknik kabiliyeti üstün şekilde tanımlar. Topluluk ise akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin yoğun olduğu, ekonomisinin kapalı, evliliklerinin topluluk içinde şekillendiği evrensel olmayan bir yapıda tanımlar. Daha detaylı bilgi için; Talcott Parsons, *Essays in Sociological Theory*, A Free Press, NewYork, 1964, s. 360.

³⁴ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, çev. Ender Ateşman, cilt 1 İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15

³⁵ Ünsal Oskay, a.g.e., s.305, 306.

muhafaza edebilmesidir.³⁶ Muhafaza etmek kavramı bu noktada önem kazanır. Toplamların kùltür tarihlerinden devingen dũnyaya uyumlu bir Şekilde sũzũp getirdikleri değerleri muhafaza etmeleri, geleneksel toplamları anlayabilmek için önemlidir. Muhafaza etmek, geçmişte varolan Şeylerin deęiŐmeden bugũne taşınması anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda gelenek, salt geçmişe indirgenemez, nkũ geçmişe saplanıp kalmak değildir. Gelenekseli oluşturan gelenek, toplumun kùltũrũnde var olan tũm değerleri geleceğe bağlayan bir kprũ görevi grũr. Toplumun sağlam temellere oturarak geliŐip ilerleyebilmesi de gelenekten beslendiği ölçüde mũmkũndũr. Bu bir ağacın köklerine benzetilebilir. Kökler ne kadar derine iner ve toprağa ne kadar gũlũ sarılırlarsa ağaç o kadar sağlam ve yıkılmaz olur. Bugũnũ anlamlandırabilmek için geçmişle kurulan ilişki çok önemlidir. Toplamların kùltũrel yapıları da zamanın sũzgecinden geçerek bugũne taşınan geleneksel değerlerle Şekillenir.

Ekonomi

Daha önce de belirtildiği gibi tek bir geleneksel toplumsal yapı olmadığından buna bağlı olarak tek bir ekonomik yapıdan da söz etmek mũmkũn değildir. Ayrıca coğrafı koşulların belirleyiciliği de göz nũnde tutulduğunda tek bir ekonomik sistemin de olmadığı bir gerçektir. İlk geleneksel toplamlar incelendiğinde, yerleşik hayata geçildikten sonra hızla uygarlaşma sũrecine giren toplamların, toprağın verimini keŐfettikten sonra çiftçilik ile ilgilenmeye başladığı grũlũr. İlerleyen yıllarda toprağın verimini artırarak rgũtlũ sisteme geçen toplamlar, ekonomilerinin temelini tahıl ũzerinden Őekillendirerek, ũcret ve istihkaklarını da tahıl ũzerinden almaya başlarlar.³⁷

Kapital dũzenin henũz tũm ekonomik sistemleri ele geçirmediği “kapitalizm-öncesi ekonomilerde egemen ilişkilerin tarım kesiminde oluşması kaçınılmazdır.”³⁸ Toprağa bağlılık insan – doğa ilişkisinde ele alındığında doğanın belirleyiciliğini gösterir. Tarım ekonomisinin egemen olduğu geleneksel toplamlarda, ũrũnlerin mevsimlere bağlılığı nedeniyle elde edilen

³⁶ Tũlin Bumin, “Felsefe Tarihinde Modernite ve Sorgulanışı”, *Felsefe*, Sayı 8, İzmır, 1993, Ege Ŭni Edeb. Fak. Yay., s. 102.

³⁷ Tom Standage, *Altı Bardakta Dũnya Tarihi*, ev. Ahmet Fethi, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2005, s.12.

³⁸ Baykan Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İst. Ŭniversitesi Edebiyat Fakũltesi Yay., İstanbul, 1990, s.7.

ve “stoklanan ürüne göre piyasa arzı belirlenir.”³⁹ Arz – talep dengesinin doğa tarafından belirlendiği ekonomik yapıda üretim son derece sınırlıdır. Sınırlı pazar, ekonominin yerel kalmasına neden olur. Ancak ekonominin yerelliği, gelir düzeyinin azlığı ve paranın görece önemsizliğinden dolayı geleneksel toplumu, “kanaatkarlığa varan bir hayat felsefesi içinde adeta romantikleştirip her türlü kazanç gayretinden uzak, tamamıyla durgun ve statik cemiyetler olarak düşünmek bizi yanlış neticelere götürür.”⁴⁰

Endüstrinin gelişmediği toplumlarda işbölümü günümüzdeki kadar karmaşık değildir. ‘Toprağa bağlılık’ ile insanlar yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilme yollarını öğrenmişlerdir. Bu nedenle geleneksel toplumlarda insanlar kendilerine gerekli ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretimi sağlayabilmektedirler. Giddens’ın belirttiği üzere, geleneksel toplumlarda kişiler kendi üretim faaliyetleri üzerinde genellikle kontrol sahibi olmuşlardır.⁴¹

Tarihsel boyutta incelendiğinde geleneksel toplumların ekonomileri sanayi devriminden öncesini kapsamaktadır.⁴² Genellikle geleneksel toplumların tarım ile özdeşleştirilmesi diğer üretim faaliyetlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Endüstrileşmenin olmadığı toplumlarda tarımın yanı sıra madencilik, hayvancılık ve balıkçılığın yaygın olduğu görülmektedir. Uzmanlaşmadan ziyade ustalaşmanın önemli olduğu bu toplumlarda bir sanat ya da zanaatta ustalaşmak, zaman içinde ustanın geçmişten gelen birikimlerini görerek ve deneyimleyerek mümkündür. Bu bağlamda geleneksel ekonomi, “üretim ve tüketimin aynı sosyal çevre içinde gerçekleştirildiği ve buna bağlı olarak pazar sisteminin gelişmediği, gelir seviyesinin düşük olduğu”⁴³ bir yapıdır.

³⁹ Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.6.

⁴⁰ Sabri F. Ülgener, *Makaleler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s.307.

⁴¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev., Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s.307.

⁴² 16. ve 18. Yüzyıllarda coğrafi keşiflerin artmasıyla birlikte yeni kıtalara ayak basılması okyanusa kıyısı olan Avrupa ülkelerinin ticaret yollarını değiştirmelerine olanak tanımıştır. Tarım ikinci konuma atılarak ticaret önem kazanmıştır. Denizciliğin ilerlemesi ve önem kazanmasıyla yeni keşfedilen ülkelerdeki değerli madenlerle sermaye birikiminin ilk adımları sömürgecilikle atılmıştır. Genel itibariyle Merkantil ekonomi adı verilen bu sistemi geleneksel yapı içinde tutulmasının nedeni çalışmanın başında değinilen zihinsel dönüşüm sürecinin henüz gerçekleşmemiş olmasıdır. Hayatı ve zamanı algılayış biçimi ile geleneksel yapıya daha yakın duran bu ekonomik sistem sanayi kapitalizmine geçişin basamağı olarak değerlendirilebilir.

⁴³ Gülay Arıkan, Tuğça Poyraz, “Kalecik’e Bağlı Bağcılıkla Uğraşan On Köyde Ekonomik Kurumu Açısından Modernleşme Eğilimleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, 2005, s. 3,4.

Weber’e göre, “geleneksel egemenliğin ekonomik etkinlikler üzerindeki ana etkisi, geleneksel tutumları güçlendirmek yönündedir.”⁴⁴ Bir başka deyişle, geleneksel toplumlarda ekonomik ilişkiler gelenekle sıkı bir ilişki içindedir. Bu bağlamda geleneğe bağlı kalma, ekonomik uygulamalarda istikrarın devamlılığının sağlanmasını ve “rasyonel düzenlemelerin engellenmesinde önemli bir rol oynar.”⁴⁵ Toplum ekonomisinin güç sahibinin elinde toplanması da pazar gelişimini engelleyici bir faktördür.

Siyaset

Marksist gelenek, sınıfsal ayrışmanın temelini oluşturan ekonominin yönetimini tarih boyunca iktidar (güç) sahiplerinin elinde olduğunu belirtir. Rostow’un teorisinden hareketle ekonominin siyasi yapı ile ilişkisi incelenirse geleneksel toplumlarda siyasal iktidarın genellikle toprak sahiplerinin elinde olduğunu görülür.⁴⁶ Avrupa’da burjuva sınıfının henüz güçlenmediği ve ticaretin henüz yaygınlaşmadığı bu dönemlerde erk sahibi kesim ekonominin bu gücünü kendi mutlakiyetini devam ettirebilmek için kullanır. Genellikle derebeylik, beylik, krallık gibi daha küçük toprak parçalarından oluşan geleneksel toplumlardaki siyasi yapı, günümüz merkeziyetçi yapısına benzer özellikler taşısa da genellikle adem-i merkeziyetçi yapı etrafında şekillenir. Avrupa’da otuz yıl savaşları sonrasında şekillenmeye başlayan modern siyasi yapı öncesindeki siyaset anlayışı, genel çerçevede geleneksel olarak tanımlanır. Modern öncesi tarihte ilkel, kabile topluluklarından krallık ve imparatorluklara kadar çeşitli biçimlerde siyasi yapıya rastlanmaktadır. Özellikle Avrupa’da Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ile ortaya çıkan monarşilerin örgütlenmeleri merkeziyetçi yapının bozulmasına ve feodal düzene geçilmesine neden olmuştur. Feodal düzenin diğer yapılardan ayıran nitelik; bir bütün olarak toprağın parçalar halinde bulunan derebeyler ve krallıklar üzerinde birleşmesidir. Diğer bir ifadeyle, erk sahibi yönetici kendi toprağı üzerinde söz sahibidir. İşte bu tür geleneksel toplumlarda yönetim “yerel iktidar oluşumları tarafından üstleniyorsa siyasal adem-i merkeziyetçilik söz konusudur.”⁴⁷

⁴⁴ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, İstanbul, 1995, s.347.

⁴⁵ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2006, s.73.

⁴⁶ İrfan Erdoğan, “Modernleşmenin Ekonomisi: Rostow ve Kalkışa Geçemeyen Kalkınma”, (Çevrimiçi) <http://irfanerdogan.com/modernism/8developmentrostow.htm>, 15.12.2015.

⁴⁷ Mehmet Yetiş, “Tocqueville ve Merkeziyetçilik Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61-3, s.

Din

Aydınlanma öncesi toplumlarda din ile devlet ilişkisinin önemi büyüktür. Halkın itiraz etmeden itaatini sağlamak için ortak bir çerçevenin olması zorunlu görüldüğünden din ve devlet işlerini yöneten kesimler tanrının yeryüzündeki temsilcileri⁴⁸ olarak sunulur. Bu teolojik inanç ile hükümdarlar ve/veya din adamları kendi konumlarını sağlamlaştırarak halkın kendilerine sorgusuz itaatini olanaklı kılarlar. Bu durumda “dinin görevi halk katında ideolojik bir işlev üstlenmesiyken, diğer taraftan iktidarı meşrulaştırmaktır.” Din, insanların Tanrı ile kurdukları manevi inanç bağı ile yaşama tutundukları ve geleceklerini ona göre şekillendirdikleri bir olgudur. Bu durum “dinin bütünleştirici gücünü” ortaya çıkarır. Toplumsalın hem çözülmesini hem de biraradalığını sağlayabilecek güce sahip dinin siyasi güç tarafından kontrol edilerek halk tabanına karşı kullanılması geleneksel toplumlarda genellikle karşılaşılan bir durumdur. Özellikle yaşamın asgari gerekliliklerine göre işleyen bu sistemlerde “dinin denetim işlevinden” yararlanılarak tahakküm sağlanır.⁴⁹

Siyasalın din ile ilişkisi dönemin felsefi bakış açısıyla da ilgilidir. Bu durumda şunu belirtmek gerekir: Bir toplumun felsefesi ne kadar çağdaş ve özgürlükçü olursa olsun diğer belirleyici unsurların eksikliği nedeniyle o toplumlar da geleneksel model çerçevesinde değerlendirilebilir. Çok tanrılı ilkel kabilelerde din ve/veya siyasalın toplum yaşamına etkisiyle skolastik felsefenin yayılmaya başladığı Avrupa’da din ve/veya siyasalın etkisi farklıdır. Bu Antik Yunan’daki “özgür araştırma ethos’u” için de geçerlidir. Tarihsel bağlamda günümüze yakın geleneksel toplum modeli, skolastik

282, 283.

⁴⁸ Osmanlı devlet geleneğinde hükümdarlar ‘Padisah-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi’l-arz’ (Allahın yeryüzündeki gölgesi) olarak anılırlar. Bu sıfat İslam geleneği ve eski Türk hakimiyet anlayışlarıyla paralellik göstermektedir. Padişahın Allah’ın adaletini insanlığa dağıtan kutsal kişi konumuna yüceltilmesi ileriki yıllarda hukuk zemininde de yerini bulur. Bu şekilde hükümdara yapılan herhangi olumsuz eylem hem kutsala hem de otoriteye yapılmış sayılır. Detaylı okuma için: Haldun Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 2 2003, s.19-39. Roma kilisesinin teokratik meşruiyetini sağlamlaştırmak için iktidarın İsa’dan St. Paul’e devredildiği yönünde inanç hakimdi. Hristiyan dünyasında da dinin siyasi iktidarı ele geçirmek için kullanıldığı ‘Omnis potestas a Deo’ yani ‘iktidar Tanrıdan gelir’ inancı tüm dünyadaki Hristiyanları Roma Kilisesi’nin başındaki Papa’ya bağlamaktaydı. Gaetano Mosca, “Roma ve Ortaçağ: Siyasi Müessese ve Doktrinler”, çev. Mukbil Özyörük, *Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt 3, sayı 2-4, 1946, s.514.

⁴⁹ Ferihan Polat, “Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli İli Örneği”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2009, s. 35,36-39.

felsefe üzerine şekillenmiştir. Skolastik felsefe, Patristik felsefe⁵⁰ ile biçimi oturmuş olan öğretiyi temellendirmek ve sistematize etmek için yapılan uğraşlar sonucu gelişmiştir. Aristoteles'in felsefesi üzerinde temellenen skolastik düşünce "bilginliğe yönelme, olgular dünyasına ilgi duyma, olgular yığınına sistematik olarak düzenlemek ve bunları kavramlarla işlemek"tir.⁵¹ Hristiyan dünyasında ortaya çıkan bu felsefe sonrasında İslam düşünürlerinin Antik Çağ felsefecileriyle tanışması ile şekillenmiş ve yayılmıştır. Özellikle İbn-i Rüşd, İbn-i Sina gibi İslam düşünürlerinin çevirileri ile "Aristotelizm, İslam skolastiği için de çıkış noktası olmuştur."⁵² Bu bağlamda yakın dönem geleneksel toplumlarda skolastik düşünce, din ile devlet arasındaki ilişkinin temel belirleyicisidir. Gerçekte dinin siyasi yapı ile girift ilişkisi tarih boyunca süregelmiştir. Ancak Nasr'a göre bu ilişkinin en önemli kırılması gelenekselin moderne kaymasıyla meydana gelmiştir.⁵³

Kültür

Hayatı bir bütün olarak algılayan geleneksel toplumların temel yapılarından herhangi birinde meydana gelen değişimler en son toplumun kültürel yapısına etki eder. Kültürel yapının sağlamlığı onun geçmiş ile kurduğu ilişkide yatar. Bu ilişki aynı zamanda tarihin belirli zamanlarında ortaya çıkan ve muhafaza edilen değerlerin taşınmasını sağladığından gelenekselci özelliğine vurgu yapar. İnsanlar dünyayı kendi kültür dünyalarının belirleyiciliğinde "geleneklerin, kurumların ve düşünme tarzının belirli bir düzenlenişle denetlenen bir biçimde görür."⁵⁴ Bu tür toplumsal yapılarda sınırların çok geniş olmaması uzam algısını daraltmaktadır. Ayrıca dijital teknolojinin gelişmemesi de toplumsal ilişkileri yakın düzleme taşımaktadır. Bu düzlem insan ilişkilerinin samimi ve yüz yüze olmasını sağlar. Aile ve akrabalık ilişkilerinin yoğun yaşandığı bu toplumlarda "kültürel faaliyetler, sosyal ilişkiler hep toplumun ana dinamiğini besleyecek biçimde çalışarak

⁵⁰ "Hristiyan dogmasına Antik felsefenin araçlarıyla bir biçim kazandırmak, inancın kavramsal formunu belirtmek uğraşlarını içine alan Hristiyan felsefesinin ilk dönemine Patristik felsefe adı verilir. Patristik felsefe bütünüyle, Platonizmin izini taşır. Yeni Platonculuğun bir kolu gibidir." Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.157.

⁵¹ Macit Gökberk, a.e.

⁵² a.e.

⁵³ Hüsnü Aydeniz, "Gelenek ve Modernite Çatışması Ekseninde Din-Siyaset İlişkisi: Seyyid Hüseyin Nasr'ın Görüşleri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2015, s.50.

⁵⁴ Ruth Benedict, *Kültür Örüntüleri*, çev. Mustafa Topal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.32.

toplumun çerçevesinin korunmasına yardımcı olur.”⁵⁵ Bu ise geçmiş ile bugün arasındaki dengeli bütünü korumasını sağlar.

Geleneksel toplumların kültürel yapıları, gelenek kavramıyla bağlaşıklık ‘görenek’ler tarafından belirlenir. Görenekler, zaman içinde belli başlı nedenlerden dolayı direniş gösterebilir bile yeniliğe engel olamazlar. Ancak bu engel olamama durumu var olan eski göreneklerin tamamen değişimi anlamına gelmemektedir. ‘Yeni’nin eski ile uyum içinde olması, kendini kolay içselleştirmesini sağlar. İlerleyen yıllarda toplumun içselleştirilmiş eğilimi olarak ortaya çıkan görenek, bu şekilde ‘gelenek’i de değiştirir. Hobsbawm’a göre görenek ile gelenek arasındaki ayrım biçimsel ve özsel bağlamda ortaya çıkar. Örneğin, görenek hukuksal düzlemde hakimlerin yaptıkları eylemleri; gelenek, peruk, cübbe gibi biçimselleştirilmiş pratikleri kapsar. Bu bağlamda göreneğin değişimi onunla iç içe geçmiş ‘gelenek’i de değiştirir.⁵⁶

Geleneksel toplumların hemen her yapısında etkisi bulunan ‘din’in kültürel yapı üzerinde de büyük etkisi vardır. Mardin’e göre din, toplumsal devamlılığın sağlanması için gerekli bir modeldir. Ayrıca insanların içinde yaşadığı toplumsal sistemi anlamalarına da yardımcı olur.⁵⁷ Dinin belirleyici bir unsur olarak kültürün yaşam alanına girmesi, insanların geçmişten gelen kutsal değerlerini dokunulmaz kılmalarını sağlar. Durkheim’ci bakış açısıyla, inanışlar, toplumsal düzeni ve bütünleşmeyi oluşturmak için çalışırlar. Ayrıca Durkheim, toplumun bir ideal yaratmadan kendini yaratamayacağını da belirtir. Bu bağlamda Durkheim, ideal kavramı ile dinsel sistemlerin içinde var olan sembollerini niteleyerek, bunların toplumlarda ahlaki duyguları ve ortak bilinci oluşturmayı sağladığına vurgu yapar.⁵⁸

Geleneksel dünya içinde bilginin konumu bugüne nazaran farklıdır. Bununla birlikte bilgiye ulaşma yolları ve hızları da farklıdır. Bilgi ve düşünme biçimi -eğitim sisteminin dinsel tabanlı yapıldığı düşünüldüğünde- daha çok teolojik bakış açısıyla şekillenmektedir. Aydınlanma felsefesinden önce bilgi “dünyanın içinde varolan diğer şeyler gibi bir şeydir, önemlidir

⁵⁵ Mehmet Yazıcı, “Toplumsal Değişim Durumunun Şiddet Biçimiyle İlişkisi: Abd/Avrupa – Türkiye Karşılaştırması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:46, 2013, s.353.

⁵⁶ Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.3-4.

⁵⁷ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵⁸ Philip Smith, *Kültürel Kuram*, çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, Babil Yay., İstanbul, 2007, s. 25.

ancak farklı sorunlar da mevcuttur; yani bilgi dünyanın içinde varolan bir şeydir.”⁵⁹ Bütün bu bilgiler ışığında geleneksel toplumun genel bir tanımı deterministik bakış açısı yerine eklektik yöntemle yapmaya çalışılırsa; Durkheim’cı bakış açısıyla “işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmediği”, Becker’ın kutsal – seküler ayrımında belirginleşen “normların ve değerlerin uzun süre değişmediği”, Redfield’ın folk toplumunda değindiği “nüfusun az olduğu ve de en önemlisi üyeleri arasındaki sıkı ve yakın ilişkilerin egemen olduğu” insan toplumdur.⁶⁰

Kimi düşünöre göre geleneksel toplumlarda var olan samimiyet, yakınlık, insaniyet gibi birçok olumlu yön bir daha geri gelmeyecek şekilde kaybedilmiştir. Kimine göre ise insan, aklın kullanımıyla birlikte dinin tahakkümünden kurtulup yaşam dünyasında bir özne olmuştur. Yüzyıllar boyu var olan birikimin rehberliğinde gidilen yolda sürekliliği sağlayabilmek için geçmişten yararlanmak gerekir. Konu ile ilgili Arendt şöyle belirtir:

“Gelenegın yitirilmesiyle, geçmişin uçsuz bucaksız topraklarında bize yol gösteren kılavuz ipini yitirmiş olduk, ama unutmayalım ki bu ip aynı zamanda her nesli geçmişin önceden belirlemiş bir veçhesine bağlayan bir zincirdir de. Dolayısıyla ancak şimdi geçmiş görölmemiş bir tazelikte önümüze açılabilir ve kulağımıza daha önce hiç duymadığımız şeyler fısıldayabilecektir. Ama gelenek gibi sağlam bir çapa olmadan –ki bu çapa güvenilir olmaktan çıkmalı yüzlerce yıl oluyor- geçmiş de bütün boyutlarıyla tehlikede demektir”.⁶¹

1.1.1.2. Modern Topluma Geçiş

Walter Benjamin, Pasajlar isimli yapıtının XIX. Yüzyılın Başkenti Paris’ten bölümünde şöyle bir cümle kurar: “Her çağ, bir sonrakini düşlemekle kalmaz, ama düş kurarak uyanışı da zorlar. Sonunu kendi içerisinde taşır ve –daha önce Hegel’in saptadığı gibi- bu sonu kurnazlıkla hazırlar.”⁶² Burada Benjamin, ‘eski olan’ ile ‘yeni olan’ın diyalektik ilişkisi sonucu ortaya çıkan değişimin tarihsel bir özetini sunar. Her çağ insana kendi düşünce dünyası sınırları çerçevesinde düşleme imkanı sunar. Toplamların geçmişten bugüne adım adım değişmesi de uygar insanın düşleme yetisini hep bir adım ötesini merak etmeye zorlamasıyla mümkün olmuştur.

⁵⁹ Bryan Maggee, *Yeni Düşün Adamları*, çev. Mete Tunçay, MEB Yayınevi, Ankara, 1979, s.451.

⁶⁰ Sezgin Kızılcılık, Yaşar Erjem, *a.g.e.*, s. 182.

⁶¹ Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında, Seçme Eserler 2*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.130, 131.

⁶² Walter Benjamin, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.104.

Geniş perspektifte ele alındığında insanlığın değişim tarihi üç ana bölümde ele alınabilir⁶³: Avcı-Toplayıcı⁶⁴, Geleneksel ve Modern. McNeill’e göre; insanlık tarihi, ilk büyük dönüm noktasına, yiyecek üretimine geçerek başlamıştır.⁶⁵ Yerleşik hayata geçiş ve beraberinde nüfus artışını da sağlayan üretim araçlarının tarım üzerinden şekillenmesi uygarlığa atılan ilk adımdır. Dinamik hayattan statik hayata geçiş insanlık tarihindeki ilk kırılma noktasını gösterir. Bununla birlikte dünyanın çeşitli yerlerinde kendi gelenekleri çerçevesinde sınırlı ölçüde yaşayan toplumlar türemiştir. Bir önceki bölümde açıklanmaya çalışılan geleneksel toplumdan, moderne geçiş insanlık tarihinin gördüğü ikinci büyük kırılmadır.

Tarihteki bu kırılma noktası hemen, bir anda meydana gelmemiş belirli bir altyapının oluşması ve bilgi - bilinç düzeyinin farklılaşması ile birlikte mümkün olabilmıştır. Ayrıca toplumu meydana getiren kurumların birbirleri ile ilişkileri bağlamında herhangi birinde meydana gelen değişikliğin ya da dönüşümün diğerlerini de etkilediğini unutmamak gerekir. Bu bağlamda geleneksel toplumdan moderne geçiş sürecinde belirli bir dönem, “ara geçiş dönemi” olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde Lerner’in de belirttiği üzere hala ‘geçiş dönemi toplumları’⁶⁶ mevcuttur. Daha öncede belirtildiği gibi bütün kurumsal yapıların fonksiyonlarının moderne evrilme süreci zamansal farklılıklar yaratabilmektedir. Değişimin bütün kurumlara yayılımı tamamlandıktan sonra bilgi, “gelişimlerinin koşul ve sınırlarını her alanda tanımlayan epistemolojik bir bütün olarak yeni baştan yaratılır.”⁶⁷ Bu bağlamda modernlik söyleminin ilk tohumları, Rönesans düşüncesinin yayılması ile bağlanabilir. İnsanların bilmediği veya düşünemediği ölçüde

⁶³ Meyer Fortes ve Evans Pritchard, *African Political Systems* adlı yapıtlarında siyasal sistemin birbirinden farklı üç tipini ve bunlardan her birine denk düşen üç toplumsal tipi ayımlanabileceğini belirtirler. Bunlardan ilki tüm üyeleri birbirine akrabalık bağı ile bağlanmış çok küçük toplumlar, ikincisi, soyağacı yapısı siyasal sistemi çerçevesindeki daha büyük toplumlar, üçüncüsü ise günümüzde de uygulanan kamu yönetimi örgütünün siyasal yapının çerçevesini oluşturduğu toplumlardır. Bu bağlamda bu üç farklı toplum tipi, insanlığın değişim tarihindeki ana kırılmalarla paralellik gösterdiğinden üç ana bölümde ele alınabilir. Meyer Fortes, Edward Evan Evans-Pritchard, *African Political Systems*, Oxford University Press, 1940 akt. Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, s.14.

⁶⁴ Avcı-toplayıcılar, uygarlık öncesi genellikle bir topluluk bilinci oluşmamış, bireysel ya da çok küçük gruplarla yerleşik olmayan hayatı tanımlar.

⁶⁵ William McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s.19.

⁶⁶ Gelenekselden moderne geçiş sürecinde ‘geçiş dönemi toplumu’ ile ilgili daha detaylı bilgi için; Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, New York, The Free Press, 1965.

⁶⁷ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001, s.10.

bir yeniden doğuşu simgeleyen Rönesans, yaşamın her alanında –sanat, ticaret, felsefe, teknik- kendini hissettirir. Teolojik toplumların muhafaza edilen dünyasına sızarak farklı dünyalar düşlemesini sağlar. Ancak Bumin’in Bloch’tan aktardığı şekilde şunu da unutmamak gerekir; Rönesans felsefesi, Descartes’ten önceye dayanır.⁶⁸ Modern dönemin oluşturucularını Batı merkezci tahakkümden kurtarmak için Ortaçağ’daki doğu felsefesi ve çalışmalarına da bakmak gerekir. Rönesans döneminin Antik Yunan’a felsefi anlamda öykünmesi için gerekli hazırlıklar Doğu’da yapılan tercümeler ve çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Rönesans, Batı tarafından ‘karanlık’ olarak nitelenen Ortaçağ’da, bilim ve felsefenin merkezi olan Doğu’daki düşünürlerden beslenen Descartes’in ‘cogito ergo sum’⁶⁹ ile Batı’da filizlenen ve yayılan bir akımdır. Avrupa’da nüveleri ortaya çıkan Rönesans hareketinin varoluşsal zihnine dört pratiği ekleyerek ufkunu genişlettiği söylenebilir: Antik Yunan’dan öykünerek “özgürlük ve güzelliğe ilişkin unutulmuş anıların” yeniden canlandırılması, teknolojinin gelişimi sayesinde yeni kıtaların keşfi, aklın özgürleşimi düşüncesiyle “bireye verilen önem” ve din kurumlarının tahakkümünden kurtulmaya çalışılıp dinin sorgulanması ve yeniden anlamlandırılmasıdır.⁷⁰

Rönesans düşüncesinin yayılması ve halk tabanına kadar ulaşması kitle iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşmasını sağlayacak bir buluşla, ‘matbaa’⁷¹ ile mümkün olmuştur. İnsanların din adamı, bilim adamı ve filozof gibi toplumun kanaat önderlerinin yapıtlarına ulaşması ve bunları çeşitli alanlarda bir araya gelerek tartışabilmesi o güne kadar var olan dogmatik kuralların sarsılmasını sağlamıştır. İnsanlar kendinde var olan düşünebilme yetisini keşfedebilmiş ve kutsalın din adamları tarafından insanları yönetebilmek için bir araç olduğunu fark etmeye başlamışlardır.

⁶⁸ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, YKY Yayınları, İstanbul, 1996, s.12.

⁶⁹ ‘Düşünüyorum, öyleyse varım’. Rene Descartes’in Metod Üzerine Söylevler isimli kitabında yer alan Batı rasyonel düşüncesinin ve aydınlanma felsefesinin temeli sayılan felsefi bir sözdür.

⁷⁰ Theodore Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25,26.

⁷¹ Tarihte kayıtlara geçen ilk matbaa Pi Sheng (990-1051) isimli Çinli mucit tarafından (1041-48) yılları arasında icat edilmiştir. Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, Vol 5, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.201. Matbaa’nın icadı ile birlikte burjuva sınıfının giderek güçlendiği ve örgütlendiği görülmektedir. Aristokrat sınıfının kimi baskılarına karşı halk tabanını yanına çeken burjuva sınıf, insanların hak ve özgürlüklerini tanımalarını sağlamış ve böylece Fransız Devrimi için gerekli düşünsel altyapıyı oluşturmaya başlamıştır. Burada matbaa, kanaat önderlerinin fikirlerinin yayılmasında, kitle iletişim aracı olarak gazetenin basılmasında ve halkın bilinçlenmesinde önemli rol oynar. Ayrıca matbaa ile birlikte 17. Ve 18.yy kamusal alanlarının oluşması da önemlidir.

İnsanın kendinde olanı keşfederek aydınlanmasını, Aydınlanma felsefesinin en güçlü savunucularından Kant, şu şekilde tanımlar:

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. Ergin olmama durumu çok rahattır. Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenecek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama gerek kalmaz artık. Para harcayabildiğim sürece düşünüp düşünmemem o kadar önemli değildir; çünkü bu sıkıcı ve yorucu işten başkaları beni kurtaracaktır. Dogmalar ve kurallar, insanın doğal yetilerinin akla uygun kullanılışının ya da daha doğru bir deyişle, kötüye kullanılmasının bu mekanik araçları, erginleşme ve olgunlaşma için sürekli bir ayakbağı olurlar.”⁷²

Bu bağlamda hayatı keskin sınırlar ve belirlilikler çerçevesinde sorgusuz sualsiz itaatle yaşayan insanlar artık düşünen ve sorgulayan kişiler, diğer bir deyişle hayatın nesnesi yerine öznesi olmaya başlamışlardır. Touraine’e göre; aydınlanma felsefesinden sonra, kişisel ve kolektif bir özne ortaya çıkmıştır. Böylelikle özne konumundaki insan kendine biçilmiş toplumsal rollerden sıyrılmıştır.⁷³ Bilim ve teknikteki kimi gelişmelerle desteklenen bu felsefi akım ile birlikte güçlü kurumsal yapılar sarsılmaya başlar. Başlayan bu çözülme ile birlikte geri dönüşü olmayan bir yola girilerek modern hayata giriş yapılır. Burada önemli bir diğer nokta da, Rönesans düşüncesinin Reform hareketleri ile birlikte ilerlemesidir. Dönemin en güçlü yapılarından dini otoritenin sarsılması ve kutsala⁷⁴ olan inancın azalmaya başlaması modern hayata geçişin hızlanmasına neden olmuştur.

On sekizinci yüzyıl aklın tahakkümden kurtulup “yeni bir kimlik kazanmasına” tanıklık eder. Bu bağlamda Aydınlanma, geleneğe bağlı olan “inanç, toplumsal pratikler ve düşünce sistemlerine yöneltilen eleştirilerle” ilerlemeci bakış açısıyla kutsalın yerinin bilimin aldığı rasyonel düşünce

⁷² Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 213, 214.

⁷³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, YKY Yayınları, İstanbul, 2002, s. 12.

⁷⁴ Batı merkezci bakış açısıyla kutsalı niteleyen kilisedir. Burada Kopernik, Kepler, Galileo gibi bilim adamlarının yaptığı çalışmalar sonucu, dünya hakkındaki o zamana kadar olan kesin görüş birliği değişmeye başlamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde dünya merkezli evren anlayışı çürütülüp kilise yanlışlanarak güneş merkezli bir evren anlayışına geçilmiştir. Tanrının sözcüsü konumundaki kilisenin yanlış düşmesi sadece bilimsel alanda bir değişime neden olmamış bunun toplumsal değişime de katkısı olmuştur.

sistemlerinin egemen olduğu bir felsefedir.⁷⁵ Gelenekselden kopuşu niteleyen rasyonel düşünce sistemi ile insan kendini “modern hayatın girdabında” bulur. Modern hayatın vaatler sunan ancak aynı zamanda sahip olunan her şeyi yok etmekle tehdit eden⁷⁶ bu paradoksal dünyası insanların yaşamlarını çok hızlı bir şekilde değişime zorlar.

Bu bölümde geleneksel yapıdan moderne evrilen toplumlardaki dönüşüm incelenecektir. Modernite gibi başlı başına inceleme konusu olan bir alanı bütün detaylarıyla incelemek bu bölümde mümkün değildir. Bu nedenle konuyu sınırlamak için toplumların gelenekselden moderne geçirdikleri evreler; siyasi, ekonomik, dini, toplumsal ve nihayetinde kültürel yapılarında meydana gelen değişim ve dönüşümler üzerinden kurumlar düzeyinde kısaca ele alınacaktır.

Ekonomi

İktisadi bağlamda geleneksel - modern ilişkisi incelendiğinde modernin yayılmacı, genişleyen ve hep daha fazlasını isteyen bir yapıda davrandığı görülür. Modern ekonominin temellerini Protestan ahlakı ile ilişkilendiren Weber; kapitalizmin giderek dünyevileşen toplumsal ortamda dini değerlerin farklı mezheplerle birlikte esneyebileceğini belirtmiştir. Din – ekonomi ilişkisi üzerinden yaptığı çıkarsamalarda ‘dünyanın çalışmak için geline bir yer olduğu’ inancı görüşüne ulaşmıştır. Kapitalist ekonominin temellerini bu görüş ile ilintilendirerek kilise baskısını kıran özgürleştirici reformist hareketlerin devletin hareket alanını genişlettiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda modern ekonominin temelleri ile ilgili sonuçlara ulaştığı zamanın yeni mezheplerinden Kalvanist inancını Gothein’den alıntılararak “kapitalist ekonominin fide serası” olarak nitelemiştir.⁷⁷

Ekonominin modernleşmesi buhar gücünün kullanımı ile birlikte sanayileşmeye doğru gidişle başlar. 18.yüzyılın sonlarından itibaren önce Avrupa sonrasında dünyayı kuşatan sanayileşme ilerleyen yıllarda teknolojinin gelişimiyle var olan ekonomik sistemi değiştirmiştir. Modernleşme, eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişme anlamına gelir. Bu tanımda geçen “eski zamanların

⁷⁵ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 88.

⁷⁶ Marshall Berman, *Kattı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.27, 28.

⁷⁷ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1997, s.30-37.

toplum tipinden”, genellikle, “sanayi öncesi toplumlar” kastedilmektedir. Bu da modernleşme ile sanayileşme arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁸ Sanayi devrimi sonrası üretimin artması fazlalaşan ürünlerin tüketimi için yeni pazarların bulunmasını gerektirmiştir. Ekonomik olarak tarıma dayalı hayatın yerelliği sanayileşme sonrası küreselliğe doğru kayarak dünyaya yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda üretim araçlarının değişimi insanların geçim kaynağını değiştirmiştir.

Modern ekonomik yapıyı anlayabilmek için öncelikle sömürgecilik, emperyalizm, kolonyalizm⁷⁹ gibi kavramların anlaşılması gerekmektedir. Teknolojik gelişim ve buna bağlı olarak yeni kıtaların keşfi ile birlikte ticaret yollarının değişmesi, bulunan yeni kıtalardaki toplulukların sömürülmesi, yeni toprak parçalarından elde edilen değerli madenlerin, besinlerin, kölelerin Avrupa’ya taşınması var olan geleneksel yapının giderek değişmeye başladığını göstermiştir. Okyanus aşırı ülkelerdeki toplulukların sömürülmesiyle birlikte plantasyonlarda kitlesel üretim başlamıştır.

İletişimin giderek hızlanması dünyanın küçülmesine neden olmuştur. Yeni ve daha uzak alanlara ulaşım ağının genişlemesi yeni tüketicilere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda demiryolu ve telgrafın bulunması ‘hız’ kavramının önemini artırmıştır. İnşa edilen yollarla uzakların yakınlığı sağlanıp insanların sanayileşen kentlere göçü hız kazanmıştır. Özgürlüklerini kazanan halkın iç ticaretteki engellerin kaldırılmasıyla birlikte artan üretim miktarında vasıfsız işçi olarak kullanılması sınırsız sermaye birikimi için ilk adım olmuştur.

Modern ekonominin temel belirleyici unsuru üretim odaklı olmasıdır. Bu bağlamda sınırlı üretimden sınırsız üretime geçiş beraberinde sınırsız tüketimi getirmiştir. Üretim odaklı ekonomik sistemin kurulabilmesi için fazla sayıda işçi gereksinimi ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum çalışan işçi kesim için “bir paradoks meydana getirmiştir”⁸⁰; işçiler çalıştıkları ölçüde yoksullaşmaya

⁷⁸ Sezgin Kızılcılık, Yaşar Erjem, *a.g.e.*, s.299.

⁷⁹ Bu kavramlar başlı başına bir araştırma konusu olduğundan daha detaylı bilgi için kaynaklar: Emperyalizm kavramını tarihsel bazda ele alıp günümüze kadar değişen biçimlerini ele alan çalışma Harry Magdoff, *Imperialism: From the Colonial Age to the Present*, Monthly Review Press, NewYork and London, 1978. Kolonyalizmin belirli bir tarih aralığındaki incelemesi için D.K. Fieldhouse, *Colonialism 1870-1945*, Macmillan Education UK, 1983. Emperyalizm, Kolonyalizm ve Postkolonyalizm ile ilgili tarihsel ve teorik çalışma için Neil Larsen, *Imperialism, Colonialism, Postcolonialism*, ed.Henry Schwarz, Sangeeta Ray, *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, UK, 2005.

⁸⁰ Reşat Açıkgöz, “Çalışma Ahlakı ve Yoksulluk”, *Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2012, s. 33.

başlamış ve yoksullaştıkça çalışmaya mahkum hale gelmişlerdir. Bu durum modern ekonomik yapının temel ideolojisinin yansımasıdır. Burjuva ekonomisinin oluşması için işçi sınıfına ihtiyaç vardır. Ancak toplumun en kalabalık kesimini oluşturan işçi kesimini modern ekonomik sisteme bağlamak gerekmektedir. Modern kapitalist sistemde emeğin üretim sürecinde metalaşması ve işçilerin sistemde yoksullaşma tehdidiyle “her an kullanılıp atılabilecek bir meta durumunda bulunması” bireylerin sıkışıp kalmasına neden olmaktadır.⁸¹

Kapitalist ekonominin varlığı üretim ve tüketim arasındaki sıkı ilişkiye bağlıdır. Ancak genellikle gözden kaçan dağıtım unsuru da bu iki kavram kadar önem taşımaktadır. Konu ile ilgili Ricardo, dağıtım kavramını toplumsal ve ekonomi alanında kullanarak belirleyici faktörlerin kökenine inmeye çalışmıştır. Herhangi bir maddi kaynağı olmayan bireyin toplumsal sistemde “ücretli emeğe itilmesi” dağıtımın toplumsal alandaki karşılığını vermektedir. Aynı zamanda dağıtım kavramının üretimi belirlemesi, ürün dağıtımından önce “üretim araçlarının dağıtımı ve bireylerin belirli üretim ilişkilerine dağıtımı”, üretim yapısını anlamak için önemli kavramlardır.⁸²

Ekonominin siyasal ile ilişkisi bağlamında modern ekonominin oluşmasında en önemli katkılardan biri de ulus-devlet yapılanmasıdır. “Eğer ulus devletler, küresel siyasal düzendeki başlıca aktörler ise, şirketlerde dünya ekonomisi içindeki başat faillerdir.”⁸³ Günümüzde giderek artan sermaye birikimi, yatay-dikey-çapraz birleşmelerle ortaya çıkan ulus-üstü şirketler dünya ekonomisinin temel belirleyicileri olmuşlardır. Özellikle sahip oldukları ekonomik güç ile dünya üzerindeki herhangi bir devletin siyasal yapısını etkileyecek güce sahiptirler.⁸⁴ Bu durum ise ekonominin siyasal belirleyiciliğini göstermektedir. Ulus devletlerin gücünü kaybettiği ve hatta ulus devlet modelinin sonuna gelindiği savları da bunu desteklemektedir.⁸⁵

⁸¹ Joyce Kolko, “Yeniden Yapılanma ve İşçi Sınıfı”, Çev. İsmail Kaplan, *10 Eylül Dergisi*, Sayı 4, s. 41.

⁸² Karl Marx, *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 4. Baskı, s. 261-262.

⁸³ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 66.

⁸⁴ *A.g.e.*, s. 65.

⁸⁵ Konu ile ilgili kaynaklar; Kenichi Ohmea, *The End of The Nation State: The Rise of Regional Economies*, London, 1995. William Robinson, “Social Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State”, *Theory and Society*, Vol.30, No.2. Ulus devlet modelinin hala varlığını sürdürdüğünü uluslararası ekonomi modeline geçip kendi ekonomisini sağlamlaştıran farklı bir yapı kurduğunu belirten yaklaşımlar da vardır. Bkz. B. Jessop, “Post-Fordism and the state” Ed. A. Amin,

Buradaki ana sorunsal “ulus devletlerin ulusal ekonomilerini kontrol etme” yetilerini kaybetmeleridir. Ulus üstü kurumlar olarak nitelenen sermaye sahipleri “küresel pazarın” etkili gücü haline gelmiş ve bütün “iletişim kanallarını” ele geçirmişlerdir.⁸⁶

Ekonominin modernleşmesi kavramı ya da modern ekonomiye geçiş, tanımların değişmesi ve yeni kavramların ortaya çıkması ile ilişkilidir. Değişen sosyal yapı ile birlikte ekonomi giderek sembolik işaretler üzerine inşa edilmektedir. Örneğin, para, aralarında herhangi bir yakınsal ilişki bulunmayan iki nesnenin mübadelesini sağlar. Marx’ın *Grundrisse*’de belirttiği şekilde günümüzde para “saf meta”dır.⁸⁷ Kullanım ya da değişim değerine bakılmaksızın nesneler arası değişimi sağlayabilmekte hatta günümüzde dijital teknoloji ile birlikte rakamsal değerlerle ifade edilmektedir.

Teknolojinin dijitalleşmesi ve özellikle 1980 sonrasında neo-liberal politikalara geçiş ile birlikte dünya ticaretinde serbestleşme ve ticaret merkezlerinin birbirleri ile doğrudan iletişimde olması ekonominin akışkan bir biçim almasını sağlamıştır. Küreselleşme - dijitalleşme ekseninde sanayileşmenin giderek bilgi toplumuna yerini bıraktığı ve bu bağlamda yukarıda belirtilen sembolik anlamların da günümüzde daha fazla kullanılıp anlam kazandığı söylenebilir.

Siyaset

Foucault, XIX. yüzyıldan itibaren özellikle Batı düşünce sisteminde meydana gelen değişikliklerinin nedenlerini araştırdığında ekonomik, biyolojik ve filolojik söylem analizleri doğrultusunda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin epistemolojik kırılmaya işaret ettiğini belirtir. Tarih boyunca çeşitli zamanlarda meydana gelen bu epistemolojik kırılmalar insanların düşünümSELLİKLERİNİ belirlemiştir. Bu kırılmaların olabilmesi için tarihte kimi kırılma noktalarının olması gerekmektedir. Ortaçağ’da güçlü derebeylerin bazı konularda hak istemlerini merkeze kabul ettirmeleri ‘geleneksel’te bir kırılma yaratmış ve siyasi yapılanmaların bu kırılma üzerine şekillenmelerini sağlamıştır. 1215 yılında imzalanan ‘Magna Cartha Libertum’ ile “özelde yerel feodal aristokrasi, merkezi krallıklara karşı temel hakları elde etmiş ve

Post- Fordism: A reader, Oxford, 1994.

⁸⁶ Nahide Kodak, “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 2011, s.151.

⁸⁷ Karl Marx, *Grundrisse*, translated by Martin Nicolaus, Penguin Books, UK, 1973, Marxists Internet Archive, s.98, (Çevrimiçi) https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Grundrisse.pdf, 13.02.2017.

özellikle mülkiyet hakkı kısmi güvenceye alınarak, yerel aristokrasi merkezi aristokrasiye göre görece avantajlı duruma geçmiştir.”⁸⁸ Hukuksal çerçevede köle olmayan özgür insanların hak, özgürlük ve özel mülkiyetleri koruma altına alınmıştır. Küçük krallıkların veya beyliklerin diğer krallıklar tarafından egemenliği altına girmesiyle daha büyük krallıklar ve imparatorluklar ortaya çıkmıştır. Ancak hukuksal alanda kazanılmış haklar küçük krallıkları yöneten kesimi o ülkenin en etkili sınıfı haline getirmiştir. Ayrıca büyük krallıklar içinde yer alan küçük bölgeler arasındaki ilişkilerin kısıtlı olması ülke içinde “ulusal birlik ve bütünlüğü kapsayan bir yurtseverlik duygusunu” engellemiştir. Bu durum on yedinci yüzyıl ortalarında imzalanan Vestfalya Anlaşması⁸⁹ ile sona ermeye başlamıştır.

Ulus - devlet siyasal sistemi, modern çağın geleneksel dünyadan kopuşunda önemli bir yer tutar. Gellner, ulus – devlet modelinin modern dünyanın bir ürünü olduğunu, endüstri devrimi sonrasında kapitalist ekonominin gelişmesi için ulusçuluk fikrinin toplum tarafından kabulünün gerekli olduğunu söyler. Ona göre ulus bilinci insanlar tarafından yaratılır ve toplumun bir bütün olarak algılanması sağlanır.⁹⁰ Bu sistem geleneksel dünyada insanları bir arada tutan din ve iktidar (kral, imparator vb.) ile benzer.

Hukuksal temelleri çok önceye dayanan modern toplum birçok etmenin yavaş yavaş –ancak daha sonra hızlı bir şekilde- gelişmesiyle şekillenir. Siyasi anlamda kazanılan hukuksal ayrıcalıklar belirli bir zümrenin ekonomik olarak bağımsızlığını ve güç kazanması için zemin hazırlamıştır. Siyasal yapının kilise karşısında güç kazanması reformasyon süreci ile doğrudan ilişkilidir. Reform hareketleri ile birlikte “herhangi laik hükümetten daha güçlü olduğunu

⁸⁸ Muammer Tuna, Hasan Şen, Zafer Durdu, *Modern Toplumun İnşası*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 10.

⁸⁹ Vestfalya Anlaşması, Otuz yıl savaşları sonunda Avrupa’da birçok devlet arasında 1648 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Avrupa, siyasi yapı anlamında modern’e geçiş yapmıştır. Günümüzde hala uygulanan birçok kararın önceli olan bu anlaşma ile sınırlar çizilmiş, devletlerin iç işlerine karışmama gibi kararlar alınmıştır. Ulus devlet uygulamasının ilk örneğini veren bu anlaşma ile ülkelerin sınırları içinde yaşayan insanları bir arada tutan olgu din ya da kral veya imparator değil ulus bilinci olmuştur. Özellikle aynı dili konuşmalar bile aynı tanrıya inanan insanlar, reform hareketleri sonrasında ortaya çıkan mezhepler ve bu mezhepler arasındaki çatışmalarla ayrılmışlardır. Bu durumun sona erdirilmesi ve istikrarın sağlanabilmesi ulus bilincin aşılması ile mümkün olabilmektedir. (Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Stanley D. Brunn, “A treaty of Silicon for the treaty of Westphalia? New territorial dimensions of modern statehood”, *Geopolitics*, Volume 3, Issue 1, 1998; Leo Gross, “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *The American Journal of International Law*, Vol. 42, No. 1 (Jan., 1948), pp. (20-41).

⁹⁰ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Göksu Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul, 2008, s.78.

kanıtlamış uluslararası bir kurumun yıkılışı” gerçekleşmiştir.⁹¹ Bu bağlamda Katolik kilisesinin tahakkümünün kırılıp dinin farklı yorumlanmasıyla daha özgürlükçü düşünce akımları ve mezhepler türemiştir. Protestanlığın ortaya çıkması ve giderek güç kazanması bu noktada önemlidir.

Din

Weber’in dini ekonomi ile ilişkilendirerek kapitalizmin temellerini araştırdığı Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde Protestanlığın⁹² dünyevi ihtiyaçlara sağladığı önceliklerden, insanların bu dünyaya çalışmak ve üretmek için geldikleri inancından söz eder. Bu bağlamda kapitalizm için gerekli üretim artışı sağlanabilecek ve burjuva sınıfının sermaye birikimi ahlaki temele oturtulmuş olacaktır.

Dinin ekonomi ile kurduğu ilişki, sonrasında siyasal alanda da kendini belli eder. Gellner’in belirttiği üzere geleneksel toplumlarda görme şansı bulunamayacak ulus-devlet modeline geçiş için ortam hazırlanmıştır. Gelişen ekonomik ilişkilerle artan ticaret yolları –bu yollar aynı zamanda iletişim yolları olarak ta düşünülmelidir- kişilerin haber kaynağı olmuştur. Bu durum birbirinden haberi olmayan ya da bir şekilde herhangi bir iletişim kurmamış olan toplulukların dış dünya ile iletişim kurmasını sağlayarak birlik düşüncesini geliştirme olanağı yaratmıştır. Bu bağlamda ekonomik ilişkilerin giderek farklılaşmasıyla ve reformist hareketlerin de etkisiyle burjuva, halk ve kölelerden oluşan grup, siyasal yönetime ulusculuk fikrinden hareketle katılmak istemiştir.⁹³

İlk önemli örneğini Fransız İhtilalinde gördüğümüz ulus-devlet modeli, ezilen halkların kendi kendilerini yönetme ve ekonomik anlamda bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için feodal toplum yapısını yıkıp merkezi otoriteyi temel alan rejime, diğer bir deyişle doğuştan gelen (kan, ırk, soy)

⁹¹ Bertrand Russel, İktidar, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.115.

⁹² Protestan, kelime anlamı olarak itiraz eden (protesto eden) anlamına gelir. 16. yüzyılda Martin Luther’in Katolik kilisesine karşı dini kendi tekelinde tutmasına itiraz etmesiyle başlamıştır. Günümüzde birden çok protestan mezhebi vardır ancak bunlar içinde en yaygın olanı Kalvinizm’dir. Bu bağlamda Protestan öğreti ile kapitalizm arasında birçok ilişki mevcuttur. Özellikle dönem koşulları göz önüne alındığında Protestan bireyler maddi olarak Katoliklerden daha iyi durumdadırlar ve sermaye sahipleri daha çok kazanmaya daha hevesli davranmaktadırlar. Ayrıca çalışmanın erdem sayıldığı bir dini öğreti insanın dünyevi alana önem vermesini sağlar. Öğretinin temelinde çalışmanın ve tutumlu olmanın insanı erdemli kılacağı düşüncesi yer alırken, israf ve tembellik hoş karşılanmamaktadır. Daha fazla bilgi için; İshak Torun, “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak”, *C. Ü İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002; Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1986.

⁹³ Çağhan Kızıl, “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, *Birikim Dergisi*, Eylül 2007 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, 25.04.2016.

imtiyazlı yaşama hakkını reddeden bu nedenle aristokrasinin egemenliğini yıkıp halkın kendi seçtiği yöneticilerle halkın kurduğu bir parlamentoya geçiş ile sonuçlanmıştır. Bu geçiş sürecinin temel belirleyici unsurlardan biri ekonomik ilişkilerin değişmeye başlamasıyla uluslararası ticaret hacminin giderek büyümesi ve burjuva sınıfının dönem koşullarında maruz kaldığı vergi ve kısıtlamalardan kurtulma isteğidir. Bu bağlamda burjuva sınıfının diğer halk tabakası (yoksul halk, köylü, köle vb.) ile kurduğu ittifak ve özgürlük söylemleri gerekli atmosferi hazırlamıştır. Buradaki temel sorunsal, ezilen yoksul halkın ulus bilinci inşasıyla kendisine verilecek haklar ve yönetime katılabilme arzusudur. Marx'ın da belirttiği üzere, modern ulus-devlet modelinin, gelenekselci mutlakiyetçi feodal modelden pek farkı bulunmamaktadır.

Ulus devlet modelini incelerken dikkati çeken unsurlardan biri de uzmanlaşma kavramıdır. Uzmanlaşma, kapitalist sistemin insanlarda hissettirmeden yarattığı gerekliliklerden biridir. Bir başka deyişle, okuryazarlık artık uzmanlıktan ziyade varolan bütün uzmanlık alanlarının bir önkoşulu olduğu bir sistemin hazırlayıcısıdır.⁹⁴ Eğitim sisteminin toplumu şekillendirmek için kullanılacak en etkili öğelerden biri olduğu söylenebilir. Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları'nda da tartıştığı bu sistemin merkezileştirilmesi ile birlikte toplum, yöneticilerin belirlediği kurallar doğrultusunda biçimlenir. Gellner'in belirttiği üzere; “okuryazarlık, yani oldukça kalıcı ve standartlaşmış bir yazının varlığı, aslında kültürel ve düşünsel birikime ve bunun merkezileşmesine olanak sağlar.”⁹⁵

Kültür

Fransa'daki siyasal devrim geleneksel kurumların yıkılıp modern kurumların kurulduğu tarihsel bir dönüm noktasıdır. Toplumsal yapı üzerindeki etkisi incelendiğinde toplumsal katmanlar bağlamında görece değişikliklerin olduğu görülebilir. Geleneksel toplumlarda var olan hiyerarşik düzenin modern toplumlarda karşılığı tanımlar bağlamında değişmiştir. Diğer bir deyişle, hiyerarşik düzen geleneksel toplumlardaki gibi keskin sınırlarla ayrılmasada ayrıcalıklı sınıfın aristokrasiden ekonomide söz sahibi olan burjuvaya, köle sınıfının özgürleşmiş işçi sınıfına dönüşümü ile gerçekleşmiştir. Marksist literatürde toplumsal tabakalaşmanın bu şekilde düzenlenmesi sermayenin sınıflar arasında el değiştirmesine bağlıdır.

Adem-i merkezietçi yapının giderek yerini merkezi yönetim sistemine

⁹⁴ Ernest Gellner, *a.g.e.*, s.46.

⁹⁵ *A.g.e.*, s.32.

birakmasıyla siyasal iktidarın ekonomi ile ilişkisi değişmiştir. Siyasa – ekonomi ilişkisinin farklılaşmasıyla birlikte ortaya çıkan kurumlar -yapılar, sistemler- ilerleyen yıllarda belirli sınırlarla çevrili toprak parçası üzerinde yaşayan grupların yaşayış şekillerini belirleyen unsurlar olmuştur. Özellikle sanayileşmeye⁹⁶ geçiş ile birlikte insanların yaşamlarında meydana gelen değişimler modern toplumsal yapının temel özelliklerini vermektedir. Toplumun yapısında meydana gelen bu değişimlerin birden fazla alanda –eğitim, aile, kişilerarası iletişim, hukuk gibi- yansımaları olmuştur. Aynı zamanda modern yapılar bu kurumların işleyişleri açısından zaman içerisinde değişerek farklılaşmıştır. Diğer bir deyişle toplum yapısının statik kalması mümkün olmadığından modern yapılar da kendi dinamiğini koruyarak değişmekte ve eski-modern yapı yeni-modern yapıya evrilmektedir. Günümüzde pek çok kuramcı bu değişimleri postmodern –modern sonrası olarak nitelemektedir.

Modern sonrası toplumsal yapının tümüyle incelenmesi bu bölümde mümkün olmadığı için konuyla ilgili kısımlar ele alınarak incelenecektir. Öncelikle modern toplumsal yapıda kişilerin toplumsal yaşamlarını ve toplumdaki konumlarını değiştiren, belirleyen en önemli özelliklerinden biri olan “iş yaşamı” kavramının değişiminin incelenmesi ve bunun toplumsal yapıdaki tezahürünün açıklanması gerekmektedir.

Kapitalist ekonomik düşüncenin endüstri devrimi ile kesiştiği noktada tarımsal üretimin yerini fabrikasyon üretimin alması iş yaşamında büyük değişikliklere yol açmıştır. Endüstri devriminden sonra siyasal hak ve hukuk alanında özgürlüklerini kazanmış olan işçiler, geçinebilmek için yaşadıkları topraklardan kente göç etmek⁹⁷ zorunda kalmışlardır. Bu durum evlerinden,

⁹⁶ Sanayileşme terimi “cansız güç kaynaklarının (buhar ya da elektrik gibi) kullanımına dayanan makinalaşmış üretimin ortaya çıkışına göndermede bulunmaktadır.” Günümüzde sanayileşmiş ülkelere gelişmiş ya da modern denilmektedir. Kullanılan cansız güç kaynakları ile birlikte dünya daha önce var olan toplumsal düzenden daha farklı bir yere evrilmiştir. (Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Ayşe Nilüfer Durakbaşı, Funda Karapehlivan Şenel, Senem Tüfekçoğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 73.)

⁹⁷ Göç kavramı insanlık tarihinde büyük önem taşımaktadır. Yerleşik hayata geçildikten sonra uzun bir süre aynı topraklarda yaşayan topluluklar kapitalizmin etkisiyle göç etmeye zorlanmışlardır. Sanayileşme öncesi kapitalist işletmelerin köylerdeki işçi toplama yöntemi ile ilgili Rudolf von Albertini şunları belirtmektedir: “Beyaz acenteler, büyük vaatler, hediyeler ve zorunlu iş gücü için başvuracak yer imkanlarıyla köylere gidiyorlardı. Buradaki insanlar belirli bir sözleşme süresince çalıştırılacaklardı. Bu durumun toplumsal sonucu korkunç boyutlara ulaşmıştı. Erkeklerin aylarca köylerinden uzakta kalmaları ve tarlaların kadınlara kalması, alınan ürünün düşmesine yol açtı. Zorunluluklar arttıkça diye, iş sözleşmeleri düşük ücretler ve asgari varlık koşullarını temel alarak yenilendi. Köylü toplumun çöküşü, göçmen işçilerin maddi ve toplumsal olarak sefaletle düşürülmesiyle başladı.” (Rudolf von Albertini, *Europäische kolonialherrschaft. Die Expansion in Übersee von 1880-1940*, München, 1982, s. 433 akt. Werner Biermann, Arno Klönne, *Kapitalizmin Suç Tarihi*, çev. Bülent Özçelik, Phonix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 12) Diğer yandan sanayileşme

köylerinden, topraklarından, kültürlerinden kopan insanların yeni yaşam biçimine geçişlerini zorunlu kılmıştır.

İnsanların doğadan kopuşu ile temellenen yeni yaşam biçimi, iş bölümü⁹⁸ çerçevesinde bireylerin yaptıkları işin tümüne değil sadece bir bölümüyle ilgilenmelerinden dolayı “yabancılaşmalarına” neden olur. Bu durum ise sadece iş hayatı ile sınırlı kalmayıp sonrasında toplumsal hayatı da etkilemeye başlar. Yabancılaşmış birey Marx’a göre; “kapitalist sistemin en önemli yanını” oluşturmaktadır.⁹⁹ Bu sorun bireylerin hayatın tümünü bir bütün olarak değil, fragmanlara ayrılmış, birbirinden kopuk parçalar şeklinde algılamalarına neden olmaktadır. En belirgin özelliği, iş ve iş-dışı zaman kavramları bağlamında görülen ayrım bireylerin hem özgürlüklerini kısıtlamış hem de sorumluluklarını asgari düzeye indirmiştir. Eski uygarlıklarda var olan işbölümü ve uzmanlaşma farkına değinen Pars;

“Ne var ki, endüstriyel devrimin simgelediği, endüstri çağına varılincaya kadar, yüksek uygarlıklardaki iş bölümü ve uzmanlaşma insanın özgürlüğüne ve sorumluluk anlayışına pek ilişmemiştir denebilir. Kanımızca, endüstri çağının önceki toplum yapılarıyla esaslı farklılığı bu noktada ortaya çıkmaktadır”¹⁰⁰

diyerek geleneksel ve modern arasındaki farka vurgu yapmıştır.

Modern toplumun en önemli özelliklerinden biri de iş yaşamının belirli kurallar ve bölümler çerçevesinde şekillenmesidir. İnsanların hayatta

sonrası vasıflı işçilerin sayıca az olması kitlesel üretime geçiş için bir engel teşkil ediyordu. Bunun için kentlerde vasıfsız işçilere ihtiyaç doğmaktaydı. Marx’ın zorunlu dış göç olarak adlandırdığı tüm sistemin belirli bir nüfus miktarı üzerine kurulduğu görüşü; feodal sistemde var olan büyük çiftliklerin dağılması ve arazilerin küçük çiftliklerdeki mirasçılara kiralınması sonucu egemen konuma gelmesiyle sonuçlanır. Özgür kalan köylünün geçimini sağlamak için işe ihtiyacı vardır ancak yeni iş örgütlenmelerinde daha fazla iş yükünün daha az işçi ile yapılması işçi fazlasına neden olmuştur. Kentteki işçi açığı ile köydeki işçi fazlalığı birbirini tamamlayıp sistemin işlemesine olanak sağlamıştır. (Daha fazla bilgi için; Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.65).

⁹⁸ İşbölümü, modern toplumsal yaşamı anlamanın kilit kavramlarından biridir. Marx’a göre insanların yaptıkları işe karşı yabancılaşmalarını sağlayan bu kavram, Durkheim’de işbölümü yapılarak bireylerin uzmanlaşacakları alanların daraltılması toplumsal dayanışmanın artmasını sağlayacaktır. Smith ise işbölümü kavramına tamamen verimlilik odaklı yaklaşım üretim artırılması ve buna bağlı olarak refahın da yükselme aracı olarak görür. (Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006. Friedrich Engels, Karl Marx, *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999. Karl Marx, *Kapital I.Cilt*, Çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2015. Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012).

⁹⁹ Banu Dağtaş, Erdal Dağtaş, *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2009, s. 35

¹⁰⁰ Pars Esin, *İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Sayı 502, 1982, s.5.

kalabilmek için çalışmaya, çalışabilmek için de bir iş yerine ihtiyaçları vardır. Bu durum modern dönemin ilk yıllarında fabrikalarda giderek makineleşen yaşam standartları üzerinde kurulur. Böylece Weber’e göre rasyonellik bağları ile inşa edilen süreçlerin bürokratik kafesinde gitgide sıkışan bireylerin var olduğu bir toplumsal yapı karşımıza çıkar.¹⁰¹

İş hayatında görev dağılımının çeşitli şekillerde kategorize edilip verimliliği en üst düzeye çıkarmak için rasyonel bilimsel yöntemleri¹⁰² kullanmak beraberinde kitlesel üretimi getirmiştir. İşbölümü ile verimlilik ilişkisini inceleyen Smith, Ulusların Zenginliği adlı yapıtının işbölümü üzerine olan kısmında işbölümünün verime etkisini şu şekilde özetler:

“İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltilir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Başı yapmak iki üç ayrı işlemi gerektirir. Başı tepeye takmak ayrı bir iştir. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür.”¹⁰³

Smith’in örneğinden de anlaşılacağı üzere birden fazla kişinin farklı görev dağılımları çerçevesinde üretecekleri ürün miktarı bir kişinin kendi başına bir günde üreteceği ürün miktarından daha fazladır. Bu nedenle giderek artan ürün arzı beraberinde ürün fazlasını ve tüketilmesi ihtiyacını doğurur. Bu da “üretim fazlası tehlikesine karşı tüketim eğilimlerini sürekli manipüle etmeyi gerektirmiştir.”¹⁰⁴

Kıray’a göre “modern sanayi toplumunun en büyük özelliği; nüfusunun yüzde doksandan fazlasının ücretli çalışması ve konutunun işyerinden başka yerde olmasıdır.”¹⁰⁵ Burada dikkat çeken noktalar; bireylerin artık herhangi bir iş kolunda uzmanlaşmaları ve işbölümüne göre kendilerine verilen görevleri kendilerini soyutlayarak tam bir itaat içinde uygulamaları ve

¹⁰¹ Giddens, *a.g.e.*, s.120.

¹⁰² Frederick Winslow Taylor tarafından kapitalist endüstriyel üretim sürecini bilimsel akış içinde tekrar revize etmesine dayanır. Taylorist örgütlenme biçimi, verimliliği en üst düzeye çıkarmak için iş organizasyonlarının ve gözetimin yeniden tasarlanması gerektiğini belirtir. Ayrıca üretimin nicel olarak artması için her sürecin ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve bölümlenmiş işlerin zaman-hareket araştırmalarının standartlara uygun bir şekilde uyarlandığında verimin artacağını öngörmüştür. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; David Harvey, *Postmodernliğin Durumları*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1999. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

¹⁰³ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Çev. Haldun Derin, Türkiye İs Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.30.

¹⁰⁴ Banu Dağtaş, Erdal Dağtaş, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁵ Mübceccel Kıray, *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayıncılık, 1999, s.265.

mekansal bağlamlarından koparılıp sosyal çevrelerinden uzaklaşıp başka bir sosyal çevrenin içine girmeleridir. Bu bağlamda geleneksel ailenin çözülüp yerini kent yaşamında kendini var eden yeni bir aile yapısı -çekirdek aile- almıştır. Sanayi toplumlarında üretim araçları ekonomik kurumlar tarafından yönetildiği için üretim, aile için değil piyasaya yapılırdır. Bu durumda edilgen konuma indirgenen aile de tüketici konumuna geçmiştir. Bu da ailedeki fertlerin sayılarının azalmasına neden olmuştur.¹⁰⁶ Çekirdek ailenin geleneksel aileden sayıca az olması ve kadın-erkek rollerindeki değişimler aile kavramının anlamını da değiştirmiştir. Bu bağlamda geleneksel toplumlarda var olan ‘biz’ duygusu, modern toplumlarda bireyselleşmenin önem kazanmasıyla ‘ben’ duygusuna dönüşmüş, “otoriter hiyerarşik yapı, demokratik temelli eşitlikçi bir yapıya” evrilmiştir.¹⁰⁷

İş yaşamındaki düzenin devamlılığını ve uzmanlaşmış bireylerin yetişmesini sağlayabilmek için eğitim sisteminin denetim altına alınması gerekmektedir. Ayrıca aile içi verilen eğitim yeni iş yaşamında yeterli olmamaktadır. Merkezi eğitim sistemi ile birlikte bireylere ihtiyaçları olan bilgilerin merkez tarafından verilmesi ideolojik işlevselliğin devamlılığını sağlamaktadır. Geleneksel toplumlarda insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için zanaat öğrenmeleri gerekmiştir. Günümüz eğitim sistemi belirli bir alan üzerinde uzmanlaşmayı değil genel eğitim-öğretim sistemi modeli sağlayarak bireylerin aynı havuzdan beslenmelerini sağlamaktadır. Bu durumda bilginin metaya dönüştüğü bir toplum modelinde eğitim sistemi toplumsal bir denetim aracı rolünü üstlenmektedir.¹⁰⁸ Eğitimin bir merkezden yönetilmesi toplumdaki bireylerin “eğitim yetkililerinin etkisi altına girmeye zorlar ve uzun yıllar, siyasal iktidarın vatandaşlara öğretmek istediği şeyleri öğrenmek zorunda bırakır.”¹⁰⁹ Bu zorunluluk sonucunda bireylerin tutumları, alışkanlıkları, düşünme biçimleri belirlenmiş olur. Mardin’in aydınlanma dönemi filozofu Helvetius’tan aktardığı görüşte bu tezi destekler niteliktedir: İnsanların düşünce yetisini (kudretini, anlığını) oluşturan gücü eğitim sistemi belirler, bu sistemi de devletin politikası saptar.¹¹⁰

¹⁰⁶ Berrin Eyce, “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 4, 2000, s.231.

¹⁰⁷ Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, Cilt 4, Sayı 8, s.104.

¹⁰⁸ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, Çev. Mesut Karışahan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 125.

¹⁰⁹ Bertrand Russell, *a.g.e.*, s. 209.

¹¹⁰ Şerif Mardin, *İdeoloji: Bütün Eserleri 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.21-22.

İş ve işlik dışı yaşamda, eğitim sisteminde, aile yapısında ve diğer birçok kurumda meydana gelen değişimler insanlar arasındaki ilişkilerin de değişmesini zorunlu kılmıştır. Kent yaşamındaki biçimsel düzenlemeler insanların düşünme, hareket etme ve yeni alışkanlıklar kazanmalarını etkilemiştir. Özellikle geleneksel yaşamın tüm izlerini ortadan kaldıran yeni kent düzenlemeleri toplumda yeni etkileşim alanları yaratmıştır. Berman’a göre; “19.yüzyılın en gösterişli kentsel icadı tek kelimeyle bulvar’dır. Bulvarlar geleneksel yaşamın modernleşmesinde en belirleyici kopuş noktasıdır.”¹¹¹ Bu bağlamda modern toplumun iletişimsellik olgusu “soyut ve kurumsallaşmış” bir nitelik kazanmıştır. Özellikle sınırların genişlemesi ve göç hareketliliği nedeniyle dağılan kesimler arasındaki iletişim bağları zayıflamış, geleneksel toplumlarda kurulan sağlam temelli “uzun süreli ilişkilerin kurulması zorlaşmıştır.” Bununla birlikte iş hayatına endeksli yaşamlar, insanların boş zamanlarını daha “rasyonel kullanmaya zorlayarak bireyi soyutlaştırmıştır.” Bu durum da bireyin tüketim kültürü tarafından çepeçevre kuşatılmasına yardımcı olarak savunmasız tüketim insanına dönüştürmüştür.¹¹² Tüketim, modern insanın varoluş nedeni olmuştur. İnsanlar kendilerini “metallere tanımayla, ruhlarını otomobil, müzik seti, dubleks ev, mutfak araç gereçlerinde”¹¹³ bulmaya başlamışlardır.

Kapitalist sistemin ilk yıllarında sermaye birikimi için gerekli olan kanaatkarlık içinde az tüketmek, sanayi devriminden sonra artan üretim miktarı ile yerini daha fazla tüketmeye bırakmıştır. Tüketimin tam anlamıyla demokratikleştirilip halk tabanına da inmesi 20.yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Geleneksel yaşamdaki halkın açık sömürsünden modern yaşamda halkın gizli sömürsüne geçiş, bu değişimi zorunlu kılmıştır. Diğer bir deyişle artan üretim arzını karşılayabilecek talebi oluşturabilmek için yeni tüketicilerin bulunması ihtiyaçların değil arzuların işe koşulmasını gerektirmiştir. Bu tüketim ortamının yaratılması da tüketicilere iş-dışı zaman yaratılarak sağlanmıştır. Modern toplumsal yapıyı anlayabilmek için geleneksel toplumlarda var olan iş-dışı zaman kavramı ile modern yaşamdaki iş-dışı zaman kavramındaki değişikliği de anlamak gerekmektedir. Kapitalist sistemin iş-dışı zaman kavramına bakış açısı, sistemin kendini var etmesi ile birebir ilişkilidir. İnsanların kendi kültürel benliklerini inşa ettikleri iş-dışı

¹¹¹ Berman, *a.g.e.*, s.205.

¹¹² Cevat Özyurt, “Küreselleşme ve Kimlik Etkileşimi”, *Değişim Sosyolojisi*, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 509.

¹¹³ Berman, *a.g.e.*, s. 12.

zamanları, modern dünyada “özgürleşmeci yeni bir kültür arayan” topluma dönüşmemiştir. Oskay’ın deyimiyle; “mutluluğu tüketim kapasitesini artırmakla elde edebileceğinden kuşku duymayacak kadar yabancılaşmış, yalnızlaşmış, inançsızlaşmış yeni insanların” oluşturduğu toplum ortaya çıkmıştır.¹¹⁴

Günümüz toplumunun tüketim insanlarından oluştuğu bir gerçektir. Ancak çağlar boyu küçük, büyük topluluk ya da uygarlıklarda tüketen insanlar var olmuştur. Buradaki asıl sorunsal ‘tüketim’ kavramının anlamının değişmesiyle ilgilidir. Tüketime ihtiyaçları karşılamasından ziyade arzuların doyurulması ya da şeylerin arzu edilmesine dönüşmesidir. Arzu ekonomisinin sürekli tüketen müşteriye üretebilmesi, bireylerin anlık doyumlara ulaşmasını gerektirmektedir. Bauman’ın belirttiği üzere; “tüketim toplumu kültürü, öğrenmeyle değil, ekseriyetle unutmaya ilgilidir.”¹¹⁵ Bu bağlamda değişen tüketim olgusu ile modern tüketici diğer toplumlardaki tüketicilerden farklılaşmıştır. Bu farklılaşma kültürün mekânsal bağlamından sıyrılıp ‘şimdiki zaman’ ile birliktelik kurmasıyla da ilişki içindedir. Diğer bir deyişle, modern kültürel yapının en belirgin özelliklerinden biri sürekli hareket halinde olan bireylerden oluşmasıdır. Bu durum hareket halindeki bireylerin zamanlarını bölümlere ayırmaya zorlamaktadır.

Zaman yönetimi kavramının iş ve işlik dışı zamanlarda giderek önem kazandığı modern veya modern sonrası toplumlarda ‘kültür’ bu zaman dilimlerinde inşa edilmeye çalışılmaktadır. Kültürün bir aktivite olduğu modern toplumda bireyler, iş-dışı zamanlarında Adorno ve Horkheimer’in kavramsallaştırdığı ‘kültür endüstrisi’ ile kuşatılmışlardır. Bireylerin sistem içinde kalıp her gün kendilerini tekrar var edebilmeleri için işlik dışı zamanda kültür endüstrisi ürünlerinin tüketimi büyük önem taşır. Bu bağlamda, eğlence kavramı modern dünyanın kültürel düzleminde geniş yer kaplar. Çünkü modern dünyada eğlence ve kültür iç içe geçmiştir.¹¹⁶ Bu içiçelik dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla kültürlerarası etkileşimi giderek artmıştır. Küreselleşmenin kültürel boyutları ele alındığında farklılıkların giderek ergiyip homojenleştiği, tikelliklerin eklenerek yeni bir form kazandığı görülür.¹¹⁷

¹¹⁴ Ünsal Oskay, *Yılanmak İstemeyen Çocukları Olalım*, YKY Yayınları, İstanbul, 2013, s. 189-192.

¹¹⁵ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s.86.

¹¹⁶ Besim Dellaloğlu, “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, *Cogito*, Sayı 36, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25-27.

¹¹⁷ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Stuart Hall, *Critical Dialogues in Cultural Studies*, Routledge, NewYork, 2005.

1.2. Toplumsal Değişim Üzerine Kuramsal Yaklaşım

1.2.1. Toplumsal Değişme Kuramları

Herakleitos ve Parmenides'ten günümüze tartışılabilen değişim kavramı ile ilgili düşünceler 19.yüzyıldan sonra değişimin toplumsal düzlemdeki etkilerini araştırmaya yönelmiştir. Töz – biçim arasındaki ayrım değişim felsefesi üzerinden topluma uygulandığında geçmişten günümüze insanların aştığı çağlar daha iyi anlamlandırılabilir.

Hegel'in efendi – köle diyalektiği üzerinden toplumsal değişme kavramına yaklaşıldığında, ilk uygarlıklardan günümüz modern toplumlarına kadar var olan hiyerarşik düzenin görece aynı kaldığı sadece tanımlamaların değiştiği söylenebilir. Günümüz modern burjuva egemen dünyası toplumsal sınıflar arası geçişin olanaklı, siyasal hukuk düzleminde kazanılmış hakların olduğu bir yere evrilmiştir. Ancak toplumsal sınıf ve statülerin doğuştan kazanılmış haklar olmaktan çıkaran modern sistem, özü itibarıyla aynı kalmıştır. Diğer bir deyişle, geçmişten günümüze gerçekleşen toplumsal değişimler, biçimsel özellikleri ve yapıları bakımından değişiklikler gösterse de ideolojik ve düşünsel bakımdan aynı kalmaktadır. Sanayi devriminden sonra “doğa üzerinde insanın belli bir üstünlüğü belirli bir biçim kazanmaya”¹¹⁸ başlamasıyla değişme ile ilgili düşünceler olumlu yönde değişmeye başlamış; bu nedenle değişim, günümüzde kaçınılmaz ancak “denetlenmesi ve yönlendirilmesi gereken bir olgu”¹¹⁹ olarak görülmüştür.

Biçimsel özellikler bağlamında geçmişten günümüze birçok şeyin değiştiği söylenebilir. Siyasal, hukuksal, eğitsel, dini, teknolojik, ekonomik birçok faktör birbirleri ile kurdukları ilişki ve etkileşim sonucu değişmektedir. Bu değişimlerin toplumsal düzlem üzerindeki yansımaları da yine biçimsel açıdan incelendiğinde aynı sonucu vermektedir. Toplumun bilgi düzeyi, mekanı kullanım biçimleri, davranışsal özellikleri ve kültürleri belirli bir zaman dilimi içerisinde değişmektedir. Bu bağlamda değişim olgusu kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal değişme ile ilgili birçok farklı görüş ve kuram bulunmaktadır. Bu kuramlar özellikleri bakımından kendi içlerinde gruplandırılabilir. Diyalektik, işlevselci, organizmacı, evrimci gibi değişmeyi birçok farklı yönden ele alan kuramlar mevcuttur. Bunlar genellikle modernleşme dalgası sonrası geleneksel yapının değişmesini deneyimleyen, gözlemleyen kuramcılarının sosyal bilimlerin gelişmesine büyük katkıda bulundukları kuramlardır.

¹¹⁸ Baykan Sezer, “Değişim Sosyolojisi Ders Notları”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.303.

¹¹⁹ Faruk Alpkaya, “Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ed. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.7.

Bu bölümde toplumsal değişme ile ilgili yapılan çalışmalar, yaklaşımlar, kuramlardan bazıları incelenecektir. Çalışmanın bu bölümde toplumsal değişme ile ilgili kuram ya da yaklaşım geliştiren bütün düşünürleri ele almak ve değinmek mümkün değildir. Ayrıca ele alınan bütün düşünürlerin tüm yaklaşım ve çalışmaları incelenmeyecek sadece toplumsal değişim ile ilgili düşünceleri ele alınacaktır. Bu bağlamda yaşam biçimlerinin değişimini kuramsal temele oturtmak için çalışmanın amacına uygun yedi farklı toplumsal değişme kuramı incelenmiştir.

İbn Haldun

İbn Haldun, bu bölümde incelenecek düşünürler arasında en farklı olanıdır. En önemlisi diğer düşünürlerden tarihsel ölçüde ayrılmaktadır. Diğer bir deyişle, henüz dünyada aydınlanma, modernite, kapitalizm, kentleşme, sanayileşme gibi süreçler yaşanmadan sosyolojinin birçok konusu ile ilgili açıklamalar yapmış ve kendisinden sonra gelecek olan düşünürler için yol gösterici olmuştur. İbn Haldun henüz geleneksel toplumsal yaşam varlığını sürdürürken toplumsal analizlerini yapmış ve sosyolojinin temellerini atmıştır. Mukaddime'nin birinci bölümünde toplumsal yaşam ile ilgili düşüncelerini, toplumların işleyiş ve değişimleri hakkındaki görüşleriyle desteklemektedir.

Haldun'un toplumsal değişme ile ilgili görüşlerini anlayabilmek için öncelikle kullandığı iki önemli kavramı incelemek gerekir: Umran ve Asabiyyet. Umran kavramı ele alındığında yapıtın çeşitli yerlerinde farklı anlamlar içerdiği sonucuna ulaşılır.¹²⁰ Haldun, umran hakkında düşüncelerini açıklarken insanların biraradalığının zorunluluğunu belirterek şöyle der: “Toplumsal yaşam kaçınılmaz bir gerekliliktir. Topluluk halinde ve toplum içinde yaşaması kaçınılmazdır. Bizim sosyal yaşam (umran) ile kastettiğimiz budur.”¹²¹ Aynı şekilde toplumsal yaşamı ve değişimi anlayabilmek için

¹²⁰ Kendir'e göre kavram “kimi yerde ‘toplumsal yaşam / toplum’; kimi yerde ‘gelişme, bayındırlık’; kimi yerde de ‘meskun yerler’ anlamında kullanılmıştır. Genellikle terim, İbn Haldun'da karşılığını bütün yönleriyle sosyal hayatı, yani toplumu ve toplum hayatını ifade eder. Ayrıca İlmü'l Umran ya da diğer bir kullanımıyla İlm-i Tabiat-i Umran ise, her yönüyle toplumu ve toplum hayatını inceleyen toplum bilimi, yani sosyolojidir. Bknz. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ankara, 2004. Dursun'a göre” umran terimi genel olarak ‘uygarlık’, ‘kültür’ olarak çevrilmiştir. Ama İbn Haldun, bu umran terimini toplumun yaşam-faaliyetinin ne ürünü yerine, ne de sonucu yerine kullanmaktadır, yaşam-faaliyet sürecinin kendisi yerine kullanmaktadır.” İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977, s. 47. Amri de umran kavramının toplumun durağan görüntüsünün ötesinde onu, geçirilen sürecin önemini vurgulamak amacıyla toplumsal kavramını kullanmayı uygun bulur. Laroussi Amri, “The Concept of Umran: the Heuristic Knot in İbn Khaldun”, *The Journal of North African Studies* 13, 2008, s.359.

¹²¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, s.79.

Haldun'un terminolojisinde Asabiyyet¹²² kavramının üzerinde durmak gerekir. Kavramın etimolojik kökenine bakıldığında 'asabe' kökünden türediği ve asabe sözcüğünün anlamının 'topluluğun birbirine bağlılığından oluşan güç', daha yalın bir ifadeyle bir enerji bütünü ve dinamizm kaynağı olduğu söylenebilir.¹²³ Bu bağlamda, Haldun, devletin oluşmasındaki ilk itici gücün asabiyyet olduğunu belirtmektedir. Bir devletin kuruluş aşamasında güçlü bir dayanışmaya sahip olmak gerekir. Bunu eyleme geçiren güç ise kan bağı ile birbirine kenetlenmiş güçlü bir topluluk yapısıdır. Devletin kuruluş aşaması ve asabiyyet ile ilişkisini Haldun şu şekilde açıklamıştır: "Devlet olmak büyüklük ve otoritenin tek elde toplanmasını gerektirir. Devlete giden yolun başında büyüklük ve izzet, asabiyyeti oluşturanlar arasında ortaklık ve hepsi de devlet olma yüceliğini elde etmek için yekvücut çalışırlar."¹²⁴ Bu noktadan hareketle "asabiyyetten bir hükümdarlığın (devletin) doğması isteğe bağlı bir şey değil, zorunlu bir durumdur. Hükümdarlık, asabiyyetin doğal bir sonucudur."¹²⁵

Haldun'un yapıtları dikkatle incelendiğinde günümüze Batılı düşünürler tarafından kuramsallaştırılmış birçok ilkelerin, yaklaşımların nüveleri görülmektedir. Ona göre iklimin insanların yaşayış biçimlerine, kültürlerine ve ahlakların etkileri vardır. Sıcak ve soğuk iklimlerin farklı toplum yapılarının oluşmasındaki etkilerini uzun uzun anlatmıştır. Aynı yapıtta Durkheim sosyolojisinin temel dinamiği işbölümü kavramını, topluluk içinde yardımlaşma -iş paylaşımı- olarak isimlendirilerek toplumun geçirdiği evrimsel süreci anlatır. Haldun'a göre:

"Toplumların hayat tarzlarının farklı olması, yaşamlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için tuttıkları yolların farklı olmasından kaynaklanır. İnsanların bir araya gelmeleri, ikinci derecedeki ve lüks ihtiyaçlarından çok, temel ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için

¹²² Asabiyyet kavramı ile ilgili birçok farklı tanımlama yapılmıştır: A.F. von Kremer, "topluluk duygusu"(Gemeinsinn); Hellmut Ritter, "dayanışma duygusu"(feeling of solidarity); Salahuddin Khuda Buksh ve Haroon Khan Shenvani, "komünal ruh"(communal spirit); Ernest Gellner, "sosyal kohezyon"(social cohesion); Manfred Halpern, "grup dayanışması"(group solidarity); Erwin Rosenthal, "dayanışma"(solidarity); Muhsin Mahdi, "sosyal dayanışma"(social solidarity); F. Rosenthal, "grup duygusu"(group feeling). Ümit Hassan, İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Doğubaki Yayınları, İstanbul, 2010, s.173,174. Bütün bu tanımlamalar ışığında Haldun, asabiyyet teriminin ilk çıkış noktasını soy, nesep, hısımlık, akrabalık olarak betimler. Ona göre bir kişinin doğuştan kan bağıyla bağlı olduğu ailesi, kabilesi, topluluğu, kavmine gönderme yapar. Bu bağlamda köklü, güç ve kuvvet sahibi, söz sahibi bir tabanın varlığı anlamında kullanır. Daha detaylı bilgi için; İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, s.69.

¹²³ H. Fırat Şenol, "Asabiyyet ve Kardeşlik: Tikel-Tümel İlişkisi?", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, ed. İsmail Serin, Asa Kitabevi, Ekim 2010, Bursa, s.317.

¹²⁴ A.g.e., Kendir çevirisi, I, s.238.

¹²⁵ A.g.e., s.285.

yardımlaşma amacına yöneliktir. Geçimlerini bu şekilde sürdürenlerin durumları düzelir ve zaruri ihtiyaçlarının üzerinde bir bolluğa ve refah seviyelerine ulaşırlarsa, bu durum onları yerleşik düzene geçmeye yöneltir.”¹²⁶

Bu bağlamda Haldun’un bedevilikten kentsel hayata dönüşümü zorunlu görmesi, toplumsal hayatın yardımlaşma ile ilişkisinin yakından ilintili olduğunu gösterir. Aynı şekilde Marx’ın emek-değer teorisi ilk kez Haldun tarafından ele alınmıştır: “ Elde edilen bir kazancın değeri; o kazancı elde etmek için harcanan emeğin değerine tekabül eder. Emek arttıkça umran gelişir, umran geliştikçe de emek ve ona olan talep artar. Emeğe olan talebin artması, onun değerini artırır.”¹²⁷

İbn Haldun, toplumların değişiminin zaman içinde birçok faktörün etkisiyle zorunlu olduğunu, devletlerin de canlılar gibi ömrü olduğunu belirtir. Toplumların geçirdikleri evrimsel aşamalarında bedevilğin zamanla umran’a dönüştüğünü öne sürer. Ancak bu dönüşüm sürecinin Haldun’a göre bir ömrü vardır. Toplumsal gelişmeye bağlı olarak bu ömrü belirleyici birçok faktör bulunmaktadır. İlk olarak nesiller arası farklılaşmaların düzeni bozacağını düşündüğünden devletin kuruluş ve yıkılışını dört aşamalı bir süreç üzerine inşa eder.¹²⁸ Bu süreç içinde giderek genişleyen soy, akrabalık ilişkileri ile asabiyetin zayıflaması, yerleşik hayata geçildikten sonra işbirliği ölçüsünde verimin artmasına bağlı servet birikimi ile tüketim ve israfın artması, devlet yapısının giderek büyümesi aynı zamanda karmaşık bir yapıya bürünmesi nedeniyle sosyal ve ekonomik farklılaşmaların oluşması, devletin başında bulunanların şehirleşme aşamasında kendinden öncekileri taklit etmesi¹²⁹ devletin yıkılmasında başat rol oynamaktadır.

¹²⁶ A.g.e., Kendir çevirisi, I, s.157.

¹²⁷ A.g.e., Uludağ çevirisi, I, s. 654.

¹²⁸ Haldun’a göre bir devletin ömrü en fazla dört nesil sürer. İlk dönem asabiyet etkisi ile kurucu dönem olarak adlandırılır. Bu dönem bedevi ahlakının ve zor şartlara dayanma gücünün devam ettiği, cesaretin ve yiğitliğin kaybedilmediği dönemdir. Asabiyyetlerini kaybetmediklerinden güçlerini korurlar ve insanlar da onlara boyun eğmeye devam ederler. İkinci dönem, şehir hayatına geçişin başladığı dönem olarak adlandırılır. Devlet yapısı tek kişinin elinde toplanmaya başlar. Asabiyyet bozulmaya başlar ancak bir önceki neslin devleti kurmak için ne gibi zorluklar çektiklerini gördüklerinden tamamen vazgeçmezler. Üçüncü dönem, bedevilik özelliklerinin kaybolup unutulmasıyla başlar. Asabiyyetin kaybolduğu, bolluk ve lüks içinde yaşama dalınan, mücadelecilik ruhun yok olduğu dönemdir. Savaş sırasında başka askerler ve kölelerin desteğiyle bir müddet daha ayakta kalmayı başarabilirler. Son dönem ise yıkılış dönemidir. Kendir çevirisi, I, s. 241,242.

¹²⁹ İbn Haldun, eserinde taklit kavramını kullanarak Tarde sosyolojisi için de temel oluşturmuştur.

Max Weber

Weber'in çalışmaları ekonomi, din, toplum, siyaset, kentleşme, modernleşme gibi birçok alanı içine almaktadır. Tarih felsefesini kurarken kullandığı rasyonelleşme kavramı, toplumsal değişimin temel ögesini oluşturmaktadır. Weber, toplumun geçirdiği değişimler bağlamında insanların kutsallıklarının bozulup rasyonelleşmelerini olumsuz; “fikirlerin sistematik tutarlık ve doğaya uygunluk kazanmalarını” olumlu anlam yükleyerek değerlendirmiştir.¹³⁰

Weber'e göre toplumsal değişme iki yönlü meydana gelir: Kültürel ve Toplumsal. Bu iki yapı toplumsal bağlamda birbirleri ile ilişki içinde olup işleyiş açısından farklılık gösterir. Toplumun kültürel değerlerinin doğrusal yönde ilerleyerek değiştiğini ve bunların değerler sisteminde oluştuğunu söyler. Bu bağlamda eski toplumlarda görülen büyü, ritüelistik davranış ve inanışların bilimselliğe evrildiğini düşünür ve bunu da çoktanrılı dinlerin tektanrılı dinlerle olan ilişkileriyle bağıntılandırır.¹³¹

Weber, toplumsal değişimin temelini toplumsal eylem kuramı ile oluşturur. İnsan ilişkilerinin fen bilimlerinde olduğu gibi somut veriler ışığında değil daha çok insana özgü olan niyet, güdü gibi soyut kavramlarla ilişkili olduğunu söyler. Bu bağlamda insan ilişkileri ve etkinliklerinin istençler, arzular, değerler, niyetlerle kurulduğunu, bu nedenle bu davranış tiplerini çözümleyebilmek için insan eylemlerini anlamamanın zorunlu olduğunu belirtir. İnsan eylemlerinin, davranışlarının temelinde sınıfsal çıkarların olduğunu söyler ancak Weber'e göre sınıflar üretim araçları ile ilişkilendirilmez, tersine sahip oldukları mallar çerçevesinde tüketici kimlikleri bağlamında değerlendirilirler.¹³²

Weber, toplumsal eylem kavramı ile rasyonalite ilişkisi üzerinden dört eylem tipi belirler: Araç-rasyonel eylem¹³³, değer-rasyonel eylem, duyuşsal eylem, geleneksel eylem.¹³⁴

¹³⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.94.

¹³¹ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Çev. Talcott Parsons, NewYork, 1958, s.23-27 akt. Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 98.

¹³² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.275.

¹³³ Araç-rasyonel eylem tipi, bugün modern dünyanın üzerinde temellendiği davranışsal biçimi ifade etmektedir. Weber'e göre, insanlarda ve sonrasında tüm toplumda varolan bu davranıştaki rasyonelliğin artmasını, “karizma ve dinle başlayan, daha sonra bu kökenden sınırlarak dünyevileşen ve ibadet dinleri, daha çok da kurtuluş dinleri için bir gerilim kaynağı haline gelen hukukun gelişmesinde aramak gerekir.” Bu bağlamda hukukun rasyonel bir araç olması kutsallıkların yitirilip dünyevileşmenin bir göstergesini işaret eder. Donald MacRae, *Weber*, çev. Nur Vergin, Afa Yayınları, İstanbul, 1985, s. 84.

¹³⁴ Weber'e göre toplumsal ilişkiler ağını bu toplumsal eylem tiplerinin birbirleriyle kurdukları ilişkiler

Toplumsal eylem tiplerini incelerken ulaştığı otorite kavramı, devlet, tahakküm, egemenlik gibi kavramların temelinde yer alır. Weber’e göre kitlesel çoğunluğa ulaşip desteklenmek için “örgütlü bürokratik makinelere” dönmek gerekmektedir. Bu şekilde bürokrasi ve otorite kavramlarını ilişkilendirerek bürokratik otoritenin kitleler tarafından kabul edilip meşrulaştırılacağı sonucuna ulaşır. Hiyerarşik düzen içinde gelişen “bu örgütlenme biçimi” devlet aygıtının da temelini oluşturur.¹³⁵

Weber, meşrulaştırılan otoritenin geçerliliğini savunabilmek için onu üç saf türe ayırır: Rasyonel temelli meşrulaştırma türü, normatif kuralların belirleyiciliğine ve yasalar nezdinde egemen kılınan kişilerin yönetme hakkına dayanır. Geleneksel temellere dayanan meşrulaştırma türü, geçmişten gelen geleneklerin kutsallığına ve bu konuda söz hakkı sahiplerinin gücü kullanmalarına dayanır. Karizmatik temelli meşruluk¹³⁶ ise normal insanlardan ayrı bir bireyin kutsallığına ve istisnai kudret özellikleri göstermesine bağlı koyduğu normatif kurallara ve emirlere dayanır.¹³⁷

Weber’in toplumsal değişme ile karizma ilişkisi toplumsal eylemlere bağlı otorite biçiminden gelmektedir. Toplumsal ve kültürel yapıların birbirleri ile ilişkileri bağlamında kültürel yapının zaman içinde gelişerek rasyonel bir yapıya bürünmesi ile otorite biçiminin normal ihtiyaçları karşılayamaması buhran dönemine neden olur. Bu sıkıntılı süreçler karizmatik liderlerin doğuşu için elverişli ortam sağlar. Bu bağlamda diğer insanlardan bazı üstün özellikleri nedeniyle ayrılan kişilerin ‘karizma etkisi’¹³⁸ bu tür dönemlerde en

belirlemektedir. Toplumun oluşabilmesi için gerekli olan bu eylem tipleri: “Araç-rasyonel eylem, aktörün rasyonel olarak araştırılan ve hesaplanan amaçlarına ulaşmak için şartlar ve araçlar olarak varsaydığı beklentiler tarafından belirlenir. Değer-rasyonel eylem, niyet, istek, inanç gibi değer temelli davranış formunun çıkarını gözeten bilinçli eylem tarafından belirlenir. Duyuşsal eylem, aktörün hissi durumlarına göre belirlenir. Geleneksel eylem, önceden kazanılmış alışkanlıklar tarafından belirlenir.” Ahmet Çiğdem, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.152. Daha detaylı bilgi için, Max Weber, *Economy and Society*, University of California Press, USA, 1978.

¹³⁵ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 5.

¹³⁶ Weber’e göre sadece karizmatik temelli meşruluk modern devlete uygundur. Bu meşruiyet türünde, “kişisel buyruklara itaatın ahlaksal kaynaklı olduğu iddiası, buyrukların kurallara uygun oldukları ölçüde doğrudur. Buradan hareketle, modern devletin meşrulaştırılmasını sağlayan ahlaksal gerekçe, güç kullanımının kişisellikten çıkıp gücün ehlileştirilmesindedir. “ Böylelikle kişiler, kişisel buyrukların yerine yasalara boyun eğmek zorunda kalır. Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 123.

¹³⁷ A.g.e., s.40

¹³⁸ Karizma, bir kişide var olduğu düşünülen olağanüstü bir niteliğe gönderme yapar. Bu nedenle “karizmatik otorite ile insanlar üzerinde kurulan ve özgül kişinin olağanüstü niteliğine duydukları

üst seviyeye ulaşır. Liderlik vasfını kullanarak kitleleri etkileyen karizmatik birey yeni bir düzenin kurulmasına öncülük eder. Bu bağlamda karizmatik temelli meşruluğun etkisiyle düzen, liderin koyduğu normlarla yeniden şekillenir.

Toplumsal değişimin kültürel ve toplumsal özelliklerinin yanında ekonomi ile olan ilişki üzerine de çalışmalar yapmıştır. Ekonomik değişimin dini inançlarla ilişkisi üzerinden incelemelerde bulunan Weber, gelişmiş ekonomik yapının -kapitalizmin- temellerini Protestan ahlakı ile ilişkilendirir. Bu bağlamda kapitalizm için en uygun ortamın Batı’da ortaya çıktığını, kapitalizmin ilk aşamasında Protestan inancının yaygın olduğu yerlerde geliştiğini ve sonrasında yayıldığını belirtmiştir.

Toplumsal sistemlerle kültürel sistemler birlikte gelişme göstermektedir. Kültürel alanda yaşanan değişimin toplumsal alandaki yansımalarının yarattığı bunalımlar, gücünü otoritenin meşruluğundan alan karizmatik lider ile birlikte çözülerek yeni bir yapı kurulur. Bu bakımdan ele alındığında toplumsal değişimin döngüsel, kültürel değişimlerin ise doğrusal yönde ilerlediği söylenebilir.

Auguste Comte

Fransız devriminin yarattığı toplumsal kaos içinde dünyaya gelen Comte’un fikirleri, görüşleri, düşünce yapısı bu ortamda oluşmuştur. Gelenekselden moderne geçiş aşamasında toplumda yaşanan değişimleri yakında izleme şansı bularak sosyal olguları bu bağlamda açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle oluşturduğu düşünce sisteminde gelenek – modern ikiliğini sentezleyip düzene ulaşmak istemiştir.

Comte için toplumda meydana gelen değişim ve gelişimleri denetim altına almak önemlidir. Bu nedenle Newton bilimselliğini¹³⁹ kendine örnek alarak toplum bilimi kurulması gerektiğini düşünür. Bu, toplumun belirli bir

inanç yüzünden yönetilenlerin boyun eğdikleri bir yönetim kastedilmektedir. Büyücü, Peygamber, önder, kabile şefi gibi tiplerdir. Böylece karizmatik yönetimin meşruluğu, sihirli güçlere, vahiylerle ve kahramana tapınmaya duyulan inanca dayanır.” Stuart Hughes, *Toplum ve Bilinç: Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenmesi (1890-1930)*, Çev. Güzin Özkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1985, s.250-251.

¹³⁹ Newton’un pozitif bilimlerde ortaya koyduğu evrensel yerçekimi yasasını kendine örnek alan Comte, sosyal bilimlerin de aynı doğa bilimleri gibi evrensel yasalar ortaya konarak açıklanabileceğini düşünür. Bu nedenle de tarih ve toplum gibi sosyal olguları ortaya koyacak evrensel bir bilimin gerekliliğini belirtir. Daha detaylı bilgi için; Yücel Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, no 1, Mayıs 2005, s.2.

düzende ilerlemesini sağlayacak ana unsurdur. Bu bağlamda Comte, düzen içinde ilerleme düşüncesi ışığı altında yeni bir toplum modeli inşa etmeye çalışır. Bu toplum modelinin Batı üzerinden oluşturulup tüm dünyada uygulanması gerektiğini düşünür.¹⁴⁰

Comte’a göre toplum bir organizmadır. Onu oluşturanlar ise insanlar ve insanların oluşturdukları küçük topluluklardır. Toplum da bu toplulukların birleşiminden oluşan karmaşık ilişkiler bütünüdür. Comte, toplum kuramını oluştururken küçük insan gruplarının insandan daha önemli olduğunu düşünür.¹⁴¹ Çünkü insan ve onun oluşturduğu grup (birim) farklı özelliklere sahip varlıklardır. İnsan bireysel olarak kendi güdülerini, arzuları, istekleri doğrultusunda hareket ederken toplumsal birimler ilişkiler, bağlılık, saygı, sevgi gibi kavramlarla kurulur.¹⁴² Comte’a göre toplumun en küçük birimi ailedir. Aile, birey ile toplum arasında bağlantıyı kurarak toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli rol oynar.

Comte, gelenek – modern arasındaki ilişkiyi kendi toplum kuramında ‘toplumsal statik’ ve ‘toplumsal dinamik’ kavramlarıyla tanımlamaya çalışır. Bu bağlamda toplumsal statik, düzen olgusunu; toplumsal dinamik ise ilerleme, değişim olgularını işaret eder. Comte’un kumaya çalıştığı yeni toplum düzeninde bu iki kavram birbirinden ayrılmaz iki öge olarak kullanılır.

Toplumsal statik ve toplumsal dinamiğin birbiriyle olan ilişkisi dünya tarihinde toplumların geçtiği aşamaları oluşturur. Buna göre Comte kuramını gelişmeci ve sonul bir amacı bulunan (pozitifist düşünceye ulaşma) düşünce üzerine temellendirerek toplumların üç aşamadan geçerek mükemmelle

¹⁴⁰ Auguste Comte’un toplum modelini Doğu’ya yayma düşüncesi Osmanlı eski sadrazamı Reşit Paşa’ya yazdığı mektuptan da anlaşılır. Yeni toplum modelinin Batı tarafından doğduğunu ve bunun bir zorunluluk olduğunu belirterek Doğu dünyasında bu modeli yaymak için Osmanlı’nın Doğu ile ilişkilerini kullanmak ister. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Auguste Comte, “Devlet-i Aliyye’nin Eski Sadrazamı Devletlü Reşit Paşa Hazretlerine”, Çev. Ümit Meriç, *Tarih ve Toplum*, sayı 14, 1985. Mektubun tamamına online ulaşmak için; <https://loca2012.wordpress.com/2013/03/31/auguste-comteun-mustafa-resid-pasaya-mektubu>, (çevrimiçi), 23.04.2016.

¹⁴¹ Comte’un bireye karşı olan düşünceleri Rousseau’cu düşünce ile çatışır. Rousseau, insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı adlı eserinde konu ile ilgili şunları söyler: “insan, doğası bakımından, iyidir. Öyleyse onu bu derece düşüren, bayağılaştıran toplum yapısındaki değişiklik, yaptığı ilerlemeler ve kazandığı bilgiler değilse, nedir? İnsan toplumuna ne kadar hayran olunursa olunsun, şurası gene doğru olarak kalır: Çıkarları birbirinin zararına olduğu ve çatıştığı ölçüde, insanları, zorunlu olarak, birbirinden nefret etmeye götüren, insanları birbirlerine ancak görünüşte yardım eder ve aslında birbirlerine akla gelebilecek bütün kötülükleri yapar hale getiren, hep, insan toplumdur.” Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Say Yayınları, 1982, s. 191.

¹⁴² Kongar, *a.g.e.*, s.95.

ulaştığını düşünür. Toplamların teolojik, metafizik evrelerden geçtikten sonra pozitif evreye ulaşacağını varsayar.

Teolojik dönemde meydana gelen olaylar dini bakış açısıyla insanüstü güçler üzerinden yorumlanır. Doğadaki olayların arkasındaki gizil güç tanrısal iradeye dayandırılır. Bu dönemde toplumsal yapının şekillenmesinde dini kurumların etkisi büyüktür.

Metafizik dönem, “eski disiplinin çöküşü ve yeni tinsel bağların oluşmasıyla”¹⁴³ birlikte geçiş aşamasını belirtir. Tanrısal güçlerin yerini soyut güçlere bıraktığı bu dönemde bilimin ilerlemesiyle keşif ve icatlar yapılır. Bunun neticesinde eski toplumsal ve siyasal yapılar zayıflamaya ve yıkılmaya başlar. Bu bağlamda metafizik evre, geleneksel ile modern arasında köprü görevi gören bilimsel keşif ve icatlarla gerçeğin arandığı ve gerçeğe ulaşmak için mücadele verilen bir dönem portresi çizer. Metafizik evrede ulaşılan olgunluk pozitif evreyi doğurur.

Comte’a göre; bütün toplumlar, teolojik ve metafizik evreden sonra pozitif evreye ulaşacaktır. Bu ise geçmişten bugüne edinilen ve biriken bilgi dolayısıyla ulaşılan bilimsel düşünce biçimine geçiş ile mümkün olacaktır. Bu evrede, gerçeklere ulaşmak için tanrısal ya da soyut güçlere değil pozitif bilime başvurulur. Çünkü “gerçekler artık duyu organlarıyla algılanan ve deneylerden elde edilen gerçeklerdir.”¹⁴⁴

Toplamların bu üç aşamayı zorunlu olarak deneyimlemeleri Comte’u deterministler arasına sokar. İnsan aklının bilgi birikiminden dolayı sürekli gelişmesi, olgunlaşması pozitif evreye ulaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Emile Durkheim

Toplumsal değişme ile ilgili yaptığı analizlerle nesnel verilere ulaşmaya çabalayan Durkheim, kullandığı metodoloji ile konuya bilimsel yaklaşan ilk düşünürdür. Toplumsal olguların da bilimsellik ışığı altında pozitif bilimler gibi ölçülebileceğini savunan Durkheim, sanayi devriminden sonra hızla kentleşen, modernleşen; siyasal, toplumsal, kültürel yapıların farklılaştığı bir dünyayı gözlemleme ve deneyimleme şansı bulmuştur. Bu durum onu toplumsal kurumların, olguların, yapıların bu kadar hızlı değişirken ‘toplum’un nasıl hala bir bütün halinde kalabildiği sorusuna götürür.

¹⁴³ Edward Caird, *Comte’un Din ve Toplum Felsefesi*, Çev. Ertuğ Ergün, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003, s.25.

¹⁴⁴ Kongar, *a.g.e.*, s.96.

Durkheim, toplumdaki değişme sürecini evrimci bakış açısıyla mekanikten organiğe doğru giden süreç üzerinde inşa eder. Bu süreçte Durkheim'ın merkezde tuttuğu kavram 'dayanışma'dır. Dayanışma, toplumun birbirinden farklı parçalarını dengede ve bir arada tutan ve 'ahlaki' olgular üzerinden temellenen bir olgudur. Bu düşünce sisteminden hareketle, geleneksel ve modern toplum yapılarında farklı dayanışma türleri olduğunu düşünür.

Durkheim, toplumsal yaşamı, bireysel bilinçlerin benzerliği ve toplumsal işbölümü¹⁴⁵ olarak iki kaynağa bağlar.¹⁴⁶ Bu bakış açısı, geleneksel ve modern toplumsal yaşam üzerinde uygulandığında iki farklı dayanışma türüne ulaşılır: Bireysel bilinçlerin birbirine benzemelerinden dolayı oluşan mekanik dayanışma, bireylerin giderek birbirlerinden farklılaşmasından dolayı oluşan organik dayanışma.

Mekanik ve organik dayanışma türleri Durkheim'a göre toplumsal işbölümünün bir sonucudur. Toplumsal işbölümünün oluşabilmesi için gereken ortamı kentleşmeye bağlı nüfus yoğunluğuna dayandırır. Bu durumu Darwin'in evrim teorisindeki açıklamalarla ilişkilendirir. Toplumun nüfus yoğunluğu arttığı oranda hayatta kalmak için verilen mücadele de artar. Bu durum ise işbölümünün ortaya çıkmasını zorunlu kılar. Darwin'in aktardığı gibi, "belirli bir yerde birlikte yaşama zorunda olan aynı türden canlılar, kendilerine gerekli besini yeter derecede buldular mı, hep birlikte rahat yaşayabilirler. Ancak çoğalıp da besin yetmemeye başladı mı, aralarında hayatta kalma kavgası başlar."¹⁴⁷ Bu durum toplumsal yaşama uygulandığında aynı sonucu verecektir. Bir toplumda nüfus hareketliliğine bağlı olarak yoğunluk bir yerde artarsa, bu durum mesleklerin farklılaşmasını zorunlu kılar. Bu da işbölümünü doğurur.

Durkheim, toplumsal değişim modelini bilimsel verilerle incelemek için hukuk sistemini kullanır. Bu bağlamda bireylerin benzerlikleri üzerine kurulu olan mekanik toplumsal yapı, bireylerin bireysel özelliklerinden değil kolektif bilinç üzerinden değerlendirilir. Çünkü bireyler düşünce ve ahlaki olarak ortak özelliklere sahiptirler.¹⁴⁸

¹⁴⁵ İşbölümü kavramı, sosyal bilimler alanında ilk olarak Adam Ferguson'un «Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme» ve Adam Smith'in «Ulusların Zenginliği» eserinde ilk örneklerinde kullanılmıştır. Sonrasında farklı kavramsallaştırmalarla Charles Babbage, Jean-Baptiste Say, Karl Marx, Karl Bücher gibi düşünürler tarafından kullanılmıştır. Daha detaylı okuma için; Rene Konig, "İşbölümü", Çev. Okan Emin Ayakan, İstanbul Üni. İktisat Fak. Mecmuası, Cilt 28, sayı 1-4, 1968-1969.

¹⁴⁶ Kongar, *a.g.e.*, s.101,102

¹⁴⁷ Kösemihal, *a.g.e.*, s.69

¹⁴⁸ Emile Durkheim, *Toplumda İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.83.

Sanayi devrimi sonrası oluşan göç dalgası ile kentlerdeki nüfus artışı toplumsal yapının farklılaşmasına neden olarak işbölümünü ortaya çıkarır. Bir toplumda işbölümünün artması mekanik dayanışmayı zayıflatır. Bu durum da yeni bir dayanışma türü olan organik dayanışmanın ortaya çıkmasını sağlar. Organik dayanışma türünde bireyler farklılıkları ölçüsünde değerlendirilir. Bu bağlamda uzmanlaşma kavramı önem kazanıp bireysellik ön plana çıkar. Bireyselliğin önem kazanması ve organik dayanışmanın başat unsur olması, eski toplumsal yapıda var olan kolektif bilincin kaybolmasına neden olur.¹⁴⁹ Kolektif bilincin kaybolması da yeni bir hukuk sistemini zorunlu kılar. Yeni hukuk sistemi birey-üstü kurumlar tarafından yönetilen ve oluşturulan yasalar bağlamında eski hale getirici -bireyi tekrar topluma kazandırmayı, toplumla bütünleşmesini amaçlayan- olarak reforme edilir.

Durkheim'in toplumsal değişime bakış açısı, homojenlikten heterojenliğe doğru gidişi gösterirken; benzerliklerden oluşan birlik olgusunun bireysel farklılaşmanın zorunlu bağlayıcılığı ile oluşan toplumsal yapıya evrilir.¹⁵⁰

Karl Marx

Marx'ın toplumsal değişim ile ilgili görüşleri toplumdaki sınıfların çatışmaları üzerine temellenir. Tarihte uygarlık sonrası bütün toplumların sınıflara ayrıldığını ve bu sınıfların birbirleriyle çatışmaları sonucu belirli dönemlerden geçtiğini belirtir. Bu çatışmaların ortadan kalkması ise toplumsal sınıfın ortadan kalkmasıyla mümkün olur. Toplumun nihayetinde dengeye ulaşabilmesi için bu aşamalardan geçişi zorunlu olması Marx'ı determinist ve evrimci kılar.¹⁵¹

Marx, ilk yıllarında toplumsal değişimi alt yapının belirlediğini, buna

¹⁴⁹ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2000, s. 34.

¹⁵⁰ İlkel insan topluluklarında insanlar Marx'ın ifadesiyle çuval içinde patateslere benzer şekilde her işi yapan konumdadırlar. Modern hayatta işbölümünün uzmanlaşmayı getirmesiyle birlikte bireysel farklılıklar ortaya çıkar. Bu durumda insanlar çuval içindeki patates durumundan çıkıp bir bedendeki organlar konumuna evrilirler. Her organın farklı görev ve işlevişi metaforuyla toplum yapısındaki bireysel farklılıkları karşılaştıran Durkheim'e göre tüm vücutun düzgün çalışabilmesi için organların birbiri ile dayanışma halinde olması şarttır. Bu da zorunlu ve daha güçlü bir dayanışma modelini ortaya koyar. Daha detaylı bilgi için; Nilgün Çelebi, *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007; Emile Durkheim, *a.g.e.* ; Nurettin Şazi Kösemihal, *a.g.e.*

¹⁵¹ Marx, üretim tarzlarını asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzı olarak ayırır. Toplumsal değişimin ilerlemeci şemasını bu yönde çizer. Bu bağlamda modern burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretimin en son biçimidir. Marx'a göre burjuva toplumu kendinde var olan çatışmacı üretici güçler ile karşıtık sağlayacak ve bu karşıtlığı çözüme kavuşturacak maddi koşullar yaratacaktır. Bu toplumsal oluşum ise insanoğlunun tarih-öncesini sona erdirecektir. Karl Marx, *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s.26.

bağlı olarak toplum yapısının ekonomik ilişkilerle şekillendiğini ileri sürer.¹⁵² Bir toplumda var olan üretim ilişkileri o toplumun yapısını belirler. Ancak bu üretim ilişkileri toplumdaki üretim araçları tarafından belirlenir. Keşifler, icatlar ve çeşitli gelişme ve ilerlemeler sonucunda üretim araçları da gelişir. Gelişen üretim araçları, kendinden önce varolan üretim araçları ve ilişkileri ile çatışmaya girer. Bu bağlamda yeni üretim araçlarına göre düzenlenmiş olan yeni üretim ilişkileri doğar. Yeni oluşan üretim ilişkileri yeni bir sınıfın doğuşunu zorunlu kılar. Toplumun yeni sınıfı eski toplumsal yapıyı var eden ideolojiyi kendine uygun değiştirerek yeni ideolojiler yaratır.¹⁵³ Bu bağlamda altyapının üstyapıyı belirlediğini öne süren Marx, insan bilinçlerinin toplumsal varlıklarını değil, toplumsal varlık oluşlarının bilinçlerini belirlediğini öne sürerek tarihsel materyalizm felsefesini ortaya koyar.¹⁵⁴

Marx'ın toplumsal değişme ile ilgili düşünceleri tarihsel materyalizme ve diyalektik kavramlarına dayanır. Materyalist felsefeye göre bilinç, insan zihninin dışında var olan somut, maddi şeylere bağlıdır. Bu bağlamda materyalist felsefeye göre, nesnel dünya insan zihninden bağımsız olarak vardır.¹⁵⁵ Marx, materyalist felsefe anlayışına göre toplumu analiz edip onu tarihsel bağlama oturtarak toplumlarda yaşanan değişimleri analiz etmeye çalışır.

Tarihsel materyalizm, toplumlarda meydana gelen değişimleri, bu değişimler ışığında yaşanan gelişmeleri ve genel eğilimleri inceler. Bu bağlamda tarihsel materyalist anlayış, nesnel ve öznel olanın karşılıklı ilişkilerini, yani toplumsal madde (varlık) ile toplumsal idea (bilinç, düşünce) arasındaki ilişkileri inceler ve açıklar. Toplumsal değişme ve gelişmeleri

¹⁵² Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı yapıtında üretim, dağıtım, değişim, tüketim süreçlerinin bir bütünün parçaları olduklarını ancak aynı şey olmadıklarını söyler. Marx'a göre sistemde işleyen süreç hep üretimden başlar. Dağıtım, değişim ve tüketimin üretimin uğrakları olduğunu ve bu bağlamda belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, dağıtımı ve değişimi belirler. *A.g.e.*, s.265-266. Marx ilerleyen yıllarda üstyapının da değişim üzerinde etkin rol oynayabileceğini belirtir. Diğer bir deyişle, fikirlerin, düşüncelerin veya iradenin toplumsal değişme üzerinde aktif rolüne değinir. Tülin Öngen, "Marx ve Sınıf", *Praksis Dergisi*, Güz 2002, s.11.

¹⁵³ Kongar, *a.g.e.*, 128-129. Daha detaylı bilgi için; Karl Marx, *Marx'ın Toplum Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Doğan Yayınları, İstanbul, 1971; Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979.

¹⁵⁴ Marx'a göre üretim ilişkilerinin gelişmesi ilerde onların engeli haline gelir. O zaman toplumsal devrim çağı başlar. Bu da şunu gösterir ki; ekonomik yapıdaki değişme üstyapıyı altüst eder. Marx, *a.g.e.*, 32.

¹⁵⁵ Boguslavsky, Karpuşin, Rakitov, vd., *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabetesi*, Çev. Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1990, s.203.

açıklarken bunların diyalektik bir süreç oldukları üzerinden hareket eder. Marx'ta toplumsal değişme ile ilgili görüşlerini açıklarken diyalektik yöntemi kullanır.

Marx diyalektik yöntemi kullanırken ilkin Hegel'den yararlanır. Hegel diyalektiğine göre; düşünce tarihsel bütünlük içinde karşıtlıklardan senteze doğru diyalektik bir biçimde hareket eder. Bu bağlamda tez – antitez arasındaki çatışma yeni bir düşünce doğurur ve “gerçekliği yeni bir konuma taşır.” Tarihsel süreç içinde sentez olarak ortaya çıkan yeni gerçeklik zamanla tez konumuna indirgenir ve bu süreç içinde kendi karşıtını doğurur. Sonuçta Hegel olumlayıcı bakış açısıyla, tarihi insan aklını sürekli gelişen, ilerlemeci olarak yorumlar.¹⁵⁶ Ancak Marx kendi diyalektik yöntemini Hegel'in karşıtı olarak yorumlar.¹⁵⁷ Hegel'de gerçek dünyanın yaratıcısı olarak nitelenen idea (fikir, bilinç), Marx'ta maddi dünyanın insan bilincindeki tezahürüdür.¹⁵⁸

Marx, kendi diyalektik yöntemini topluma uygularken üretim araçları ve üretim ilişkilerinin sınıfsal yapıyı belirlemesine dayandırır. Bu bağlamda toplumsal değişimin ana belirleyici ögesini üretim biçimi oluşturur. Üretim biçimleri, toplumun diğer alanlarının biçimlenmesinde öncü rol oynar. Yani denilebilir ki; kültürel, siyasal, toplumsal, ideolojik yapılardaki değişim ekonominin temeli olan üretim kavramına bağlıdır. Bu durum uygarlık sonrası insanlık tarihinde toplumların yaşayabilmek için üretmek zorunda olmalarıyla da ilişkilidir. Üretim yapan toplumların sınıflara bölüneceği düşüncesinden hareket eder. Üretim kavramı aynı zamanda insanın doğa ile ilişkisini de değiştirir. Doğaya egemen olmak isteyen insan, bu mücadele sürecinde kendi yeteneklerini geliştirir. Bu gelişim sürecinde insan – doğa ve insan – insan ilişkileri de değişikliğe uğrar. Üretim olgusunun toplumsallığından hareketle insan – insan ilişkilerindeki değişme, toplumsal alana yayılır.

Marx, toplumsal gelişim çizgisini sınıflar arası çatışmaya dayandırarak üretim araçlarının rolü üzerinden bir model sunar. Tarihsel süreçte ilkel, köleci, feodal ve kapitalist toplum modelleri sırasıyla birbirini yaratır. Her

¹⁵⁶ Kerim Özcan, Mehmet Barca, “Yönetim Düşüncesinin Evrim Dinamiği: Çevresel Determinizm mi Düşünsel İlerleme mi?”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 1, 2010, s.5.

¹⁵⁷ Karl Marx, *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, t.y., s. 27.

¹⁵⁸ Engels'in Hegel diyalektiği ile ilgili yazdıkları Marx ile Hegel arasındaki düşünce farklılığını anlamak için faydalıdır. Engels'e göre Hegel'de diyalektik kavramı, kendi kendine gelişen fikirdir. Mutlak fikir, dünyanın gerçek ruhudur ve tarih içinde sürekli arınıp işlenir. Daha detaylı bilgi için; Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara, t.y., s.44.

toplum modeli kendinden sonraki toplum modelinin yaratımı için gerekli gücü kendi içinde saklar. Kapitalist toplum modeli de bir sonraki aşama olan sınıfsız toplum modeli için gerekli gücü kendi içinde barındırır.

Kapitalist toplumu diğer toplum modellerinden ayıran en önemli özelliği sermaye birikimine dayalı olmasıdır. Bu bağlamda gelişen kapitalist ekonomi, üretim araçlarının değişimi ile birlikte burjuva ve proletarya olmak üzere iki toplumsal sınıf yaratır.¹⁵⁹ Kapitalist toplumdaki çatışma da bu iki toplumsal sınıf arasında gerçekleşir. Sermaye birikiminin giderek tek elde toplanması toplumun giderek daha da fakirleşmesine neden olur. Bu durum toplumun tümüne yayıldıktan sonra proletaryanın iktidara kendisini sınıf olarak yok ederek el koyması ile son bulur.

Talcott Parsons

Yapısal-fonksiyonel modelin öncülerinden sayılan Parsons, toplumsal değişim ile ilgili düşüncelerini Amerika örneklemini üzerinden oluşturur. Kendinden önceki düşünürlerin görüşlerinden yararlanarak kurduğu model özellikle muhafazakar olduğu ve kapitalizme olumlu yaklaştığı için Mills gibi sosyalist kesimlerin eleştirilerine odak noktası olur. Parsons kendi kuramsal modelini oluştururken özellikle Weber ve Durkheim'den yararlanır. Toplumsal sistem kavramını, Weber'den aldığı toplumsal eylem kavramına, Durkheim'den aldığı toplumsal kurum kavramına dayandırır.

Parsons, toplumu yaşayan bir mekanizmaya benzetir. Bu bağlamda kuramında organizmacı yaklaşımdan izler görülür. Parsons'a göre toplum bir sistemdir. Bu sistem birbirine bağlı ve bağımlı olan ve her bir birimin kendi görevini yerine getirirken bütünde tam bir uyumu sağladığı bir sistemdir. Toplumsal sistem, bu toplumsal birimlerin işlevsel bir bütünlük içindeki hareketine bağlıdır.¹⁶⁰

Toplumsal sistem kendini meydana getiren unsurlarla dengeli bir bütünlük kurar. İşlevsellik özelliği sistemin dinamik yapısını, birimler arasındaki etkileşim ile ulaşılan denge de istikrarı ifade eder. Bu bağlamda toplumsal sistem, devamlı eylemlerin var olduğu hareketli ve bu bakımdan değişen ancak bununla beraber toplumsal dengesini koruyan bir özellik gösterir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s.23-25.

¹⁶⁰ Emre Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979, s. 52-53.

¹⁶¹ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, s.138.

Toplumun hem dinamik hem statik yapısının olması Comte'un toplumsal dinamik ve toplumsal statik kavramları ile benzer. Parsons'a göre, toplumun dengeli bir şekilde değişmesi aktörlerin toplumsal kalıplaşmış davranışlarından sıyrılıp kendi tercihleri doğrultusunda hareket etmelerine bağlıdır. Toplumsal sistem bu durumda aktörlerin davranış kalıplarının dışına çıkmalarını engelleyemez. Toplumsal dinamizmin sağlanması, sistemin kendini yenileyebilmesi ve evrimleşmesine olanak sağlar.¹⁶²

Parsons, toplumsal değişim olgusunu analiz ederken soyut kavramlar üzerinden hareket eder. Kuramsal çalışmasında aktör, yapı, eylem, toplumsal sistem gibi kavramlar önemli bir yer tutar. Toplumsal sistem belirli toplumsal yapılardan meydana gelir ve bu yapılar arasındaki etkileşimler dolayısıyla dinamik bir hal alır ve değişir. Toplumsal sistemin merkezinde aktörler ve aktörlerin statü ve rolleri bulunur. Aktörler toplumsal sistemin dinamizmini sağlayan birimler olduğundan aktörlerin toplumsal ilişkiler ağı da kalıp değişkenlerin (value patterns)¹⁶³ oluşturduğu bütünü anlatır. Parsons, toplumsal sistemi kısaca aktörlerin birbirleriyle kurdukları etkileşim sistemi olarak tanımlar.¹⁶⁴

Parsons'un toplumun dengeli bir bütün içinde var olduğunu açıklayan genel kuramı (grand theory) dört aksiyon sistemini içerir: Davranışsal organizma, kişilik sistemi, toplumsal sistem ve kültürel sistem. Davranışsal organizma, insanın fiziksel özelliklerini yaşadığı çevreyi de dahil ederek kapsar. Kişilik sistemi, toplumsal etkileşimde bulunan aktörlerin çeşitli ihtiyaçları ile diğer aktörlerin eylemleriyle uyumlu ilişkilerinden meydana gelir. Toplumsal sistem, aktörlerin etkileşimlerinden oluşan bütündür. Kültürel sistem, soyutlaştırılmış değer, norm ve sembollerin oluşturduğu simgesel sistemlerdir. Kültürel sistemde önemli olan aktörlerin toplumsal yaşamda var olan simgesel değerlerin içselleştirmeleridir. Kişiler toplumsal değerleri kabul edip, içselleştirdikleri ölçüde toplum tarafından kabul edilir.¹⁶⁵

¹⁶² Tuncay Ceylan, "Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol", *Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens. Dergisi*, 15 (1), 2011, s.92.

¹⁶³ Kalıp değişkenleri kavramı, toplumsal sistemde eylemlerde bulunan aktörlerin tüm davranışlarını belirler. Buna göre kalıp değişkenleri ikilikler üzerinde şekillenir. Bu durumda iki ayrı toplum tipinin oluşmasına neden olur: Duygusal olan – duygusal olmayan, Toplumsal – Kişisel, Özel – Evrensel, Yaygın ilgi – Belirli ilgi gibi. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge, 1991. Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 158-159

¹⁶⁴ Talcott Parsons, *a.g.e.*, s.15

¹⁶⁵ Ruth Wallace, Alison Wolf, *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*, Prentice Hall, Fifth Edition, 1999, s.27-29.

Parsons, toplumsal sistemin merkezine yerleştirdiği aktörlerin kalıp davranışları tercihlerindeki belirlenimin toplumsal kurumlar (aile, din, eğitim, ekonomi vb.) tarafından gerçekleştirildiğini belirtir.¹⁶⁶ Buna göre toplumsal kurumlar bireylerin toplumsal rollerini inşa eder. Bu bağlamda toplumsal değişme, toplumsal kurumlarda ve kültürel değerlerde meydana gelen değişiklikler yoluyla oluşur. Bu durum toplumsal kurumlar ve aktörler arasındaki işlev ve fonksiyonların değişimini zorlar. Ancak kurum ve işlevlerde meydana gelen farklılaşma, kültürel sistemin dengeleyici özelliği ile başka bir işlev ve fonksiyona evrilerek toplumsal denge halini alır.

William Ogburn

Ogburn'un toplumsal değişme ile ilgili görüşleri evrimci, işlevselci kuramların birleşiminden oluşur. Toplumsal değişimi, kültürel yapıda meydana gelen evrime bağlar. Kültürel evrimin gerçekleşebilmesini de maddi ve maddi olmayan kültürler¹⁶⁷ arasındaki gecikme ile açıklamaya çalışır. Bu bakımdan Ogburn'un toplumsal değişme hakkındaki görüşleri kültürel gecikme olarak kavramsallaştırdığı kurama dayanır.

Ogburn, düşünürlerin toplumsal değişme ile ilgili görüşlerinin insanın biyolojik yapısındaki değişimleri ile ilişkilendirmelerine karşı olarak, toplumsal değişmeyi “açıklamakta bakılması gereken yerin insanın biyolojik doğası değil, yaşadığı toplumdaki kültür” olduğunu belirtir. Buradan hareketle kültürel evrimi açıklarken dört faktörün önem taşıdığını ileri sürer: “Buluşlar, Birikim, Dağılım, Uyumlanma”¹⁶⁸

Ogburn'un buluşlar olarak tanımladığı kavram değişimin teknoloji tarafından belirlendiğini gösterir. Bu bakımdan Ogburn, teknolojik determinist olarak değerlendirilebilir. Buluş, maddi ve manevi kültürün birleşiminden oluşur. Bu nedenle buluş, teknolojik olduğu kadar toplumsaldır. Toplumda buluşun gerçekleşebilmesi zihinsel yetenek, toplumsal talep ve kültürel

¹⁶⁶ Aydın Yaka, *a.g.e.*, s. 217

¹⁶⁷ Ogburn, kültürü maddi ve maddi olmayan olarak ikiye ayırır. Bu bakımdan maddi kültürde (teknoloji, yeni buluşlar, araçlar vb.) yaşanan bir gelişme, değişme manevi kültürü (inanç sistemi, değer yargıları, normlar vb.) de etkiler. Ancak bu süreç hemen gerçekleşmez. Bu nedenle maddi kültürde meydana gelen gelişme manevi kültürde belirli bir gecikmeyle takip edilir. Bu da iki kültür arasında zamansal boşluk yaratır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; William f. Ogburn, *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*, B.W. Huebsch Inc., New York, 1922; Emre Gökalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ed. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012.

^F erylal Oskay, “Kültürel ve Toplumsal Değişme Konusunda William F. Ogburn’ün Görüşleri Üzerine Bir Deneme”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt 3, Sayı 13, 1978, s.39.

öğelerin hazır olmasına bağlıdır. Birikim, maddi kültür öğelerinin eklenerek çoğalmasındır. Buluşların sürekli yeni kültür ögesi eklemesiyle mümkün olur. Dağılım, yeni bir buluşun toplumun farklı bölgelerine ulaşması sürecini ifade eder. Bu şekilde herhangi bir yerde gerçekleşen buluşun toplumun farklı kesimlerinde tekrar bulunmasına gerek kalmaz. Özellikle son yıllarda gelişen haberleşme ağı ile yayılma süreci oldukça hızlanmıştır. Uyumlanma, maddi kültürde meydana gelen değişmelere toplumun kendini uyumlama sürecidir.¹⁶⁹ Maddi ve manevi kültürlerin birbirleriyle ilişkide olmaları maddi kültürde meydana gelen değişimin manevi kültürü etkileyeceğini gösterir. Bu durum manevi kültürün uyumlanma süreci sonunda dengeye ulaşır. Ancak uyumlanma süreci zamansal olarak hemen gerçekleşmez. Bu da Ogburn'ün kültürel gecikme dediği kavramı ortaya çıkarır.

Bir toplumda kültürel gecikmenin yaşanabilmesi maddi kültürde gerçekleşecek olan yeniliklere bağlıdır. Kültürel yapı bir bütün olarak ele alınsa da teknolojik alanda gerçekleşen yeniliklerin manevi kültür tarafından kabulü zamansal farklılık yaratır. Gerçekleşen bu zamansal farklılıklar toplum içindeki bireylerin ilkin uyumsuz davranışlar, edinimler sergilemesine neden olur. Bu uyumsuzluk durumu zaman içinde dengeye ulaşır. Buluşun gerçekleştiği ve uyumlanmanın tamamlandığı zamansal süreç içinde kültürel değişme gerçekleşir. Özellikle sanayi devrimi sonrası kentleşme ve fabrikasyon üretime geçiş ile toplumun yaşam biçiminin değişmesi maddi anlamda gerçekleşse de manevi kültürün uyumlanması hemen gerçekleşmemiştir. Günümüz Türkiye'sinden köyden kente göçün gecekondulaşmaya yol açması ve insanların şehirde kırsal hayatını devam ettirme isteği kültürel gecikmenin örnekleri olarak sayılabilir.

1.3. Toplumsal Değişmenin Nedenleri

Birçok düşünür toplumsal değişim ile ilgili görüşlerini farklı modeller ortaya koyarak açıklamaya çalışmıştır. Bazı düşünürler ekonominin temel belirleyici etken olduğunu, bazıları ise teknolojinin ya da çevresel faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda toplumsal değişimin tek bir etkene bağlı olmadığı, toplumun karmaşık ilişkiler bütününde farklı toplumsal sistemlerin aynı değişim nedenleriyle açıklamanın mümkün olmadığı söylenebilir.

Değişimin gerçekleşmesi koşulların yaratılmasına bağlıdır. Zamansallık

¹⁶⁹ Kongar, *a.g.e.*, 169.

olgusu değişimin temel koşullarındandır.¹⁷⁰ Toplumsal değişimin nedenlerini anlayabilmek için toplum olgusunu tarihsel bağlam içinde incelemek gerekir. Bu bağlamda toplumda yaşayan bireyler maddi ve maddi olmayan olgular ile sürekli bir ilişki içinde olup bunu da tarihsel bir devinim içinde gerçekleştirirler. Konu ile ilgili Sezer; toplumların geçmişiyle görece uyumlu bir şekilde sürekli çeşitli değişiklikler içinde olduğunu belirtir. Bu değişim amacı, süreci, niteliği bakımından toplumdan topluma farklılık gösterir.¹⁷¹ İnsanlar zaman içinde bilgi birikimine paralel rastlantısal ya da bilinçli yeni ‘medium’lar yaratır. Toplumda yaşayan bireylerin alışkanlıkları ‘yeni’ olan ile uyum sağlar ve buna bağlı olarak yeni ihtiyaçların doğmasına neden olur. Bu bağlamda değişim için gerekli olan koşullar yaratıldıktan sonra toplumsal değişim gerçekleşir.

1.3.1. Çevresel Etmenler: "Doğa"nın Değişime Etkisi

İnsanoğlu, var olduğu günden bugüne hayatta kalabilmek için doğaya karşı yaşam mücadelesi vermiştir. Doğa, insana yaşaması için çeşitli olanaklar sunar. Ancak sunduğu olanaklar bazen beraberinde zorluklara dönüşebilmektedir. Bu nedenle toplumlar doğa’nın belirleyiciliği altında şekillenebilmektedir. Özellikle uygarlığın ilk aşamalarında geçerli olan bu faktör günümüzde de geçerliliğini diğer etmenlerle birlikte sürdürmektedir. Uygarlığın verimli topraklar üzerinde filizlendiği bilinen bir gerçektir. Örneğin, avcı-toplayıcı yaşamdan yerleşik hayata geçilebilmesi ekilebilir verimli tarımsal alana bağlıdır. Doğa faktörünün toplumsal yaşam üzerindeki belirleyici rolü üzerine İbn Haldun da katılmaktadır. Mukaddime adlı yapıtında iklimin toplumsal, ahlaksal, düşünsel ve hatta insanın fiziksel özelliklerini belirlediğini belirtir. Haldun, sıcak iklim hüküm sürdüğü yerlerde insanların ısınma ihtiyaçları olmadığından dokumacılık, terzilik gibi zanaatların gelişmediğini belirtir.¹⁷² Bu bağlamda toplumsal yaşam biçimlerini dışsal bir öge olarak etkileyen etmenlerin başında doğa gelmektedir. İnsanların sosyal hayat ve ilişkilerini de düzenlemelerine neden olan doğa, kuzey ve güney, doğu ve batı bölgelerindeki toplumların farklı toplumsal yaşam biçimine sahip olmalarının en önemli etmenlerindendir.¹⁷³

¹⁷⁰ Mahmut Tezcan, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984, s.10.

¹⁷¹ Baykan Sezer, “Değişim Sosyolojisi Ders Notları”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertal Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2011, s.305.

¹⁷² İbn Haldun, *Mukaddime II*, Kendir çevirisi, s.573ç

¹⁷³ Fiziki çevre toplumsal yapıların şekillenmesinde zorlayıcı etmendir. Toplumların yaşam biçimlerini

Doğa faktörü, toplumsal yaşam üzerinde dışsal etkenlerdendir. Kimi zaman olumlu anlamda uygarlıkların gelişmesine ortam hazırlarken kimi zaman da diğer değişme etmenlerinin koşulunu hazırlar. İklim değişiklikleri, seller, depremler, kaynakların tükenmesi gibi doğal olayların gerçekleşmesi toplumların ya tamamen ortandan kalmasına ya da göç edip yeni yerleşim yerleri bulmasına neden olur. Bu bakımdan doğa'nın toplumsal yaşam üzerindeki rolü zorlayıcıdır.

İnsan-doğa diyalektiğinden hareketle insanoğlu sürekli doğayı denetim altına almaya çalışarak gelişimini sürdürmüştür. Günümüz teknolojisi doğa'nın insan denetimi altına girmesini kolaylaştırmış ve değişim hızının artmasına neden olmuştur. Rüzgar ve güneş enerjilerinin kullanımı, deniz gibi su kaynakları üzerine yapay yerleşim yerlerinin inşası, tuzlu su kaynaklarından içme suyu elde etme, baraj ve kanal inşası gibi çeşitli yollarla doğa denetim altına alınmaktadır. Ancak sanayileşme sonrası doğanın insan tarafından nesneleştirilmesi beraberinde iklim değişiklikleri, kuraklıklar, ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Günümüzde etkisi çok fazla hissedilmeyen 'doğa'nın değişme etkisi ilerleyen yıllarda önlem alınmazsa belirleyici bir etken olması muhtemeldir.

1.3.2. Demografik Etmenler: Nüfus Hareketleri ve Göçler

Düşünürler genellikle nüfus hareketlerini toplumsal değişmeyi sağlayan diğer unsurlara bağlamaktadırlar. Ancak nüfus hareketlerinin, belirli bir sınır içinde yaşayan toplumdaki bireylerin yaşam biçimleri üzerindeki etkisi diğer etmenler kadar büyüktür. Tarihte, nüfusun (insan gücünün) artması ya da azalması toplumsal yaşam biçimlerini farklı şekilde etkilemiştir. Özellikle sanayi devrimi öncesinde askeri politikaların önemli olduğu dönemlerde nüfusun büyüklüğü beraberinde gücü de getirmekteydi. Günümüzde ise kontrolsüz nüfus artışı, kaynakların azalması ve tüketimin artması nedeniyle

düzenlemelerinde doğa olaylarının rolünü örneklemek istersek; kuzey bölgelerinde yaşayan toplumlar güney yarım kürede yaşayan toplumlardan farklı pratikler geliştirirler. Zamansal ölçekte geliştirdikleri bu davranışsal pratikler ve alışkanlıklar kültürel bağlama oturur. Yaşam biçimi bakımından kuzey halkları iklimsel koşulların zorlayıcılığı nedeniyle giyinme, beslenme ve barınma alışkanlıkları güney halklarından farklıdır. Bu farklılaşma zaman içinde davranışsal ve düşünsel pratikleri etkiler. Giddens'in örneklediği üzere: "Avustralya'nın yerli nüfusu, kıtanın düzenli bir ekip biçmeye uygun olan yerli bitkilerinin ya da kırsal bir üretim geliştirmek için evcilleştirilebilecek hayvanların pek olmamasından ötürü, avcılık ve toplayıcılığı hiç bırakmamıştır. Dünyanın ilk uygarlıkları çoğunlukla zengin bir tarım toprağına sahip bölgelerde çıkmıştır." Daha detaylı bilgi için; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012, s.80ç

kontrol altına alınması gereken sorunların başında gelmektedir.¹⁷⁴

Savaşlar, hastalıklar, doğal afetler ya da savaş sonrası dönemde nüfusu artırmak için yapılan uygulamalar¹⁷⁵ nüfusun artma ve azalmasında etkilidir. Durkheimci bakış açısıyla toplumdaki nüfusun artışı yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Çünkü sınırları belli toprak parçası üzerinde yaşayan halkın artan nüfus ile birlikte mücadelesini sürdürmesi için yeni yolların bulunması şarttır. Bu bakımdan sanayi devrimi sonrası nüfus hareketlerinde yaşanan gelişmeler toplumun reforme olmasını sağlamıştır. Özellikle dışsal zorlayıcı unsurlardan (savaş, doğal afetler) bağımsız gerçekleşen kitlesel göçler yeni toplumsal yaşam biçimlerinin oluşumuna neden olmuştur. Köyden kente göç ile birlikte başlayan kentleşme ve tarımdan fabrikaya geçiş ile başlayan işbölümü ve uzmanlaşma insanların hem yaşam alanlarını hem de alışkanlıklarını düzenlemeye zorlamıştır. Bu bağlamda özellikle son yıllarda küresel ekonomi politikalara da bağlı olarak gerçekleşen nüfus hareketleri, kimi melezleşmelere yol açmakta; modernleşme söylemi içinde geç modernleşen ülkelerde değişimin ilk basamağını göstermektedir.

Toplumun diğer önemli demografik özellikleri kadın – erkek, yaşlı – genç, evli - bekar gibi toplumsal organizasyonu düzenleyen oranlardır. Aile, iş hayatı gibi kurumların şekillenmesinde nüfusu belirleyen bu unsurların önemi büyüktür. Günümüzde gelişmiş ülkelerde nüfusun kontrol altına alınması yaşlı – genç oranını değiştirmiş ve işgücü hacimini bozmuştur. Aynı şekilde savaş sonrası toplumlarında kadın – erkek oranlarındaki değişim de beraberinde farklı sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Malthus nüfus teorisi ile nüfusun ve tüketim malzemelerinin artış oranının farklılığı nedeniyle ilerleyen yıllarda büyük sorunların baş göstereceğini savunur. Malthus'a göre yeryüzünün alanı sınırlıdır ve bir gün nüfus artışı yüzünden barınılacak yer kalmayacaktır. Malthus'un bu kötümser tavrı, arz- talep dengesizliğinin gerçekleşme ihtimalinden kaynaklanır. Gelişen teknoloji ve tüketim eğilimleri, Malthus'un kötümser düşüncesini haksız çıkarmış görünse de tamamen yok etmiş değildir. Bu bakımdan denilebilir ki; nüfus olgusu toplumsal yaşam biçimlerini etkileyen önemli etmenlerden biridir.

Daha detaylı bilgi için; Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, Electronic Scholarly Publishing, London, 1998, s.7-9, (Çevrimiçi). <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>, 3 Nisan 2016.

¹⁷⁵ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinde 1946-1964 yılları arasında nüfus artışı destekleyici uygulamalardır. Baby Boomers adı verilen bir kuşağın oluşmasını sağlayan siyasiler bu şekilde nüfusun kontrol edilebilir bir sistem olduğunu da farketmişlerdir. Ayrıca nüfus patlaması ile birlikte yeni hedef kitlenin oluşumu sağlanmış ve tüketim toplumu için adım atılmıştır. Fromm'a göre bu kuşak savaş sonrası psikolojik yıkıntıların etkisinden kurtulmak için bireysel mutluluğun önemini kavrayarak tüketmeye başlamışlardır. Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Çev. İştan Gündüz, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s.454.

¹⁷⁶ Sharma'ya göre nüfus ile toplumsal değişim arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Kadın-erkek oranındaki dengenin bozulmasının cinsel hayat üzerinde olumsuz etki bıraktığını belirtir. Sharma nüfus oranlarının cinsel kimlik üzerinde belirleyici rol oynadığını belirterek, toplumsal yapının yeniden şekillenmesinde nüfus yoğunluğu kadar nüfus oranının da önemine dikkat çeker. Bu

1.3.3. Değişimin Siyaset ve Ekonomi ile İlişkisi

Tarih boyunca bütün toplumlar yöneten ve yönetilen ilişkisi görülmektedir. Bu nedenle denilebilir ki; bütün toplumlar yönetenlerin oluşturduğu bir iktidar mevcuttur.¹⁷⁷ İktidarlar kendilerini siyasal rejimler vasıtasıyla meşrulaştırırlar. Siyasal rejimler, toplumsal denetimin yönetim biçimini gösterir. Bu bakımdan toplumsal düzeni kendi koyduğu kurallar üzerinde inşa eden siyasal rejim ile toplumsal yapı arasında doğrudan ilişki kurmak mümkündür.

Geçmişten bugüne, geleneksel ya da modern birçok siyasal örgütlenme biçimi¹⁷⁸ ortaya çıkmıştır. Siyasal örgütlenme biçimleri bireylerin hak ve özgürlüklerini çeşitli hukuk yolları aracılığıyla sağlarken (veya engellerken) çeşitli kavramlar geliştirmişlerdir. Örneğin, siyasetin kurucusu olduğu söylenen Antik Yunan, ‘demokrasi’ gibi temel bir kavramın oluşumuna öncülük etmiştir. Antik Yunan’da ortaya çıkan bu kavram aynı coğrafyada yüzyıllar boyu farklı anlamlar yüklenerek değiştirilmiştir. Günümüzde çoğunlukla uygulanan temsili demokrasinin temeli de buraya dayanmaktadır.

Tarihte kimi toplumsal değişimler siyasal rejimin meşruiyetini kaybedip yeni bir rejim inşasından sonra meydana gelmiştir. Bu bakımdan siyasal örgütlenme biçimleri değişimi etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Tönnies’in topluluk - toplum ayrımı üzerinden incelendiğinde siyasal örgütlenme biçimlerinin ‘topluluk’larda daha farklı olduğu görülmektedir. Topluluklar henüz kurumlaşmamış olduklarından değişimi harekete geçirici bir güç yoktur. Diğer taraftan toplumların oluşturduğu yapılardaki siyasal örgütlenmelerde iktidar güçlerinin –lord, kral, imparator, hükümet, başkan – varlığı, toplumsal gelişimi etkileme gücüne sahiptir.¹⁷⁹

Ekonomi – siyaset ilişkisi, feodalite ile ulus devlet arasındaki ilişki ile

bakımdan kadın nüfusunun erkeklere göre fazla olması ya da erkek nüfusunun kadına göre fazla olmasının homoseksüelliği artırdığını belirtir. Sharma’ya göre, nüfusun artışının nedenleri; eğitimsizlik, kültürel tabular, soy devamı, geniş aileye duyulan inançtır. Bu bağlamda artan nüfus beraberinde çeşitli sorunları getirir: Yoksulluğun artması, kıtlık, yaşam standartlarının düşmesi, sağlık sorunlarının baş göstermesi, aile kurumunun çözülmesi, bireysel sorunların ortaya çıkması. Genellikle nüfus yoğunluğunun ekonomik sıkıntılar ile ilişkili olduğu göze çarpmaktadır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Rajendra Kumar Sharma, *Social Change and Social Control*, Atlantic Publishers, New Delhi, 2007, s.67-70.

¹⁷⁷ Anıl Çeçen, “Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, 1977, s.106.

¹⁷⁸ Platon’un Devlet’i, Machiavelli’nin Prens’i, Hobbes’un Leviathan’ı, Orwell’in 1984’ü, Huxley’in Cesur Yeni Dünya’sı farklı zaman dilimlerinde farklı düşünürler tarafından farklı yönetim biçimleri ile ilgili yazılan kitaplardan bazılarıdır. Ayrıca farklı siyasal rejim tipleri –İngiltere, Amerika, Çini Rusya gibi- ile ilgili bilgi için Anıl Çeçen, *a.g.e.*, s.105-145.

¹⁷⁹ Giddens, *a.g.e.*, s.81.

bağlantılıdır. Feodal yönetim biçimindeki söz sahibi güçlerin ekonomik alandaki yetkilerinin yavaş yavaş kaybolması ve sermaye birikimi ile ticaret hacmini genişleten burjuva sınıfının ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için siyasette söz sahibi olmak istemeleri yeni bir siyasi yapılanmayı mecbur kılmıştır. Yeni siyasi yapılanma beraberinde yeni sınıfsal düzenlemeler, hukuk ve eğitim sistemi getirdiğinden toplumsal alanda da değişimler meydana gelmiştir.

Marksist literatürde siyasi ve ekonomik yapı arasındaki ilişkide toplumsal değişimi harekete geçirici ana etmen olarak ‘ekonomi’ öne çıkar.¹⁸⁰ Ancak siyasi ideolojilerin etkisinin önemi bakımından Gramsci’nin kavramsallaştırdığı ve İtalya üzerinden örneklediği hegemonya¹⁸¹ kavramı ekonominin toplumsal yapının değişmesi için yeterli olmadığını gösterir. Siyasi yönetimi elinde bulunduran güç, koyduğu kanun ve kurallar çerçevesinde, ayrıca sistemleştirdiği eğitim kurumlarıyla birlikte kendi ideolojisini yaymakta, bu bakımdan değişimi kontrol altında tutabilmektedir.

Ekonomi ve siyaset ilişkisini birbirini destekleyici yönünden ele alan Miliband, kapitalist ekonominin ilk yıllarında işçi sınıfı tepkisinin devlet tarafından baskılarla engellendiğini belirtir.¹⁸² Bu bağlamda ekonomik ilişkiler bütünü siyasi güç tarafından korunmaktadır. Her ne kadar Marksist gelenekteki altyapı – üstyapı ilişkisi determinist olarak yorumlansa da kimi zaman üstyapıda gerçekleşen değişimin ekonomik ilişkilere yansımaları bireylerin yaşam biçimlerini değiştirmeye zorunlu kılar.

Sermaye birikiminin ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomik sistemin kapitalist örgütlenme biçimine yavaş yavaş evrilmesi toplumsal yaşamı doğrudan etkilemiştir. Marx’ın analizinde sermaye birikimi ücretli işgücünü oluşturur. Diğer bir deyişle, geleneksel üretim biçiminde ihtiyaçları çerçevesinde üretim yapan ve ayrıca üretim araçlarına sahip olan bireyler, üretim araçlarının yeni sahipleri tarafından potansiyel işgücüne dönüşürler. Bu bakımdan ekonomik ilişkilerin değişiminin ve üretim araçlarının el

¹⁸⁰ Marx, 18 Brumaire çalışmasında Fransız toplumu örneği üzerinden siyasetin toplumsal değişim üzerindeki önemini vurgular: “Sanayi ve ticaret, dolayısıyla orta sınıfın işleri, kuvvetli bir hükümetin yönetiminde, sıcak bir serada imiş gibi serpiliş gelişmelidir... Kuvvetli hükümet ve ağır vergiler, eşanlamlı iki terimdir. Halk, kendisine yüklenen vergilerle bürokrasiye temelden hizmet etmiş olur. Ayrıca aristokrat, lord gibi sınıfların ortadan kaybolmasıyla birlikte bütün ülke düzeyinde eşit düzeyde ilişkiler ve kişiler yaratılır. Bu da merkezi bir iktidarın bu kitleye aynı etkiyi uygulama gücü verir.” Daha detaylı bilgi için; Karl Marx, *Louis Bonaparte’nin 18 Brumaire’i*, Sol Yayınları, Ankara, t.y., s.109, 114.

¹⁸¹ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s. 17, 73-75, 175.

¹⁸² Anthony Giddens, *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, çev. Ülgen Yıldız Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.45.

değiştirmesinin toplumsal yaşam ve sınıf ilişkileri üzerinde etkisi büyüktür. Çünkü bu değişim sermaye ve işçi arasında yeni bir sınıf ilişkisinin oluşumunu gerektirmiştir.

Günümüzde çeşitli unsurların da yardımıyla (savaşlar, doğal kaynaklar) sermaye birikiminin giderek bazı güçlü devletlerin elinde toplandığı, hatta sermayenin artık ulus-üstü kurumlar tarafından yönlendirildiği üzerine tartışmalar mevcuttur.¹⁸³ Bu durum yeni sömürgecilik anlayışını da beraberinde getirmekte ve bazı toplumların, güçlü ekonomilerin etkisi altında yeniden düzenlenmesi sağlamaktadır. Görüldüğü üzere ekonomik ilişkilerin farklılaşması beraberinde siyasal yapıların değişimini sonrasında toplumsal ve kültürel ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir.

1.3.4. Kültürel Etkenler – İnsan Doğası

Kültür terimi, çok geniş yelpazeye sahip anlamlar bütünüdür. Güzel sanatlar ve bilimlerden, geçmiş nesilden kalan yapıntılara, fikirlere, değerlere kadar farklı anlamları içerir. En geniş anlamda kültür, “insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, yasa, görenek ve başka herhangi bir yetenek ya da alışkanlığı içeren karmaşık bütün”dür.¹⁸⁴ Bu bakımdan kültür tek boyutlu ele alınarak incelemek bir kavram değildir. Kültürün etkisi, din, iletişim sistemleri, düşünceler, önder kişiler gibi alt kavramlarla geniş bir bağlam içinde incelenmelidir.

Din olgusu, kültürel bağlamda toplumsal değişimin temel dinamiklerindendir. Uygarlığın ilk dönemlerine kadar uzanan din, tarihsel süreç içinde toplumsal kurumları etkileyen en etkili olgulardandır. Ekonomi ve siyaset ile ilişkisinde kimi zaman temel belirleyici rolü üstlenen din, soyut olgular üzerinden değerler ve semboller sistemi kurar. Bu sistemler üzerinden bireylerin ve geniş anlamda toplumların inanç sistemleri oluşarak ilerleyen yıllarda kökleşir.

Durkheimci bakış açısıyla toplumdaki kolektif bilincin temelinde inanç sistemleri yer alır. Diğer bir deyişle, toplumun bütünleşik bir yapıda bulunmasını sağlayan en önemli etmen dindir. Bu bağlamda dinsel alanda gerçekleşen reformlar bireylerin davranış, tutum ve alışkanlıklarını yeniden düzenlemelerini gerektirir, bu da toplumsal yaşam biçiminin değişimine neden olur. Bu bakımdan din ile toplum birbirine bağlı ve ayrılmaz

¹⁸³ Konu ile ilgili birçok kuram bulunmaktadır. Örneğin bağımlılık kuramına göre, dünya giderek tek bir ekonomik sistem üzerinde inşa edilmektedir. Dünya düzenleri kuramı, kapitalist ekonomi sisteminin siyasal ve ekonomik ilişkiler bakımından ayrı devletler olarak değil, bir bütün olarak görmeyi öngörür. Detaylı bilgi için; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, s.455-457.

¹⁸⁴ Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture*, Cambridge University Press, 2010 akt. Peter Burke, *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.41.

birimlerdir. Dinin ekonomi ile ilişkisi de en az toplumsal ile kurduğu ilişki kadar önemlidir. Weber dinin ekonomiyi etkilediğini gösteren çalışmasında Protestanlığın sermaye birikimi anlayışını doğurarak kapitalist örgütlenme biçimine yol açtığını savunur ve ekonomik yapının temellenmesini dine bağlar.

Din olgusu, kutsallık temeli üzerinden meşrulaştırılarak toplum üzerinde çok güç şeylerin eyleme geçirilmesinde önemli rol üstlenir. Din ve mezhep savaşları¹⁸⁵ bunun tipik örneklerindendir. Dışsal bir etken olarak (savaş yoluyla) herhangi bir toplumun dini inancını zorla değiştirmek, yeni kutsal dogmalar kontrolünde yaşamasını sağlamak, o toplumun eski nesil ile bağını kopararak yeni düşünsel pratikler geliştirmesi sağlanır.¹⁸⁶ Bu bağlamda din, birey ve toplum üzerindeki etkisiyle siyasal ve ekonomik otoriteleri değiştirir.

Toplumsal değişimi genellikle gelişmeci yönde etkileyen bir diğer kültürel etken iletişim sistemlerinde meydana gelen değişimlerdir.¹⁸⁷ İnsanlık tarihinin yönünü belirgin bir şekilde etkileyen yazının bulunuşu iletişim alanında çeşitli düzenlemeleri beraberinde getirir. Örneğin, yazı ile birlikte kayıt tutma imkanı doğduğundan ekonomik veriler kontrol altına alınarak denetim sistemi gelişmiştir.¹⁸⁸ Böylece ekonomik gelişim olanaklı kılınmıştır. Ayrıca yazının bulunması geçmiş ile bir köprü kurulmasını sağlayarak tarih bilincinin oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Bu durum kültür aktarımında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

İletişim sistemlerinde meydana gelen değişimler aynı zamanda epistemolojik bir kopuşa neden olur. Bulunan her yenilik 'iletişim' kavramına yeni bir anlam yükler ve onu dönüştürür. Telgraf'ın icadıyla gerçekleşen 'bilgi, bilgilenme' kavramlarındaki dönüşüm günümüzde 'televizyon' ve 'internet' ile devam etmektedir. Bu bağlamda iletişim sistemlerindeki her

¹⁸⁵ Din savaşları tarihte önemli yer tutar. Din adına toprak kazanma ve dini yayma düşüncesi üzerinden toplumların kültürel ve toplumsal yaşam biçimleri değiştirilmiştir: Haçlı Seferleri, Katolik ve Protestan mezhepleri arasındaki Otuz Yıl Savaşları, İslam Seferleri vb. Bununla birlikte doğu dünyasında da buna benzer çatışmalar görülmektedir. Örneğin, son yıllarda Myanmar ve Sri Lanka'daki Müslümanlara uygulanan şiddet olayları.

¹⁸⁶ Konu ile ilgili Berger; bir toplumda evlilik gibi kutsal sayılan konuların dini meşrulaştırma ile desteklendiğini belirtir. Hatta günümüz seküler toplumlarında bile bunun devam ettiğini söyler. Aynı şekilde 'din için can verme'nin de yine dinsel meşrulaştırma yoluyla gerçekleştiğini, "Tanrı için ölüme gitme" gibi ifadelerinin dini sembolize ederek 'doğru' olarak tanımlandığını düşünür. Peter L. Berger, "Dini Kurumlar", Çev. Adil Çiftçi, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, 1995, s.434

¹⁸⁷ Giddens, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁸⁸ M.Ö 4000 yılının sonlarına doğru bulunan yazı, ekonomik ve yönetsel gereksinimlere duyulan bir ihtiyacın sonucudur. Sümerler'e ait bulunan tabletlerin çoğunda ekonomik ve yönetsel bilgilere rastlanmıştır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s.13.

yeni gelişme, kavramların daha farklı konumlandırılmalarını sağlar. Bu konumlandırmalar geçmiş ile bugün arasında derin anlamsal kopuşlara yol açar. Avrupa’da matbaa bulunduktan sonra dünyadaki değişim ve dönüşümler ele alındığında öncesi ve sonrası arasında iki farklı dünyaya ulaşılmaktadır. Çünkü dünya artık yeni bir aşamaya girmiş ve başkalaşmıştır. Bu bağlamda yazının icadından sonra değişen eğitim sistemi, matbaa ile başka bir hal almış günümüzde bilgisayar ile tamamen değişmiştir. Toplumun düşünme ve öğrenme biçimini değiştiren en güçlü araçlardan biri olan iletişim sistemleri, bu bağlamda toplumsal ilişkilerin de değişmesine neden olmuştur.

Günümüzde elektronik iletişim sistemleri, zaman ve mekan kavramlarının anlamlarını da değiştirmiştir. McLuhan’a göre; elektronik iletişim sistemleri, zaman ve mekan kavramını ortadan kaldırmış ve mekansallığın anlamını yitirmesine olanak sağladığından küresel bir köyde yaşamamıza neden olmuştur. Harvey ise, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ile içinde bulunduğumuz an’ı zaman ve mekan sıkışması olarak tanımlamıştır. Kavramlarda meydana gelen değişmeler, bireylerde zaman ve mekan algısını da değiştirmektedir.¹⁸⁹

Kültürel etkenler aynı zamanda tarihteki büyük düşüncelerin toplumdaki etkileri bakımından da ele alınmalıdır. Toplumsal değişimin özellikle siyasal alanında etkili olan bu etkenler iktidarların yıkılıp devrimlerin yapılmasını sağlamıştır. Bu tür düşünceler liderlik özelliği olan önder kişiler tarafından tarihin belirli kırılma noktalarında etkili olmuştur. Bu sadece bilim ve felsefe gibi alanlarda değil dini, askeri ve politik alanlarda da yönlendirici olmuştur. Bu bağlamda Weber’in karizmatik lider olarak kavramlaştırdığı kişi, eski siyasal, ekonomik, ideolojik sistemlerde var olan aksaklıkları görüp yeni kurulacak düzen için destekleyici bir kitle yaratabilmekte ve bu güç ile kurulu düzeni yıkıp yeni bir düzen kurabilmektedir.¹⁹⁰

1.3.5. Teknoloji - Değişim İlişkisi

Teknoloji, en geniş anlamıyla insanın doğa ile mücadele sürecinde onu değiştirme sürecidir. Bu süreçte insan sahip olduğu bilgi ve becerilerle maddi kaynak üretilip fayda sağlamaya çalışır. Tarihsel süreçte kazanılan tecrübe ve artan bilgi ve beceriler bireyleri ve toplumu değiştirir, bu bağlamda değişen toplum ile birlikte yeni ihtiyaçlar doğar. Yeni ihtiyaçların doğması ise yeni teknolojik araçların keşfedilmesi için olanak yaratır. Teknoloji, toplumun her alanda ihtiyaç duyduğu araçlar ve sistemler bütündür. Özellikle ulaşım, eğitim, sağlık, iletişim, güvenlik gibi farklı alanlarda teknolojinin

¹⁸⁹ Neil Postman, *Teknopoli*, Çev. Mustafa Emre Yılmaz, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006.

¹⁹⁰ Giddens, *a.g.e.*, s.80

kullanılması toplum ile teknoloji arasındaki sıkı ilişkiyi gösterir.

Teknoloji tarihinde insanlık tarihine yön veren buluşları gerçekleştiren bilim adamları, genellikle yaratıcılık ve hayal gücüne dayanarak çeşitli araçlar geliştirmişlerdir. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında fizik, kimya gibi pozitif bilimlerde yaşanan gelişmelerden sonra teknoloji, kuramsal temelli bilimsel bilgiye dayanarak geliştirilmeye başlanmıştır. Bu durum bilim ve teknolojinin yakın ilişkisini göstermektedir. Örneğin, günümüz bilişim teknolojileri ele alındığında; dijital teknolojinin temeli ‘transistör’ün icadına, ‘transistör’ün icadı ise yarı iletken olan silisyum ve germanyum maddelerinin bulunmasına bağlıdır.

Teknoloji ve toplumsal değişimin neden – sonuç ilişkisinde farklı görüşler mevcuttur. Determinist bakış, teknolojiyi bilimsel temelli, toplumsal sonuçlu bir süreç, diyalektik yaklaşım ise teknolojinin toplumsal değişimin hem nedeni hem de sonucu olduğunu belirtir.¹⁹¹ Durkheim, toplumsal değişimin teknoloji ile ilişkisini ele alırken bunun insan ilişkilerine ve genelde topluma etki ettiğini belirtir.¹⁹² Ayrıca teknoloji toplumdaki güç ilişkilerini de değiştirir. Innis’e göre teknolojiyi kullanıp bir beceri geliştirenler, bu beceriye sahip olamayanlar üzerinde otorite ve prestij sahibi olurlar. Bu durum kazanan ve kaybeden olmak üzere iki grubun ortaya çıkmasına neden olur.¹⁹³ McLuhan, teknoloji ile insan arasındaki ilişkiye duyuların kullanımı açısından yaklaşır. Her yeni teknoloji insan duyusuna bir özellik atfedip gelişmesine yardımcı olursa, duyular arasındaki oranın değişeceğini söyler. Dolayısıyla eski birey ile yeni bireyin aynı şekilde hissetmeyeceğini; gözlerin, kulakların ve diğer duyu organlarının aynı kalmayacağını belirtir. Bu bağlamda her yeni teknoloji yeni bir ortam inşa eder.¹⁹⁴ Bu ortamlar yeni teknoloji ile birlikte insanların dünyaya yeniden uyumlanmasını ve başka yeni teknolojilerin ortaya çıkmasını sağlayan dinamik süreçlerdir. Batı’da matbaa teknolojisinin kullanımıyla oluşan yeni toplumsal ortamın, ulusal

¹⁹¹ İsmail Doğan, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 343.

¹⁹² Emre Kongar, “Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 1971, s.66.

¹⁹³ Neil Simon, *a.g.e.*, s.?

¹⁹⁴ Teknolojik gelişmelerin tarihine bakıldığında yeni bir alet, cihaz icat edildiğinde insanlık tarihinde yeni bir kapı açar ancak o kapıdan geçmeye zorlamaz. Diğer bir deyişle, değişimi zorlayıcı kılmaz. Örneğin, Anglosaksonlar üzeniyi Frenklerden daha önce kullanmışlardır ancak önemini idrak edemediklerinden toplum yapısında herhangi bir değişim meydana gelmemiştir. Ancak Frenkler üzeniyi kullanmaya başladıklarında yepyeni bir savaş tekniği geliştirebilmişler, şövalyeliğin doğuşunu sağlamışlar ve tarihin yönünü değiştirmede etkin rol oynamışlardır. Feodal-öncesi dağınık halde bulunan küçük toplumlar birleşerek büyük imparatorlukları doğurmuşlardır. Bu da feodal dönemin başlangıcını işaret eder. Kağıt, antik dünyadaki, üzenge feodal dünyadaki toplumsal ortamı yaratmak için imkan sağlamıştır. Daha detaylı bilgi için; Lynn White, *Medieval Technology and Social Change*, Oxford University Press, t.y., s.28. Bu süreç matbaanın bulunması ve feodalitenin yıkılıp kamunun ortaya çıkışı ile ulus-devlet modeline geçiş ile de bağlantılıdır. Çünkü ilk kez Gutenberg’in matbaa makinesine yakın alet, daha önceden belirtildiği üzere Pi Sheng (990-1051) isimli Çinli mucit tarafından (1041-48) yılları arasında icat edilmiştir.

söylemi oluşturduğu gibi günümüzde televizyon, internet gibi elektrik-elektronik teknolojileri de küresel söylemi oluşturmuştur.¹⁹⁵ Ancak bu yeni ortamın değiştirici güç olarak kullanılması teknolojinin bulunduğu toplumsal ortama bağlıdır. Diğer bir deyişle, teknolojinin yaratım süreci ile toplumun manevi kültürünün gelişmiş ve değer yargılarıyla uyum içinde olması gerekir. Maddi ve manevi kültür yapıları birbirinden farklı olan Doğu ile Batı toplumları buna örnek gösterilebilir. Birçok yeni teknolojiyi Batı'dan önce bulan Doğu toplumları, birçok farklı nedenden dolayı kendi kültür yapılarını muhafaza etmeyi tercih etmiş ve teknolojinin geliştirici özelliğini araçsallık bağlamında kullanmamıştır.¹⁹⁶ Ancak günümüz ilerlemeci bakış açısıyla, teknoloji ile uyum sağlayan toplumlar daha iyi, ileri ve gelişmiş bir seviyeye ulaşmaktadır.

Maddi kültüre dinamizm sağlayan teknoloji faktörüdür. Bu dinamizm toplumda bireyler arası iletişim ve etkileşimi, değer yargılarını, norm ve kuralları yeniden yapılandıran, düzenleyen itici güç görevini görür. Ancak kimi zaman maddi ve manevi kültürün ayrılmaz bütünlüğü teknoloji ile bozulur. Çünkü Ogburn'ün kültürel gecikme kuramına göre maddi alanda gerçekleşen her yeni buluşun manevi alanda etkisini göstermesi zaman alır.

Günümüzde ise teknolojik gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen sanayi devrimi büyük toplumsal değişimlere yol açmıştır. Sanayileşme ile işbölümü ve uzmanlaşmanın artması, insan ilişkilerini ve genelde toplumsal ilişkileri değiştirmiştir. Bu bağlamda makineleşmenin de etkisiyle göçlerle kentleşme ortaya çıkmış ve aile, eğitim, statü gibi kavramların anlamı ve işleyişi değişmiştir. Böylece teknolojik gelişmeye bağlı olarak geleneksel ve modern toplumların anlam dünyaları farklılaşmıştır. Carothers'ın geleneksel toplumlar ile modern toplumlar üzerinde yaptığı gözlemler de bunu doğrular niteliktedir. Carothers, yazı teknolojisini kullanarak yaptığı gözlemde Batılı çocukların düşünme yapılarının mekanik, sistemsal belirli kurallarla örülü duvarlarla oluşturulduğunu, Afrikalı yerli bir çocuğun ise sözsöz pratiğe dayalı, maddi yapılardan ziyade manevi yapılar çerçevesinde inşa edildiğini belirtir.¹⁹⁷

Ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ise mekânsal olarak uzak iki yeri birbirine yakınlaştırmış, toplumsal ilişkileri artırmıştır. Bu durum farklı kültür yapısına sahip toplumları birbirini anlama ve gözlemleme imkanı doğurmuştur. Böylece farklı coğrafyalarda bulunan toplumlar arası diyalog

¹⁹⁵ Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi Tipografik İnsanın Oluşumu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yayınları, İstanbul, 2014, s. 5, 28.

¹⁹⁶ Doğu toplumlarında, özellikle Çin'de, teknolojik buluşlar ve gelişim süreçleri; Doğu ve Batı'da bilim ve toplum ilişkisi ile ilgili daha detaylı bilgi için; Joseph Needham, *The Grand Titration: Science and Society in East and West*, Routledge, NewYork, 2005.

¹⁹⁷ J.C. Carothers, "Culture, Psychiatry and the Written Word", *Psychiatry*, Vol 22, Taylor&Francis Online, 1959, s.308 akt. Marshall McLuhan, a.e., s.21,22.

kuvvetlenmiştir. Toplumların birbirleriyle ticaret yapmalarını da sağlayan ulaşım teknolojileri toplumların zenginleşmeleri için itici güçlerden biri olmuştur.

Son yıllarda dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte toplumsal yaşam iyice hız kazanmıştır. Teknolojinin toplumsal yaşama getirdiği en büyük ve güçlü yenilik ‘hız’ olgusundaki anlamsal değişimdir. Hız olgusu ekonomide, toplumsal yaşamda ve hatta siyasette etkisini göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal yaşamın öznesi insan bu ‘hız’a ayak uydurabilmek için kendi kimliğini reforme etmeye çabalar ve bunun sonucunda gelenekselliğin giderek yıkılıp yok olduğu yaşam biçiminden tüketim odaklı modern yaşam biçimine geçmek zorunda kalır. Benjamin bu durumu modern dönemin betimleyici özelliği olarak açıklar. Çünkü ileri teknoloji ile hızla üretilen metaların kitlesel üretimi ve buna bağlı olarak tüketimi, insanların toplumsal yaşamdaki ilişkilerini yapaylaştırır. Diğer bir deyişle; “yaşam denemelerimiz algılama düzeyinde transforme olur.”¹⁹⁸ Bunun asal nedenlerinden biri de teknolojideki değiştirme gücüdür.

Teknolojinin sayısallaşması onun totaliteryen yanını güçlendirmiştir. İletişim teknolojileri bağlamında ele alındığında siyasal iktidarlarını korumak için egemen sınıfların oluşturduğu bilgi monopolleri meydana gelmiştir.¹⁹⁹ Innis’e göre varolan bu bilgi monopolleri yeni düşünme yollarını engellemekte ve yerel kültürün yok olmasına neden olmaktadır. Bu şekilde bilgi monopolleri karşısında toplum pasifize olur ve eyleme geçemez.²⁰⁰ Aynı kötümser tavır Foucault’da da vardır. Özellikle dijital teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte toplumsal gözetim ve denetim daha kolay hale gelir. Bu da toplumsal ilişkiler ağının denetim mekanizması altında şekillenmesini sağlar. Teknoloji, ekonomi-politik bağlamında değerlendirildiğinde özellikle sanayileşme ve elektrik teknolojisinin keşfinden sonra sermaye ile ilişkisini giderek arttırır. Çünkü teknolojinin sermayenin elinde toplanması, sermaye sahiplerini siyasal iktidarlara ilişkiye sokmuş ve böylece teknolojinin kullanım amacı giderek araçsallaşmıştır. Kapitalist sistemin girdiği krizlerden kurtarmak, sürekli yeni kaynak aramak modern dünyada teknolojinin yeni misyonu olmuştur.

¹⁹⁸ Walter Benjamin, *Estetize Edilmiş Yaşam*, Çev.Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.129.

¹⁹⁹ Alexander John Watson, *Marginal Man: The Dark Vision of Harold Innis*, University of Toronto Press, Toronto, 2006, s.357.

²⁰⁰ Harold Innis, *The Strategy of Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 1952, s.14-15.

İKİNCİ BÖLÜM MODERNLEŞME VE BATILILAŞMA BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Batılılaşma kavramı, en geniş anlamıyla 17. yüzyıl Avrupası'nda başlayan köklü değişimlerle birlikte giderek güçlenen Batı dünyasının rol model alınması sürecidir. Bu bağlamda Batı dünyasına ait yapı ve kurumların güçlü olmayan veya güç yitiren devletler tarafından kurtuluş yolu amacıyla kullanılması modernleşmeye giden yolun ilk basamağı olarak nitelendirilir. Çünkü modernleşme –modern olma- Batı ile eşdeğer anlamına gelir. Ancak kendi geleneksel kurum ve yapılarına modernleşebilmek için Batı modeli inşa eden devletlerde değişim sorunları gözlenir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne yaşanan toplumsal değişimin kökenleri Osmanlı Devletinin son dönemlerinde İmparatorluğu kurtarmak için yapılan reform hareketlerine kadar dayanmaktadır. Dönemin değişen ticaret yolları ve askeri yapılanmaları ile gelişen bilim ve tekniğin dışında kalan Osmanlı Devleti, öncelikle askeri alandaki yenilgilerle bozulmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda devletin bürokratik yapısında ve toplumda görülen bozulmalar ile ekonominin giderek kötüleşmesi, bununla birlikte Batı'nın teknik ilerlemesi ve yeni coğrafyaların keşfi ile yeni kaynaklar bulması ile ekonomisini giderek güçlendirmesi Osmanlı Devletinin yıkılış sürecini başlatmıştır.

Günümüz Türkiye'si toplumsal ve kültürel olarak ele alındığında Osmanlı ile Batı'nın bir sentezidir.²⁰¹ Kültürel ve toplumsal yaşamın kimi yerlerinde Osmanlı'dan kalan gelenekler hala korunuyorken, kimi yerlerde Batı'dan alınan değerler kullanılmaktadır. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş ekonomik, siyasi, toplumsal alanlarda değişim ve reformları zorunlu kılmış olsa da toplumun kültürel değerleri ile olan bağı hala devam etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devletinin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yılları karşılaştırıldığında tam bir kopuş sürecinden bahsetmek doğru olmayacaktır. Çünkü Cumhuriyet, Osmanlı batılılaşmasının devamı niteliğindedir. Bu nedenle Türkiye'deki Batılılaşma sürecini anlayabilmek için Osmanlı'nın son dönem siyasi, toplumsal ve ekonomik durumu incelenmelidir.

Osmanlı'da modernleşme kavramı hep sorunlu olmuştur. Batı ile Osmanlı'nın siyasal, kültürel ve toplumsal olarak farkı, yönetim biçimi ve

²⁰¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.15.

gelenekleri, toplumun inanış biçimleri ve kutsala bağlılıklarının farklı olması iki medeniyetin farkını göz önüne serer. Modernleşme yolunda Avrupa’da burjuva sınıfının kendi siyasal görüşünü çeşitli mekanlarda toplantılar ile geliştirmesi ve organize olması Batı’da modern düşüncenin ilk adımlarıdır. Osmanlı’da bu durum, Batı eğitim kurumlarında öğrenim gören kişilerin siyasal bilinçlerini geliştirmek için gizli örgütler kurmalarına, çeşitli gazete ya da dergilerde fikirlerinin yayılmasını sağlama çalışmaları olarak ortaya çıkar. Ancak bu bilişsel gelişimin toplumsal yansıması, Avrupa burjuva sınıfı ile karşılaştırıldığında olumlu sonuçlar vermemiştir. Bu nedenden ötürü, Osmanlı modernleşme hareketleri tabandan yukarıya doğru değil, yukarıdan tabana doğru gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan reformların nedenlerini, gerekliliklerini ve felsefesini anlayabilmek için Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile devam eden gelişmeleri iyi analiz etmek gerekir.²⁰² Çünkü modernleşme, bir süreçtiğinden belli bir zaman aralığında gerçekleşebilmektedir.

2.1. Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme Hareketleri (18. ve 20.yy)

Osmanlının yükseliş döneminde özellikle İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed’in cihan imparatoru olma yolundaki istek ve arzuları ile birlikte imparatorluğun tüm dünyaya hükmettiğini gösterebilmek için Avrupalı kralların kendi resimlerini yaptırmalarını örnek alarak portresini çizdirmesi Batılılaşma yolundaki ilk adım²⁰³ sayılabilir. Yükseliş döneminin zirvesinde Akdeniz üzerinde kurulan egemenlik, Osmanlının Batı ile Doğu ülkeleri arasındaki ticaret yollarının tüm denetimini ele geçirmesini sağlamıştır.²⁰⁴ Bu durum, Avrupa’nın yeni ticaret yollarının keşfine zorlamış ve yeni ticaret yollarının ve yeni kıtaların keşfi ile birlikte ekonomik dengeler değişmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, duraklama ve sonrasında gerileme dönemlerinde Batı’nın güçlenmesinin kendi eksikliklerinden kaynaklandığını düşünmüştür.²⁰⁵ Cihan

²⁰² İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma: İstanbul’da Sosyal Değişimler*, Truva Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.14.

²⁰³ İnalçık, Osmanlı Devletindeki Batılılaşma sürecinin İstanbul’un fethi ile başladığını söyler. İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte Avrupa’ya giden yolu birleştiren Osmanlı Devleti bundan böyle Avrupa ile yakın temas içinde olacaktır. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.31.

²⁰⁴ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 75.

²⁰⁵ Mehmet Genç, “Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım”, İktisadi Kalkınma ve İslam, Ed. Beşir

imparatorluğu sıfatı ile bilim ve tekniğin merkezi, güçlü olmanın simgesi Osmanlı Devletinde bazı şeylerin farkına varılmaya başlanmıştır ancak bu durumun bilim ve teknikle²⁰⁶ değil askeri alandaki sıkıntıların çözümüyle sonuçlanabileceği düşünülmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti ilk mağlubiyetini askeri alanda vermiştir.²⁰⁷ Bu nedenle denilebilir ki, başlangıçta Osmanlıdaki Batılılaşma hareketleri gelişen dünyaya ayak uydurmak yerine imparatorluğu kurtarıcı kısa vadeli çözümlerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Askeri alandaki kayıplara ek olarak, ticaret yollarının değişmesi ve Avrupa'nın keşfettiği ülkelerdeki zenginlikleri, Osmanlı parasının değer kaybına ve ekonomik alanda zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum devletin ekonomisini güçlendirmek için çözüm arayışlarına götürmüştür. Tımar sisteminde yapılan değişiklikler²⁰⁸ ileride daha büyük sorunlara yol açmış, köylünün topraktan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı'nın askeri ve ekonomik alanda yaşadığı sıkıntıların yanında idari alandaki problemler²⁰⁹

Hamitoğulları v.d., İslami Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 215.

²⁰⁶ 18. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devletinde bilim ve tekniğe hiç önem verilmediğini söylemek doğru olmaz. III. Ahmet döneminde Batı'dan mülteci olarak gelen İbrahim Müteferrika'nın ilk Müslüman matbaanın kurmasıyla birlikte basım sanatı Osmanlı Devletine girmiştir. Padişah ve şeyhülislamın onayı ile birlikte dini kitapların basımı haricinde matbaanın uygulamaya konulması, gelecek yıllarda basının gelişmesi için önemlidir. Daha detaylı bilgi için; Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 1993, s.191-204.

²⁰⁷ Lewis konu ile ilgili Osmanlı ordusunun bir zamanlar Avrupa'ya korku saldıgını, gerileme döneminde ise sadece hükümdarını ve sivil halkını koruyabildiğini yazmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devletinde meydana gelen ilk yapısal değişimler askeri alanda olmuştur. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s. 24. Bu nedenle Osmanlı Devleti, askeri alanda sorunların baş gösterdiği yeniçeri ocağını kaldırıp daha modern bir ordunun temelleri için girişimde bulunmuştur. Öncelikle III. Selim zamanında Nizam-ı Cedit askeri ordusu kurulmuş, çıkan isyanlarla başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra II. Mahmud zamanında yeniçeri ocağı yanında Sekbanı Cedit Askeri kurulmuştur. Detaylı bilgi için; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 25-26.

²⁰⁸ Osmanlı Devleti ekonomisine acil para ihtiyacını karşılamak için vergi toplama sisteminde değişiklik yapmıştır. İltizam adı verilen bu sistem, devletin sahip olduğu belirli vergi gelirlerinin mültezim adındaki kişilere açık artırma yoluyla kiralama işidir. Buna göre mültezimler devlete ihale sonrası ödemeyi yapmakta, devlette mültezimi toplayacağı vergiler konusunda serbest bırakılmaktadı. Bu durum iltizamların zengin tüccarlar ve tefeci gruplarının eline geçmesine ve mültezimlerin vergilerini topladıkları yerlerde feodal bey görünümü almalarına ve köylünün sömürülmesine neden olmuştur. Sonuçta Osmanlı ekonomisinin ana dinamiklerinden tımar sistemi çözülmeye başlamıştır. Konu ile ilgili Halil İnalcık tımarın bozuluşunu imparatorluğun yıkılış tarihindeki en esas mesele olarak görür. Daha detaylı bilgi için; Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phonix Yayınevi, Ankara, 2006. Eftal Batmaz, İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Cilt 19, 1998.

²⁰⁹ Osmanlı idari yapısı genelde uzmanlaşmayı engelleyen tevcihat usulüne göre düzenlenmiştir. Bu sistemde memuriyete getirilen kişiler bir yıl boyunca deneme süresine tabi tutulur, başarılı görülürlerse vazifede kalırlar. Ancak vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin aktardığı üzere; sistem adam kayırma ve açıkta kimsenin kalmamasını sağlamak üzere kuruludur. Ayrıca yeterli bilgi

de baş göstermeye başlamıştır.

Çeşitli kurum ve yapılarda yaşanan sorunların devlete zarar vermesi nedeniyle idari alanda çeşitli yeniliklere gidilmiştir. II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması ile birlikte Batılılaşma çabaları askeri alandan idari alana kaymıştır. İdari alanda yapılan bu uygulama, merkezi hükümeti güçlendirmek amacı gütmüş, sonraki yıllarda siyasetin bürokratlar tarafından yapılmasına imkan tanımıştır.²¹⁰ Merkez ve taşra teşkilatlarında yapılan bazı değişikliklerle padişahın yetkilerinin merkezdeki seçkinlerle paylaşmaya başlaması bürokratik çevrenin yeniden oluşturulmasını ve makam ve mevkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.²¹¹ Bunun için II. Mahmud öncelikle devlet işlerinde görev alacak daha nitelikli kişilerin yetiştirilmesi için yeni okulların kurulmasını ve devlet dairelerine bu okullardan elemanların istihdam edilmesini tercih etmiştir.²¹² Eğitim alanındaki reformlar geleceğin parlak devlet adamlarını yetiştirmek ve kurtuluşun zihniyet değişimi ile mümkün olabileceğini göstermek için yapılmıştır. Askeri, idari, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi alanlarda yapılan yenilikler merkezi bürokrasinin gücünü artırmaya yönelik çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

II. Mahmut ile birlikte yeniliklerin devlet ile sınırlı kalmayıp toplumsal hayata nüfuzu gerçekleşmiştir. Bütün bu yeniliklerin toplumsal hayata yansımaları öncelikle büyük şehirlerde Osmanlı üst sınıfında kendi göstermiştir. Saray çevresinde askerlerin, bürokratların ve halkın kıyafetlerinde yapılan değişiklikler, toplumsal yaşamda biçimsel değişimin ilk örneklerini sunar. Bu bağlamda Batılı tarzda giyimin zorunlu hale getirilmesi, eğlence anlayışındaki değişiklikler (saray merasimlerinin değişmesi, baloların düzenlenmesi) ve yeni eğlence anlayışına göre mekânsal düzenlemelerin yapılması değişimin toplumsal hayattaki karşılığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Eğitim alanında yapılan reformlarla ve Fransa'nın rol model

birikimine sahip olmaya kişilerin tanındıkları vasıtasıyla belirli konuma getirilmeleri idari yapının çözülmesine neden olmuştur. Detaylı bilgi için; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 150.

²¹⁰ Şerif Mardin, *The Genesis of the Young Ottoman Thought*, Princeton University Press, 1962, s.147 akt. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.65.

²¹¹ İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Ed. Vedat Çakmak, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt 1, 1985, s. 231.

²¹² Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.26

alınması ile birlikte Fransızca öğrenmenin saray çevresinde önemi artmış, yurtdışına yetkililerin gönderilip gözlem yapması sağlanmış, bu bağlamda yabancılarla sürekli temas halinde bulunulmaya başlanmıştır.

Batılılaşmanın toplumsal hayattaki karşılığı yeniliklerin gündelik yaşamda da uygulanmaya başlamasıyla saray eşrafından halk tabanına doğru kaymaya başlamıştır. Özellikle II. Mahmut döneminde İstanbul’da Batılı yaşam biçimini yaşatmaya çalışan gayrimüslim azınlıklar ile çeşitli cemiyetler sosyal hayatın Batılılaşmasında öncü rol oynamışlardır.

II. Mahmut döneminde yapılan yenilikler Osmanlı Devletinin siyasi, idari, ekonomik, eğitim alanlarında eskimiş, devlete zarar veren organlarını düzenlemiş, Tanzimat Dönemine giden yolu açmıştır. Tanzimat ile birlikte imparatorluğun yeni temeller üzerinde tekrar inşası için çareler aranmıştır.

2.1.1. Tanzimat Fermanı

Tanzimat sözcüğü, ‘nizam verme, düzenleme’ anlamına gelen ‘tanzim’ sözcüğünün çoğul halidir.²¹³ 1839 yılında ilan edilen ferman ile birlikte Osmanlı Devleti, Batılılaşma yolundaki adımlarını resmi olarak belgeler. Bu nedenle Tanzimat Fermanı²¹⁴’nın ilanı, Osmanlı Devleti’nin yeni bir döneme girişini simgeler. Bu bağlamda tanzimat, “iktisadi-içtimai temelleri çürütürerek yıkılmaya yüz tutmuş bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir.”²¹⁵

18. yüzyılda askeri alanda başlayan ‘tanzim’ler, bu fermanla sınırlarını genişletip siyasal, ekonomik ve toplumsal alanı da kapsamıştır. Bu bağlamda hükümdar, kendi iradesinin sınırlandırılmasını kabul etmiş, hükümet yönetiminin kendi iradesine göre değil belirlenen temel ilkeler ışığındaki kanunlara göre yönetileceğini bildirmiştir.²¹⁶ Bu durum mutlaki monarşinin biraz da olsa esneyebileceğini ve devletin hazırlanan kanunlara göre yönetilip

²¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.213.

²¹⁴ Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen yapısal değişikliklerin ilk resmi belgesi olması açısından önemlidir. Berkes, fermanın bir anayasa ya da kanun olmadığını, Avrupa’daki hükümdarların kendi yetkileriyle halkın arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vadeden senet türünden bir belge olduğunu belirtir. Buna karşılık Paul Imbert, fermanın, Osmanlı’da yeni rejimin kökeni olduğunu, Türkiye’de ilk büyük anayasa, reformcu hareketi dile getiren ilk önemli metin olduğunu söyler. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.214. Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri: Türkiye Meseleleri*, Çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul, t.y., s.128,

²¹⁵ Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.14.

²¹⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 214

merkezin kuvvetlenmesini sağlama çabalarını göstermiştir.

Tanzimat fermanının daha iyi anlaşılabilmesi ve dönemin şartları içinde değerlendirilebilmesi için Osmanlı'nın ekonomik durumunun iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Batı devletlerinin birbiri ile ticaret alanında yarış içinde olduklarını ve emperyalizm adı verilen politikayı uygulamaya çalışmalarını da anlamak gerekir. Bu bağlamda fermanın ilanından bir yıl önce İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşması²¹⁷ ve verilen özel imtiyazlar ilerleyen dönemlerde fermanın hazırlanmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren ekonomik alanda dış ülkelere karşı çıkarlarını koruyamamıştır.²¹⁸ Bu bağlamda denilebilir ki; Tanzimat Fermanı, Batı güçlerinin Osmanlı üzerindeki ekonomik çıkarlarını sağlamlaştırmak ve kendilerine bağımlı kalmasını sağlamak için hazırlanmıştır. Çavdar'a göre Batı, sanayi devrimi sonrası kapitalist üretim biçimi ile birlikte emperyalist politikaların tüm gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın yıkılmaması, kapitalist güçlerin anlaşmazlıklarından, Osmanlı toprakları üzerinde yapılan pazarlıklardan ötürüdür.²¹⁹

Toplumsal alanda müslüman ve gayrimüslimlerin yasa önünde eşit kılınması, vatandaşlık esasının göz önüne alındığı bir yönetime geçişi gösterir. Bu durum müslüman olmayan kesimlerin ticaret alanında daha özgür hareket etmeye başlamasını sağlar. Toplumsal alanda müslüman olan ya da olmayan kesimlerin bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alınarak vergi düzenlemeleri getirilmiş ve tekeller kaldırılmıştır. Bu durum gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında daha rahat hareket etmelerini ve Batı yaşam tarzlarını gündelik hayatlarında uygulamalarına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Tanzimat, Osmanlı'da sosyo-kültürel değişimlerin gerçekleşmesi için zemin hazırlamıştır.

Tanzimat'ın ilanından sonra yeni yaşam biçimleri türemeye başlamıştır. Özellikle İstanbul'un belirli kesimlerinde Levantenlerin kendi Batılı yaşam tarzlarını oluşturmaları, Batılı ve Batılı olmayan kesimlerin giderek ayrışmasına neden olmuştur. Giyim, eğlence ve yaşam biçimlerinde

²¹⁷ Hourani'ye göre bu antlaşma, imparatorluk üzerinde sürdürülen ekonomik sömürüyü uluslararası alanda hukuksallaştırıyordu. Antlaşma eski kapitülasyonlarda verilen imtiyazlara yenilerini ekleyerek, bir nevi Osmanlı ekonomisi İngiliz tüccarların denetimine veriliyordu. Bu antlaşma ile Osmanlı sanayisi gelişmeden sona ermiş, dışa bağımlılık giderek artmıştır. Emre Kongar, *a.g.e.*, 344-345.

²¹⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.15; Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 66.

²¹⁹ Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.28.

görülen bu farklılıklar ilerleyen yıllarda Osmanlı saray çevresi tarafından da benimsenmiştir. Dönemin Osmanlı aydınları Batı'dan alınan bu taklit yaşam biçimlerinin toplum üzerinde ahlaki sorunlara yol açtığını savunarak, geleneksel yaşam biçimlerinin tehlikeye girdiğini belirtmişlerdir.²²⁰

Osmanlı'da gelenek – modern ikiliği, büyük şehirlerdeki mekânsal değişim ve düzenlemelerden başlamıştır. Tanzimat ile birlikte şehir merkezlerinin fiziki dokusunda gerçekleşen değişimler yeni yaşam biçiminin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı paşa ve memurlarının yakın çevresiyle birlikte yeni yaşam biçimi düzenlemeleri Osmanlı üst sınıfında Batılılaşmaya öncülük etmiştir. Ayrıca değişimin eğitim alanında da kendini göstermesi, kız çocuklarının eğitilmesi devletin eğitim seviyesini yükseltmiş ve yeni iş alanlarının yaratılmasını sağlamıştır. Tarım alanında yapılan düzenlemeler²²¹ sonucunda köylerde de yavaş yavaş değişimler gerçekleşmeye başlamıştır.²²²

2.1.2. Islahat Fermanı

Tanzimat'ın ilanından sonra siyasi, askeri, toplumsal, hukuki ve eğitsel alanlarda başlayan yenileşme hareketleri Osmanlı'nın geri dönüşü olmayan bir yola girdiğini gösterir. Çünkü Lewis'e göre; Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl itibarıyla ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundadır.²²³ Bu nedenle Osmanlı, devletin ömrünü uzatmak için Batı'nın Osmanlı üzerindeki egemenliğini artırma çabalarını ve baskılarını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle devlet sürekli yeni imtiyazlar vererek gün geçtikçe Batı ülkeleri tarafından sömürülmüştür.

Islahat Fermanı'nın hazırlanmasındaki en önemli etmenlerden biri Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardır. Askeri alanlarda alınan sürekli yenilgiler, enflasyonun yükselişi, paranın sürekli değer kaybetmesi, devlet işlerinde rüşvet ve yolsuzluğun önlenememesi, aynı

²²⁰ İlbeyi Özer, *a.g.e.*, s.29.

²²¹ 1858 yılında Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte özel mülkiyet düzeninin gerçekleştirilmiştir. Toprağın tapulandırılması süreci geleneksel aile yapısının çözülmesindeki en önemli etkenlerden sayılabilir. Bu durum köyden kente göçün tetikleyicisi olmuştur. Daha önceleri bireysel, mevsimlik işçi olarak kente gelen kişilerin yerine aileler kente gelmeye başlamışlardır. Ortaylı'ya göre bu durum da şehirleşme ve çekirdek aileye geçişin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Detaylı bilgi için; İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, t.y., s.20.

²²² İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.16-22.

²²³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.126.

zamanda kapitülasyonların sürekli artarak devam etmesi ve buna bağlı olarak bütçe açıklarının baş göstermesi sonunda devleti dış borçlanmaya götürmüştür.²²⁴ Devleti dış borçlanmaya götüren en önemli sebeplerden biri de Rusya'ya karşı verilen Kırım Savaşı'dır. Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kuran Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri camiasına girmenin bedelini Islahat Fermanı ile ödemiştir.²²⁵

Islahat Fermanı, Tanzimat'ın devamı sayılsa da görece birçok yönden farklıdır. Ferman'ın anayasal özellikleri taşımaktan çok sadece reformlar üzerine odaklanarak pratiğe dökülmesi amaçlanmıştır. Özellikle müslüman olmayan bireylerin haklarını koruma altına alarak Osmanlı'da var olan toplumsal yapının kökünden değişeceği sinyalleri verilmiştir. Ferman ile birlikte yurttaşların eşitliği düşüncesi ile milli bir devlet yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmış, bu şekilde de imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci başlamıştır.²²⁶ Böylece Osmanlı Devleti, din ve millet farkı ayırt etmeden, farklı ırk ve inançtan kesimleri kaynaştırıp 'Osmanlı toplumu' oluşturmaya çalışmıştır.²²⁷

Islahat Fermanı, gayrimüslimlere verilen haklarla birlikte toplumu yakından ilgilendiren çok önemli kararlar içermektedir. Çünkü Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'dan alınan yardımlarla birlikte birçok İngiliz ve Fransız, aileleriyle birlikte İstanbul ve çevresine yerleşmiştir. Bu durum Batı etkisini sınırlı bir şekilde yaşayan İstanbul'un sosyokültürel değişimini hızlandırmıştır.²²⁸ Bu bağlamda İstanbul kozmopolitleşmeye

²²⁴ Musa Gümüş, "Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, 2008, s.216.

²²⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli idareler (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 49.

²²⁶ Necdet Hayta, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s.86.

²²⁷ Özellikle Fransız ihtilali sonrası gelişen milliyetçilik akımlarının Balkan ve Rumeli bölgelerindeki halkları etkilemesi ve çıkabilecek isyanları durdurabilmek için Osmanlı Milleti şuuru yaratmak gerekiyordu. Bölgedeki halkların Batı tarafından kısıtılmalarını önlemek için din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin eşitlik sağlamak denge politikası için gerekliydi. Ayrıca bölgedeki halklar üzerinde Batı ülkelerinin kontrol çabasını da bu şekilde kırmış oluyordu. Enver Ziya Karal 1976. Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861), *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, s.1-5. Aynı şekilde Mardin'de Islahat Fermanı'nı hukuksal zeminde 'Osmanlılık' düşüncesini yerleştirme amacını taşıdığını belirtir. Bu şekilde yeni bir vatandaşlık bağı oluşacaktır. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.14.

²²⁸ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Kolektif, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, s.65-66.

başlamış, toplumsal alanda yaşam biçimleri geleneksel ve modern olarak belirginleşmeye başlamıştır. Devletin seçkin sınıfı tarafından baskı ile başlayan yenileşme hareketleri, İstanbul ve çevre illerde Avrupalı göçmenlerin yaşam biçimlerini sürdürmesiyle devam etmiştir.

Osmanlı halkı ile yabancı ve farklı etnik kesimlerin bir araya gelmesiyle oluşan yeni sosyal, kültürel yapılanmalar, ilk etkilerini eğlence anlayışında göstermiştir. Osmanlı eliti ile Batılı ailelerin bir araya gelip etkileşimde bulunmasına olanak sağlayan bu yeni etkinlikler, Batılı zihniyeti yakından gözlemlemek için büyük fırsat yaratmıştır. Böylece yeni toplumsal yaşamda kazanılan gündelik bazı pratikler deneyimlenebilmektedir. Bu bağlamda özel davetlerde, düzenlenen yemek organizasyonlarında yeme-içme pratiklerindeki değişimler göze çarpmaktadır. Osmanlı geleneksel sofrasında yeri olmayan çatal ve bıçağın sofralarda kullanılmaya başlanması bunun ilk örneklerindendir.²²⁹

Aynı şekilde bu tarz eğlence mekanlarındaki karşılıklı iletişim, Avrupalı tarz kıyafet giymeyi zorunlu kılmıştır. Öncelikle devlet erkanında başlayan kıyafet değişimi, Islahat Fermanından sonra pantolon ve setre ile birlikte gömlek ve fular giymeyi de zorunlu hale getirmiştir. Devlet memurlarının kıyafet değişimi ile birlikte elit kesimde de Avrupalı kıyafet modası başlamıştır. Bununla beraber değişimin yaşanan mekanlara uygulanması da bu dönemden sonra hızlanmıştır. Öncelikle iç tasarımın değişmesi ile birlikte modernleşen hayat, ilk yıllarında eski ile yeninin bir arada kullanıldığı karmaşık bir yapıya sahiptir.²³⁰

Toplumsal yaşam biçimleri değişimi açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti, iki farklı yaşam biçimine ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Avrupalı göçmenlerin gelişi ile birlikte kıyafet, yemek, ev, eğlence anlayışı ve toplumsal iletişim alanlarında yaşanan değişimler gündelik yaşamın bir parçası olmaya başlamıştır.²³¹ Toplumsal alanda yaşanan bu gelişmelere

²²⁹ İlbeyi Özer, *a.g.e.*, s.32-33

²³⁰ Osmanlı konaklarının dizaynı ve düzenleniş biçimi, Avrupalı tarz evlerden tamamen farklıydı. Kullanılan tablolar, yazı masaları, aynalar, divanlar, koltukların kullanım amaçları Avrupalı bireylerden farklıydı. Geçmişten gelen alışkanlık ve geleneklerin bir anda koparılıp yeni bir yaşama geçiş olamayacağı için ilk yıllarda ev dizaynı Batı-Osmanlı karması bir görüntüye sahipti. Ekrem Işın, İstanbul'da Gündelik Hayat, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.143.

²³¹ Özellikle toplumsal iletişim alanında yaşanan gelişmeler İslami kurallara göre düzenlenen toplumsal yaşam için bir devrimdir. Kadınların giysilerindeki değişim, eşlerin kol kola gezebilmesi ve en önemlisi kadın ile erkeğin kamusal alanda iletişime geçebilmesi. Gelenekçiler tarafından uygun görülmeyen bu davranış pratikleri seçkinciler tarafından desteklenmiştir. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 4, 1984, s.29.

paralel siyasi alanda devletin içinde bulunduğu zor durumun anayasal hukuk çerçevesinde yönetim ile kurtulabileceği düşüncesi mevcuttur. Bu düşünceyi savunuların kurdukları örgütler gelecek yıllarda meşrutî yönetime geçiş için zemin hazırlamıştır.

2.1.3. I. ve II. Meşrutîyet (1876-1908)

Islahat Fermanında verilen imtiyazlar, devletin ekonomik olarak giderek güç kaybetmesine neden olmuştur.²³² Müslüman olmayan halka tanınan ayrıcalıklar, padişahın görece kısıtlanan yetkisine karşılık herhangi bir yasama organının yaratılamaması, ekonominin giderek daha kötüye gitmesi, devleti kurtarmak için oluşturulmuş gruplardan en önemlilerinden biri olan ‘Yeni Osmanlılar’²³³ hareketinin eylemlerini ve baskılarını sıklaştırmış, sonrasında II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi’yi kabul etmiş ve meşrutîyet ilan edilmiştir. Ancak iki yıl sonra gerçekleşen Rus Savaşı ve bununla birlikte meclisteki anlaşmazlıklar yüzünden Kanun-i Esasi, II. Abdülhamit tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.²³⁴ Savaşın kaybedilmesi ve padişahın baskıcı yönetimine karşı, devlet içinde yönetime karşı çeşitli gruplar türemeye başlamıştır. Bu gruplardan en etkili olanı ise Jön Türkler hareketi olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, genellikle gençlerin bulunduğu, eğitilmiş, Türk ulusçuluğu zihniyetini benimsemiş, asker, bürokrat gibi yöneten kesimden oluşmaktadır. İttihatçıların baskısıyla birlikte, yaklaşık otuz yıl askıda kalan Kanun-i Esasi yeniden düzenlemeler yapılarak tekrar yürürlüğe konmuştur. Yeni anayasa ile birlikte meclis, hükümeti denetler konuma gelmiş ve padişahın yürütme gücü sınırlandırılmıştır. İkinci Meşrutîyet dönemi ise padişah Vahdettin’in 1920 yılında meclisi tasfiyesi ile birlikte sona ermiştir.

Meşrutîyet dönemi, Osmanlı Devletinin modernleşme alanında yapılan

²³² I. Meşrutîyet’in ilan edilmesindeki en önemli nedenlerden biri ekonominin çöküşüdür. Osmanlı’nın kırsal kesiminde yaşayanların kıtlık sorunu ile karşı karşıya kalmaları ve devletin mali olarak iflas etmesi (Tenzil-i Faiz Kararı) Osmanlı’nın borçlanmasına neden olmuş, bu durum yabancılara verilen imtiyazlarla yabancılara gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca hükümet gereksiz saray harcamalarını da denetim altına almak istemiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı Mithat Paşa, meşrutî yönetime gidilmesini ve ekonomik kararların meclis üzerinden alınmasını istiyordu. Daha detaylı bilgi için; Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.45-47

²³³ Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devletindeki yazar, asker ve bürokrat aydınların bir araya gelerek oluşturdukları gruptur. Özellikle basın alanında etkili olan bu kesimin en önemli isimlerinden biri Namık Kemal’dir. Namık Kemal hem kendi döneminde hem de ilerleyen yıllarda birçok Türk düşünürü etkilemiştir.

²³⁴ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.179.

uygulamalar bağlamında en yoğun dönemdir. Bu durum II. Abdülhamit'in Batıcılık kavramını diğer padişahlardan farklı yorumlamasıyla da ilgilidir. Öncelikle Abdülhamit zamanında eğitim alanında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Abdülhamit'in eğitime verdiği önem, açılan okulların ve bu okullarda okuyanların mezun sayıları ile yabancı dil bilenlerin artış oranıyla anlaşılmaktadır.²³⁵ Bu okullardan mezun olanlar gelecek yıllarda devletin kurtulmasında görev alacak kişilerdir.

Meşrutiyet ilanından sonra Osmanlı yaygın hayatında canlanma görülür. Gazete, dergi, kitap basımlarında artış yaşanırken diğer yanda toplumsal yaşamda kadının konumu değişmeye başlamıştır. Bunun yanında basılan kitapların birçoğu Osmanlı'da kadını işlemiştir.²³⁶ İkinci Meşrutiyet sonrası kızlar için açılan çeşitli dernekler, kurslar kadının eğitimi için yapılan yenilik hareketlerdir. Ayrıca elit sınıfın Avrupalı yaşam tarzını benimsemesiyle birlikte kız çocuklarının çeşitli enstrüman derslerini alması, eğlence hayatına katılımları, yabancı dil öğrenmeleri gerçekleşmiştir. Bu durum, eğitim almış Türk kadınının yetişmesine olanak sağlamış ve kadın derneklerinin ve örgütlerinin kurulmasıyla kadının toplumsal yaşama katılımı hızlandırılmıştır.²³⁷ Bununla birlikte özellikle kadın dergilerinde ve gazetelerde kadınlar için hazırlanan köşelerde moda, sağlık, kozmetik gibi konular işlenmiştir.²³⁸ Bu durum Osmanlının son döneminde toplumsal yaşamda; saray çevresinde yetişen eğitilmiş, aydın kesimi temsil eden kadın, elit kesimden olmayan ancak okula giden eğitim alan geleneksel ve modern arasında bocalayan kadın ve son olarak yapılan yenilikleri ahlaksızlık olarak niteleyip karşı çıkan gelenekselci kadın olmak üzere üç farklı kadın profili çizmiştir.

²³⁵ Abdülhamit döneminde okul ve bu okullarda okuyup mezun olanların sayısı dört kat artmıştır. Ancak, Müslüman olmayan öğrencilerin sayısı hem sayısal hem de oransal olarak Müslüman öğrencilerden fazlaydı. Bu durum eğitim alanında yapılan yeniliklerin önemli olduğunu ancak yeterli olmadığını bir göstergesidir. Daha detaylı bilgi için; Sina Akşin, *a.g.e.*, s.53.

²³⁶ Ahmet Mithat-Felâhî Bey ile Rakım Efendi, Nabizade Nazım-Zehra, Hüseyin Rahmi Gürpınar-İffet, Halit Ziya Uşaklıgil-Sefile, Samipaşazade Sezai-Sergüzeşt, Namık Kemal-İntibah. Bu kitapların temel özelliği kadın karakterler barındırmasıdır. Bu karakterler yan karakter de olabilir. Ancak önemli olan nokta kadınların Osmanlı'daki konumu ile ilgilidir.

²³⁷ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.16.

²³⁸ Özellikle dönemin tirajı en yüksek dergilerinden olan Servet-i Fünûn dergisi kadın modası, kozmetik, takılar vb. gibi maddi tüketim kalıplarının yerleşmesine bir anlamda öncü olmuştur. Daha detaylı bilgi için; Abdülkadir Zorlu, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Servet-i Fünûn Dergisinin Giyim, Kuşam, Süslenme Kültürünün Değişimine Katkıları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007.

Siyasi alanda mutlaki yönetimin getirdiği kısıtlamalar Osmanlı'da var olan toplumsal sınıfların iyice belirginleşmesine neden olmuştur. Yöneten ve yönetilenler olarak ayrılan bu iki sınıf, toplumsal yaşamda da iki ayrı kültürü ifade etmektedir: Seçkin kültür ve halk kültürü. Meşrutî yönetime geçiş ile birlikte sağlanan özgürlük ortamı en büyük değişimi eğlence hayatında yaşamıştır. Açılan tiyatrolar, kafeler, meyhaneler, lokantalar ile birlikte farklı etnik kesimlerin bir araya gelmeleri sağlanmıştır. Aynı şekilde geleneksel Osmanlı eğlenceleri de devam etmiştir. Örneğin kahvehaneler hala insanların bir araya gelip sohbet ettikleri bir kamusal alandır. Buralarda sergilenen ortaoyunu gösterileri de eski eğlence anlayışının hala devam ettiğini göstermektedir. Bunlarla birlikte Osmanlı son döneminde açık hava bahçeleri gibi yeni kamusal alanlar yaratılıp toplumun bir araya gelerek etkileşimde bulunması sağlanmıştır.

Osmanlıda toplumsal yaşam biçimleri değişimi, devletin son dönemlerinde teknolojinin gelişimi ile birlikte doğru orantılıdır. Elektriğin icadı, iletişim araçlarının gündelik yaşama girişi, ulaşım teknolojisinin giderek gelişmesi toplumsal yaşamın giderek hızlanmasını sağlamıştır. Ancak tüm bu gelişmelerle birlikte gerçekleşen savaşlar ülkenin ekonomik olarak çökmesine, nüfus olarak azalmasına, toplumsal olarak sarsılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devletinin son döneminde yaşanan bütün bu gelişmeler, savaş sonrası kurulan Cumhuriyet için genel bir prova niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, yenilikler meşrutîyet dönemi bürokrat, asker ve fikir adamlarının düşünceleri üzerinden şekillenmiştir.

2.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Hareketleri

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde devletin ve toplumun muhasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için Atatürk önderliğinde çeşitli yenilik hareketleri gerçekleştirilmiştir. Tarihsel bağlamda incelendiğinde bu yeniliklerin Tanzimat sonrası Osmanlı Devletinde başlayan modernleşme hareketleri ile bağıntısı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen modernleşme hareketleri Osmanlı Devletinin son yıllarında devletçi-seçkinler sınıfının çeşitli reform düşünceleriyle bağıntılıdır. Bu bağlamda özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte başlayan modernleşme hareketleri Cumhuriyet Türkiye'si'ne kadar gelişerek gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyeti sonrası işgalci kuvvetlerin istilaları ve İstanbul Hükümeti ile mücadeleye girilmesi bu dönemde modernleşme

hareketlerinin duraklamasına neden olmuştur

Türkiye'nin modernleşme düşüncesine bakıldığında yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilen bir dizi yenileşme hareketleri görülür. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş, toplumun geleneksel sosyal ve kültürel yapılarında, kurumlarında değişimleri beraberinde getirir. Bu değişim, modernleşme yanlısı seçkinler ile modernleştirilecek halk ve değiştirilecek kurumlar arasında gerilim oluşturur.²³⁹ Günümüzde de etkisi devam eden bu modernleşme sancılarının temel sebeplerinden biri ve Batı ile farkı, yeni toplumsal yapının Batı'da halk tabanlı toplumsal bir hareketin sonucu ortaya çıkması, Osmanlı'da ise bir grup aydınının mücadelesi ile başlayıp, padişahın da kimi zaman desteklemesi sonucu oluşmasıdır. Diğer bir deyişle, tepeden inmece bir şekilde halka benimsetilmeye çalışılan toplumsal yenilikler, modernleşmeci bilinç seviyesine ulaşmayan halk tarafından kabul edilmiş görülsede bile geleneksel, kutsal kimi değerlerin, manipüle edilmesi ile reddedilebilir. Bu durum toplumun ne geleneksel ne de modern olduğunu gösterir ve aradakalmış ya da geçiş toplumu olarak nitelenmesine neden olur. Çünkü saltanatın yıkılıp cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte toplumun tüm kılcalıklarına işlemiş kültürel değerlerin ve yaşam biçimlerinin geleneksel özellikleri, Batıcı anlamda çağa ayak uyduran bir yapıya dönüşmeye başlar. Bu dönüşüm gerçekleşirken geleneksel tüm özellikler tamamen yitirilmez, kaybolmaz ancak 'yeni' anlayış ile ilişki içine girerek başkalaşır. Bu nedenle cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan ve günümüze kadar devam eden çeşitli yenilik hareketleri kimi zaman tepki ile karşılanmış, kimi zaman tamamen benimsenmiştir.

Özellikle imparatorlukların yıkılıp ulus-devletlerin ortaya çıktığı, savaş sonrası galip ülkelerin mağlup ülkelere toprak almaya çalıştığı bir dönemde ülke bütünlüğünü sağlamak çok önemlidir. Aynı zamanda savaş kaybetmiş bir devletin borcu ile mücadele edilmesi ekonomik alanda yapılacak yeniliklerin önemini artırmaktadır. Bununla birlikte modern dünyaya uyum sağlamak, aynı bilgi seviyesine erişmek ile mümkündür. Bu bakımdan eğitilmiş bireylerin yetişmesi, ülkenin bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesi açısından gereklidir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetini modern anlayışla inşa etmek isteyen seçkin sınıf, bu amaca ulaşana kadar toplumun her alanında uğraş vermişlerdir. Bu nedenle "modernleşme idealini canlı tutabilmek için üç ayrı misak oluşturmuşlardır: Misak-ı Milli, Misak-ı

²³⁹ Celalettin Vatandaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 42, 2010, s.42.

İktisadi, Maarif Misakı.”²⁴⁰

Savaş sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında Mustafa Kemal’in önderliğinde siyasal, kültürel, eğitsel, toplumsal, hukuksal ve ekonomik alanında yapılan devrimlerle yeniden yapılanmaya başlamıştır. Konu ile ilgili Atatürk: “Efendiler! Yaptığımız yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı; Türkiye Cumhuriyeti halkını tümünden çağdaş ve bütün anlam ve biçimleri ile uygar bir toplum durumuna ulaştırmaktır”²⁴¹ diyerek yeni Türkiye’nin modern temeller üzerinde şekilleneceğini belirtmiştir.

Yapılan bağımsızlık mücadelesi ve devrimlerin başarısı diğer ülke temsilcilerinin de dikkatini çekmiştir. Konu ile ilgili Bağımsızlık Savaşı boyunca İsrail’i yöneten ve on beş yıl boyunca başbakanlık yapan Ben-Gurion: “Yeni Türkiye’nin yaratıcısı Mustafa Kemal, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin siyasi anlamda yok edilmesini, yenilenmek ve dirilmek için bir fırsat haline dönüştürmüştür. Çürümüş bir imparatorluğun yıkıntıları üzerinde, özgür ve bağımsız, ilerici ve umutlu bir Türk ulusu yaratmıştır”²⁴² diyerek Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan toplumsal, siyasal, hukuksal, eğitim ve ekonomi alanlarında yapılan devrimlerle ülkenin sağlam temeller üzerinde kurulduğunu nitelemiştir.

2.2.1. Devrimler

Devrim, bir toplumun yapısında meydana gelen önemli değişikliklerdir. Meydana gelen bu değişiklikler toplumsal tabakalaşmanın değişerek yeni bir biçim kazanmasıyla ortaya çıkar. Bu bağlamda devrim, toplumun yeni bir bütünleşme içine girerek kültürel yapısının önemli değişikliklere uğradığı “yeni bir bünyeleşmedir.”²⁴³ Tarihsel bağlamda incelendiğinde devrim, genellikle siyasal alanda meydana gelen ani değişikliklerdir. Diğer bir deyişle, bir devletin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısına müdahale ederek köklü değişiklikler meydana getirmedir.²⁴⁴ Bu tanımlarla birlikte

²⁴⁰ A.g.e.

²⁴¹ İsmet Giritli, Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, , Eylül 1987, Basım Yılı 1994, s.40.

²⁴² Jacob. M. Landau, “Mustafa Kemal: Çağdaşlarının Öncüsü”, *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, Kültür Yayınları, Eylül 2002, s.19.

²⁴³ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s.79.

²⁴⁴ Ali Seyyar, İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.231.

Türk devrimi egemenliğin millete ait olduğu²⁴⁵, demokratik, laik, pozitivist anlamda çağdaş bir görüşü topluma ve tüm devlet kurumlarına yerleştiren eylemler dizisi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Türk devrimi, Türk milletinin gelişmesini engelleyen tüm kurumların yıkılarak, milletin en çağdaş ve medeni yöntemlere göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumların inşa edilmesidir.²⁴⁶

Avrupa'dan çok sonra başlayan yenileşme hareketleri, Kösemihal'e göre üç evreden geçer. İlk evre askerlik sistemi ile ilgilidir. İkinci evre, Tanzimat'la başlar ve askeri alandan diğer kurumsal yapılara yayılarak hem resmi hem de genel bir biçim alır. Bu süreçte Doğu ile Batı'nın sentezi yapılmaya çalışılır. Son evre, Cumhuriyet ile başlar ve Doğu ile Batı arasında var olan ikilik sona erdirilip Batı yönünde devam edilir.²⁴⁷

Tanzimat sonrası dönemde resmileşen Batılılaşma hareketlerinin imparatorluğu kurtarma çabasından öteye gidememesi Atatürk devrimlerini zorunlu kılmıştır. Mustafa Kemal'in devrimlerinin Osmanlı zamanında yapılan ıslahat hareketlerinden farkı,²⁴⁸ “toplumun güç dağılımını, dinsel-geleneksel nitelikten, çağdaş-demokratik niteliğe aktarmasıdır.”²⁴⁹ Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti laik anlayış üzerinde temellenir²⁵⁰ ve

²⁴⁵ Türk devriminde önemli yeri olan demokrasinin temeli sayılan halkın egemenliği ve ulusların kendi kaderini belirleme doktrini ‘Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir’ sözü ile birlikte başlar. Bu bağlamda I. Dünya Savaşını kaybeden Osmanlı Devletinden alınan topraklar üzerinde yaşayan halk kaderini savaş galibi ülkelerin elinden alarak kendisi belirleme yoluna gitmiştir. Daha detaylı bilgi için; Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, 1. Baskı, s.134.

²⁴⁶ İsmet Giritli, “Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 21-23 Eylül 1987, Basım Yılı 1994, s.40.

²⁴⁷ Nurettin Şazi Kösemihal, *Batı Uygarlığı ve Biz*, Ak Kitabevi, İstanbul, 1968, s.13.

²⁴⁸ Berkes'e göre de Osmanlı ıslahat hareketleriyle Türk devrimi arasında çok büyük farklar vardır. Berkes, Batı'nın tüm kurumsal yapısı, düşünsel bakış açısı ve bilim – tekniği kullanma yöntemini, Osmanlı Devleti'nin varolan kurumları ıslahat hareketleri adı altında herhangi bir bilimsel temele dayanmadan ideolojiden yoksun bir şekilde kopyalamak ile sıfırdan yeni bir ulusal bilinç yaratarak yeni bir ulusal yapı ve yön bulma anlamına gelen devrimcilik arasında büyük fark olduğunu ileri sürer. Daha detaylı bilgi için; Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler 2*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.165.

²⁴⁹ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s. 111.

²⁵⁰ Türk devriminin ana özelliği dogmatik ve skolastik bir şeriat devletinden laik bir devlet anlayışına geçmektir. Türk devriminin Osmanlı yenileşme hareketlerinden farkı da seküler toplum yapısına geçmekte yatar. Çünkü o dönemin aydınlarından bazıları, şeriat ve modern kanun uygulamalarının pratikte aynı olduğunu belirtirler. Örneğin, Ziya Paşa veya Namık Kemal gibi vatansever ve milliyetçi ıslahatçı fikir adamları topluma gerekli olan kanun ve hükümlerin şeriattan alınması gerektiğini belirtirler. Çünkü şeriat ile modern kanun hükümlerinin aynı olduğunu, bu nedenle de şeriata toplum düzenini koruyucu özelliği olduğunu belirterek yeterli olduğunu öne sürerler.

gerçekleştirilen tüm devrimler çağdaş bir toplum oluşturmaya amaçlar. Bu süreçte toplumsal, siyasal, hukuksal, ekonomi ve eğitim alanlarında kısa zamanda eylemlerin gerçekleştirilmesi gerekir. Bu nedenle toplumun ve dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda kısa zamanda etkili eylem planlarının hayata geçirilmesi ve bunun toplum tarafından kabulü gerekmektedir. Atatürk devrimlerinin ilk olarak siyasal alanda başarıya ulaşması ve toplumun çoğu tarafından kabulü dönemin konjoktürel yapısı ile yakından ilgilidir. Feodal devletlerin yıkılması ve imparatorlukların parçalanmasıyla birlikte yayılan milliyetçi-ulusçu düşünce, yeni kurulan devletin ulusçuluk düşüncesi ile toplumsal ortak bilinç oluşturmaya olanak sağlamıştır. Böylece geleneksel toplum yapısında var olan din ya da mezhep ile kurulan ortak bilinç değişerek yerini milliyetçilik düşüncesine bırakmıştır.

Tarihin farklı dönemlerinde farklı devletlerin uygarlık yolunda attığı adımlar incelendiğinde değişime ayak uyduran ve yenilikleri kavrayıp ona göre hareket edenlerin başarıya ulaştığı görülmektedir. Değişen dünyada toplumsal yaşam koşullarının değişmesi normaldir. Önemli olan uygarlık yolunda keşiflerin, bilim ve teknikteki gelişmelerin takip edilerek çağa uygun hareket etmektir. Bu bağlamda toplumsal varlığın korunması günümüz koşullarında çağa ayak uydurmakla mümkündür. Atatürk devrimlerine bakıldığında ise o dönemin koşullarında çağdaş düşünce sistemi ve pozitif bilimler ışığında toplum için gerekli olan yenileşme hareketleri görülmektedir.²⁵¹

2.2.1.1. Siyasal Alanda Yapılan Devrimler

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimler devletin ve toplumun sağlam temeller üzerinde kurulması bakımından önemlidir. Bu nedenle atılan adımların belirli bir düzen ve zaman içerisinde planlı bir şekilde ilerlemesi

Bu nedenle İrmak'a göre Türklüğün yaşaması için önemli olan iki şeyden biri "laiklik prensibine dayanarak din işlerini devlet işlerinden kesin bir şekilde ayırmaktır". Daha detaylı bilgi için; Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1981, s.51-54.

²⁵¹ Atatürk, devrimleri sırasıyla uygulamaya başladığında Osmanlı geleneği ile yetişmiş toplumu bilinçlendirmek ve bilgilendirmek için Osmanlı tarihinden örnekler verir. Osmanlı'nın yükselme döneminde dahi, dini yönetimin sınırlayıcı etkisi nedeniyle, bilim ve teknikteki gelişmeleri yakalayamadığını belirtmiştir: "Uluslararası genel tarih içinde Türklerin 1453 zaferini, İstanbul 'un fethini düşünün. Bütün bir dünyaya karşı İstanbul 'u Türk toplumuna mal eden güç, aşağı yukarı o yıllarda bulunan matbaayı ülkeye mal etmek için o zamanki hukukçuların uğursuz direncini göğüsleyememiştir. Eskimiş hukukla dar düşünceli hukukçulardan buna izin koparabilmek için üç yüz yıl kuşku, kararsızlıklar, üzüntüler içinde beklemek zorunda kalmışızdır." Mustafa Kemal Atatürk, der. Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.242.

gerekir. Siyasal alanda yapılan devrimler Türk Devrim tarihinin ilk ayağını oluşturur. Toplumsal alana ulaşmak ve gerekli düzenlemeleri, yenilikleri yapmak için öncelikle siyasal güce ihtiyaç vardır.

Osmanlı Devletinin siyasi yapısı genel itibarıyla İslam geleneği üzerinden şekillenir. Bu bağlamda toplum çeşitli dini ve kültürel cemaatler olarak sınıflandırılır ve kişi hangi dine mensup ise kendini o topluluğun bir parçası olarak görür ve bu anlamda kişiyi diğerlerinden ayıran nitelik din olgusudur.²⁵² Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan siyasal alandaki yenilikler dönemin Batı eğitimi almış entelijansiyesinin baskısıyla çeşitli alternatifler üretilerek gerçekleştirilmiştir. Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli kesimlerle ittifak kuran aydın (seçkin) kesim anayasal yönetimin ilk adımlarını atmayı bu dönemde başarır. Kanun-i Esasi ile birlikte başlayan bu dönüşüm gelecekte siyasi parti örgütlenmeleri ile devam eder. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti tarafından vatana ihanet suçlamalarıyla kapatılan partiler, illegal oluşumlar olarak faaliyetlerini sürdürürler. Bu illegal partiler gelecek yıllarda farklı düşüncelerin aynı ortamda tartışılabilceği sinyallerini veren demokratik düzenin ilk örnekleridir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen yenilik hareketleri Osmanlı Devletinin son yıllarında uygulanmaya çalışılan reformlar ile benzeşmektedir. I. Dünya Savaşı mağlubiyeti sonrası ülke topraklarının yabancı devletler tarafından işgali ile Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ülkenin reformlarla yenilenmesinin mümkün olmadığını vatanın yeni bir anlayış ile baştan kurulması gerektiğini göstermiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası dış düşmanlardan kurtulan Türk milleti, modernleşme ideallerinden ilki olan misak-ı milli idealini gerçekleştirmiş ve vatan topraklarının sınırını çizmiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün önderliğinde kurulan meclis Türk tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir.

Kurulan yeni hükümet ile birlikte aynı topraklarda iki farklı yönetim biçiminin varlığı karışıklıklara ve savaşılan ülkelerle yapılan görüşmelerde ikiliklerin doğmasına sebep olacağından eski hükümetin (yönetim biçiminin) sonlandırılması gerekmektedir.²⁵³ İstanbul Hükümeti'nin savaş yıllarında

²⁵² B. Braude ve B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. 2 C., New York, 1982 akt. François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Çev. Ali Berktaş, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s.2.

²⁵³ Bir devletin varlığı hem iç hem dış dengelerin sağlanması ile mümkündür. İstanbul hükümetinde otoritenin iyice zayıflaması ve buna bağlı olarak din, mezhep ve etnik grupların artan ayrılıkçı istekleri ve baskıları, bu grupların merkez ile olan ekonomik ve siyasal bağlarını yok etmiştir. Dışarıdan iki başlı tek bir devlet görünümü ülkenin gelecekte daha büyük sorunlar yaşamasına

ulusal kurtuluş mücadelesine karşı eylemleri ve mutlaki monarşi sisteminin ulusçuluk bilincinden yoksun oluşu da saltanatın kaldırılmasında önemli etkenlerdendir. Dönemin din-siyaset ilişkisi göz önüne alındığında saltanatın kaldırılması çok kolay olmamıştır. Hilafet ile saltanatın ayrılmaz yapısını savunan kimi vekillerin karşıt görüşleri Atatürk'ün bu konudaki kararlılığı ile ortadan kalkmıştır.²⁵⁴ Saltanatın kalkması ile birlikte milli egemenlik ve laiklik yolunda ilk adım atılmıştır.

Atatürk devrimlerinin modernleşme düşüncesi Batı'nın belirli yönlerini kopya etmekten tamamen farklıdır. Modern devlet ve toplum anlayışı fikri Cumhuriyet rejiminin de temelini oluşturan çağdaş prensiplere ve özgürlük düşüncesine dayanır. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin fiilen ortadan kalmasından yaklaşık bir yıl sonra aklı ve bilimi temel alan, rasyonel prensiplerle ilerleyen; eski geleneksel düşünce yapısını ortadan kaldırmayı amaçlayan; ümmetçilik fikrinin ulusçuluk fikri ile yer değiştirmesini sağlayan modern devlet anlayışına sahip yönetim biçimi ilan edilir.²⁵⁵ 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk milletinin tarihinde yeni bir sayfa açılır. Asırlar boyu saltanat boyunduruğu altında yönetilen halk, saltanatın kalkması ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte kendi kaderini tayin edici konuma getirilir.

Cumhuriyet'in ilanı, toplumda bireyin nesne konumundan özne konuma geçmesi için bir fırsat sunar. Eski geleneksel yönetim biçimlerinde din ile siyasetin bağlaşıklık yapısı toplumsal yaşamda insanlara söz hakkı vermeden, dogmatik kurallarla yaşamalarını salık vermiştir. Toplumda özgür, hür düşüncenin var olmadığı bu tarz yönetim biçimleri Tanrısal buyruklara sığınarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihsel süreçte dinin iktidar

neden olacağından eski rejimin ortadan kalması gerekmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için; Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

²⁵⁴ Mustafa Kemal Atatürk, yapılacak devrimlerin gerçekleştirilmesi için rejim değişikliğinin şart olduğunu düşünür. Bu nedenle giderek tehlike arz etmeye başlayan İstanbul hükümetinin varlığının sonlanması gerekir. Bunun için mecliste yapılan toplantılarda kararının kesin olduğunu belirten konuşmalar yapar. Çünkü bağımsızlık mücadelesi ile kazanılan bir olgudur: “Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, erkle, zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır ama belki bir takım kafalar kesilecektir.” Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, Ed. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cilt I-II, 20. baskı, t.y, s.117.

²⁵⁵ Yasemin Doğaner, “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkılapları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi (Journal of Atatürk)*, Cilt 4, Sayı: 1, Ocak 2004, s.153.

tarafından kötüye kullanılması, Atatürk'ün çağdaşlaşma modelinin temel taşlarından biri olan laik sistemin²⁵⁶ uygulanma düşüncesini oluşturur. Bu bağlamda hilafet yeni devlet modelinin işleyişi için engel teşkil etmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi dönemin toplumsal ve siyasal yapısı, kişilerin düşünce yapıları henüz devrimlere hazır olmadığından planlı hareket etmek gerekmektedir. Hilafet ile ilgili Atatürk'ün bu sözleri de bunu doğrular niteliktedir: “Ben kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken halifeliğin de ortadan kalkmış olduğunu kabul ediyorum. Bunun elverişli zaman ve fırsatta söylenilmesini doğal buluyorum.”²⁵⁷

Siyaset, din, ekonomi ilişki bağlamında Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda laik devlet sistemine geçmesi zorunludur. Osmanlı tarım toplumundan Türk sanayi toplumuna geçişte bilim ve tekniğin kullanılarak gelişmelerin takip edilmesi ve ilerlemeyi sağlayacak atılımların yapılması gereklidir. Bu da devlet yönetiminin dini baskıdan kurtulup toplumun çağdaşlaşması ile mümkündür. Bu bakımdan ulus devlet modeli daha önce azınlıkların elinde bulunan ekonomik gücün Türk toplumuna devretmeyi amaçlar. Aynı zamanda laik sistem içinde toplum, bilişsel, sanatsal, bilimsel, düşünsel alanlarda da özgürlüklerini kazanır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte seküler toplum olma yolunda atılan en önemli adım Hilafet'in ve Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıdır. Bununla birlikte hatfalık tatilin, İslam dininde kutsal gün sayılan Cuma gününün değiştirilmesi için Hafta Tatili Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Batı'daki gibi Pazar gününe alınması laik sistemin yerleşmesi ve benimsenmesi için önemli adımlardır. Biçimsel uygulamalarda yapılan çeşitli değişiklikler toplumun değişen sistemleri kabul etmesinde önemli rol oynar. Hafta tatil kanununda yapılan değişiklikler gibi resmi kurumlarda yer alan Osmanlı'ya ait tüm simgesel araçlar kaldırılarak geçmişe ait izler

²⁵⁶ Laiklik etimolojik olarak eski Yunancada kullanılan 'laikos' sözcüğünden gelir. Laikos kelime anlamı olarak 'halka ait' anlamına gelir. Laiklik sözcüğü yerine günümüzde bazen 'sekülerizm' terimi de kullanılır. Sekülerizm, dini dünyanın dışında kalan siyasi alan anlamına gelir. Kavramların ortaya çıkışları Batı'daki aydınlanma düşüncesinin yayılmasıyla birlikte akıl ve inanç ayrımını gerçekleştirebilmeye dayanır. Laiklik, dini siyasetten ayırarak dinin özgürleşmesini sağlar ve dinin siyasi ve hukuki bir güç olması engellenir. Daha fazla bilgi için; Fatih Özkul, “Anayasalarımızda Laiklik İlkesi”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 4, 2014, s. 276,277; Bihterin Vural Dinçkol, *1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992; Bihterin Dinçkol, “Türkiye’de Anayasal Düzen ve Laiklik”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Sayı 1, 2002.

²⁵⁷ Aydın Yetkin, “Kemalizm ve Düzenin Laikleştirilmesi II: Siyasal Sistemin Laikleştirilmesi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2015, s.54.

silinir. Ayrıca halifelik gibi seküler toplum yapısına ters olan ve toplumda özellikle Anadolu’da varlıklarını sürdüren tarikatlar, tekkeler ve türbeler de kapatılarak dini kurumların devletin denetimi altına alınması sağlanır.²⁵⁸

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerin ilk ayağını oluşturan siyasal devrimler yeni devletin şekillenmesinde öncü rol oynar. Toplumun ulusçuluk bilincinin devlet ile ilişkisini kurmak için siyasal alanda yapılan devrimlerle Osmanlı geçmişine ait izler silinmeye çalışılmıştır. Bu şekilde toplumsal alanda yapılacak devrimler için zemin oluşturulmuştur. Ancak tüm bunlarla beraber devrimlerin başarıya ulaşması için halkın desteği şarttır. Bu nedenle yapılacak yeniliklerin halkın yararına olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Bu nedenle Atatürk, yaptığı ve yapacağı devrimlerin toplum tarafından nasıl karşılandığını görmek için Anadolu’ya geziler düzenler ve halkın tepkisini gözlemler.

2.2.1.2. Ekonomi – Hukuk Alanda Yapılan Devrimler

Atatürkçü düşünce sistemine bağlı olarak gerçekleşen devrimler, siyasal, toplumsal, ekonomik, hukuk, eğitim gibi birbiri ile etkileşim içinde olan alanları bütünlüye bir şekilde kapsayan sistemli ve düzenli eylemlerden oluşur. Bu bağlamda hukuksal alanda yapılan devrimler, o bütünün bir parçası olarak yorumlanmalı ve birbirine eklemlenmiş parçaların bir halkası olarak görülmelidir. Toplumsal bütünlüğün ve güvenliğin sağlanması için gerekli olan hukuk düzeninin toplumsal alandaki dönüştürücü gücü seküler toplum idealine ulaşmada yardımcı rol üstlenmiştir. Toplumun yaklaşık altı yüz yıllık dine dayalı geleneksel bağlarının toplumsal alanda sekülerleşmesi yasaların uygulayıcı gücü ile sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti hukuk sistemi dine dayalı olduğundan çağın gereksinimlerini karşılamaktan ve sorunları çözmekten uzaktır. Örfi ve şeri hukuka dayalı yapısı dogmatik kurallar çerçevesinde padişah ve dinin eksenini etrafında şekillenmiştir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni hukuksal bir düzene ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Demokratik-laik toplum ve devlet düzenine uygun hukuksal düzenlemeler için çalışmalara başlanır. Bu çerçevede ‘laiklik’ temel prensip olarak kabul edilir.²⁵⁹ Çağdaş bir toplum idealine ulaşmak için yeni yaşam biçimlerinin yeni hukuk düzenine ihtiyacı vardır.

²⁵⁸ Vedat Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Seküleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s.119.

²⁵⁹ Hasan Refik Ertuğ, “Yeni Türkiye”, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri ve Kaynakları*, Ed. Tarık Zafer Tunaya, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s.168.

Cumhuriyet tarihinin hukuk sistemindeki ilk yeniliği 1925 yılında açılan Hukuk Fakültesi'dir. Hukukun eğitim ile ilişkisi bağlamında geleceğin yeni kanunlar ışığında yetişen hukukçularını yetiştirmek için kurulan okul, yeni nesillere yatırım yaparak geleceği inşa etmeyi amaçlar. Bu süreçte toplumsal yapıyı ve yaşam biçimlerini de etkileyen en önemli gelişmelerden biri Medeni Kanun²⁶⁰'un kabulüdür. Sadece hukuki bağlamda değil ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da etkisi olan Medeni Kanun, çağdaş Türk toplumuna geçişin ilk ve en önemli basamağını oluşturur. Bu bağlamda Türk toplumu zihniyet ve düşünce sisteminde kökten değişikliğe giderek modernleşme yolunda büyük bir adım atar.

Medeni Kanunun kabulü ile birlikte Türk toplum yapısında önemli değişimler baş gösterir. Özellikle aile kurumunun yeniden tanımlanması ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmaya çalışılması önemlidir. Evlilik kurumu dini kimlikten sıyrılıp devlet kontrolünde laik bir yapıya bürünür. Diğer önemli bir nokta, medeni kanunun toplumsal-ekonomik yönüdür. İş ve eğitim hayatında kadın-erkek eşitsizliği kaldırılmaya çalışılarak kadının toplumsal alana katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

Hukuksal yapının laikleştirilmesi Anayasa'da yapılan bazı değişikliklerle sağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslam'dır sözü, Anayasa'dan çıkarılarak din-hukuk ayırımı belirginleştirilmiş, anayasada yapılan bazı değişikliklerle "meclis şariat uygulayıcısı olmaktan kurtulmuştur."²⁶¹ Türk Hukuk Devrimi, Medeni Kanunun kabulünden sonra İtalyanlardan alınan Ceza Kanunu ve Almanlardan alınan Ticaret Kanunu ile tamamlanmıştır.²⁶²

Radikal değişim ve dönüşümlerin hızla yaşandığı bu dönemdeki eylemler, milliyetçilik bağlamında Türk'ün gücünü dünyaya ispat etme isteğinin

²⁶⁰ Medeni Kanun, 17 Şubat 1926 tarihinde mecliste kabul edilmiş, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe konulmuş kanundur. Medeni Kanun, bireyin doğum-ölüm arasında geçen sürede "yaşam ilişkilerini düzenleyen, toplum ve insan yaşamında çok önemli bir kanundur." Kanun hazırlanırken İsviçre Medeni Kanunu örnek alınmıştır. Dönemin şartları göz önüne alındığında bunun birçok nedeni mevcuttur: Kanun tasarısı için oluşturulan komisyonun yaptığı görüşmelerden sonuç çıkmaması, ülkenin toplumsal güvenliğini sağlamak için en ivedi şekilde hukuk devrimi yapmak istemek, çağdaş bir devlet tarafından uygulanmış olması etkenlerden sayılabilir. Ayrıca İsviçre Medeni Kanununun, Atatürk devrimleriyle düşünsel olarak aynı bakış açısına sahip olması, laik ve çağdaş olması, rasyonel olması, bilime dayanması, anlaşılır bir dile sahip olması meclis tarafından kabul edilmesinde önemli etkenlerdendir. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Ayten Sezer, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.280-281.

²⁶¹ Emre Kongar, *a.g.e.*, s.113, Ayten Sezer, *a.g.e.*, 268.

²⁶² Erol Cihan, "Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 48, Sayı 1-4, s.190.

ifadesidir. Türklük kavramını tarihsel kökleri ile birlikte yüceltip milli şuurun inşasında kullanarak toplumsal birliği sağlamak devrimlerle kazanılan yeni değerlerin daha kolay benimsenmesini sağlar. Genel kapsamıyla ele alındığında hukuksal alanda yapılan devrimler dine dayalı düşünce biçimini tamamen reddederek, laiklik temelli ulusçuluk düşüncesini benimseyip geliştirmiştir. Osmanlı – Türk modernleşmesi arasındaki en belirgin farkı ortaya koyan bu yaklaşım, geleneksel yönetici sınıfın modern seçkinler tarafından görevlerine son vermesine dayanmıştır. Bununla birlikte seçkin bürokrat sınıfın kontrolü altındaki ticari pazarların büyümesi ve kaynak akışının sağlanması da etkili olmuştur. Bu bağlamda laiklik ve ulusçuluk düşüncesi ekonominin liberalleşmesi için ortam hazırlamıştır. Yurtiçi ve yurtdışındaki müteşebbislerle yapılan görüşmelerle ülkenin kalkınması için gerekli atılımlar yapılmıştır. Çünkü bir ulusun bağımsızlığının iktisadi bağımsızlıkla desteklenmesi gerekir, aksi takdirde askeri alanda kazanılan zaferler sadece meydanlarda kalır ve bağımsızlık tehlikeye düşer. Atatürk’e göre siyasi ve askeri mücadelede kazanılan zaferlerin büyüklüğü, eğer ekonomi alanında gerçekleştirilen yenilik ve gelişmelerle desteklenmezse payidar olamaz.²⁶³

Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme döneminde bozulan ekonomisi için düzenleyici uygulamalara gidilse de çeşitli nedenlerle dış ülkelere verilen kapitülasyonlar ve alınan dış borçlar ekonominin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu durum ülke içi ekonominin azınlıklar ve yabancı kuruluşlarla idaresi, Düyun-u Umumiye’nin kurulması ile yasalaşmıştır. Osmanlı’nın geleneksel tarım ülkesi olması, sanayi devrimine entegre olamayışı, ülkedeki sanayi kuruluşlarının üretim kapasitelerinin tüketimi karşılayamaması gibi birçok neden Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda ekonomik bağımsızlık yeni dünyaya uyum ve milli sanayileşme²⁶⁴ ile mümkündür.

Cumhuriyet tarihinde ekonomik politikaların saptanması için atılan ilk adım İzmir’de İktisat Kongresi’nin toplanmasıdır. Kongrenin önemli

²⁶³ İrfan Kalaycı, “Atatürk Döneminde Parasal Politikalar Çağdaş Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, Cilt I, 2007, s.1300.

²⁶⁴ Atatürk, İzmir İktisat Kongresi toplanmadan önce meclise yaptığı konuşmalarda ekonominin düzenlenmesi için yapılacak yenilikler ve ulusal sanayi hakkında konuşmalar yapmıştır. Atatürk’e göre dönemin şartlarında ekonomiyi güçlendirmek için üç yol izlenmelidir: “Sanayi ve ziraati çağdaş araçlarla donatmak, çıkarlarımız doğrultusunda kurum ve teşebbüsleri kısmen devletleştirmek, yabancı sermaye sahiplerine yasalar nezdinde sınırlı olmak üzere her türlü kolaylığı göstermek.” Ayten Sezer, *a.g.e.*, s.322.

yanlarından biri de Lozan müzakereleri sırasında ele alınmasıdır. Lozan görüşmeleri sırasında İtilaf devletleri ile yapılan görüşmeler neticesinde kapitülasyonlar kaldırılmış ve Türk Ticaret Kanununa uygun dış sermayenin ülkede çalışmalarına izin verilmiştir. Böylece yabancı sermaye ülkeye giriş yapmış ve ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca yabancı sermayelerin yardımıyla sanayileşme yoluna da gidilmiştir.²⁶⁵ İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında 1929 Ekonomik Buhran Dönemine kadar ülkede liberal politikaların, sonrasında ise devletçilik²⁶⁶ ilkesinin ağırlığı görülmektedir. Bu dönemde kapitalist sisteme uygun ekonomik kurumlar inşa edilmeye ve sermaye akışı sağlanarak ekonomi canlandırılmaya çalışılmıştır. Savaş yıllarında nüfusun azalması, toplumun savaşlar nedeniyle yoksullaşması, tarımsal alanların tahribatı ve üretimin durma noktasına gelmesi, İtilaf Devletleri ile yapılan mübadeleler sonucu ticaret yapan kesimin taşınması gibi nedenler ülkenin ekonomik olarak zor durumda olduğunun göstergeleridir. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisinin hüküm sürdüğü yeni dünyada Türkiye henüz rekabet edecek güçte değildir. Yaklaşık on yıl içinde kendini toparlayan ve tarım-sanayi alanında gelişmeler gösteren Türkiye'nin ekonomi politikası da kendi çıkarları doğrultusunda değişmiştir.

Yapılan devrimlerden bir diğeri de Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü üreticilerin korunması ve durumlarını iyileştirme amaçlı 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmıştır.

²⁶⁵ Landau, Türkiye'nin ilk yıllarında yabancı sermayeyi dışlamadığını belirtir. 1925 yılında Tekel Fabrikasının % 50 pay ile Fransızlarla, 1926 yılında petrol ürünleri ithalat şirketinin ABD ile ve 1924-1929 yılları arasında kibritle Belçika ile işbirliği yapılarak kurulduğunu belirtir. William Hale, "Kemalist Türkiye'nin Ekonomisinde Geleneksellik ve Modernlik: 1920'lerin Deneyimleri", *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.202.

²⁶⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisi ile ülkenin kalkınması amaçlanmış ancak dönemin siyasi, ekonomik koşulları ve ardından dünyayı etkisi altına alan 1929 ekonomik krizi ekonomide hedefe ulaşmayı engelleyici rol oynamıştır. Bu nedene devletçilik ilkesi altında yeni kalkınma planları oluşturulmuştur. Atatürk bu durumu şöyle özetler: "Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir yoldur." Kal'a bu durumu şu şekilde değerlendirir: Devletçilik politikası doktriner değil, pratik bir anlayışa sahiptir. Kapsamı ve içeriği sistematik olmaktan uzak, günlük ihtiyaç ve problemlerin çözümüne göre şekillenmektedir. Erdal Aydoğan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2011, s.13-14.

Bunun yerine herkesin kazancına göre vergi ödeme usulü getirilmiştir. Vergi düzeni, eşit, sosyal adalete uygun, bilimsel temellere dayanan bir biçime dönüştürülmüştür. Bu bağlamda Türkiye’de Aşar Vergisi’nin kaldırılması, Cumhuriyet yönetiminin temel yapısına uygun olduğu gibi köylü için de büyük kurtuluş olmuştur. Ancak bütün bu olumlu yeniliklerle birlikte yurt ekonomisinin kalkınması için Aşar Vergisi açığının kapanması gerekmiştir. Bu nedenle üretimin tez yoldan artırılması için yeni ve gerçekçi çarelere başvurulmuştur. Köylüye borç verilmiş, ziraat enstitüleri kurulmuş, Ziraat Bankasından faydalanılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyetin bu yıllarda ekonomik kalkınma ile devletin varlığı arasında direkt bir ilişki kurulabilir. Yapılan devrimler neticesinde “dış borç yerine, içeride sermaye birikiminin tüm kaynaklarını denetim altına almak üzere bankalar kurulmuştur. Kamu sanayinin gelişmesi için Sümerbank, madencilik için Etibank, özel sanayi ve ticaretin gelişmesi için İş Bankası kurulmuştur.”²⁶⁷

Cumhuriyetin kurulması için gerekli olan siyasi devrimlerin ardından toplumun bir bütün halinde yaşaması için gerekli olan çağdaş, laik ve demokratik düzenleyici kurallar oluşturulmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecinde ekonomisini güçlendirmek için yürüttüğü politikalar altında ezilen halkın ve egemenliğini kaybeden devletin tekrar yenilenmesi için kararlar alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bu devrimler geleceğin Türkiye’si için temel oluşturmaktadır. İlerleyen yıllarda rejimin ana unsurlarından olan demokrasinin uygulamaya geçilmesine kadar olan süreçte bu devrimler yol gösterici olmuştur.

2.2.1.3. Eğitim – Kültür Alanda Yapılan Devrimler

Batı’da yaygınlaşan Aydınlanma düşüncesinin toplumsal alana yayılması ve Fransız Devrimi sonrası ulusçuluk bilinci ile devletlerin eğitim alanında yenilikler yapması, dönemin siyasi ve ekonomik ortamına bağlı olarak, çağdaş, seküler bireylerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Marksist literatürde eğitim, bir üst yapı kurumu ve ideolojilerin üretildiği bir mekanizmadır. Bu bakımdan eğitim, toplumsal yaşamın ve yapının bir ürünü ve yansıması olarak karşımıza çıkar. Toplumun ideolojik bakımdan üretilmesi için gerekli olan sistemsel yapının kurumsallaşmış örneği olarak eğitimde yapılan devrimlerin toplumsal hayata nüfuzu ve toplumsal yaşamın ve bilincin yeniden üretilmesi için önemi çok büyüktür.

²⁶⁷ İrfan Kalaycı, *a.g.e.*, 1291-1300.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim felsefesinin temeli siyasi, toplumsal, hukuksal, ekonomik bakımdan incelendiğinde dine dayandığı görülmektedir. Devletin yönetim şeklinin mutlak monarşiye, hukuksal temelinin şeriata, toplumsal yapısının durağan geleneksel yapıya, ekonomisinin tarıma dayanması bütün kurumsal yapılarda dinin egemen olduğunu göstermektedir.²⁶⁸ Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki eğitim sistemi toplumsal yaşam üzerinde kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildir. Bireyler, toplumsal yaşama ve dünya görüşüne ilişkin bilgileri ile çalışma hayatı ve üretime dair yeteneklerini, geleneksel toplum özelliğine sahip ailede kazanır. Bu bağlamda halk için uygulanan özel bir eğitim sistemi yoktur. Geleneksel tarım toplumlarında, çoğunluğu köylüler tarafından oluşan bu tür yapılarda eğitimin halka ulaşmasına gerek duyulmaz. Ekonomik, siyasi, idari ve askeri alanlarda söz sahibi olmayan bu kesim yerine yönetici zümre eğitimden geçer. Bu bağlamda eğitim, “toplum içinde büyüklüğü sınırlı olan askeri ve ilmiye sınıflarına yöneliktir.”²⁶⁹

Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanında yapmaya çalıştığı yenilikler halk tabanına ulaşmadığından toplumda genel bir bilgisizlik ve eğitimsizlik mevcuttur. Atatürk, halkın içinde bulunduğu durumu iyi bir şekilde gözlemleyerek eğitim alanında gerçekleştirmek istediği devrimleri Cumhuriyet'in ilanından önce çeşitli toplantılarda dile getirir.²⁷⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra toplumun laik ve milli bir bilinçle yeniden

²⁶⁸ Ruhi Sarıkaya, “Atatürk'ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt 27, Sayı 126, 2002 (3-9), s.4.

²⁶⁹ Vahap Sağ, “Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2003 Cilt 27, No:1 (11-25), s.16,17; İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1980, s. 14.

²⁷⁰ Atatürk asker olduğundan savaş yıllarında çeşitli yerlerde görevlendirilmiş ve bu sayede ülkenin büyük kısmının eğitsel alandan yetersiz kaldığını gözleyebilmiştir. 1911 yılında Bingazi'de ülkenin kurtulması için halkın bilgi seviyesinin yükselmesi gerektiğini düşünmüştür. Anafartalar'da Türk alfabesinin değişmesi gerektiğini yazmıştır. Sakarya Savaşlarına girmeden önce eğitimin temel ilkelerini açıklamış ve bu doğrultuda eğitim alanında çalışmalar yapılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda I. Maarif Kongresini toplayıp eğitim ve öğretmenlerin önemine vurgu yapmış ve eğitim devrimi için gerekli düzenlemelerin temelleri atılmıştır. Atatürk'ün cehalete karşı yaptığı şu konuşma eğitimin bir toplum açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir: “Milletimizi yüzyıllarca başkalarının hırs ve faydalanma aracı kılan en büyük düşman bilgisizliktir. Milleti yüzyıllarca kendi benliğine sahip yapmayan hep bu bilgisizliktir. Hükümdarların, şunun-bunun milleti esir gibi, köle gibi kullanmaları, bütün arazileri kendi öz arazileri gibi saymaları hep milletin bu bilgisizliğinden istifade edebilmek sayesinde. Gerçek kurtuluşu istiyorsak, her şeyden önce, bütün kuvvetimiz, bütün süratimizle bu bilgisizliği yok etmeye mecburuz. Burada bilgisizliği sadece okuma yazma manasına almıyoruz.” Bahattin Demirtaş, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2008, s.157-158; Ali Rıza Erdem, “Atatürk'ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi”, *Belgi Dergisi*, Sayı 2, 2011/2 (163-181), s.167.

inşası için eğitim alanında devrimler uygulanmaya başlar. Yeni bir toplum kurma ideali ile ilköğretimden yükseköğretime kadar her alanda çözümler üretilmeye çalışılır. Bu bağlamda eğitim alanında atılan her adım, çağdaş Türk toplumunun temelini oluşturur.

Eğitim alanında yapılacak olan devrimler de diğer alanlarda yapılmış ve yapılacak olan devrimlerle ilişki içinde ve birbirini destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Bu bakımdan dinin toplumsal yaşam alanında etkisinin fazla olması ve halkın ulus bilincinden yoksun oluşu öncelikle eğitimin laik ve milli temeller üzerinde kurulmasını gerektirir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini ve tam bağımsızlığını çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmasına bağlı olduğunu ve bunun da eğitim seviyesi ile ilişkili olduğunu düşünür. Bu bağlamda 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılır. Kanuna göre dini eğitim yapan kurumlar kaldırılır ve bütün okullar tek çatı altında toplanır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarla birlikte eğitimde birlik sağlanır. Ayrıca Osmanlı Devleti zamanında azınlıkların kurduğu okulların ve dini cemaatlerin kurduğu eğitim kurumlarının denetimi veya kaldırılması bu kanunla gerçekleşir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim denetimini Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla sağlayıp Türkiye Cumhuriyeti içerisinde dini ve siyasi propaganda yapılmasını engeller.²⁷¹

Atatürk'ün bilgisizliğe karşı verdiği mücadele çerçevesinde eğitim devrimleri, toplumun eğitim seviyesi düşük olduğundan önem taşır. Laik eğitim ilkesiyle halkın hurafelere değil, bilimsel bilgiye inanması amaçlanır. Eğitim alanında gerçekleştirilmek istenen hedefe ulaşmak için yeni, çağdaş, milli bir tarih ve dile ihtiyaç vardır. Bu nedenle 1 Kasım 1928 tarihinde Harf Devrimi gerçekleştirilir. Böylece Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş yapılır.²⁷² Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda halkın yüzde 90'ı okuma yazma

²⁷¹ Ali Rıza Erdem, *a.g.e.*, s.165,175,176.

²⁷² Atatürk'e göre Latin alfabesine geçiş kesinlikle gereklidir. Yaptığı konuşmalarda sürekli bunu dile getirir. Arap harflerinin öğrenilmesinin zorluğunu, kullanımının dinsel öğelere bağlı olduğunu, okur yazar oranının artmasının kolay öğrenilen çağdaş bir alfabe ile gerçekleşebileceğini belirtir. Yaptığı bir konuşmada şunları söyler: "Memlekette ümmiliği azaltamıyoruz. Çünkü harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç, dört sene çalıştıktan sonra doğru okuyamıyorlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi söyleyemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu?... Bu harfleri kullanmak için hiçbir dini mecburiyetimiz yoktur. Milli harflerimiz de değildir. Bu halde Latin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuma yazma öğretmek suretiyle elde edebileceğimiz sonsuz faydaları neden küçümsüyoruz?" Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, XVI. Dizi, Sayı 60, 2008, s.60.

bilmezken, bu oran neredeyse her on yılda bir ikiye katlanarak azalır.²⁷³ Eğitim alanında yapılan devrimler yükseköğretimde çeşitli alanlarda üniversitelerin kurulması ile devam eder. 1925 yılında Ankara Hukuk Fakültesi, 1926 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü, 1930 yılında Yüksek Ziraat Okulu, 1933 yılında İstanbul Üniversitesi, 1934 yılında Ankara Milli Musiki ve Temsil Akademisi, 1935 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1936 yılında Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi açılır.²⁷⁴ Bu tür üniversite ve okullara koşut Türk Tarihini bilimsel yöntemlerle araştırması için Türk Tarih Kurumu kurulur. Böylece geçmişle bir bağıntı kurulup gerçek Türk kimliği ve Türk ulusçuluk bilinci için çalışmalar yapılır.

Eğitim alanında gerçekleştirilen devrimlerin laik özelliklerinden biri de kadın – erkek ayırımı gözetmeksizin tüm halka eşit eğitimi sağlamasıdır. Atatürk özellikle eğitim sistemini yeni cumhuriyetin ihtiyaçlarına göre kurarken toplumun her kesimine yayılmasını ister.²⁷⁵ Aynı zamanda karma eğitimi destekleyerek cinsiyet ayırımı gözetmeksizin kadının toplumsal yaşam içerisindeki konuma önem verir. Kadının ikinci plana atılmadan, cinsiyetçi soyutlamaya maruz kalmadan demokratik bir şekilde toplumsal yaşama katılımı sağlanır. Geleneksel modern ikiliği üzerinden incelendiğinde kadının toplumsal yaşam içindeki rolü değişir.

Eğitim alanında yapılan devrimlerle birlikte toplumun ilerleyen yıllarda bilgi seviyesinde artış, hayatı algılamada ve düşünme pratiklerinde değişimler meydana gelir. Bu değişim ve dönüşümler bireylerin aldıkları eğitimle birlikte kendi yaşamlarında davranış değişikliklerini mümkün kılar. Toplumun her alanında bu değişim ve dönüşümlerin yaşanması kültür alanında da etkisini gösterir. Atatürk döneminde toplumun kültür seviyesinin yükselmesi için çeşitli halkevleri kurulur. Halkevlerinin temeli

²⁷³ 1923 yılında Türkiye’de okul sayısı 5062 iken, 1936 yılında 6386’dır. Öğrenci sayılarına bakıldığında 1923 yılında 358.548 iken, 1936 yılında 810.199 olmuştur. Atatürk özellikle ilköğretimin çok önemli olduğunu vurgular. Eğitimin parasız olup tüm halka açık olması, ilköğretim kurumlarının çoğalması sonucunda 1923-1937 yılları arasında okul, öğretmen ve öğrenci açısından niceliksel artışlar yaşanır. 1923 yılında 341.941 ilk öğrencisi varken 1937 yılında bu sayı 764.691’e yükselir. Eğitim alanında yapılan devrimler sonrası ilk, orta ve yükseköğretimdeki niceliksel gelişmeler için bkz. Bahattin Demirtaş, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2008.

²⁷⁴ 1933 tarihinde İstanbul Darülfünun’u İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülerek Üniversite Reformu gerçekleşir. Bu yıllar Alman Nazi etkisinin giderek arttığı bir dönem olduğundan Almanya’dan kaçan bilim adamlarına kapısını açan Türkiye için fırsat olur. Dönemin yükseköğretim programının şekillenmesinde ve çağdaş bir üniversite olmasında Batılı bilim adamlarının etkisi büyüktür. Bahattin Demirtaş, *a.g.e.*, s.164-165; Ali Rıza Erdem, *a.g.e.*, s.165.

²⁷⁵ Ali Rıza Erdem, *a.g.e.*, s.166

II. Meşrutiyet'e dayanır.²⁷⁶ Vatandaşların eğitim ve kültür faaliyetleriyle ilgilenen halkevleri, dil-edebiyat-tarih, spor, sosyal yardım, güzel sanatlar, temsil sanatları, kütüphane ve yayın, müzecilik ve sergiler, köycülük, halk kursları gibi dokuz farklı alanda çalışmalar yapar.²⁷⁷ Bu bağlamda halkevleri, ülkedeki aydın - halk arasında bir tampon görevi görerek toplumsal kopukluğun giderilmesi için çalışan ve toplumun kaynaşması için gerekli eğitimi veren kurumlardır. Aynı zamanda toplumsal alanda “halkı ortaçağ karanlığından kurtarmayı” da amaçlar.²⁷⁸

Nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında ülkenin çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. Köylerde insanlar genellikle tarımsal faaliyette bulunduklarından eğitim faaliyetleri gereksiz görülmüştür. Ancak Atatürk bu düşüncenin karşısında yer alarak eğitimin ülkenin tüm yerleşim birimlerine gitmesi için uğraşır. Eğitim ve kültür devrimleri arasında en kapsayıcı eylem Köy Enstitüleri'nin kurulmasıdır. Köy enstitülerinin kurulması ile birlikte köylerin kendi içlerinden çıkacak aydınlarla canlandırılması ve bilinçlendirilmesi amaçlanır. Böylece köy halkı başka insanların boyunduruğu ve emri altına girmeden özgürce yaşayabilecektir. Bu bağlamda Türkiye'de enstitülerin kurulması sadece eğitimin köylere götürülmesi meselesi değildir; köylerin topyekün aydınlanmasıdır.²⁷⁹

2.2.1.4. Toplumsal Alanda Yapılan Devrimler

Askeri alanda kazanılan zaferler siyasi, ekonomi, hukuki alanda yapılan devrimlerle desteklense de toplumsal alana nüfuz etmediği müddetçe başarılı olmamış sayılır. Bu nedenle toplumsal alanda yapılan devrimler, bireyler ve bireyler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğundan gelenek-modern çatışmasının en yoğun hissedildiği bölümdür. Osmanlı Devletinin kökleşmiş geleneklerinin modern adımlarla değiştirilmesi kolay değildir. Özellikle toplumsal yaşamı şekillendirecek devrimler, fikir ayrılıklarına neden olur. Kıyafet ve kadının toplumdaki yeri gibi konular dini bağlam çerçevesinde

²⁷⁶ Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevi ile ilgili detaylı bilgi için; Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 1999.

²⁷⁷ Bahattin Demirtaş, *a.g.e.*, s.166.

²⁷⁸ Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri, Gündoğan Yayınları, 1990, s.89-90; Erol Kapluhan, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 26, 2012, s.181.

²⁷⁹ Erol Kapluhan, *a.g.e.*, s. 183.

tartışılır. Bu bağlamda “toplumsal alana daha çabuk inebilecek” ve bireylerin düşünce yapılarına da etki edecek yenilikler amaçlanır. Şapka ve kılık kıyafet kanunu, tekke, zaviye gibi dini kurumların kapatılması, toplumsal alanda varolan ayırımları ortadan kaldırıp herkesin yasa önünde eşit birer vatandaş olarak tanımlamak bakımından önemlidir.²⁸⁰ Özellikle toplumsal yaşamda etkisini fazlasıyla belli eden din olgusu üzerinde şekillenen simgeselleşmiş nesne ve dogmatik düşüncelerin yıkılıp üzerine laik, çağdaş yeniliklerle değiştirilmesi gerekir.

Toplumsal alanda gerçekleştirilen yenilik hareketlerinin temelleri Osmanlı Devletinde yapılan reformlara dayanır. II. Mahmut zamanında kıyafet reformunun sivilleri kapsayacak şekilde ele alınması, memurların kıyafetlerinin değiştirilmesi, dini kıyafetlerin sadece ulemaya izin verilmesi, başlık olarak fesin diğer tüm başlıkların yerini alması, eski usul giyim yerine redingot, pantolon ve ayakkabıların alması toplumsal alanda yapılan değişimlere ilk örneklerdendir.²⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti’nde kılık kıyafet kanunu da buna benzer şekilde ancak farklı bir dünya görüşü üzerinde şekillenerek gerçekleşir. Çünkü Atatürk, yaptığı devrimlerle toplumun tamamını sadece kıyafet olarak değil bütün alanlarda modernleştirmek ister.²⁸² Şapka gibi biçimsel uygulamalar cumhuriyet rejiminin gereksinimlerindendir. Osmanlı’da kılık kıyafetin din ile ilişkisi bağlamında değerlendirilip kutsal anlamlar yüklenmesi yeni rejime ters düştüğünden seküler toplum anlayışı ile uyuşmaz. Özellikle başlık olarak fesin dini bir nesne olarak yorumlanması toplumun gelişmesi bakımından sakıncalıdır.²⁸³

²⁸⁰ Mehmet Serhat Yılmaz, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 13, No 1, 2005, s.223.

²⁸¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.102-103.

²⁸² Atatürk, bir toplumun modernleşmesi için biçimsel düzenlemelere ihtiyaç olduğunu ve dinin kılık kıyafetle ilgisinin olmadığını vurgular: “Medenî ve beynelmîlel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâıyk bir kıyafettir. Onu iktisap edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittahi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, frak gibi, smokin gibi. “Yunan serpuşu olan fesi giymek câiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsûsası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?” *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s.220,221.

²⁸³ Atatürk şapka devrimi ile yaptığı konuşmada şapkanın din ile ilişkilendirilmesini eleştirir: “Şapka giymek ne demek? Bütün ilerlemelerin başında bu mu gelir? Evet ve bunda hiç şüphe edilmemelidir. Gerçi fes giymek bir mesele değildir. Fakat mesele fese bir kutsallık veren onu çıkarıp atmayı, mukaddesata hakaret sayan zihniyettir. Şapka giymekle, ilerlemelere mani olan bu kara engel

Din, toplumun çok hassas olduğu bir konudur. Bu nedenle kılık kıyafet devrimi öncesinde halkın bilinçlendirilmesi için geziler yapılmıştır. Aynı zamanda toplumun yenilikleri daha hızlı benimsemesi için gazete, dergi ve dernek faaliyetleri önem taşır.²⁸⁴ 2 Eylül 1925 tarihinde çıkarılan bir karar ile devlet memurlarına kıyafet ve şapka zorunluluğu getirilir. İlerleyen yıllarda din adamlarının kıyafetleri ile ilgili düzenlemeler yapılır ve din adamı olmayanların dini kıyafetle gezmeleri yasaklanır. Yapılan gezilerden ve taşrada yapılan etkinliklerden alınan olumlu sonuçlar ve toplumun bu yeniliğe yavaş yavaş alışması neticesinde karardan yaklaşık üç ay sonra 25 Kasım 1925 tarihinde kanun çıkarılır.

Bir toplumda yaşayan bireylerin eski alışkanlıklarını kırıp düşünce biçimlerinde değişiklik yapmanın bir yolu da biçimsel düzenlemelere gitmektir. Yapılan bu tür devrimlerle Osmanlı'nın son dönem devlete ve topluma zarar veren bağların kesilmesi sağlanır. Bireylerin tutum ve davranışları, birbirleri ile kurdukları iletişim biçimleri eskiden alınıp yeniyeye taşınır. Bu bağlamda inancın simgesi olan fesin değişmesi ve uluslararası başlık olan şapkanın kabulü Batı ile kurulan köprünün toplumsal alanda ilk adımlarındandır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta kıyafet ile ilgili kararlar alınırken genellikle erkeklere yönelik bir yaptırım olmasıdır. İslam dininin etkisinin hala yoğun hissedildiği bir ortamda çarşaf ve peçenin kaldırılması gibi hususlar temkinli hareketi gerektirir. Bu nedenle kadının kıyafeti ile ilgili düzenlemeler genellikle propagandalarla çözülmeye çalışılır. Bu sayede kent merkezlerinde çarşaf ve peçe yerini başörtüsü ve mantoya bırakır. Kıyafete ilişkin yapılan çalışmalarla ulus bilincinin yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde bireylerin dış görünümünün de aynı

söküldü, yıkıldı, yerin dibine geçirdi. Büyük yürüyüş yolları açıldı.” Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 16, 1995, s.541.

284

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan toplumsal devrimlerin il ve köylerde farklı yansımaları olur. Kılık kıyafet uygulamaları, Türk Ocağı, Muallimler Birliği, Himaye-i Etfal gibi kuruluşlar ile halka benimsetilmeye çalışılır. Aynı şekilde gazete ve dergilerde de halk bilinçlendirilmeye uğraşılır. Dönemin Niğde gazetesinde bir yazarın “Türklerde tesettür var mıdır?” sorusuna verdiği cevap: “Haykırarak cevap veriyorum ki, Türklerde tesettür yoktur. Büyük ve necip Türk milleti, tesettür vahşetinden azadedir. Üç bin senelik Türk tarihini, hayat-i içtimaiyesini tetkik ediniz, tesettür binde bir nispetindedir. Bir defa Anadolu'ya bakalım: Nüfus-ı umumiyesinin yüzde doksanını teşkil eden Türk köylerinde tesettür yoktur. Köy kadını yüzünü açmaktan korkmaz. Tarlasına, bağına, şehre yüzü açık gelir. Tepeden tırnağa ahlak ve faziletin timsalidir. Şeytanlık bilmez. Onu belki şehirli şeytanlar baştan çıkarmağa çalışır” şeklindedir. Recep Murat Geçikli, “Toplumsal Alanda Yapılan Bazı İnkılapların Taşradaki Yansıması: Kastamonu ve Niğde Örneği”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2015, s.2, 6, 7, 10.

olması sağlanır.²⁸⁵

Toplumsal alanda yapılan devrimler fikri hür bireyler yetiştirmeyi amaçladığından dini propaganda yapan yerlerin kaldırılmasını da kapsar. Özellikle Anadolu’da etkisini gösteren tekke, tarikat kültürü son dönem Osmanlı ile birlikte bozulmaya başlar. Anadolu’da islamın yayılmasında önemli bir yeri olan tekke ve zaviye kültürü, Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş dönemlerinde özellikle sosyal hayatta yardımlaşma, ruh terbiyesi gibi alanlarda aktif görev alır.²⁸⁶ Ancak devletin gerileme ve yıkılma sürecinde diğer kurumsal yapılarda olduğu gibi bu kurumlar da bozulmaya ve bireyleri, toplumu ve devleti olumsuz yönde etkilemeye başlar.²⁸⁷ Bu bağlamda tarikat, tekke gibi kurumlar irticai faaliyetlerin sürdürüldüğü yerler olduklarından bireylerin toplumsal yaşamları üzerindeki etkileri büyüktür. Dinin siyasallaşması bağlamında tekkelerin güç sahibi olmak isteyen kesimlerin eline geçip kitleleri yönlendirmeye çalışması, bu kurumları kendi menfaatleri çerçevesinde birer siyasi araç olarak kullanmaları, Osmanlı’nın ilk yıllarındaki tasavvuf düşüncesi temelinde eğitim, fikir, düşünce, inanca dayalı kuruluş amaçlarından sapıp gerici kurum olarak çağdaş, modern, ilerici düşünce ve uygulamaların karşısında yer almaları ve kitleleri manipüle edip yanlış yönlendirmeleri ‘laikleşme süreci’²⁸⁸ içinde tekke, zaviye gibi kurumların kapatılmasını zorunlu kılar. Toplumsal hayata müdahale eden bu tür kurumların kaldırılması toplumun kültürel ve bilişsel düzeyinin gelişmesi ve çağdaşlaşmasını sağlar.²⁸⁹

Toplumsal yaşamın yeniden düzenlenişinde diğer devletlerce kabul gören

²⁸⁵ Ayten Sezer, *a.g.e.*, s.329.

²⁸⁶ *A.g.e.*, s.330

²⁸⁷ Tarikat ve tekke uzmanı Mustafa Kara tekkelerin neden gerileyip görevini yapmadığı ile ilgili şunları söyler: “Tekkeler yetkisiz ve yeteneksiz kimselerin elinde kalmıştır; etkinlik yerine edilgenlik yeğlenmiştir; Şeyhlere aşırı sevgi ve bağlılık tekkeleri ‘aşırı’ bir noktaya sürüklemiştir; akıl, bilgi ve bilim çağının içinde oluş tekkelere son hazırlamıştır; yeni çağda şeyhlerin değil, uygarlığın ışığına gereksinim duyulmaktadır; toplumsal kurum ve kuruluşlar da insanlar gibi doğar, büyür ve ölürler. Bir toplumsal kurum olan tekkeler de bu gerekçiliği doğal olarak yaşamış ve yıkılmışlardır.” Baki Öz, *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, 2004, s.91-92.

²⁸⁸ Berkes’e göre laiklik ilkesi iki temel düşüncede birleşir. Bunlardan biri cumhuriyet rejiminde aydınlanma sorunu olması; diğeri modern zamanda çağdaş ahlak ve kültür gelişmesi sorunudur. Bunlardan biri bireysel nitelikte, diğeri toplumsal nitelikte ele alınır. Ancak bu iki düşünce birbirinden farklı görüne de tümüyle ayrı değildir. Çünkü “bireylerin aydınlanması toplumsal bilince; ulusal bilincin gelişmesi bireylerin aydınlanmasına etki eder.” Bu bağlamda birey-toplum diyalektik yapısı laiklik düşüncesi altında gelişerek çağdaş uygarlık seviyesine ulaşır. Baki Öz, *a.g.e.*, s.93.

²⁸⁹ Baki Öz, *a.g.e.*, s.93-97.

ortak uygulamaların kabulü de önemlidir. Erken Cumhuriyet döneminde ekonomik gelişmelerin önemi büyüktür. Bu nedenle Osmanlı Devletinde kullanılan çeşitli ölçü sistemlerinin uluslararası standarda kavuşturulması ekonomik alanda Batı ile bütünleşmede önemli rol oynar. Osmanlı Devletinde kullanılan Hicri ve Rumi takvimlerin yarattığı karışıklık Batı ile yapılan ticaret işlerine de yansyınca dünyaya uyum sağlamak için ölçü sistemlerinde düzenleme yapılmasını gerektirir. Bu nedenle 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen kanunla eski takvimler Miladi takvimle ve alaturka saat sistemi alafranga saat sistemi ile değiştirilir. Bunlara ek olarak günlük hayatta kullanılan ölçü birimlerinde de değişikliklere gidilir. “Pratik olmayan ve belirli birimlere dayanmayan”²⁹⁰ eski uzunluk ve ağırlık ölçü birimleri uluslararası standarda dönüştürülür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal alanda insanların hangi sınıf ya da zümreden olduğu bireylerin unvanları ile kolayca anlaşıldığından toplumsal eşitliği sağlamak mümkün değildir. Hacı, hoca, ağa, paşa gibi eşitsizlik ortamı yaratan unvanların ve aynı zamanda insanların fiziksel özelliklerini niteleyen lakapların kaldırılması bireylerin birbirleri ile kurdukları iletişimi de değiştirir. Bununla birlikte toplumsal ilişkilerde yaratılan karışıklık ve kayıt tutmalardaki zorlukların üstesinden gelmek için 1934 yılında herkesin soyadı alması kararı çıkarılır.²⁹¹ Kanun ile farklı kimliklere sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarında ulus bilinci yaratmak amaçlanır.

Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte yapılan devrimlerle birlikte yeni yaratılan toplumsal yaşamda en önemli etki ‘kadın’ sorunsalı üzerinde olur. Kadını bir birey olarak tanımlayan ve ikincil konumdan alıp erkek ile eşdeğer konuma yükselten yenilikler ve düşünce tarzı demokratik ortamın toplumsal düzeyde yansımaları gösterir. Bu bağlamda Türk modernleşmesinde çok önemli bir yere sahip olan kadın, ulus bilinci inşasında birçok yeni haklar elde eder. “Örtünme zorunluluğunun kaldırılması, kadınların kamusal görünürlüğünün meşrulaşması, eğitim ve çalışma hakkı, kamu görevine sınırlı da olsa katılım gibi somut haklar meşruluk kazandırır.”²⁹² Ataerkil bir toplum yapısında kadının kendi meşruiyetini sağlaması modernleşmenin en önemli adımlarındandır. Miras konusunda kadın erkek eşitsizliğine son verilerek cinsiyet farkı gözetmeksizin mirastan eşit oranda yararlanma hakkına sahip

²⁹⁰ Enver Karatekin, *a.g.e.*, s.224.

²⁹¹ Nil Nilüfer Tekin, *a.g.e.*, s.185.

²⁹² Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.311.

olur. Dönemin gelişmiş birçok ülkesinde bile kadın siyasal haklara sahip değilken Türkiye Cumhuriyetinde kadın, 1930 yılında belediye seçimlerine katılım hakkı, 1934 yılında da seçme ve seçilme hakkı tanınır. Ancak İslam dininin etkisi ve geleneksel ataerkil düzenin baskısı nedeniyle cumhuriyetin ilk yıllarında kadın erkek eşitliği tam olarak sağlanamaz. Alınan kararlarla birlikte erkeğin evin reisi olarak konumlanması, çalışarak eşinin geçimini sağlamakla yükümlü olması ve kadının kendi soyadını bırakarak erkeğin soyadını alması bunlara örneklerdir.

Atatürk devrimleri Türk toplum hayatında bir dönüm noktasını işaret eder. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan Doğu ve Batı ikilemi arasında kalan Türkiye, çağın gereksinimlerine uygun hareket ederek modern olma yolunda adım atar. Bu bağlamda Atatürk'ün önderliğinde devletin ve toplumun tüm kurumsal yapılarında ve ilişkilerinde kökten değişime ve dönüşüme gidilir. Bu değişim ve dönüşümler Osmanlı Batılılaşma hareketlerinden tamamen farklıdır. Biçimsel olarak aynı gibi görünse de tözsel bakımdan aynı düşünsel temeller üzerinden şekillenmez. Atatürk, kurmayı düşlediği çağdaş, laik, demokratik bir ülkenin temellerini bu devrimler üzerinden atar. Gelişen teknoloji ve değişen ekonomi politikaları ilerleyen yıllarda toplumun yaşam biçimlerini kökten değiştirir. Ancak geleneksel köklerin toplum üzerindeki etkisi yapılan devrimlerin benimsenmesine rağmen gelecek yıllarda tekrar uç vermesine neden olur.

2.2.2. Köyden Kente Göçler

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen devrimlerle birlikte değişen toplumsal yaşam biçimleri ilerleyen yıllarda mekanın değişimini zorunlu kılarak köy – kent arasındaki ilişkiyi modernleşme bağlamında tekrar kurar. Çünkü modernleşmenin toplumsal mekandaki yansımaları göç olgusunu tetikler. Bu bağlamda belirli bir toplumsal sistemde bireylerin mekandaki yerleşimleri değişir. Bu değişim modernleşen bir toplumda işgücünün üretim organizasyonunu daha etkin kılacak şekilde dağıtılmasını sağlayarak mekanın yeniden biçimlendirilmesini sağlar. Durkheimcı bakış açısıyla Türkiye'deki toplumsal değişim, artan sanayileşmenin ve işbölümünün etkisiyle geleneksel-tarımsal yaşam biçiminden (köyden), modern-endüstriyel yaşam biçimine (kente) kayar.

Türkiye, geç modernleşen bir ülke olduğundan Batı medeniyeti ile arasındaki ekonomik, kültürel ve toplumsal farkı hızlı bir şekilde kapatmak ve kısa sürede modernleşmek için gerekli atılımları bir an önce

gerçekleştirmek ister. Bu bağlamda Türkiye’de toplumsal değişimin 1950’li yıllardan farklı bir yola evrilerek gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Türkiye tarihine bakıldığında göç hareketleri 1950 yılına kadar sabit bir ivme ile artar. Çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte sanayileşmede dışa açılma politikalarının izlenmesi, ekonomik gelişimin ithal ikameci model ile sağlanma çalışmaları ve tarımsal alanda teknolojik yeniliklerin artması göç hareketlerinin sıçramalı bir artış göstermesine neden olur.²⁹³ Sanayileşen kentin işçi istihdamına gereksinimi vardır. Bu nedenle gereken işçi istihdamını kent nüfusundan sağlayamayan kuruluşlar gerekli işgücünü göçler yoluyla köylerden ya da diğer küçük şehirlerden karşılar.²⁹⁴

Köyden kente göç olgusu dünya tarihinde modernleşen ülkeler bağlamında incelendiğinde bir zorunluluk olarak görünmektedir. Ancak göç sadece mekânsal bağlamda değil zamansal bağlamda da incelenmesi ve dikkat edilmesi gereken bir olgudur. Bireylerin yaşadıkları topraklar üzerinde edindikleri kültür, davranış ve alışkanlıklarını başka bir mekana taşımaları ve diğer kültür ile girdikleri etkileşimi içselleştirmeleri belirli bir zamansallığın sonucu ortaya çıkar. Bu bağlamda Türkiye’de gerçekleşen göç olgusunun 1950’li yıllardan sonraki yansımaları kontrolsüz, denetimsiz ve nüfus olarak yoğun ancak zaman olarak dar bir perspektifte gerçekleşmesi toplumsal sorunlara işaret eder. Buradan hareketle bireylerin kendi öz-yaşam alanlarını ve kültürlerini bırakıp ileride sorun yaşayacakları kente gitme faktörleri önem kazanır. Köyden kente doğru gerçekleşen bu hareketin modernleşme sancılarında biri olduğu bilinse de bunun altında yatan nedenleri ve sonrasında meydana gelen toplumsal ve kültürel sonuçları incelemek önemlidir.

Köyden kente göçün yoğun olduğu 1950’li yıllar genellikle tarımda makineleşmenin arttığı ve Marshall Planı çerçevesinde traktörün tarıma girmesiyle ilişkilendirilir.²⁹⁵ Ancak bu bakış açısı ülkenin toplumsal

²⁹³ Sevilay Kaygalak, *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dışnot Yayınları, Ankara, 2009, s.75.

²⁹⁴ Taylan Akkaya, *a.g.e.*, s.21

²⁹⁵ Tekeli’ye göre kırsalda yaşanan çözülme sadece tarımda makineleşmeye bağlamak eksiktir. Daha detaylı bilgi için; İlhan Tekeli, *Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci: Bağımlı Kentleşme*, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 1977, s. 12-13. Marshall Planı ile gerçekleşen tarımda hızlı makineleşme süreci sonucu “1948-1956 yılları arasında traktör sayısı 1800’den 44000’e yükselmiştir. Buradan hareketle tarımsal alana giren her traktörün 10 işçiyi açığa çıkardığı varsayılarak kentlerin çekiminden ziyade kırsalın itimi üzerine yorumlar yapılmıştır. Ancak ülke sınırları içinde ekili, dikili arazilerin 1948-1956 yılları arasında 15.408 hektardan 24.329 hektara yükselmiştir. Bununla birlikte hayvanla işlenen toprak miktarı yüzde 40 artış göstermiştir.” Sayılar üzerinden hesaplamalar yapıldığında

yaşamındaki değişimi köyde meydana gelen değişimler üzerinden deterministik bir yorumla sınırlar. Bu nedenle hem köy hem de kentsel yerleşim birimlerinde meydana gelen değişimleri incelemek gerekir. Çünkü göç olgusu sadece köyün bireyi itimi ile değil, kentin bireyi çekimi ile de ilişkilidir. Bu bağlamda Türkiye’de 1950’li yıllarda artan köyden göç ekonomik, toplumsal ve teknolojik etkenlerin bileşimi ile şekillenir. Karpat’a göre göçün temel nedeni köylünün yoksullaşmasıdır. Yapılan örneklem çalışmasına göre; ülke genelinde ekilebilir iyi toprağın, suyun azalması ve bu bağlamda toprakta verimliliğin düşüşü, geleneksel aile yapısının giderek çözülerek ve miras yoluyla toprağın küçük parçalara bölünmesi, siyasal iktidarın toprak üzerine uygulamaları, tarımda makineleşmeye gidilmesi köyden göçün itici sebeplerinden sayılır.²⁹⁶ Toprağın verimsizleşmesi ile birlikte işsizliğin ve üretim maliyetlerinin artması bireylerin köyden kente göç kararlarını etkileyen bir faktördür. Bununla birlikte kentte yeni iş olanaklarını yaratan sanayi ve hizmet kuruluşlarının ortaya çıkması kentin imkanlar açısından köyden daha zengin olduğu düşüncesini oluşturur. Eğitim, sağlık, kültür gibi olanakların kentlerde daha kolay ulaşılır olması ve bu nedenle yaşam standardının köylere nispeten yüksek olması kentin bireyler için cazip mekanlar olarak algılanmasını sağlar.

Köyden kente göç olgusu ekonomik bağlamda incelendiğinde kapitalist ekonominin geleneksel tarım ekonomilerini çözerek ticaret hacmini genişletmesi ve bu bağlamda tarımsal üretimin pazar ekonomisine dönüşmesiyle ilişkilendirilir. Ayrıca ülke sınırları içinde ulaşım ağının giderek gelişmesi, ulusal pazarın giderek bütünleşmesi ve yerel pazar üretiminin ülke pazarı üretimine dönüşmesi, büyük tarımsal işletmelerin ortaya çıkmasına neden olduğundan işsiz kalan nüfusun göç etmesine neden olur.²⁹⁷ Bu bağlamda 1950’li yıllarda kentlerde meydana gelen nüfus artışı doğal artışın iki katından daha yüksek seviyelere ulaşır. Ayrıca göç olgusunun ekonomi-nüfus ilişkisi içinde yorumlayan Tümerterkin’e göre, Türkiye’nin ekonomisi tarıma dayandığından, tarımda verimin düşük ve üretimin istikrarsız oluşu

işçilerin işgücü yüzünden itilmeleri için ortada bir neden yoktur. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 455-456. Ancak toprağın niceliğinin artması niteliğinin artması anlamına gelmez. Bu nedenle burada önemli olan verimli ekilebilir toprağın artışı ile ilgilidir.

²⁹⁶ Kemal H. Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s.127.

²⁹⁷ İlhan Tekeli, Leila Erder, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 309-314.

köylerdeki nüfusun şehirlerden daha hızlı artması ile ilişkilendirildiğinde daha iyi anlaşılacağını belirtir.²⁹⁸

Türkiye’de göç olgusunun kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmesinin sebeplerinden biri de siyasal aladaki gelişmelerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kontrollü bir şekilde teşvik edilen kentleşme, köylerden yoğun talebin engellenmesi için köylere yatırım yapılarak çözülmek istenmiştir. Köy enstitüleri, tarım teşvik politikaları gibi yapılan birçok yatırım köylünün kente göçünü engellemiştir. Kentleşmenin denetimsiz ve kontrolsüz gerçekleşmesi ise çok partili hayata geçiş ile paraleldir. Demokrat Parti’nin devletçi uygulamalardan vazgeçip liberal ekonomiye geçişi²⁹⁹ ile birlikte dış kaynakların ekonomiyi canlandırması ve sanayileşmenin hızlanması amaçlanır. Bu bağlamda küçük toprak sahiplerinin sanayileşen ve büyüyen pazara entegre olamaması ve köylerde üretimin düşmesi, köylünün kendini kentte işçi olarak var etmesiyle sonuçlanır.³⁰⁰

Köydeki çözülmenin kente yansımaları nüfus yoğunluğunun sağlıksız bir biçimde artması şeklinde gerçekleşir. Bu ise kentte birçok problemin ortaya çıkmasına neden olur. Çünkü Kıray’a göre, bireylerin büyüdükları topraklarından, kültürlerinden ayrılıp, sanayileşmenin olduğu daha karmaşık yapıların içinde yaşamlarını tekrar kurmalarını travmatik bir deneyimdir.³⁰¹ Bu bağlamda köy-kent ikiliğinin birbiri ile ilişkisi bağlamında yeni toplumsal yaşam biçimlerinin türediği gözlenmektedir. Çünkü günümüzde kent nüfusunun kaynağını köylüler oluşturmaktadır. Kent ve köy yaşam

²⁹⁸ Erol Tümertekin, *Türkiye’de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968, s.50.

²⁹⁹ Demokrat Parti, liberalizm felsefesini dünyada gelişmiş ülkeleri örnek alarak Türkiye’ye uygulamaya çalışmıştır. Kuruluş felsefesinin en önemli dinamiğini temsil eden liberalizmin ekonomideki etkisi o zamanın zorunlu uygulaması olarak anlaşılabilir. Zira, İsmet İnönü zamanında yapılan iktisat kongresinde alınan kararlar ile örtüşen bir düşüncüyü yansıtmaktadır. Dönemin ekonomik durumu göz önüne alındığında enflasyonun artışı ve Türk Lirasının değer kaybına uğraması, piyasanın canlanması ve para akışının sağlanması için özel teşebbüslerin girişimlerini zorunlu kılmıştır. Çünkü ekonominin tekrar canlanması yerli müteşebbislerin yatırımları ile mümkün değildir. Bu nedenle yabancı sermayeyi teşvik eden kanunlar çıkarıldı. Böylelikle cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektörün aleyhinde olan engeller kaldırıldı. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, s.545-567.

³⁰⁰ Köy-kent nüfus oranlarına bakıldığında 1950-1960 yıllarında köy nüfusu yüzde 81’den yüzde 74’e gerilemiştir. Kentli nüfus artışı yüzde 8.73 değerindedir. 1965-1970 yılları arasında da göç hareketliliği devam etmiştir. Nüfusun yüzde 14’ü yer değiştirmiştir. Ancak tarım destekleme politikalarıyla ve yurtdışına göçün etkisiyle kentleşme hızında yavaşlama görülür. 1975-1980 yıllarında kentsel nüfus yavaşlarken 1980-1985 yıllarında büyük bir sıçramayla yeniden artmıştır. Daha detaylı bilgi için; Sevilay Kaygalak, a.g.e., s. 79-80.

³⁰¹ Mübaccel Kıray, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.141.

biçimlerinin birbirinden farklı olduğu düşünüldüğünde köy kültürünün kent kültürü ile karşılaşp etkileşime girdikten sonra yaşadığı değişim³⁰² günümüz melezleşmiş kent kültürünü oluşturur. Bu yeni kültür, köy ve kent ayırımında Tönnies'in cemaat ve cemiyet, Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma kavramlarından yararlanılarak açıklanabilir. Buna göre, köydeki toplumsal yapı, yüz yüze ilişkilerin ve ortaklaşa hareket etme içgüdüsünün yoğun olduğu, 'ben' bilinci yerine 'biz' duygusu ile hareket edildiği, akrabalık ilişkileri üzerinden temellenen cemaate karşılık gelir. Kent ise, formal ilişkilerin yoğun olduğu, 'biz' yerine 'ben' duygusu ile hareket edilen, uzmanlaşmanın arttığı toplumsal yapıya işaret eder.³⁰³ Bu bağlamda mekanik dayanışma ve cemaat bilinci ile kendini gerçekleştiren bireyler, şehirlerde organik dayanışmanın dayattığı uzmanlaşma ve cemiyet bilinci ile karşılaştıklarında kendi kültürlerini devam ettirmek için kentin belirli bölgelerinde yaşam alanları oluşturup kentte köy kültürünü devam ettirmeyi denerler. Bu durum ise, çarpık kentleşme ve kentlileşememe sorununu beraberinde getirir.

2.2.2.1. Göç ve Kentleşme

“Göç temelde modernitenin bir kavramıdır.” Bu nedenle geç modernleşen Türkiye'nin göç olgusu ile karşılaşması kaçınılmaz bir deneyimdir. Eski çağlardan günümüze kadar devam göç olgusu, günümüzde kavram olarak farklı bir anlam kazanır. Geçmişte göçebe toplulukların dışsal faktörlerin zorlayıcı nedenleri ile toplu mekânsal yer değişimi olarak anlam kazanan göç olgusu, modern dünyada bireyin kendi iradesi ile yapılan bir eyleme dönüşür. Bu durumda bir üretim biçimi veya bir yaşam biçimi olan göçebelik ile köyden kente ya da kentten kente yapılan göç birbirinden farklıdır.³⁰⁴ Bu bağlamda “günümüzde göç kavramı, belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle, yaşam yerlerini yerleşme alanlarının dışına taşımaları olarak tanımlanır.”³⁰⁵ Bireyin düşünce, tutum ve davranışları ile toplumsal ilişkilerini kurduğu yaşam alanından ayrılıp farklı

³⁰² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.5.

³⁰³ Serdar Sağlam, “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 5, 2006, s.42.

³⁰⁴ Bahattin Akşit, “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış”, *Türkiye’de İçgöç*, Ed. Ahmet İçduygu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.23.

³⁰⁵ İlhan Tekeli, “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, *Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri*, ed. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, s.42-43.

bir yaşam alanına girmesi karşılıklı etkileşim bağlamında toplumun kültürel, ekonomik, toplumsal ve hatta siyasal alanlarını etkiler. Nüfus akışının bir yerden başka bir yere hareketi göç alan ve göç veren merkezlerin yapısında değişmelere neden olur. Özellikle yerleşim yerlerinde yaş, cinsiyet gibi özellikler dikkate alındığında göç veren merkezlerin niceliksel ve niteliksel nüfusunda azalmalar gözlemlenir. Bu durum göç alan merkezde ters etki yaparak yığılmalara neden olur. Toplumun belirli bölümlerinde meydana gelen seyreilmeler ve yığılmalar toplumsal yapıyı ve yaşam biçimlerini etkiler.

Türkiye’de modernleşme sürecinde göç ile birlikte başlayan yapısal değişimler kentleşme olgusunu doğurur. Kentleşme, kente göç edenlerin oluşturdukları toplumsal yaşam biçimi çerçevesinde kentlileşme olgusunu ortaya çıkarır. Köyden kente göç eden bireylerin yaşam biçimlerindeki değişimi ve kente entegrasyon süreci ile ilişkili olan kentlileşme, birçok değişkenin etkisiyle birlikte şekillenir. Bireylerin aile yapısı, aile içi ve aile dışı bireylerle kurdukları iletişim biçimi, tüketim alışkanlıkları, siyasal yaşama katılımı, kitle iletişim araçlarının kullanımı bu süreç içinde değişerek yeni bir toplumsal forma dönüşür.³⁰⁶

Modernleşme bağlamında göç öncelikle aile yapısını değişime zorlar. Geleneksel aile düzeninin hüküm sürdüğü tarım toplumlarında birden fazla kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipi çoğunluktadır. Köylerde aile yapısının ekonomi ile ilişkisi incelendiğinde yaşanan herhangi bir ekonomik sıkıntının aile içinde çözüldüğü görülür. Toprağa bağlı ürün sistemi üretimin geçimlik yapıldığı, pazar bilincinin gelişmediği ve bu bağlamda kar etme düşüncesinin olmadığı mekanizmadır. Modernleşen Türkiye’nin toprak mülkiyeti konusunda yapılan yenilikler geleneksel aile yapısının küçülerek çekirdek aile yapısına evrildiğini gösterir. Toprak büyüklüğü ile aile yapısının büyüklüğü doğru orantılıdır. Bu durum aynı zamanda aile yapısında var olan iş gücü ile de orantılıdır. Bu nedenle herhangi bir nedenden dolayı toprak yitiren ailelerin ekonomilerinde meydana gelen bozulmalar geniş aile içinde varlığını sürdüren bir çekirdek ailenin göç ederek kent ile köy arasında bir köprü kurmasına neden olur.³⁰⁷ Bu süreç zaman içinde sanayileşme, tarım politikaları, teknolojinin gelişimi gibi birden fazla etken neticesinde devam eder. Bu bağlamda aile yapısı değişerek modern dünyaya uyum sağlar. Çünkü

³⁰⁶ İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s.122.

³⁰⁷ İlhan Tekeli, Leila Erder, *a.g.e.*, 321-324.

modern ekonomilerde sanayi ve hizmet sektörlerinin sermaye sahiplerinin elinde gelişimi işçi sınıfının oluşmasına bağlıdır.

Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme haritasında göç olgusunun siyasal yaşama da etkisi büyüktür. Osmanlı döneminde ümmetçilik bilincine sahip bireylere cumhuriyetin kurulması ile dış dünyaya uyum sürecinde ulus bilinci aşılanmaya çalışılır. Bu bağlamda vatandaş kimliği ön planda tutularak bütün bireylerin eşit olduğu hukuksal zeminde kabul edilir. 1950'li yıllar, Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğunun göstergesi bakımından önemlidir. Siyasal yaşamda muhalefetin katılımıyla birlikte sağ ve sol görüşleri ortaya çıkar. Osmanlı geleneğini sürdürmek isteyen muhafazakar kesim ile cumhuriyet savunucusu olan laik kesim siyasal görüşler bağlamında kutuplaşır. İlerleyen yıllarda köy ve kentteki yapısal değişimlere bağlı olarak işçi sınıfı oluşur. 1970'li yıllarda kapitalist ekonominin temel unsurlarından sermaye sahibi ve emek gücü ayırımı belirginleşir. Bu bağlamda denilebilir ki, Türkiye'de köyden kente göçen bireylerin zaman içinde ihtiyaçlarına göre siyasal davranış biçimleri değişir.³⁰⁸

Siyasal yaşamda tek partili düzenin belirleyiciliği ortadan kalkarak muhalefet kanadının yaratılması ile farklı görüş ve fikirlerin belirtilmesine imkan tanınması ilerleyen yıllarda siyasi partiler için halkın istek ve talepleri doğrultusunda oy olarak karşılığını bulur. Çünkü belirli zaman aralıklarında³⁰⁹ yoğun göç kitlesinin şehirlere akın etmesi mülkiyet sorununu ortaya çıkarır. Devletin ve belediyelerin arazilerine göç edenler tarafından yapılan gecekondu, konutlar siyasal iktidar tarafından çıkarılan aflarla meşrulaştırılarak resmileştirilir.³¹⁰ Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan köyden kente göç dalgası şehir merkezlerinde yığılmalara neden olarak öncelikle konut sonrasında iş, eğitim, ulaşım gibi birçok altyapısal sorunu beraberinde getirir. Özellikle İstanbul, Ankara gibi şehirlerin fiziksel

³⁰⁸ Kentleşmenin siyasa ile ilişkisi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Huntington'a göre köyden kente göçen bireyler kentte köye göre ekonomik anlamda daha iyi durumda olduklarından kitlelerin siyasal tercihleri tutucu olur. Temel yaşam biçimi unsurları olan konut, gıda ve iş gibi ihtiyaçları karşıladıklarından varolan düzene karşı gelmeyi tercih etmezler. Diğer bir bakış açısına göre; kentleşme siyasal radikalleşmeyi doğurur. Çünkü sanayileşmenin ve işçi istihdamının hızından daha fazla göç alan yerleşim alanlarında toplumsal sınıf farkının belirginleşmesi, işsizlik sorunu yüzünden marjinal işlerde çalışılması radikal siyasi eğilimleri doğurur. Konu hakkında daha detaylı bilgi için; Rüstem Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2002, s.240-241.

³⁰⁹ Akşit'e göre Türkiye'nin göç haritasında üç önemli sıçrama vardır. İlki 1950-1955, ikincisi 1960-1965, üçüncüsü 1985-1990 döneminde meydana gelir. Detaylı bilgi için; Bahattin Akşit, *a.g.e.*, s. 22, 23.

³¹⁰ Sağlam, *a.g.e.*, s.40.

dokusunda tahripler meydana gelerek gecekondulaşma sorunu ortaya çıkar. Bu durum kentleşme politikalarının şehirlerin gelişmesiyle örtüşmemesinden kaynaklanır.

Kentlerde gecekondulaşma ile başlayan yapısal değişimler kurumların birbiriyle çelişen uygulamaları ile daha karmaşık bir hale gelir. Oturma izni ve imar planı olmayan yerlere elektrik, su ve ulaşım gibi hizmetlerin götürülmesi, göç eden grupların kendini kabul ettirmelerini kolaylaştırır. Böylece 1970’li yıllardan sonra gecekondulaşma farklı bir yola evrilir. Gecekondu mahalleleri belediyelerden aldıkları hizmetleri dolayısıyla konutlarını tek katı yapılardan çok katlı yapılara dönüştürür. Bu şekilde gecekondu sahipleri mülkiyet sahibi olarak yeni gelen göçmenlere kiralayarak yeni bir kazanç yolu elde eder ve sermaye sahibi olarak sınıflar atlar. Aynı zamanda bu yıllarda gecekondu bölgelerinde “mafya türü güç ilişkileri içinde parsellenmiş, hukuksal geçerliliği olmayan” yapılaşma baş gösterir.³¹¹ 1980’lerde gecekondu mahalleleri dönemin siyasi yapı ile ilişkili olarak radikal siyasi grupların örgütlendikleri yerler olur. Askeri darbe sonrası kentsel dönüşümün modernitenin meşruiyet kuralları çerçevesinde yeniden yapılanması için tekrar af çıkarılır. Ancak çıkan af yasası ile gecekondu bölgeleri devlet yoluyla değil piyasa mekanizması ile temizlenmeye çalışıldığı için sorunlar tekrar baş gösterir. Türkiye’nin 1950-1980 arası yaşadığı göç sorunu, modernleşmenin toplumsal yaşamdaki yansımasından daha hızlı ortaya çıktığından imar politikalarının yetersiz olduğunu gösterir.

Kentsel politikaların yetersiz oluşu, sanayileşme ile diğer iş kollarındaki istihdamın ve konut sayısının göç miktarı ile dengeyi yakalayamamasından dolayı farklı yaşam biçimleri türer. Bu bağlamda toplumsal yapının değişimi şehirlerde yeni toplumsal ve fiziksel biçimlerin ortaya çıkmasına ve böylece köylerden gelen bireylerin kendilerine özgü yerleşim alanları kurmasına neden olur. Modernleşme bağlamında kentin ve kentli kimliklerin dönüşümü kentteki toplumsal yaşamı ve kültürü de etkiler. Bu bağlamda modernleşen Türkiye’nin 1950-1980’li yıllarda göç politikaları ve kentte yaşanan dönüşüm günümüz Türkiye’sini anlamak için önemlidir. Yaşam alanı oluşturmak için gereksinim duyulan gecekondu, işçi istihdamının gelen göç talebine karşı yeterli arzı sağlayamaması nedeniyle ortaya çıkan yasal olmayan pazarların oluşması, işportacılık ve gecekondu bölgesinde eski davranış ve tutumların

³¹¹ Ayhan Kaya, Bahar Şahin, *a.g.e.*, s.56-57.

devamı sağlanmaya çalışılarak arabesk kültürün³¹² ortaya çıkması köyden kente göçün farklı alanlarda yansımalarını ortaya koyar.

Maddi alanda gerçekleşen değişimler zaman içinde manevi alana yansiyarak yeniden biçimlenir. Türkiye'nin çok kısa zamanda modernleşmek için uyguladığı politikalar toplumsal yaşam içinde karşılığını zaman içinde gösterir. Bu durum Ogburn'un kültürel gecikme kavramı ile ilişkilidir. Çünkü bir toplumda kültürel değişimin olabilmesi, siyasi ve idari yapıda, bilgi sisteminde, teknolojilerin kullanımında, üretim araçlarında, eğitim sisteminde, konut tarzında, aile yapısında, kurumsal yapılarda, ikili ilişkilerde değişimi gerektirir. Bu bağlamda kentleşme, geleneksel kültür ile modern kültürü karşı karşıya getirir. Sonuçta geleneksel kültür egemen olan modern kültür karşısında çözümlenerek değişir ancak tamamen yok olmaz. Örneğin; modern dünyanın getirdiği olan rasyonel davranış kalıpları içinde şekillenen bireyler, aile ve akraba ile kurdukları ilişkiler yerine iş arkadaşlığı ilişkilerini geliştirir. Kurumsal yapılardaki değişimler bireylerin resmi kurumlar aracılığıyla sorunları çözmelerini gerektirir. Aynı zamanda köyde bireyler arası ilişkileri düzenleyen sosyal normlar, kentte resmîleşir. Ancak dışsal öğelerin zorlayıcı unsurları ile birlikte davranış kalıplarında meydana gelen değişimler bireyin kendi kültürel kodlarından tamamen koparmaz.

1950-1980 arasında Türkiye'de kültürel davranış değişiklikleri ile ilgili yapılan bir araştırma maddi koşulların ürünü olan kitle iletişim araçlarının toplumsal seçimlere bağlı olduğunu ve geleneksel değerler taşıdığını belirtir. Bu bağlamda bu süreç içinde köyden kente gelen bireyler modern davranış ve tutum biçimleriyle olumlu ilişkiler kurmadığından 'geçiş dönemini' temsil eder.³¹³ Türkiye'nin modernleşme süreci içinde göç ve kentleşme sorunları ile karşılaşması kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak geç modernleşen bir ülkenin dünyaya uyum sağlama çabalarının hızlı modernleşme sürecine girmesine neden olması ve bunun ile ilgili çözüm üretici politikaların gerçekleşmemesi çarpık modernleşmeyi meydana getirir.

³¹² 1950'li yıllardan sonra modernleşmenin hız kazanması köyden göçen bireylerin yaşantılarını yansıtan arabesk kültürün ortaya çıkmasına neden olur. Arabesk kültür, özellikle 1960'lardan sonra gecekondularda yaşayan halkın "mekânsal ve simgesel göç ile inşa edilen ve yaşayan popüler kültür tarihi biçimlenmesidir." Bu bağlamda arabesk kültür göç eden köylü sınıfının kentte kendi varlığını oluşturduğu köylü-kent kültürüdür. Arabesk kültür üzerine detaylı bilgi için; Merak Özbek, "Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Ed. Sibel Bozdoğan; Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 168-187 .

³¹³ Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.503-519.

2.3. 1980'den Günümüze Türkiye'de Modernleşme

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu yıldan günümüze modernleşme bağlamında çeşitli aşamalardan geçmektedir. Bu aşamalardan bazıları toplumun yaşam biçimlerindeki çeşitli kırılmaları anlamak için önemlidir. 1980'li yıllar Türkiye'nin modernleşme sürecinde ekonomik, siyasal ve toplumsal hayata nüfuz eden köklü değişimleri küreselleşen dünyaya uyum sürecinde deneyimlediği ve yeniden örgütlediği bir kırılma noktasıdır. Bu bağlamda öncelikle dünya ekonomi politikalarına entegre olmaya çalışan Türkiye, bu çabayı siyasal ve hukuksal alanda güvence altına alarak toplumsalı yeniden inşa eder.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada izlenen ekonomi politikalarının sermaye akışında tıkanmalara yol açması nedeniyle yeni bir çözüm bulma sürecine giren sermaye sahipleri devlet denetimini ortadan kaldırıp gelişmekte olan ülkeleri de içine alacak şekilde küresel bir pazar oluşturmaya hedefler. Oluşturulacak bu yeni küresel pazara Türkiye'nin eklenilebilmesi için devlet denetiminde yerli üretimi teşvik eden ithal ikameci modelden vazgeçilmesi gerekir. Türkiye'nin ekonomi politikasındaki evrelere göz atıldığında Atatürk devrimleri ile birlikte başlayan devletçilik modelinin 50'li yıllarda ithal ikameci tarza evrildiği, 60'larda olgunlaşıp, 70'li yılların siyasi ve toplumsal yaşamdaki sancılarının ekonomideki yansımaları ile birlikte tıkanması şeklinde ilerlediği görülmektedir.³¹⁴ Uluslararası kapitalist ekonomi düzeninde yaşanan yeni pazar arayışlarının ve Türkiye'deki sermaye gruplarının ulusal pazardan küresel pazara açılma istemlerinin Türkiye'deki yansımaları 24 Ocak Kararları³¹⁵nın alınması ile sonuçlanır.

³¹⁴ Mustafa Sönmez, *100 Soruda 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, s.7.

³¹⁵ 70'li yılların ikinci yarısından sonra giderek büyüyen ekonomik kriz, ülke içindeki üretimi olumsuz etkiler ve karaborsaların ortaya çıkmasına neden olur. İlerleyen yıllarda uygulanmaya çalışılan ekonomik istikrar programları da istenilen verimi vermez. Ekonominin düzelmesi için tek kurtuluş yolunun dış açılma olduğu düşüncesinden hareketle ithal ikameci politikalardan vazgeçilip ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenir. 24 Ocak Kararları ile ithalat serbest hale gelir, ihracatın ve yabancı sermayenin teşviki sağlanır, faiz oranları serbestleştirilir (ki bu durum ilerleyen yıllarda banker sorununu ortaya çıkarır), devletin ekonomi üzerindeki kontrolü azaltılarak uygulanan fiyat kontrolleri kaldırılır, esnek kur uygulamasına geçilir. Alınan bu kararlarla birlikte ihracatta artış yaşanır. Ancak Türk Lirasının diğer dövizlere karşı değerini korumak için yapılan devalüasyonlar çalışan kesimde alım gücünü iyice sınırlar. Türkiye'nin ihracat politikalarında önemli bir yeri olan tarım sektörü 1980 sonrası yerini sanayiye bırakır. 1980 sonrası Türkiye'nin ekonomi politikalarıyla ilgili detaylı bilgiler için; Hasan Alp Özel, "Türkiye'de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2011; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi, 2006; Sinan Sönmez, "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Ed. Nergis Mütevellioğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Böylece Türkiye, ithal ikameci ekonomi modelinden vazgeçerek ulusal ekonomiyi ‘dışa açarak’ küresel pazara entegre etmeye çalışır.

Ekonomi siyasa ilişkisi³¹⁶ bağlamında Türkiye’nin 1980 dönemi incelendiğinde askeri darbe bir dönüm noktasıdır. 70’li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılarla birlikte siyasal istikrarsızlıklar, sağ ve sol görüşlerin çatışması ile artan toplumsal huzursuzluk askeri darbe ile son bulur. 12 Eylül askeri darbesi ile birlikte Türkiye bir iç savaşın eşiğinden döner.³¹⁷ Ancak otoriter bir siyasi yapının idaresine girer. Toplumsal kargaşanın sona ermesi ve bir daha yaşanmaması için askeri yönetim 1961 anayasasının değiştirilmesini ve bazı hususlarda sınırlamalar getirmek ister. Getirilen sınırlamalar³¹⁸ ile çok sesliliğin ortadan kaldırılıp daha merkeziyetçi bir yapı etrafında siyasal iktidar kurarak istikrar sağlama amacı güdülür. Türk siyasi yaşamındaki bu değişimler, 1961 anayasasında özerk olan kurum ve kuruluşların üzerinde baskı sisteminin oluşturulması ile devam eder. Ayrıca üniversite, sendika gibi kuruluşlar merkezi denetime alınır. Yaklaşık iki yıl sonra yeni anayasanın kabulü ile birlikte Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilir. Askeri hükümet demokrasiyi yeniden tesis ettikten sonra ertesi yıl sivilere tekrar devrederek genel seçime gidilir.

1980’li yıllardaki ekonomi ve siyasi alanda yaşanan gelişmeler ve köklü değişimler toplumsal yaşamda da kendini belli eder. Ekonomik liberalleşme politikaları ile birlikte ithalattaki sınırlamaların kaldırılması, gelişen teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarının hemen her evde bulunması ve ilerleyen yıllarda özel televizyonların yayın hayatına başlaması toplumun tüketim olgusunu kökten değiştirir. Ekonomide uygulanan liberal politikaların ithalat ve ihracattaki artışı sağlamanın toplumsal hayattaki yansımaları orta sınıfın alım gücünde olumlu yönde katkı yapar. Ayrıca yabancı sermayenin ülke içi

³¹⁶ Boratav’a göre, Marksist literatürden yola çıkarak sınıflı toplumlarda sermaye sahipleri ile siyasal iktidar sahiplerinin diyalektik ilişki içinde olduğunu söylenebilir. Bu ilişki içinde burjuva ve iktidar fıkırsel ayrılıklar veya birleşmeler deneyimleyebilir. Kapitalist toplumlarda ekonomiyi yöneten sermaye sahiplerinin genellikle siyasi iktidarı belirleyerek kendi çıkarlarını meşrulaştırma gayretleri vardır. Bu bağlamda Türkiye’de ekonominin siyasa ile ilişkisinde sermaye grupları Boratav’a göre; 1979 yılında Ecevit hükümetini yıkmak, 1980-1982 askeri rejimi ve 1984-1987 Özal iktidarını desteklemek üzere birleşir. Konu hakkında daha detaylı bilgi için; Korkut Boratav, “Türkiye’de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidarla İlişkileri”, *Marksizm ve Gelecek Dergisi*, Sayı 1, 1989.

³¹⁷ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.196.

³¹⁸ Seçimlere yüzde on oranında barajlar getirilerek çoğunluğun azınlığa hakimiyeti sağlanmıştır. Ayrıca seçim barajını geçen siyasi partilerin yetkileri de artırılmıştır. Bununla beraber cumhurbaşkanlığının yetkileri de artmıştır. 1961 anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam kısıtlanarak bireylerin politize olmaktan kurtarılması amaçlanmıştır. Bu nedenle o yıllarda örgütlere siyaset yasağı getirilmiştir. Detaylı bilgi için; Emre Kongar, *a.g.e.*, s.198-199.

pazarında yer edinebilmesi için gümrük faizlerinin düşürülmesiyle birlikte ucuzlayan ithal ürünler orta sınıfın tüketime eklenmesini sağlar. Alım gücü artan orta sınıf tüketimin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynar. İlerleyen yıllarda orta sınıfa muhafazakar kesiminde entegrasyonu sağlanır ve tüketim toplum yapısı daha da kökleşir.³¹⁹

2.3.1. Neoliberal Politikalar

Marksist literatür, insanların tutum, değer, davranış ve alışkanlıklarının (üst yapının) alt yapı ile sıkı bir ilişki içinde olduğu belirtir. 1980 sonrasında değişen ekonomik paradigma toplumsal yaşam biçimlerini uzun vadede etkilemiştir.³²⁰ Dünyanın yeni ekonomik politikalarla tanışması Büyük Patlama³²¹ ile aynı döneme rastlar. Zaman içinde “sermayenin giderek merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi”, kapitalist ekonominin silah sanayine bağımlı olması ve bu bağımlılıktan kurtulmak için işçi ücretlerinde kesintiye gidilmesi süreci liberal ekonomi politikalarının bittiği sinyallerini verir.³²² Sermayenin tekelleşme eğilimi 1970’lerde çokuluslu şirketlerin ortaya

³¹⁹ İsmail Demirezen, “Türkiye’de Tüketim Toplumuna Doğru: Sekülerleşme, Muhafazakarlık ve Tüketimin Dönüşümü”, *Türkiye’de Toplumsal Değişim*, ed. Lütfi Sunar, Nobel Kitap, Ankara, 2014, s.213-215.

³²⁰ Neoliberalizm, 1980’li yıllarda ABD ve İngiltere’de tüm dünyanın küresel bir pazar olmasına dayanan, bu bağlamda devletin sınırlamalarının ortadan kalktığı serbest ticareti destekleyen ekonomi politikalarıdır. Ayrıca neoliberalizm, özelleştirme, buna bağlı olarak devletin küçülmesi ve “kanuni düzenlemelerin azaltılması” gibi düşüncelerini de içerir. Neoliberal politikalar, ulusal sınırların ekonomik anlamda ortadan kalktığı, ekonominin küreselleştiği bir döneme işaret eder. Piyasaların bu şekilde devlet denetiminden uzaklaştırılması, “yaşam standartlarını, bireysel özgürlükleri, ekonomik verimliliği, demokrasi ve teknolojik gelişimi artırarak tüm dünyaya fayda sağlayacaktır” düşüncesi hakimdir. Detaylı bilgi için; Ursa Golob, “Social Economy and Social Responsibility: Alternatives to Global Anarchy of Neoliberalism?”, Çev. Bülent Temel, *International Journal of Social Economics*, Vol 36, Iss 5, s.626-640.

³²¹ Büyük Patlama dönemi 1948-1973 yılları arasında dünyada kapitalizmin sorunlarını artık çözmediği düşünülen süreci kapsar. Kapitalist ekonominin temeli sermayenin büyümesine dayandığından krizlerin, çöküşlerin, bunalımların veya tersine patlamaların yaşandığı dengesiz, stabil olmayan bir sistemdir. Bu bağlamda Büyük Patlama dönemi de büyük sıkıntının ardından refaha ulaşmayı temsil eder. Tarihsel bağlamda ele alındığında Faulkner’e göre; “19. yüzyıl sonunun Uzun Bunalımını ancak emperyalizmle, yeniden silahlanmayla ve dünya savaşıyla atlatılmıştı. Sistemin 1920’lerdeki hareketsizliği, sermayenin sanayi yerine bankacılığa akmasıyla bir spekülasyon balonuna neden oldu. 1929’da sistem Büyük Bunalım’a girdi. Gerilemenin sona ermesi için yine emperyalizme, silahlanmaya ve dünya savaşına gereksinim vardı. İşte 1948-73 Büyük Patlaması bu bağlamda çok çarpıcıdır. Büyüme oranları daha önce görülmemiş düzeydeydi. İşsizlik gelişmiş dünyanın her yerinde düşmüştü. Ücretler ve hayat standartları iyileşiyordu. İşçi sınıfı aileleri elektrikli süpürge, çamaşır makinesi, buzdolabı, televizyon alıyordu. Gençlik kültürü doğdu ve böylece giyim, müzik ve kimlik tarzları şekillendi. Yüksek büyüme oranları, hızla iyileşen yaşam standartları, ara sıra gözlenen yavaşlama evrelerinin farkedilmeyecek kadar hafif atlatıldığı bir iş çevrimi; tüm bunlar, kapitalizmin artık sorunlarını çözmediği, herkese sonsuz ve artan refah sunabileceği izlenimi yarattı.” Neil Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.330-333.

³²² Neil Faulkner, *a.g.e.*, s.364

çıkmasına neden olur. Küreselleşme söylemlerinin arttığı bu dönemde giderek uluslaşırılan şirketler kimi ülke ekonomilerinden daha güçlü bir pozisyona geçerek uluslararası işlerde imtiyaz sahibi olur. Devlet kontrollü liberal ekonomi politikalar, yoğunlaşan sermayenin baskısına daha fazla dayanamayıp ulusüstü şirketlerin dayatmasıyla neoliberal politikalara geçiş yapar.

Günümüzde neoliberal politikalar ekonomik paradigmanın belirleyicisidir. Sermaye sahipleri çıkarlarını ve karlarını maksimum düzeye çıkarma doğrultusunda toplumsal alanın büyük çoğunluğunu denetim altında tutar.³²³ Bu denetim mekanizması neoliberal politikaların dayanak noktaları olan özelleştirmeler, güvencesiz çalışma ortamı ve işsizlik korkusu, finansallaşma, küreselleşme ile sağlanır. Kamuya ait birimlerin özelleştirilmeleri kamu çalışanlarının örgütlü yapısını parçalar. Böylece sendikal faaliyetler zayıflayıp işçi için güvencesiz bir ortam yaratılır. Marx'ın yedek emek ordusu kavramından yola çıkarak işçiyi işsizlik ile korkutma eylemi düşük ücretlendirme politikalarının zorla kabul ettirilmesinde belirleyici rol oynar.

Türkiye’de neoliberal dönüşüm 1980’lerde Demirel hükümeti sırasında müsteşar olarak görev yapan Özal’ın 24 Ocak Kararları ile başlar. Sonrasında bu dönüşüm, darbe hükümeti ile korunup³²⁴ ilerleyen yıllarda Özal hükümeti ile devam eder ve 2000’lerde Erdoğan hükümeti ile iyice derinleşir. Dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi kamu birimlerinin özelleştirilmesi Türkiye’de neoliberal politikalar için önemli bir yer tutar. 1980’lerden bugüne su ve elektrik işleri, haberleşme, ulaşım, eğitim, sağlık hizmetleri, bankalar ile üniversiteler belirli oranda özelleştirilir.³²⁵ Bu bağlamda Türkiye’nin küreselleşen dünyaya entegrasyonu “finans sisteminin serbestleştirilmesi, kamu işletmelerinin ve hazine arazilerinin özelleştirilmesi” ve ekonominin devlet denetiminden tamamen çıkararak piyasanın denetimine tabi olmasıyla

³²³ Noam Chomsky, *Halkın Sırtından Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen*, Çev. Deniz Hakyemez, Barış Zeren, Om Yayınevi, İstanbul, 2000, s.7.

³²⁴ Türkiye’nin toplumsal yapısı ve tarihsel kökleri neoliberal politikaların diğer ülkelerden farklı bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Otoriter devlet kontrolü altında ekonominin devlet koruması ile serbestleştirilmesi Türkiye’de neoliberalizme geçişin en özgün yanıdır. Huntington’a göre, neoliberal ekonomi politikalar demokratik ortamı bozarak gelişmiş ülkelerde muhafazakarlaşmayı, gelişmekte olan ülkelerde otoriterleşmeyi getirir. Bu bağlamda Türkiye’deki siyasi yapının ekonomideki bu tür bir değişime için uygun ortam yaratmaması, askeri otoriter rejimin kısa bir süre de olsa yönetimini zorunlu kılmıştır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Faruk Atay, *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De Ki Yayın, Ankara, 2008.

³²⁵ Türkiye’de özelleştirmeler 80’li yılların sonunda Özal hükümeti ile başlasa da çok yaygınlaşmaz. Özelleştirme politikası 2000’lerde Erdoğan hükümeti ile birlikte yaygınlaşıp neredeyse tüm kamu kurum ve hizmetleri kapsar. Özal hükümetinin özelleştirme politikalarına geniş yer vermesi uygulamaya geçmekten ziyade toplumun bu fikre alışmasını sağlamaktı. Çünkü özelleştirme o güne kadar toplumun bilmediği ve hatta düşünmediği bir uygulamayı hayata geçirmekti. Bkz. Orhan Kurmuş, “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 268, 2010, 20-21.

gerçekleşir.³²⁶ Böylece devlet küçültülerek kamu birimleri sermaye sınıfının ellerine bırakılır.

Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanması istihdam bağlamında da farklılıklara neden olur. İstihdam politikalarının değişimi toplumsal yaşama katılan bireyleri de etkiler. Neoliberal politikaların sermaye sahipleri için sağladığı serbestleşme ile birlikte taşeronlaşma sorunu ortaya çıkar. Şirketlerin geçici ya da mevsimlik veya sendikasız işçi çalıştırmaları için ortam hazırlayan taşeronlaştırma anlayışı işgücü maliyetini düşürerek kar etmeyi amaçlar. İşçinin örgütlü bir çalışan olmasını engelleyen bu yapıda işçi sirkülasyonunun çok olduğu alanlarda genellikle herhangi bir konuda uzmanlaşmamış işçiler çalışır. Esnek çalışma saati kavramı da neoliberal politikalar neticesinde türer. Kapitalist düzenin işçiye korkuttuğu işsizlik olgusu ile işçi haklarının görmezden gelinmesi, esnek uygulamaların genellikle kuralsızlaştırılmış piyasaların arz-talep dengesine göre belirlenmesi, işçinin işin ve iş yerinin gereklerine, ihtiyaçlarına, isteklerine uymaya zorlanması neoliberalizmin sağladığı imkanlar dahilinde sermayenin işçi üzerindeki tahakküm sınırlarını genişletir. Böylece neoliberal politikalar, kapitalist sistemin kendini yeniden var edebilmesi için gerekli olan kar maksimizasyonunu sağlayıp emek-sermaye ilişkisini yeniden kurar.

1990’lar dünyada siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda büyük değişimlerin yaşandığı yıllardır. Yeni Dünya Düzeni kavramının ortaya çıktığı, Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte dünyanın tek kutuplu dünyaya dönüştüğü ve bununla birlikte ekonomide sermaye sahiplerinin pazarlarını bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus-devletlerle genişlettiği, ulusüstü sermaye sahiplerinin ekonomik hegemonyayı kurduğu yeni bir dönem başlar. Dünyadaki bu gelişmelere paralel 90’lı yıllar Türkiye ekonomisinin neoliberalizme alıştığı döneme denk gelir. Ancak bu yıllarda Türkiye ekonomisi sürekli mali krizler yaşar. 1994, 1998 ve 2001 yıllarında “sermaye tabanlı büyük çöküşler” yaşanır.³²⁷ Türkiye’nin ekonomide bu sorunları yaşamasının asal nedeni 24 Ocak Kararlarının teknik olarak başarısız oluşudur. Ayrıca ekonominin serbestleştirilmesi yolsuzlukların hacmini artırarak mafyatik ilişkilerin büyümesine ve “piyasadaki bazı aktörlerin” kanun açıklarından faydalanarak devleti “hortumlama” olarak adlandırılan uygulamalara girişimlerine neden olur. Bu durum iç ve dış borçların katlanarak artması şeklinde sonuçlandığından devlet daha yüksek faizle borç almaya başlar.³²⁸ Bununla beraber Türk siyasi yaşamındaki

³²⁶ Erol Balkan, Ahmet Öncü, “İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi”, *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, Ed. Erol Balkan, Neşecan Balkan, Ahmet Öncü, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.263-265.

³²⁷ Ramazan Kurtoglu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2012, s. 576.

³²⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2008, s.169.

istikrarsız koalisyon hükümetleri ile birlikte yükselen enflasyon oranları, dalgalı döviz kurları sermaye sahiplerinin lehine işleyen bir mekanizma oluşturur.

2000’li yıllar siyasal bağlamda radikal İslam söyleminin yaygınlaştığı bir döneme denk gelir. ABD önderliğinde 2001 yılında Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırılarla birlikte küresel teröre karşı savaş başlar. Bu durum ilerleyen yıllarda sermayenin coğrafyasını genişletme amacı ile birleşip Orta Doğu ve Kuzey Afrika politikalarını belirlemesine neden olur. Bu dönemde yükselen milliyetçi- yeni muhafazakar³²⁹ söylemin Türkiye’deki yansımaları Erdoğan’ın seçimi kazanmasıyla sonuçlanır. Bu durum İslami sermayenin de neoliberal politikalarla ilişki kurmaya başlaması, toplumun 2001 yılındaki büyük krizden etkilenmesi ve milliyetçi muhafazakar sağ kesimin Erdoğan’a destek olmasıyla ilişkilidir. 2003 yılı itibarıyla sıcak para akışını sağlamaya çalışarak cari açığı kapamak isteyen hükümet, öncelikle özelleştirmelere ağırlık verir. Yabancılar toprak ve konut satışı ile inşaat sektörünün canlanmasını sağlar. Ancak geneli ulusaşırı sermayeye dayalı ekonomik programlar, yurtiçinde yerli büyük sermaye sahiplerinin kar amacına uygundur. Bu bağlamda uygulanan ekonomik politikalar sermaye içi çelişkiler barındırdığından toplumsal uzlaşa sağlanamaz.³³⁰ Bu süreçte Erdoğan hükümeti, IMF ve Dünya Bankası ile ilişkilerini sürdürerek yapısal reformlar gerçekleştirir. Ancak ekonomide uygulanan bu politikalar yerli sermayenin topyekün büyümesine imkan tanımadığından işsizlik oranları giderek artar.

Piyananın serbestleşmesiyle birlikte rekabet ortamında başarı ve kar odaklı zihniyetin toplumsal yaşamda da kendini göstermesi, rasyonel bireyin inşası ve bireyselleşmenin yükselişi ile ilişkilidir. Ayrıca 2000’li yılların başından itibaren neoliberal politikaların devletin küçültülmesi yönündeki baskısı ile artan özelleştirmeler Türkiye’deki gelir dağılım çizgisini bozarak alt ve alt-orta grupların kamu hizmetlerinden yararlanamamasına, sağlık ve eğitim gibi toplumun önemli hizmetlerinden mahrum kalmasına neden olur.

Toplumsal pratiklerde neoliberal politikaların bireylerin yaşam biçimlerini etkilediği açıkça görülür. Gramsci’nin kültürel hegemonya kavramı bu bağlamda ele alındığında günümüzde neoliberalizm artık gündelik yaşam pratiklerinin bir parçasıdır. Bu bağlamda kapitalizmin kendini yeniden

³²⁹ “Yeni Muhafazakarlık dört temel özellik çerçevesinde ele alınır: Liberal ekonomi politikaların reddedilmesi, devletin küçültülmesi, eğitim ve aile gibi konularda gelenekselciliğin yeniden inşa edilmesi ve güçlü bir ulusal savunmanın kurulması. Ayrıca yeni muhafazakarlar için devlet, hem ekonomik ve özel yaşantıdan uzak durmalı, hem de ahlakın, kanun ve düzenin koruyucusu olmalıdır.” Songül Sallan Gül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s.84.

³³⁰ Faruk Ataay, *a.g.e.*, s. 87.

üretmesini destekleyen neoliberal politikalar, toplumsal yaşamı ekonomik alanda maksimum artı değere ulaşmasını hedefleyen rasyonel bir sistem olarak yeniden inşa eder. Özellikle orta sınıf muhafazakar kesimin de tüketim kültürüne entegre olmasıyla birlikte din-siyaset-ekonomi ilişkisi bağlamında yeni bir döneme girilir. Neoliberal politikaların neomuhafazakar söylem ile ilişkisi siyasal ideolojiler ve demokratikleşmenin anlam değişimine neden olur.

2.3.2. Siyaset - Toplumsal İlişkisi

Birey, siyasal bilincini, görüş ve düşüncelerini, sadece yaşadığı çevreden –aile, iş, okul- değil; zaman içinde yaşadığı toplumsal ya da siyasal olaylar neticesinde de geliştirir. Bu bağlamda devrim, darbe, yüksek enflasyon gibi olaylar ya da durumlar bireylerin siyasal düşüncelerini etkileyip yönlendirebilmektedir.³³¹ Bu durum Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar olan süreçte toplumun belirli dönemlerde siyasal tercihlerinde kendini gösterir. Türkiye’deki toplumsal yaşam, tarihsel bağlamda, kökleri Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki Batılılaşma düşüncesine dayanan zaman içinde çeşitli evrelerden geçerek değişen bir süreç izler. Cumhuriyet rejimi ile birlikte modernleşme eğilimindeki ivmenin artışı, Osmanlı döneminde de var olan bazı ikilikleri daha belirginleştirmiştir. Tarihsel süreç içinde bugüne kadar Batı modernleşmesini savunanlar ile tepki gösterenler arasındaki gerilim hala siyasal iktidar ve toplumsal yaşam ilişkisi bağlamında etkilerini göstermektedir.

Türkiye’de toplumsal yaşamın kökleri ‘geleneksel olan’ ile sıkı bir ilişki içindedir. Geleneksel olan ise Osmanlı Devleti’nin yaklaşık altı yüz yıllık siyasi iradesinin din bağlamında ele alınmasıyla ilişkilidir. Bu bağlamda Türk toplumu toplumsal yaşamını dini geleneksel perspektiften inşa etmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafi ve kültürel konumu bakımından ele alındığında ‘Doğu’lu bir toplum yapısına sahiptir. Toplumun bu özelliği, dünyayı algılama biçiminin daha içsel ve manevi değerlerle örtük olduğunu gösterir. Bu nedenle Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte çağdaş dünyaya uyum sağlamaya çalışan Türkiye, Batı rasyonel düşüncesi ile karşılaştığında yeni bir bilinç inşa etmesi gerekir. Bu durum gelenek ile modern arasındaki gerilimin siyasi ve toplumsal yansıması olarak günümüze kadar ulaşır.

Osmanlı’nın devlet geleneği siyasal yaşamda dini teamüller üzerinde temellenir. Din olgusunun toplum üzerindeki biçimlendirici gücü kültürel yapının ve geleneksel bağların dini çerçeve üzerinde şekillenmesini sağlar.

³³¹ Hyman’ın aktardığına göre; 1936 ile 1950 yılları arasında 900 kişi üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucu, insanların 14 yıl içinde siyasal davranışlarında değişiklikler sergilediğini göstermiştir. Bu değişikliklerin, bu yıllar içinde meydana gelen çevresel ve toplumsal değişimlerin birikiminden doğan etkiler sonucunda geliştiği kanıtlanmıştır. Türker Alkan, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1989, s.137-139.

Dinin kutsallık ile ilişkisi de bu bilinç ve davranış biçiminin değişmez yapısını gösterir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte çağdaşlaşma yolunda ilk adımı atan siyasi erk toplumda dinin belirleyici gücünü sınırlamak için devrimler yaparak seküler olma yolunda girişimlerde bulunur. Siyasa-toplumsal arasındaki ilişki bağlamında Cumhuriyet'in kuruluşu ve toplumsal yapıdaki etkisi, siyasi gücün toplumsalı belirlemesi yönünde gerçekleşmiştir. Batı'daki aydınlanma ve modernleşme incelendiğinde ise halk tabanından gerçekleşen bir hareketin siyasayı etkileyerek değişimi gözlenmektedir. Bu bağlamda Türk toplumsal yapısı yukarıdan (yönetici sınıf) aşağıya (halk) doğru bir mekanizma ile şekillenerek biçimlendirilmeye; Osmanlı Devleti'nden kalan dini temelli geleneksel bağlar epistemolojik bir kopuş ile yerinden edilerek yeni bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır.³³² Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında laiklik ile şeriat olguları üzerinden temellenen geleneksel modern mücadelesinin günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal alanda din temelli şekillenen gerilim, 50'li yıllarda çok partili yaşama geçiş ile birlikte Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında siyasal alanda da kendini belli etmeye başlamıştır. Toplumsal ve kültürel alanda gelenekselin korunup muhafazasını savunan ve dinin toplumsal yaşamın değişmez bir gerçeği olduğunu düşünen Demokrat Parti, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan devrimleri kendi siyasal gücünü kullanarak değiştirmeye çalışmıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan devrimlerle hedeflenen modern toplumsal yapının inşasına engel teşkil etmiş ve muhafazakar söylem ile geleneksel değerlerin korunması düşüncesi topluma benimsetilmeye çalışılmıştır. Muhafazakar söylemin³³³ tekrar yükselişe geçişi rejime tehdit olarak algılandığından Cumhuriyet'in

³³² Max Weber'in kavramsallaştırdığı otorite kavramının siyasa ile ilişkisi Osmanlı – Türkiye arasındaki bürokrasi ve otorite farklılığını anlamak için önemlidir. Weber'in otorite kavramından hareketle, Osmanlı Devleti'nin teamüller üzerinden yönetimi, siyasal açıdan geleneksel otoritenin varlığını göstermektedir. Toplumsal alana yansıyan padişahın karizması ve tek söz sahibi olması, bunun yanında devletin geleneklere bağlı olarak yönetilmesi, bunun rasyonel olmayan düşünceye dayanması Cumhuriyet Türkiye'si ile arasındaki farklılıkları gösterir. Geleneksel otoritenin yerini alan karizmatik otorite, “kendi egemenlik sınırları içinde geçmiş reddederek” devrimci bir nitelik kazanır. Osmanlı'da toplumun yıllarca geleneklere bağlı ve tek kişi tarafından yönetilmesi ve bunları kutsallığı dogmatik temellere dayanan din üzerinden şekillendirmesi, Cumhuriyet sonrası toplumun bilişsel düzeyinde ve yeni toplumsal yaşama entegrasyonunda çeşitli sorunların patlak vermesine neden olur. Otorite kavramı ile ilgili daha detaylı bilgi için; Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 3.Baskı, 2008.

³³³ Muhafazakarlık kavramı, Türkiye ve Batı dünyasında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Türkiye'de din ve geleneğe işaret eden muhafazakarlık, Batı'da varolan düzenin devamı, toplumsal sınıfların muhafazasını belirten bir ideoloji ya da düşünce biçimidir. Günümüzde muhafazakarlık kavramı tüm dünyada etkisini hissettiren bir ideoloji olsa da tek bir muhafazakarlıktan söz etmemiz mümkün değildir. Milliyetçi muhafazakarlık, dini muhafazakarlık, liberal muhafazakarlık ve hatta son yıllarda ABD'de türeyen ve tüm dünyaya yayılan ‘yeni muhafazakarlık’, kavramları farklı kurumsal yapı ve alanlarda farklı düşünce biçimlerinde karşımıza çıkar. Ancak bütün bu muhafazakarlık çeşitlerinin ortak paydası var olan düzenin korunmasıdır.

koruyucusu olarak tanımlanan ‘asker’ tarafından durdurulmuştur.

Askerin yönetime el koyması ve halkın seçtiği partiyi kapatarak liderlerini idama götürmesi cumhuriyetçiler ile demokratlar arasındaki görüş farklılığını artırmıştır. Askerin laik düzenin devamını sağlama amacı, demokratik düzene karşı bir şekilde halk tabanında karşılığını bulmamıştır. Aynı zamanda askeri yönetim Türkiye Cumhuriyeti anayasasının dönemin koşullarına uygun olmadığını ve tekrar reforme edilmesi gerektiğini düşündüğünden yeni anayasa çalışmalarını başlatmıştır. 1961 yılında halk oylamasına sunulan anayasa çoğunluk tarafından onaylanmıştır. Yeni anayasada, azınlığın haklarını gözetten bir demokrasi anlayışına sahip, “toplumsal adalet ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen, her vatandaş için toplumsal ve ekonomik bir fırsat eşitliği sunan bir yapı amaçlanmıştır”.³³⁴ Otoriter yönetimin yerini sivil yönetime bırakması İnönü hükümetleri ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde 1924 anayasasına sahip liberal ekonomik anlayışın yerine sosyal refah devleti yaklaşımı benimsenmiştir. Bu bağlamda işçi sınıfının hakları, sendikal faaliyetlere tanınan haklar, grev hakkı topluma benimsetilerek siyasal düzen sivilleştirilmiştir.

1960’lı yıllar Türkiye’de burjuvanın iyice geliştiği döneme denk gelir. Sermaye sahiplerinin gelişmesi Türkiye’de ekonomik ve toplumsal alanda yeniliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Burjuvanın gelişmesi, toplumsal sınıflar bağlamında güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlar. Anayasanın işçi sınıfına verdiği haklar ile bilinçlenen ve örgütlenen işçi sınıfının gelişimi ile birlikte Türkiye, Batıcıl bir toplumsal dönüşüm içine girer.

1960 ve 1980 yılları arasında siyaset kavram değiştirerek sağ ve sol tanımları üzerinden şekillenir.³³⁵ Özellikle 1965 yılından sonra gerici-dinci hareketlerin tekrar hız kazanması, sağcıların solcuları komünistlikle suçlamaları ve buna karşı eylemlerde bulunmaları, solcuların sağ hükümet politikalarını protesto etmeleri ve gösterilerde bulunmaları, ayrıca öğrenci eylemlerinin artması ile toplumda gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderek büyümesi, Türkiye’de şiddet olaylarını artırmıştır.

1960’lar aynı zamanda Türkiye’nin kitle iletişim araçlarından televizyon ile tanıştığı ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun kurulup yayın hayatına başladığı yıllardır. Bu durum siyasallaşmış bireylerin olayları, gündemi görsel işitsel bir mecra üzerinden takibini sağlamıştır. 1970 ve 80’lerde yaygınlaşan televizyon kullanımı siyasa – toplum ilişkisi içinde ele alındığında bireylerin eğilimlerini değiştirmekten çok var olan eğilimlerini

³³⁴ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.161.

³³⁵ Yavuz Abadan’ın 1965 yılında yaptığı bir araştırmaya göre; 27 Mayıs Darbesi toplumun siyasal bilinci, tutum ve davranışlarını belirli bir yönde etkilemiş ve değiştirmiştir. Abadan’a göre, 27 Mayıs sonrası yayınlanan bildiriler eskiye nazaran “daha dinamik, eylem isteyen, hatta tehditler içeren niteliktedir.” Türker Alkan, *a.g.e.*, s.140.

güçlendirmeye yaramıştır.³³⁶ Çünkü bireyler kendi düşüncelerine yakın olan programları takip etmektedirler. Bu durum bireylerin sempati duydukları düşünce ve görüşlere desteği artırır. Televizyonun propaganda aracı olarak kullanımı 1971 Muhtırasından sonra özerkliği kaldırılan TRT'nin 'tarafsız' bir kamu iktisadi kuruluş olarak yeniden düzenlenmesinden sonra giderek artmıştır. Bu bağlamda toplumun en önemli haber alma merkezi konumuna geçen televizyonun siyasal iktidar ile ilişkisinin önü açılmıştır. Aynı zamanda 1970'li yıllar Türkiye'de toplumun giderek kutuplaştığı ve çatışmaların giderek arttığı bir dönemdir. Laiklik söyleminin yerini sağ – sol kavgalarının aldığı yıllar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin Milli Selamet Partisi (MSP)'yle 1974 yılında kurduğu koalisyon ile siyaset alanında farklı bir boyut kazanır. 1975 – 1980 arası Türkiye'de şiddetin toplumsallaştığı yıllardır.³³⁷

1980 yılında gerçekleştirilen darbe ile Türkiye iç savaşın eşiğinden döner. Darbe ile birlikte ülke tekrar otoriter yönetime girer. 1960 anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam ortadan kaldırılarak seçimlere baraj getirilir. Ayrıca siyasi partiler kapatılarak, liderlere siyaset yasağı konur. 1980 yılı siyaset – toplumsal ilişkisi bakımından çok önemlidir. 1961 anayasası ile siyasallaşan bireyler, yeni anayasanın getirdiği sınırlılıklar ve kısıtlamalar neticesinde apolitize olmaya zorlanır. Toplumun apolitizasyonu, yeni dünya düzeni için gerekli olan, bireyin siyasal alanda değil, tüketim alanında kendini var etmesini sağlar.

Necmettin Erbakan liderliğinde örgütlenen Milli Görüş hareketi 1980 darbesi ile dağıtıldıktan sonra tekrar Refah Partisi etrafında örgütlenir.³³⁸

³³⁶ Greenstein, Katz ve Lazarsfeld'in yaptığı araştırmalar kitle iletişim araçlarının bireylerin davranış değişikliği yaratması bakımından çok etkili olmadığını göstermiştir. Kitle iletişim araçlarının insanların düşünce, eğilim ve tutumlarını değiştirmekten çok güçlendirdiği saptanmıştır. Bunun nedeni bireylerin televizyon ya da herhangi bir kitle iletişim aracında ilgilendiği, desteklediği konuları dinlemesi, okuması ya da izlemesidir. Karşıt görüş ya da inanmadığı veya desteklemediği görüş ya da düşünceler üzerinde fazla durmadıkları incelenmiştir. Kitle iletişim araçlarında genellikle içerikten çok, yayın süresinin daha etkili olduğu konusunda düşünceler ileri sürülmüştür. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için; Elihu Katz ve Paul Lazarsfeld, *Personal Influence: The Part Played By People In The Flow Of Mass Communications*, The Free Press, New York, 1955; Türker Alkan, a.g.e., s.144-145.

³³⁷ Kongar'a göre; Türkiye'de toplumun şiddet eylemlerine yönelmesinin birden çok nedeni vardır. Siyasallaşan toplumun kendi düşüncesini, fikrini savunmak için şiddete başvurmaya, karşıt görüşlere paranokyakça yaklaşımı dogmatik fikirlerin baskınlığını göstermektedir. Ayrıca otuz yıllık demokrasi geçmişiyle sahip ülkenin daha demokratik yönetim biçimini içselleştirmeden yozlaştırmaya başlaması –bunu hem iktidar kanadından hem de muhalefet kanadından yapılması- partilere ve politikacılara duyulan güveni kırmaya neden olur. Bu nedenle toplumda genel güvensizlik hali mevcut olmaya başlar. Ayrıca köy ve kent kültürlerinin melezleşmesi ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte kültür bunalımının had safhaya çıkması, siyasal iktidarlardan toplumsal denetimin yitirilmesi, adaletin ortadan kaybolması, dış ülkelerin şiddeti desteklemesi ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının tutumları –şiddet öğelerinin televizyonda özendirici unsurlar olarak kullanılması- artan şiddet olaylarının nedenlerindendir. Emre Kongar, a.g.e., s.201-213.

³³⁸ Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev Yayınları, 2006,

Muhafazakar söylemin tüm dünyada yayıldığı bir dönemde, MSP'nin 1995 seçimlerinde birinci parti olarak çıkması siyasal alanda muhafazakar ideolojinin baskınlığını gösterir.³³⁹ Türkiye'nin modernleşme sürecinde laiklik en fazla tartışılan konulardan biridir. Osmanlı Devlet geleneğinin uzantısı olarak dinin siyasallaştırılması sorunu, Cumhuriyet Türkiye'sinde modernleşmenin önündeki en büyük engellerdendir. Bu bağlamda Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkması Türkiye'de siyasal İslam sorununu yeniden gündeme getirir. Ayrıca RP'nin iktidar ortağı olması laiklik sorununun tekrar gündeme gelmesine neden olarak siyasal kutuplaşmanın yönünü dini bağlama çeker. Siyasa – toplum ilişkisi bağlamında incelendiğinde Refah partisi, köyden kente göçen yeni kentli alt sınıfların, geleneksel yaşam biçiminin hüküm sürdüğü Anadolu şehir ve köylerin ve Shils'in kavramsallaştırdığı merkez – çevre ilişkisinden hareketle merkeze karşı ortaya çıkan yeni çevre sermaye sahiplerinin desteği ile muhafazakarlık çerçevesinde birleşen yeni bir toplum bilinci üretir.

İlerleyen yıllarda 28 Şubat süreci³⁴⁰ ile birlikte RP kapatılarak farklı adlarla tekrar siyasi alanda kendini var etmeye çalışır ancak 2000'li yıllarda hareket ikiye bölünür: Milli Görüş hareketinin takipçilerinin kurduğu Saadet Partisi (SP) ve kendilerini 'yenilikçiler' olarak adlandıran kişilerin kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP). 2002 yılında tek başına iktidara gelen AKP, İslami gelenekleri muhafaza eden, bu bağlamda muhafazakar düşüncüyü savunan ancak bunu Batı modernleşmesi ile birlikte sentezleyen bir parti imajı çizer. Bu bağlamda AKP, ılımlı İslam politikası ile daha geniş bir kesime hitap eden bir dil kullanarak hem kendi varlığını güçlendirme olanağı bulmuş hem de "Kemalist devlet hegemonyasına karşı" iç ve dış ilişkiler geliştirmiştir. İlimli İslam politikası ile birlikte Osmanlı'nın son yıllarında ortaya çıkan modernleşme düşüncesini kabul eden AKP, İslam'ın modern dünyaya uyum içinde olduğunu düşünerek İslam'ın siyasallaştırılmaması

s.15.

³³⁹ Dursun'a göre, Türkiye'de muhafazakar ideolojinin tekrar yükselişe geçerek gelişmesi materyalist-pozitivist ideolojinin çokkerek yeniden metafizik anlayışın öne çıkmasına ve kentleşme gibi modernleşmenin getirilerine bağlıdır. Özellikle kentleşmenin köyden kente göç eden yoğun dindar köylü nüfusunun kentlileştikten sonra kültür ve inanç bağlamında kendilerini muhafaza ettiklerini belirtir. Buna eğitim sisteminde 1980 sonrası din derslerinin getirilmesini ve İmam Hatip okullarının sayısındaki artışı da ekler. Bu bağlamda devlet-toplum ilişkisi içinde yönelimin toplumdaki devlete doğru olduğunu öne sürer ve devletin bu yönde değişmek zorunda kalacağını belirtir. Konu ile ilgili bilgi için; Davut Dursun, *Devlet, Siyaset ve Toplum*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.174-176.

³⁴⁰ 28 Şubat sürecinde Türkiye burjuvazisi geleneksele bağlı muhafazakar görüşün siyasal alandaki radikal duruşunun siyasetten uzaklaştırılması için yeterli bir sebep olacağını fark ettiğinden kendi temsilcisi olarak görmemeye başlamıştır. Bu durum Refah Partisi'nin ulusalcı duruşuyla da ilişkilidir. RP'nin hem toplumsal hem ekonomik anlamda muhafazakar bir politika gütmesi yurtiçi ve yurtdışı sermaye sahiplerinin güvenini kırarak sorun teşkil etmeye başlamıştır. Aynı şekilde RP'nin geleneksel muhafazakar söylemde ısrarcı tutumu ve bunun toplumu kutuplaştırıcı etkisi parti içinde yenilikçi seslerin yükselmesine neden olmuştur.

gerektiğini düşünen bir yol izler.³⁴¹

Türkiye’de 1980 askeri darbe sonrası yükselen sağ ideolojinin 2000’lerdeki yansıması muhafazakar liberal eğilimli kesimin yükselişi ile sonuçlanmıştır. Genellikle kapitalizmi olumlayan, muhafazakar görüşe sahip, sermaye sahibi ve işçi sınıfı arasında konumlanan ‘orta sınıf’ın desteğini alan AKP, muhafazakarlaşan toplumda belirli bir sınıfın siyasal yaşamdaki etkili olabileceğini göstermiştir. 2007’de yapılan bir araştırmaya göre; Türkiye’nin yüzde 45’lik bir kesimi orta sınıftan oluşmaktadır. “Orta gelirli, modern dindar, yeni sağ eğilimli, gelecekte iyimser beklentiler içinde olan” bu kesim ekonomik istikrarı yakalamayı ve dünya ekonomisine entegre olmayı istemektedir. Bu istem, orta sınıfın, burjuva ve proleterya arasında konumlandığı dinamik yapısından hareketle yükselişe geçerek sınıf atlama düşüncesine dayanır. Bu düşünce tarihsel bağlamda Demokrat Parti’nin ekonomide izlediği politikada kendini gösterir: Türkiye’de konuta yapılan yatırımların artışı, Amerika’dan alınan yardımlar ile birlikte sermaye piyasasındaki para akışı ve buna bağlı olarak ticaret yapan sınıfların giderek güçlenmesi.³⁴²

Türkiye’nin siyasa-toplum ilişkisi orta sınıflar üzerinden incelendiğinde muhafazakar – liberal düşüncenin baskın olduğu görülmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için gerekli olan siyasal istikrar toplumun orta sınıflarını var olan düzenin muhafazasını korumaya iter. Ancak özellikle 1960 sonrası içgöçler ve 1980 sonrası dünyadaki siyasal ve ekonomik konjonktürün değişimi, Türkiye’de toplumsal yaşamın yeniden inşasına zorlar. Bu bağlamda 28 Şubat süreci sonrası Türkiye siyasal yaşamında Milli Görüş hareketinin içinden yükselen yeni bir siyasal hareketin İslamcı söylemden uzaklaşarak muhafazakar demokrate³⁴³ dönüşmesi önemlidir. Böylece AKP, toplumun geleneksel değerlerini koruyarak küreselleşen dünyaya uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu durum AKP’nin toplum tarafından marjinal İslamcı bir parti olarak görülmediğini işaret eder.

2000’li yıllar Türkiye’de siyasal ve ekonomik yaşamdaki değişimin toplumsal yaşama etkisinin belirgin olduğu yıllardır. 80’lerde başlayan kamu hizmeti ve kamu yararı anlayışının giderek yok olması, kamu işletmelerinin

³⁴¹ Mustafa Bölükbaşı, “Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, 2012, s.177-181.

³⁴² Kerem Ünüvar, “Siyasetin Üzerindeki Hayalet: Orta Sınıflar”, *Birikim Dergisi*, Sayı 260, Aralık 2010, s.17-22.

³⁴³ AK Parti, kuruluş aşamasında İslamcı olarak tanımlanmamak için çaba harcadığı, bunu desteklemek için AKP’nin lideri Erdoğan’ın Milli Görüş gömleğini çıkardığını söylemesi partinin İslam referanslı bir parti olarak anılmaması için yapılan çalışmalardır. Parti ideolojisinin İslamcı bir söylem yerine muhafazakar bir söylem üzerinden inşa etmeye çalışan AKP, siyasi alanda muhafazakar demokrasi tanımını üretmiştir. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

devletin kaynaklarını tüketen kurumlar olarak bakılması, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi alanların ticarileşmesine neden olmuştur.³⁴⁴ Eğitim, sağlık, kültür gibi alanların neoliberal politikalar doğrultusunda özelleştirilmesi ile kamu eğitim sisteminin giderek daralmasına ve niteliğini kaybetmesine yol açar. Bu bağlamda Marx'ın meta kavramından hareketle eğitimin metalaştırılması ve bir hak olmaktan çıkıp rekabetçi piyasada ürün olarak sunulması toplumda sınıfsal ayırımı belirginleştirirken orta sınıfın alt-üst dengesinde kendini zorlayarak kapitalist sisteme daha bağımlı hale gelmesine neden olur. Aynı şekilde sağlık sistemlerinin metalaştırılması toplumsalın neoliberal politikaların ürettiği rasyonaliteye uygun dönüşümünü gösterir. Bu bağlamda sağlık sisteminin piyasa mekanizmasına uygun reformu toplumsalın yeniden inşasında üretilen rasyonel bireyler için tüketim alanı doğurur.³⁴⁵ Bu durum özel hastane ve polikliniklerin sayısının artması ve devletin özel hastanelerle anlaşarak sosyal güvenlik politikaları kapsamında bireylerin özel hastanelere teşviki ile koşuttur.³⁴⁶

2000'li yıllar, aynı zamanda, orta sınıf İslami kesimin ekonomide atılım yaptığı, dünya ekonomisiyle bütünleşerek sınıf atladığı, kitle iletişim araçlarında kendilerini daha rahat ifade ettiği bir dönemdir. Bu bağlamda AKP iktidarı İslami kesimin dönüşümünün siyasi alandaki yansımasıdır. Kapitalist sistemin İslami kesim tarafından meşrulaştırılması ve buna bağlı olarak İslami kesimin ekonomik gücünün ve alım gücünün artması muhafazakar kesimin tüketime entegre olmasını sağlamıştır.³⁴⁷ Özellikle 2010'lu yıllar sonrasında tüketimin toplumun bütününe yayılımı, Türkiye'de tüketim kültürünün yaşam biçimleri üzerindeki belirleyici gücünü anlayabilmek açısından önemlidir.

2.3.3. Tüketim Toplumuna Geçiş

Temelde insanların tüketim ihtiyaçları beslenme, barınma, giyinme ve eğlenme ihtiyacı olarak kendini gösterir.³⁴⁸ Bireyin doğumundan ölümüne

³⁴⁴ Korkut Boratav, *Yeni Dünya Düzeni: Nereye?*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000, s.27.

³⁴⁵ Cahide Sarı, "Biyosiyaset ve Yönetim Teknikleri Açısından Neoliberal Sağlık ve Sosyal Güvenlik Politikaları", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 2009, s.116.

³⁴⁶ Türkiye'nin günümüzdeki sağlık sistemi ile ilgili detaylı bilgi için; TTB-Uzmanlık Dernekleri Eşgüdüm Kurulu, XII. Tıpta Uzmanlık Eğitimi Kurultayı, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, *Türk Tabipleri Birliği Yayınları*, 1. Basım, Kasım, 2006.

³⁴⁷ İsmail Demirezen, a.g.e., s.221. Demirezen'e göre; 1980'li yıllarda moderniteye ve kapitalizme karşı olan İslami kesim 1990'larda Özal ile birlikte modern kurumların ve kapitalist sistemin İslamileştirilmesine vurgu yapmıştır. 28 Şubat süreci sonrası İslami kesimin devleti ve ekonomik sistemi İslamileştirmekten vazgeçmesi, AKP ile birlikte yön değiştirmiştir. Böylece dini değerlere saygılı muhafazakar kesimin kapitalist sisteme entegrasyonu sağlanarak Türkiye'de kapitalist sistem daha da yaygınlaşmıştır.

³⁴⁸ Mary Douglas, Barton Isherwood, *Tüketimin Antropolojisi*, çev. Erden Atilla Aytekin, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s.8.

kadar olan süreçte doğal bir eylem olan tüketim, tatmin edildiği takdirde insanda mutluluk ve rahatlama duygusu yaratır.³⁴⁹ Bu rahatlama ve mutluluk duygusu günümüzde artık ihtiyaçlar temelinde değil, arzular bağlamında anlamını kurmaya başlamıştır. Bu durum kapitalizmin kendini sürekli yeniden var etme istemiyle ilgilidir. Yoğunlaşan sermayenin giderek artan üretim arzına karşı talebin sürekli sağlanmaya çalışılması, arzu ekonomisi kavramının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum ise neoliberal politikalar çerçevesinde ekonomik anlamda ulusal sınırların ortadan kalkmasıyla mümkündür. Tüketici sayısının artması ve yeni pazarların ortaya çıkması, kapitalist ekonominin bir noktada duraklamasına neden olacağından bireylerin tüketim arzularının manipüle edilmesi sistemin devamlılığı için çözüm sunar. Bu durumu Bauman şöyle açıklar: “bir nesneyi vitrinde görmek, bakan kişide, sergilenen mallara sahip olmaya yönelik bir arzu uyandırır. Bu bağlamda tüketim, ihtiyaçlardan ziyade arzuların karşılanması olarak yeniden yorumlanır. Böylece bireyler, tüketim aracılığıyla yoksulluğa karşı zafer yanılsamasına sahip olurlar.”³⁵⁰

Bireylerin tüketim vasıtasıyla kendi kimliklerini tüketim olgusunun dayattığı semboller ve simgeler üzerinden yeniden yaratması, yeni yaşam biçimlerinin oluşturulmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk siyasal alanda sosyalist rejimin çökmesi, Berlin Duvarı’nın yıkılması, dünyanın tek kutuplu bir yapıya evrilmesi; ekonomik alanda neoliberal politikaların uygulanması ile küresel dünya söylemi ile birlikte modernliğin yeni alanını oluşturur. Bu süreçte Türkiye, siyasal politikaların giderek muhafazakarlaştığı, ekonomik politikaların ise daha özgür bir ortamda uygulandığı bir ülke olma yolunda adım atar. Bu bağlamda bütün bu değişimlerin toplumsal alanda yansımaları yaşam biçimlerinin değişimi, tüketimin özgürleştirilmesi, teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve dünyanın küreselleşmesi ile aynı döneme rastlar.

Türkiye’nin modernleşme haritası incelendiğinde üç kırılma noktası ile karşılaşılr. İlk, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte modernliğe adım atan Türk toplumu, devrimlerle birlikte Batıcı tarza kendini yeniden var etmeye çalışır. Böylece siyasal, toplumsal, hukuksal ve ekonomik anlamda modernitenin gereklerini yerine getirerek Batıcı, rasyonel bir bilinç inşa eder. İkinci kırılma, 50’li yıllarda uygulanan siyasi ve ekonomi politikalarının toplumsal alanda yansması ile birlikte gerçekleşen göç ve kentleşme olgusu ile gerçekleşir. Türkiye’nin toplum yapısının köy ve kent kültürlerinin birleşimi ile melezleşmesine neden olan göç olgusu, ilerleyen yıllarda cumhuriyet ile ortaya çıkan geleneksel – modern gerilimini tetiklemeye neden olur.

³⁴⁹ Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, 1999, s.4.

³⁵⁰ Theodore Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, Çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.288-289.

Üçüncü kırılma noktası, dünyada 1970’li yılların ortalarından sonra klasik sermaye politikalarının işlevsizleşmeye başlaması ve bu bağlamda ulus-devlet modelinin küreselleşen dünyada ekonomi politikalar için aşırı düzeni simgelemesi nedeniyle güvenlik–özgürlük ikilemi içinde seçimin özgürlükten yana kullanılmasıdır. Diğer bir deyişle, dünya ekonomi politikalarına uyum sağlamak için 1980’li yıllarda neoliberal politikaların Türkiye’de uygulanmaya başlamasıdır. Türkiye’nin ekonomi paradigmasındaki bu kırılma, toplumda tüketim olgusunun anlamını değiştirerek bireylerin hayatı algılama şekillerini dönüştürmüştür.³⁵¹

Marksist bakış açısıyla, modernite – postmodernite ayırımında birey kendi benliğini özgür tüketim olgusu üzerinden yeniden kurmayı dener. Bu durum bireyde paradoksal bir ikilime dönüşür. Çünkü Marksist perspektif, tüketimin insanı özgür kılmadığını, kapitalist sisteme bağlı kılarak, kendine yabancılaşmasına neden olduğunu savunur. Bauman’a göre, dünyanın 1980’lerden sonra modernlik anlamında yön değiştirmesi modernitenin yarattığı hoşnutsuzluklardan kaynaklanır. Bu duruma sebep olan ise modernitenin vahşi dünya karşısındaki güvenlik anlayışıdır.³⁵² Özgürlüğün kısıtlanmasına neden olan bu güvenlik anlayışı, postmodernite anlayışı ile çözülmektedir. Böylece kendini özgür hisseden birey, kendine yeni bir bilinç inşa etmeye başlar.

Türkiye’de toplumun yeni yaşam biçimini inşa etmesi 90’lı yıllarda lüks tüketim malzemelerinin ülkeye serbestçe girişi ile aynı döneme rastlar. Bu dönem aynı zamanda gelir dağılımındaki ayırımın iyice belirginleştiği, alt ve üst sınıflar arasındaki ekonomik ve toplumsal farkın arttığı yıllardır. Böylece alt ve üst sınıf arasındaki orta sınıfın konumu yeniden şekillenir ve alt orta ve üst orta sınıf olarak ikiye ayrılır. Özal hükümeti ile birlikte küresel dünyaya entegre olarak yükselen (zenginleşen) üst orta sınıf yavaş yavaş yeni yaşam biçimleri oluşturmaya başlar. Bourdieu’ya göre, yükselen orta sınıf, tüketim kültürünün inşasında önemli rol oynayan “kültür aracıları”dır. Bu durumda Türkiye’nin yeni entelijansiyası, toplumun yeni kurulacak olan yaşam biçimlerine uyumunu sağlamak için görevlendirilmiş

351

Burada dikkat çekmek istenilen nokta, 1980 yılında uygulanan ekonomi-siyasi politikaların etkisinin 2000’li yıllarda görülmeye başlamasıdır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra küreselleşmenin etkileri Türkiye’de daha fazla hissedilir olmuştur. Ekonomik bağlamda İslami muhafazakar kesimin tüketime entegre olmasıyla birlikte tüketim kültürünün tabanını genişletmesi, kitle iletişim araçları vasıtasıyla Amerikan tarzı yaşam biçiminin yansıtılması ve ‘marka’ bağımlısı bir topluma dönüşüm, tüketim kültürünün Türkiye’de yerleşmeye başladığının göstergeleridir. Bireylerin giderek standartlaşan yaşam biçimleri, yeme – içme edimlerinde (fast food tüketimi, aynı marka gazlı içecek tüketimi vb.), giyim kuşamlarında (aynı markadan alışveriş yapmaları vb), aynı eğlence programları ile vakit geçirmelerinde kendini gösterir. Türkiye’nin hemen her ilinde açılan alışveriş merkezlerinin sayısının son yıllarda giderek artması ve toplumda kabul görmesi tüketim kültürünün benimsendiğinin kanıtlarındandır.

352

Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.7.

kişiler olarak düşünülebilir. Bu kişiler kitle iletişim araçları aracılığıyla toplumda “arzulanan yaşam biçimlerinin popülerleşmesini” sağlarlar.³⁵³ Böylece kapitalist ekonominin varlığını devam ettirmesi için gerekli olan fazla üretimin, tüketilmesi normalleştirilir. Normal olarak algılanan yeni yaşam biçimleri, ilerleyen yıllarda toplumda kendi varlığını kabullendirerek kültürel bir form kazanır.

Tüketim kültürünün değişmesi ile toplumsal alanda yeni yaşam biçimlerinin türemesine en fazla etki eden mecra kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle televizyonda özel yayıncılığa izin verilmesi Türkiye’de kültürün endüstrileşmesi³⁵⁴ için atılan en önemli adımlardan biridir. Toplumda tüketim kültürünün oluşması ve yaygınlaşması için kitle iletişim araçlarının rolü önemlidir. Çünkü kitle iletişim araçları günümüzde kar amaçlı kuruluşlar olarak hizmet vermektedir. Radyo ve televizyonların serbest rekabetin özgürleştirici bir ortam yaratması hedefi ile kamusal tekellere son verilip özel yatırımcılara açılması, beklenilenin aksine tekelleşmeyi hızlandırmış ve kamusal tekellerin yerini büyük sermayeli holdingler almış ve medya alanında egemenlik kurmuşlardır. Bu durum ‘holding medyacılığı’ nı ortaya çıkararak, kitle iletişim araçlarının niteliğini bozmuştur. Tekelleşmenin özel kuruluşlar arasında bu kadar hızlı gerçekleşmesi, sektörde tek bir alanda faaliyet gösteren firmaların, diğer sektörlere de geçiş yaparak çeşitli iş alanlarında bölümlenerek büyümesi ve bu nedenle birçok firmanın birbirleriyle birleşmeleri ile ilişkilidir. Kaya’ya göre;

“Medya sektöründe yatay ve dikey hareketlilikler ‘çapraz medya’ sahipliği olarak bilinen durumu sahneye çıkarmış ve hem geleneksel medya alanlarının (gazete, radyo-televizyon yayıncılığı, film endüstrisi gibi) neredeyse hepsinde, hem de enformasyon üretimine ve dağıtımına dayalı çok sayıda başka konuda etkinlik gösteren dev şirketler olmuştur. Bu oluşumlar medya kuruluşlarının toplumu etkileme, yönlendirme potansiyelini geçmişe göre çok artırırken, karlılık oranlarını da eskiye göre görülmemiş bir yüksek düzeye taşımıştır.”³⁵⁵

³⁵³ Banu Dağtaş, Erdal Dağtaş, *a.g.e.*, s.50

³⁵⁴ Horkheimer ve Adorno’nun ilk olarak 1947 yılında Aydınlanmanın Diyalektiği kitabında kullanılan kültür endüstrisi kavramı, tüketim kültürü ile bağışık bir ilişki içindedir. Kültür endüstrisinin amacı, tüketimi en yüksek düzeye ulaştırmak için müşterilerini bütünleştirmeye çalışmasıdır. Bu bağlamda Adorno’nun yüksek kültür – düşük kültür olarak tanımladığı farklı kültür düzeylerini aynı seviyeye zorlar. Böylece yüksek kültürün ciddiyeti ortadan kalkar; düşük kültürün ise isyankar ruhu yok edilir. Tüketim kültürünün yaygınlaştırılması için kültür endüstrisi manipülasyonlar yapar ve bireylerin nesneleştirilmesi sağlanır. Bu arada kültür endüstrisi kavramında kullanılan endüstri terimini düz anlamında kullanmamak gerekir. Terim, standartlaştırmaya ve rasyonelleştirmeye gönderme yapar. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için; Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, Çev. Mustafa Tüzel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁵⁵ A. Raşit Kaya, İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009, s.140-141

Bu bağlamda medyanın kitleleri etkileme gücü, ekonomik güç ile orantılı ilişki içine girmiştir. Bu da Marx'ın bu konuda vurguladığı “maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır”³⁵⁶ düşüncesini doğrular niteliktedir.

Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı, kitle iletişim araçlarının kapitalist sermaye ile ilişki kurmaya başladığı yıllardan sonra yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu durum cumhuriyetin ilk yıllarındaki üretim toplumunun tüketim toplumuna dönüşümünü nitelemektedir. Diğer bir deyişle, geleneksel toplumların belirleyici özelliği olan ‘üretim’, modern toplumlarda ‘tüketim’ özelliğine dönüşür. Bu dönüşüm aynı zamanda bireylerin tutum ve davranışlarında, hal ve hareketlerinde, kısaca kişiliklerinde gerçekleşen değişimlerdir. Türkiye’de 1990’lı yılların ortalarından başlayarak, 2000’li yıllarda tüm toplumu saran ve 2010’larda toplumun neredeyse tüm kılcallarına ulaşan bu değişim; Beder’in ifade ettiği gibi, karakterin kişilik ile yer değişimidir.³⁵⁷ Diğer bir deyişle, Türkiye’nin üretim toplumu olduğu zamanlarda çalışmanın değer gördüğü, disiplinli bireyler; günümüz tüketim toplumunda kişiliğin, statünün ön planda tutulduğu bireylere dönüşmüştür. Bu durum bireylerin dışsal göstergelerini değerli kıldığı için, bireylerin tükettikleri ürünlerin marka değeri önem kazanmıştır.

Tüketimin sembeolik sistemler ile ilişkisi için Bourdieu ve Baudrillard’ın çalışmaları önemli referanslardır. Bourdieu’nun tüketim araçları üzerinde yaptığı çalışmalar, yaşam biçimlerinin yeme-içme, giyim-kuşam, araç-gereç kullanım pratikleri ile farklılaştığını göstermektedir. Bu bağlamda Bourdieu için tüketim “sosyal gruplar arasında farklılıklar oluşturmaya yarayan bir toplumsal ve kültürel uygulamalar dizisi”dir. Toplumsal sınıflar arasında belirginleşen yaşam tarzları farklılıkları da bu bağlamda ortaya çıkar. Bourdieu’nun yaşam tarzları farklılığı Marx’ın sınıf analizi ile birlikte ele alındığında işçi sınıfı ve küçük burjuvanın yaşam biçimlerini hangi amaçla inşa ettiği daha kolay anlaşılabilir. Yaşam biçiminin temel unsurları bağlamında tüketim alışkanlıklarının (giyim-kuşam, yeme-içme, araç-gereç, mekan) farklı amaçlar çerçevesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Alt-orta veya orta sınıfın yaşam biçimini kurma amacı saygınlık temelinde kendini gösterirken, işçi sınıfı “iyi vakit geçirmeye” çalışır.³⁵⁸ Bu bağlamda Bourdieu, toplumsal statünün, yaşam biçimlerini farklılaştıran temel unsur olarak

³⁵⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Eriş Yayınları, Ankara, 2003, 50-51.

³⁵⁷ Sharon Beder, “Consumerism – An Historical Perspective”, *Pacific Ecologist*, Issue 9, Spring, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.pacificecologist.org/archive/consumerhistory.html>, 11.09.2016.

³⁵⁸ Robert Bocock, *Tüketim*, Çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.68-71.

görmektedir. Bu unsur tüketim pratiklerinin içerdiği göstergeler, değerler ve semboller çerçevesinde belirlenmektedir.

Tüketimin sembolik anlam inşasını gerçekleştiren bir pratik olduğunu savunan bir diğer düşünür Baudrillard'dır. Bireylerin tüketim pratikleri ile sadece ürün almadıklarını belirten Baudrillard, satın alınan ürün ile bir kimlik oluşturulduğunu düşünür.³⁵⁹ Günümüz modern toplumlarında insanlar çoğunlukla şehirlerde yaşamaktadır. Şehir yaşamının insan ilişkilerini rasyonel temeller üzerinde kurmaya zorlaması insanların nesnelere olan yaklaşımını değiştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda tüketilen nesneler ihtiyaç anlamından kopararak göstergelerin statüsel değerlerinin varlığında farklılaşma sürecinde kullanılır. Çünkü tüketimin sınırsızlaştırılması üretim miktarının artışı sağlayarak kapitalist sistemin sürekliliğini koruyacaktır. Konu ile ilgili Baudrillard, günümüz modern toplumlarında ihtiyaçların artışıdaki temel nedenin “farklılaşma” duygusundan kaynaklandığı belirtmektedir. Çünkü “toplumsal bir varlık olarak insanın ihtiyaçlarının sınırları yoktur. İnsan niceliksel sınırlı miktarda yemek yiyebilir; ama yemeğin kültürel sisteminin kendisi sonsuzdur.”³⁶⁰ Bu bağlamda tüketimin yaygınlaşarak modern toplumların yaşam biçimi haline gelmesi, kültürel sistemin ekonomik sistem ile ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle ekonominin uluslararasılaşması ile birlikte hız kazanan tüketim anlamının değişmesi, Türkiye’de 1980 sonrasında ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de tüketimin yaygınlaşarak toplumun tümüne yayılması, neoliberal politikaların güvenli bir şekilde varlığını sürdürmesi için gerekli olan siyasal zeminin muhafazakarlaştırılması ile gerçekleşir. Bu nedenle Türkiye, 2002 yılından sonra muhafazakar siyasal söylemin tekrar öne çıktığı ve ilerleyen yıllarda toplumda yansımalarının görüldüğü bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’de toplumsal yaşamın din ile ilişkisi, toplumu geleneksel kültürel bağlarının muhafazasına itmektedir. Ancak Türkiye’de 1990’lardan itibaren muhafazakar kesimin de tüketim kültürünün etkisi altına girmeye başladığı ve geleneksel söylemi modernleştirerek yeni bir söylem inşa ettiği görülmektedir. Yeni muhafazakar söylem ile modern dünyaya uyum sağlayan bireyler, toplumda tüketimin yaygınlaşmasına aracılık ederler. 2000’li yıllarda tüketimin neredeyse bütün toplumda meşruluk kazanması, artan tüketim mekanları ve televizyonun tüketim kodlarını bütün programlar aracılığıyla insanlara ulaştırması tüketim kültürünü içselleştirilmesi için

³⁵⁹ Baudrillard, insanların toplumsal yaşamda kendi kimliklerini, yaşam tarzlarını göstermek amaçlı tüketmediklerini, aksine tüketilen nesnelerin kimliklerini oluşturduğunu söyler. Günümüz modern toplumlarında güzel, yakışıklı, seksi kavramlarının tüketilen mallar aracılığıyla oluşturulmaktadır. Bu bağlamda tüketilen nesneler, insanların kendileri gibi olanlarla aynı sembolik anlamı içerir. Bu durumda tüketim pratiği sadece nesnelerin tüketiminden oluşmamakta, bu nesnelerin içerdiği sembol ve göstergelerin tüketilmesini de kapsamaktadır. *A.g.e.*, s.74-75.

³⁶⁰ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, Çev. Hazal Deliceaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s.60-68.

gerekli zemini hazırlar. Tüketim kültürünün toplum tarafından içselleştirilerek benimsenmesi bireylerin davranışlarının tekrar biçimlenmesine neden olur. Baudrillard’a göre; ürün tüketici tarafından tüketildiği zaman “anlamını bireye taşır” ve “birey üzerinde doğrudan bir etki üretir.” Bu durum tüketim kültürünün topluma yerleşmesini sağlar ve bireylere özgürlük yanılsaması sunar.³⁶¹ Bu yanılsama Marksist düşüncede de işinin tüketim için zamanını satarak bağımlılığını artırması şeklinde yorumlanır.

Türkiye’de tüketim nesneleri tarafından anlamlandırılan bireylerin manevi değerleri maddi değerler ile yer değiştirmeye başlamıştır. Modern bireyin tüketim kültüründe kendini ispatı dışsal sembollerle gerçekleştirildiği için güç gösterisini tükettiği nesneler üzerinden kurar. Bu durumu Veblen, ‘gösteriş’ kavramı ile açıklamaya çalışır. Veblen’e göre, tüketim sadece biyolojik ihtiyaçları gideren bir araç değildir.³⁶² Bu bağlamda gösteriş kavramı ile yeni tüketim alışkanlıklarına dikkat çeken Veblen, bireylerin temel ihtiyaçlar haricinde tüketim nesnelerini statü ve güç simgesi olarak kullandığını vurgular. Böylece tüketim nesnelerinin sembolik anlamlarla yüklü olduğunu ve bunun başarı için gerekli olduğunu belirtir. Ancak bu durum bireyi geleneksel toplum biçimindeki konumundan ederek bireyselleştirir.³⁶³ Yalnızlaşan birey, manevi tatmin arayışını tüketim nesnelerinde aramaya koyulur ancak tüketimin sonsuz bir kısır döngü olarak yapılanması, arzuların doyumsuz niteliği, tatminin bir süre sağlandıktan sonra yok olup tekrar ortaya çıkmasına neden olur. Bu bağlamda tüketim toplumunda ‘arzu kavramı’, sürekli manipüle edilen, sınırsız bir durumu niteler.

³⁶¹ Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm: Eleştirel Bir Giriş*, Çev. Abdülbaki Güçlü, Kırk Gece Yayınları, İstanbul, 2010, s.226.

³⁶² Thorstein Veblen, “The theory of the leisure class”, New York: Mentor Books, 1953 akt. Mübeccel B. Kıray, *Tüketim Normaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 13.

³⁶³ Torstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Zeynep Gültekin, Cumhuriyet Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s.57-77. İnsanların tüketim alışkanlıkları, sadece gelir durumu göz önüne alınarak belirlenmez, toplumsal bir varlık olarak insanın çevresiyle kurduğu iletişime de bağlıdır. Bu durum Duesenberry tarafından ‘gösteriş etkisi’ olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kavrama göre, tüketicilerin gelirlerinde bir artış olmamasına rağmen, sosyal konumunu olduğundan daha yüksek göstermek amacıyla, fiyatı daha yüksek ve markalı malları satın almalarını ifade eder. Mübeccel B. Kıray, *a.g.e.*, s. 19, 20; Fikret Görün, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996. Daha fazla bilgi için; James S. Duesenberry, *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Cambridge, 1952.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PROGRAM TÜRÜ OLARAK TELEVİZYON DİZİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Televizyon, icat edildiğinden bugüne toplumun bilgilenme ve eğlenme işlevlerini yerine getiren, en fazla kişiye ulaşan en önemli kitle iletişim araçlarındandır. Televizyonun bu denli önemli bir işlevlere sahip olup toplum tarafından kabul görmesi, siyasi ve ekonomik bağlamda sermaye sahiplerinin dikkatini çekmiştir. Bu anlamda televizyon ilerleyen yıllarda bir başka misyon daha yüklenerek reklamlar üzerinden ticari bir kurum olarak tekrar yapılandırılmıştır.³⁶⁴ Bu durum televizyon programlarının izler kitle için hazırlanan programların belirli bir amaca göre düzenlenmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda televizyon programları belirli bir plan dahilinde rasyonalize edilerek belirli saat aralıklarında ve yayın kuşaklarında, belirlenmiş -sınırlanmış- zaman aralıklarında belirli programlar biçiminde üretilmektedir. Böylece izler kitlenin hangi saatte televizyon izlediği önem kazanmaktadır. Televizyon programları toplumun bütün kesimine ulaşmayı hedeflediğinden yayın saatleri ve program türlerinin ayrıştırılması gerekmektedir.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan günümüze kamu ve özel televizyonların program türlerinin yayın saatleri çoğu kez değişmiştir. Özellikle özel kanalların yayın hayatına girmesiyle birlikte televizyon program türlerinin yapısal ve içeriksel olarak döneme uygun üretimleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum televizyon programları ile etkileşime giren izler kitlenin etkilenmesine neden olmuştur. Bu etkileşim düzeyine liberal ve eleştirel yaklaşan kuramlar mevcuttur. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına göre, izler kitle televizyon programlarını etkileyerek medyayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanır. Katz’ın kavramsallaştırdığı bu yaklaşıma göre, medya ve toplum arasındaki ilişkinin yönü toplumdaki medyaya doğrudur. Diğer bir deyişle, Katz, medyanın izleyicinin ihtiyaçları

³⁶⁴ 1980’li yıllar hem dünya hem de Türkiye için radikal dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Kapitalist sistemin kendini yeniden var etme ve yeni pazar arama istemi neo-liberal politikaların hayata geçirilmesine neden olmuştur. Böylece sermaye, dünyada serbest dolaşım hakkı elde etmiştir. Devletlerin piyasaya müdahalelerinin ortadan kalması ve deregülasyon politikaları, medya alanında yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Özelleştirme politikalarının yaygınlaşması, ülkelerde iletişim kanallarının çokuluslu şirketlerin yönetimi altına girmesine yardımcı olmuş ve böylece medya alanında Chomsky’nin deyişiyle sermaye yapılarında yoğunlaşma meydana gelmiştir. Bu durum kamu yararına yapılan politikaların terk edilmesine, ticari yayıncılık anlayışının hakim olmasını sağlamıştır. Türkiye üzerinden medyanın sermaye yapılarına bakıldığında; büyük holdinglerin yatay, dikey ve çapraz birleşmelerle sektöre dahil oldukları görülür. Medya sahipliği, sermaye yapıları hakkında daha detaylı bilgi için; Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, Çev. Ender Abadoğlu, BGST Yayınevi, İstanbul, 2012. Medyanın giderek yoğunlaşan yapısı ve tekelleşme hakkında detaylı bilgi için; İrfan Erdoğan, “Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, Kasım-Aralık 2002, s. 417-424

tarafından belirlendiğini ve bu nedenle kitle iletişim araçlarının izleyicilerin denetiminde olduğunu savunur. Ayrıca izleyicinin aktif konuma geçtiğini belirten yaklaşım, bu şekilde medyanın demokratikleştiğini belirtir. Medya ve toplum arasındaki ilişkiye eleştirel yaklaşanlar, medyanın tekelleşme eğiliminde olduğunu ve sermaye sahiplerinin denetiminde olduğunu vurgular. Bu bağlamda, eleştirel yaklaşıma göre, medya Marksist ekonomi politik anlayış çerçevesinde ideolojinin meşrulaştırma amacına hizmet eden, sermayenin çıkarlarını gözetten bir araçtır.

Liberal ve eleştirel yaklaşımlar ışığında toplum ve televizyon ilişkisi ele alındığında daha bağlaşıklık bir yapı ile karşılaşılır. Televizyonun toplumu etkileme, manipüle etme ve yönlendirme yönlerinin olduğu bir gerçektir. Ancak televizyon programlarının başarısı reklama dayanan ticari doğası dolayısıyla izleyicinin tepkisine bağlıdır. Bu nedenle deterministik yaklaşımların yerine konuya eklektik yaklaşarak iki farklı görüşten yararlanılmalıdır.

Türkiye’de yayınlanan televizyon programları içinde akşam saatlerini belirten ‘ana yayın kuşağı’ dilimi çok önemlidir. Ana yayın kuşağı (prime time) televizyon programları hazırlanmış bir metin olarak düşünüldüğünde izleyicinin katarsise ulaştığı bir zaman olarak yorumlanabilir. Prime time’da yayınlanan programların genel amacı çalışan bireyi evine döndüğünde rahatlatıp günün yorgunluğunu atmasını sağlayarak ertesi güne hazırlamaktır. Bu durum iş -reel- hayatında zamanını, enerjisini, bilgisini tüketen bireyin kurgusal bir dünya ile reel hayata tekrar hazırlanma sürecidir. Bu süreçte amaç izleyiciyi doyuma ulaştırmaktır. Ancak bu doyum, tüketim toplumu kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde tekrarlanması ve tükenmemesi gereken bir durumdur. Bu nedenle izleyicinin bir sonraki bölümü izlemesi için merak unsurları uyandırılmalıdır. Genellikle bu merak unsurları devam niteliğine sahip program türü olan dizilerde mevcuttur.

Televizyon dizileri Türkiye’de özellikle 90’lı yılların sonlarından sonra prime time’da yayınlanmaya başlamış bir program türüdür. Dizilerin izler kitle tarafından beğeniyle takip edilmesi dizi piyasasını canlandırmış; bu durum son yıllarda akşam saatlerinde ve sonrasında bir ya da birden fazla dizinin yayın akışına girmesiyle sonuçlanmıştır. Günümüzde reyting oranları program türlerinin yayında kalıp kalmaması konusunda belirleyici bir etmen olduğundan son yıllarda özellikle yerli dizilerin izlenilirliği diğer program türlerine oranla daha fazladır.

Yerli dizilerin popüleritesinin artması dizilerde anlatı yapılarının önemini artırmıştır. 1990’dan bugüne kadar televizyon dizileri genel olarak birkaç anlatı üzerinde temellenmiştir. Bu durum toplumun dönemsel ruhu ile

doğrudan ilişkilidir. 1990’lı yıllarda “mahallelilik ve geniş aile dayanışmasına dayalı cemaatçilik anlatısı” yaygınken, 2000’li yılların ilk yarısında bu anlatı yapısı kırsala dönerek Anadolu’daki cemaatçi anlatıya evrilmiştir. Aynı zamanda 1990’ların sonunda Türkiye’deki devlet-mafya ilişkilerini gösteren, ülkedeki milliyetçilik duygularını pekiştiren bir anlatı yapısı da ortaya çıkmıştır. 2000’lerin ikinci yarısında ise roman uyarlamalarının yaygınlaştığı ve popülerleştiği görülmektedir. Bununla birlikte yakın tarihi konu alan çeşitli anlatılar da belirli bir dönem hakim anlatı konumuna geçmiştir. Son dönemde ise bu anlatı yapılarına “lüks yaşam tarzı anlatısına dayalı diziler” girmiştir.³⁶⁵ Bu bağlamda Türkiye’de televizyon dizileri o döneme ait hakim söylem ile birlikte dönüşüme girmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda ortaya çıkan farklı anlatılardan bazıları, izleyiciler tarafından beğenildikten sonra benzer özelliklerde örneklerinin yapılmasını sağlamıştır. Bu durum bazı dönemlerde bazı anlatıların baskın olmasına neden olmuştur. Örneğin, bir dönem Asmalı Konak, Zerda, Berivan gibi diziler üretilirken, bir dönem Aşk-ı Memnu, Yaprak Dökümü, Çalışkuşu, Fatih-Harbiye gibi uyarlamalar üretilmeye başlanmıştır.

3.1. Toplumsal İlişkiler Bağlamında Televizyon Dizileri

Kitle iletişim araçlarının gündelik yaşam pratiklerinde kullanılmaya başlanması toplumun davranışsal özelliklerinin değişmesine neden olabilmektedir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte bireylerin kendi yaşamlarında deneyimledikleri bu araçlar her dönemde yeni bir biçim almaktadır. Bu bağlamda gazete, dergi, magazin, telefon, telgraf, radyo ve televizyon gibi kitle iletişimini sağlayan araçların yaygın kullanıldığı yıllarda toplumsal ile karşılıklı bir etkileşime girdiği gözden kaçırılmamalıdır.

Teknolojinin artan bir hızda gelişmesi dünyayı birbirine yakınlaştırmaktadır. Küreselleşmeyi homojenize olma olarak yorumlayan Giddens’a göre, zaman ve mekanda yaşanan dönüşümler, toplumsal yaşamı küresel bağlamda tekrar örgütlemeye zorlamaktadır.³⁶⁶ Genel anlamda, bireylerin gündelik yaşamda diğer birey veya gruplarla kurduğu etkileşim olarak tanımlanan toplumsal ilişki, son yıllarda televizyonun birleştirici görev olarak rol aldığı bir ilişki biçimine dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, insanları bir araya getiren ve üzerinde konuşulacak konular üreten televizyon toplumsal ilişkileri de değiştirmiştir.

³⁶⁵ Banu Dağtaş, “Türkiye’de Yaygın Televizyonlarda Tektipleşme ve Diziler: Tektipleşmiş Bir Zenginlik Göstergesi Olan Lüks Villaların Düşündürdükleri”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, sayı 8, s.170-173.

³⁶⁶ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.66.

Reel yaşamda kurduğumuz toplumsal ilişkileri yeniden düzenleyen televizyon, aynı zamanda bir program türü olarak televizyon dizilerinde³⁶⁷ farklı alt-türlerde farklı toplumsal ilişkiler göstermektedir. Televizyon dizilerindeki toplumsal ilişkiler, reel yaşama koşut, kendi gerçeklik evreninde tanımlanan anlatının hikayesine ve türüne uygun anlamlı bütünü ekrana yansıtır. Bu bağlamda dizilerdeki karakterlerin birbirleri ile kurdukları etkileşim, anlatıdaki toplumsal sistemi oluşturur. Burada karakterlerin günlük yaşamda diğer karakterlerle farklı kurum, grup ve ortamlarda kurduğu ilişkiler önem kazanır. Çünkü karakterlerin birbirleriyle kurduğu etkileşim sonucu bazı davranış kalıpları oluşmaktadır. Bu davranış kalıpları dizilerde sürekli yinelenen eylemler dizisi oluşturduğundan izler kitle üzerinde belirli bir etki yaratabilmektedir.

Türkiye’de televizyon dizileri dönemin siyasi ve ekonomik yapısı ile birebir ilişkilidir. Özellikle yerli diziler bağlamında ele alındığında; neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ile özgürleşen televizyon piyasasının ticarileşmesi ve bu bağlamda reklamların önem kazanması, izleyiciye ulaşmak için farklı tema ve türlerin denenmesine neden olmuştur. Bu durum televizyonun farklı yaşam biçimlerini, kültürleri ve sosyal alışkanlıkları sunan bir “eğlence aracına dönüşmesi, yaşama ve nasıl yaşanacağına ilişkin sağlam bir algıyı sunan etkin bir rol edinmesi anlamına gelmektedir.”³⁶⁸

Türk toplumunun televizyon dizileri ile tanışması TRT’nin yayın hayatına başladıktan dört yıl sonra gerçekleşmiştir. İlk 1972 yılında ‘Bedava Dünya Gezisi’ adlı Fransız dizisinin Türkçe dublaj ile ekranda gösterimi ile başlayan dizi serüveni, ilerleyen yıllarda sayıca giderek artar. Yabancı dizilerin ithal edildiği 70’li ve 80’li yıllarda yerli dizi üretimi de başlar. İlk yerli diziler dönemin TRT Genel Müdürü İsmail Cem döneminde çekilir. Bu dönemde TRT ilk kez kurum dışından yönetmenlerle çalışarak Türk sinemasının ünlü yönetmenleriyle anlaşır. Lütfi Akad, Ömer Seyfettin Hikayeleri’ni; Metin Erksan, Beş Hikaye’yi; Halit Refiğ, Aşk-ı Memnu adlı dizileri çekerler. TRT, sinema sektörü ile işbirliği yaparak izler kitleyi ekrana çekebilmek için ilk yıllarda bilenen edebiyat uyarlamalarından yararlanarak Sinekli Bakkal, Yaşar Ne Yaşar, Ne Yaşamaz gibi yerli televizyon dizileri üretir. 80’li yıllara

³⁶⁷ Televizyon dizileri kapsamında diziler ve seriyaller birlikte kullanılmaktadır. Diziler, her bölümü diğer bölümlerden bağımsız olabilen ancak o bölüm içinde belirli bir mantık içinde sonlanan uzun soluklu yapımlardır. Seriyaller ise, genellikle edebiyat uyarlamalarında görülen, bütün bir hikayenin belirli sayıda bölüme bölerek devam eden yapımlardır. Çalışmada hikayenin bütünlüklü olup olmaması değil, her hafta ya da her gün yayınlanıp yayınlanmaması önemlidir. Konu ile ilgili kavramlar hakkında daha detaylı bilgi için; Ayşe İnal, “Televizyon, Tür ve Temsil”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1999*, Ed. Asker Kartarı, Beybin Kejanlıoğlu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s.255-289.

³⁶⁸ Martin Esslin, *Televizyon Çağı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 12.

gelindiğinde edebiyat uyarlamalarının yanında özgün dizi senaryoları da üretilmeye başlanır. Bu yıllarda Küçük Ağa, Dokuzuncu Hariciye Koşuşu, Çalışkuşu gibi uyarlamalar ile birlikte Attila İlhan'ın Kartallar Yüksek Uçar, Kaynanalar, Kuruntu Ailesi ve Bizimkiler gibi özgün senaryolar çekilir.³⁶⁹

Televizyon dizileri özellikle 1990 sonrası çok kanallı yayın hayatına geçildikten sonra farklı temalar üzerinden toplumsal ilişkileri izleyicilere sunmaya başlar. Bu durum Çelenk'e göre, "belli bir toplumsal katmanın ilişkilerini, belirli bir temayı ve belirli nitelikli sahip oyuncularla sürdüren tekil bir televizyon dramasının sağladığı başarı çok sayıda benzerinin yapılmasını kışkırtan bir etki yaratmıştır. Böylelikle, benzer niteliklere sahip oyuncularla yapılan, benzer mekanlar ve toplumsal ilişkiler üzerine kurulmuş öyküler, farklı dönemlerde anlatsal hakimiyet kurmuştur."³⁷⁰ Bu durum ülkede değişen koşullar altında biçimlenen toplumsal ilişkiler bağlamında farklılaşan alt-türlerin oluşmasına ve döneme uygun anlatı türünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylelikle dönem dönem farklılaşan temalar ve dizi türleri izleyici ile ilişki kurarak popülerleşir. Örneğin; bir dönem pembe dizilerin izlenme oranı artarken, bir dönem polisiyeler popüler olur. Bu durum televizyon dizilerinin toplumla dönemin duygudurumuna uygun kurduğu ilişki ile açıklanabilir.³⁷¹

90'lı yılların izler kitle tarafından en çok beğenilen dizileri ele alındığında toplumun gündelik yaşamına ve ilişkilerine koşut yapımlar yayınlandığı gözlemlenebilir. Bizimkiler dizisinde bir apartmanda yaşayan bireylerin aileleri, komşuları ve çevreleriyle kurdukları ilişkiler ele alınmıştır. Dizinin gerçeklikle kurduğu bağlantı, durumlara ve karakterlere eklenen komedi unsurları ile yumuşatılarak anlatılmıştır. Aynı şekilde Süper Baba dizisi de üç çocuk sahibi, eşinden ayrılmış Fiko'nun ailesi ve çevresiyle kurduğu

³⁶⁹ Ömer Serim, *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2007, s.69-76.

³⁷⁰ Sevilay Çelenk, *Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005, s.291.

³⁷¹ Çelenk, Star 1'in ilk yıllarında yayın akışında yabancı televizyon dizilerine yer verdiğini ve bu dizilerin toplum ile zayıf bir bağ kurduğunu belirtir. Sevilay Çelenk, a.g.e., 292. Ancak Star 1 yine de izler kitleyi TRT'den alarak kendi programlarını işletmeyi başarmıştır. Dizilerin toplumsal ile kurduğu bağ yerli ya da yabancı olmasından kaynaklı değil, konusu itibarıyla sunduğu yaşam tarzları ve toplumsal ilişki biçimleri üzerinden okunmalıdır. Bu bağlamda izler kitlenin kendi yapısında bulunmayan anlatıları neden izlediği veya tercih ettiği anlaşılabilir. İzler kitlenin kendi kültürü ile ilişkili olmasa bile televizyonda anlamlı bir bütünlük sağlayan, klasik anlatı yapısına uygun, klasik konuları yabancı ya da yerli olarak ayırt etmediği görülebilir. Bu durum Çelenk'in Gledhill'den aktardığı gerçeklik bağlamları çerçevesinde daha net anlaşılabilir. Gledhill'in kavramsallaştırdığı "türsel gerçeğe benzerlik" ve "kültürel gerçeğe benzerlik" tezi üzerinden izleyicilerin yabancı dizilerle kurduğu ilişki anlaşılacaktır. Buna göre iç tutarlılığı sahip yabancı diziler izleyiciler tarafından belirli bir mesafeden yaklaşılsa da özdeşlik kurabilmekte ve izleyiciyi kendisine bağlayabilmektedir. Sevilay Çelenk, a.g.e., s.296.

ilişkileri anlatır. Süper Baba’da da mahalle, arkadaşlık, dostluk kavramları ön plana çıkar. Aynı zamanda romantik bir dille de sahip olan dizi gerçeklik bağlamını kurduğu romantik dille harmanlar. Mahalle kültürünü toplumsal ilişkiler bağlamında mizahi bir dille anlatan Mahallenin Muhtarları dizisi de komşuluk, yardımseverlik gibi konuları işler. 90’lı yılların sonunda çekilen İkinci Bahar dizisi, temelde iyilerin kötülere karşı birlikte mücadelesini gerçekçi bir dille anlatır. Aynı zamanda çocukları olan yetişkin iki insanın aşkı tekrar bularak zorlukları bu aşk çerçevesinde birbirlerine destek olarak atlattıklarını ve her yenilgi sonrası birbirlerine daha sıkı bağlanmalarını yansıtır. Bu bağlamda 80’li yılların sonu ile 90’lı yılların sonu arasında maliyet açısından küçük; aile, komşuluk gibi daha mütevazı ve muhafazakar bir yaşam biçimini konu alan; siyasal rejime ve düzene uygun televizyon dizileri yayınlanır.³⁷² Ayrıca bu yıllar hikayenin merkezine bireyden ziyade ailenin konduğu, geleneksel aile yapısının yüceltildiği bir dönemdir.³⁷³ Genellikle orta ve alt orta sınıfın ekranda gösterildiği bu yapımlar, toplumun kendi yaşam biçimlerine yakındır.

2000’ler dizi sektöründe endüstriyel, ekonomik ve sanatsal anlamda değişimlerin yaşandığı yıllardır. Toplumun dizi izleme alışkanlığının oluşması, gelişen teknolojinin farklı çekim tekniği olanaklarını sunması ve farklı mekanların kullanımı hem hikayelerin farklılaşmasına hem de farklı türlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu bağlamda milenyum çağı, dizi tüketiminin giderek arttığı bir dönemi işaret eder. Her yıl farklı birçok dizinin yayın dönemine girdiği bu dönemde farklı alt-türlere sahip diziler üretilir. İzler kitlenin toplumsal yaşamdaki değişimine koşut dizilerde de toplumsal yaşam ve ilişkiler değişir. Türkiye’de değişen ekonomik, toplumsal ve siyasal konjonktüre bağlı bir şekilde ortaya çıkan yeni orta sınıf, televizyon ekranlarında da kendine yer bulur. Birbirinden farklı alt türlere sahip dizilerin genel ortak özelliği genellikle karakterlerin üst orta sınıfa yakın konumda olmalarıdır. Asmalı Konak, Binbir Gece, Dadı, Aliye, Aşk-ı Memnu, Çocuklar Duymasın, Kurtlar Vadisi, Ayrılık da Beraberiz, Zerde, Tatlı Hayat gibi birbirinden tür olarak farklı olan bu yapımlar, Türkiye’de toplumsal – kültürel yaşamın bir anlamda “sentez üretme

³⁷² Sevgi Can Yağcı, “Yerli Dizi Serüveninde 37. Sezon”, *Beyaz Camın Yerlileri*, Ed. Sevgi Can Yağcı, Umıtepe Yayınları, Kocaeli, 2011, s.9. 1990’lı yıllar özellikle çok kanallı yayın hayatından sonra dizi sektörü için büyük bir fırsat sunar. Reklam sektörünün televizyon programları ile kurduğu ilişki göz önüne alındığında özel kanallar prime time diliminde televizyon dizilerine yer vermeye başlarlar. Bu dönemde çalışmada belirtilen üç diziden hariç onlarca dizi üretilir. İzler kitlenin en çok ilgi gösterdiği dizilerden bazıları; Çiçek Taksi, Şehnaz Tango, Ferhunde Hanımlar, Bir Demet Tiyatro, Şaşıfelek Çıkmazı, Sıdika, Karamelik, Sıcak Saatler’dir. Bu dizilerin ortak özelliği aile, mahalle ya da arkadaşlık ilişkileri etrafından kurgulanmasıdır.

³⁷³ Ayşe İnal, *a.g.e.*, s. 280.

formunu yeniden inşa eder.”³⁷⁴ Böylece kadın – erkek, karı – koca, birey – devlet ilişkileri yeniden üretilir. Dizi karakterlerinin yaratılan dizi evreninde idealize edilerek sunulması, reel yaşamda toplumsal sınıf değiştirmek isteyen izleyicilerin dizi ile ilişki kurması bakımından önemlidir. Bu ilişki dizilerin izleyici ile kurduğu masalsi atmosferle katmanlaştırılır. Bu durum, bireylerin kendi toplumsal konumlarından özgürleşmek yerine, bu konumu aldatıcı bir görüntü olarak benimsemesi ve algılamasına zorlar.³⁷⁵

2010 sonrası televizyon dizileri yayın saatleri, süreleri, üretim sayıları bakımından televizyon program türleri arasında en fazla tercih edilen yapımlardır. Kanalların reklam mücadelesinin izlenme oranları ile doğru orantıda gelişmesi, televizyon programları arasında en çok izleyiciye ulaşan yapımların dizilerin iyice popülerleşmesini sağlar. Bu yıllarda da kanallar farklı türlerle izleyici karşısına çıkar. Dram, komedi, absürd, tarihi dizilerin yayımlandığı bu dönemde kanallar her gün için farklı bir tür hazırlayıp izleyicilere ulaşmak isterler. Bu bakımdan dizi sektörü tüketim kültürünün en yoğun yaşandığı alanlardan biri olur. Bu dönemde dram türünde *Öyle Bir Geçen Zaman ki*, *Fatmagül’ün Suçu Ne?*, *Medcezir*, *Ezel*; polisiye, aksiyon, macera türünde *Poyraz Karayel*, *Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi*; tarih türünde *Muhteşem Yüzyıl*, *Diriliş Ertuğrul*; komedi türünde *Leyla ile Mecnun*, *Geniş Aile*, *Yahşi Cazibe*, *İşler Güçler* öne çıkan yapımlar olur.

Türkiye’de 1970’li yıllarda birkaç yapımla başlayan dizi üretimi gittikçe artan bir oran ile günümüzde yüzlerce yapıma ulaşmıştır. Türkiye’nin toplumsal sınıf özelliği göz önüne alındığında orta sınıfın çoğunluğu kapsadığı görülmektedir. 1980’lerden sonra alt-orta, orta ve üst-orta olarak yeniden biçimlenen bu sınıf yapısı, dizi sektörünün de hedef kitlesidir. Bu bağlamda diziler bu toplumsal sınıfın tüketimi için üretilen yapımlardır. Bu yapımlarda bireylerin dizi karakterleri ile özdeşlik kurmaları önem kazanmaktadır. Çünkü televizyon dizilerinin oluşturduğu dramatik yapı, çalışan işçi sınıfın “düş görme ve fantazy” ihtiyaçlarını karşılar.³⁷⁶

³⁷⁴ Sevilay Çelenk, *a.g.e.*, s.305.

³⁷⁵ Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, s.27. Ayrıca, ticari bir ürün olarak televizyondan topluma servis edilen televizyon dizileri de birer metadırlar. Bu bağlamda bir meta olarak televizyon dizilerinin egemen – bağımlı ilişkisini rafineleştirdiği ve kitlelere yaygınlaştırdığı söylenebilir. Böylece toplumsal ilişkiler temelinde toplumsal yaşam bilişsel düzeyde tam olarak algılanamaz. Bu durum aynı televizyon dizilerinde olduğu gibi masalsi dünyanın aldatıcı görüntüleriyle kuşatılmıştır. *A.g.e.*, s. 89.

³⁷⁶ Christine Geraghty & David Lusted, *The Television Studies*, Arnold Publication, 1998, s.65 akt. Özlem Güllüoğlu, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Popüler Kültür Ürünlerini Benimsetmesi ve Yayma İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Global Media Journal Turkish Edition*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2012, s.78. Modern toplumlarda fiziksel gerçeklik, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı neticesinde insanın sembolik faaliyetlerine oranla azalır. Bu nedenle düş ve

Modern toplumlarda bireyin televizyon dizilerindeki yaşam ve ilişkileri kendi düşsel dünyasında yeniden var etmesi, bu dünyadaki yaşamı ve ilişkileri kabullenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda diziler bireylerin reel yaşama tekrar entegre olmasını sağlar. Böylece izleyici, hayalinde kurduğu yaşama, reel yaşamdaki problemlere ve reel yaşamın kendisinde yarattığı baskı ve olumsuzlara karşı kaçamak³⁷⁷ yapar.

3.1.1. Eğlencenin Dönüşümünün Televizyon Dizileri ile İlişkisi

Eğlence, insanın varoluşundan bugüne varlığını sürdüren, çeşitli aşamalardan geçerek farklılaşan ve insanı insan yapan diğer kavramlarla sürekli ilişki halinde olan bir kavram, bir anlayış, bir eylem biçimidir. Bir başka anlamda eğlenme, eğlence kavramı, insanların reel yaşamda karşılaştıkları olumsuzluklardan, talihsizliklerden ve reel yaşamın sıkıcı dünyasından kurtulmak için geliştirdikleri bir rahatlama biçimidir. Tarihsel süreçte bu kavram, coğrafyaya, kültüre, teknolojiye, siyasal yapıya kadar birçok nedene bağlı olarak değişikliğe uğramıştır.³⁷⁸ Bu bağlamda eğlence, “zamana ve toplumlara göre değişen bir kavram” olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁹ Bu da eğlence kavramının toplumsal ile ilişkili olduğunu ve toplumun yaşadığı kültürel değişimlere koşut değiştiğini gösterir. Genel anlamda eğlencenin

fantazyanın fiziksel gerçekliğin yerini alması kaçınılmaz olur. Bu durum insanda herhangi bir yapay aracın (televizyon, internet, radyo) dolayımı olmadan hiçbir şey göremediğini ve bilemediğini ortaya çıkarır. Toplumda bireylere düş üreten mekanizma medya endüstrisidir. Modern bireyin tüketimi için her gün yüzlerce ürün kitle iletişim araçları tarafından insanlara sunulur. Neil Postman, *Televizyon Öldüren Eğlence*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 19.

³⁷⁷ Mills, *İktidar Seçkinleri* isimli kitabında bu ‘kaçamak’ ile ilgili şunları söyler: “Kitle haberleşme araçları dış dünyayı algılamamızda bir çeşit süzgeç rolü oynamakla kalmayıp, bizi bize, kendimize bile istedikleri gibi yansıtır benimsatabilmektedir. Ne olduğumuzu, ne olmamız gerektiğini, dışa karşı nasıl görünmemiz gerektiğini benimsatabilen kitle haberleşme araçları, yeni davranışlar edinmemiz, kendimizi bize söylenen tiplere benzetmemiz yönünden de etkin olabilmektedir. Diğer bir deyişle, kitle iletişim araçları kişilere ne olmaları, nasıl olmaları gerektiğini telkin edip, bu yönde isteklilik vermekte; bu benimsedikleri yeni kişiliklere sahip olmak için neler yapmaları gerektiğini öğretmekte; bu yeni kişiliğe bürününce bireyin rahatlamasını sağlamakta, bir kaçış yerine geçmektedir.” Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 440-441.

³⁷⁸ Eğlenme, eğlence kavramları tarihte farklı eylemlerde kendini ifade etmiştir. Antik Roma döneminde kolezyumda insanların birbirlerini öldürmeleri eğlence sayılırken, Rönesans döneminde festivaller, kutlamalar, gösteriler eğlence sayılmıştır. Bir dönem bir toplumu tiyatro oyunlarını seyretmek cezbederken, bir başka toplumu danslı, müzikli kutlamalar, birliktelikler eğlendirmiştir. Montaigne’in eğlenme ile ilgili düşüncesi, edebiyatta eğlendirici öge hakkında söyledikleri: “Sırf eğlendirici yapıtlara (simplement plaisants) gelince, yeni kitaplar arasında Boccaccio’nun *Decameron*’unu, Rabelais’yi ve Jean Second’un *Basıasını*, şayet bu kategori altında kabul edilebilirlerse tabii, bizi eğlendirmeye değer addediyorum.” Mikhail Bakhtin, *Karnavalın Romanı Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.86.

³⁷⁹ Özden Cankaya, “Eğlence Programlarının Değişimine Kısa Bir Bakış”, *TRT Akademi Dergisi*, Cilt 01, Sayı 01, 2016, s.294.

değişimi Ong'un kültür taksonomisiyle ilişkilendirilebilir. Ong, kültürü sözlü, yazılı ve elektronik kültür olarak gruplara ayırır. Kültür yapısında meydana gelen değişim, bireylerin dünyayı algılama biçimlerini değiştirdiğinden davranış, tutum ve alışkanlıklarında, hal ve hareketlerinde değişikliğe neden olur. Bu da eğlence anlayışının değişmesini sağlar. Teknolojinin artan bir hızla gelişmesi iletişim alanını etkileyerek zaman ve mekan sınırlarının genişlemesini sağlar.³⁸⁰ Aynı zamanda teknoloji, kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasına neden olur. Kitle iletişim araçları ise günümüzde insanların elektronik araçlarla eğlence edimlerini gerçekleştirmelerini sağlar.³⁸¹ Son yıllarda dünyanın küreselleşmesi ile birlikte eğlence kavramı, toplumlara göre değişen bir kavram olmaktan çıkarak kitle iletişim araçları ile birlikte –özellikle televizyon- kitleselleşen ve giderek homojonize olan bir yapıya evrilmiştir.

Türkiye'nin toplumsal yaşamına kitle iletişim araçları girmeden önce, zaman içinde, farklı eğlence anlayışları türemiş ve farklı eğlence türleri popülerleşmiştir. Osmanlı Devletinde erkeklerin bir araya gelip sohbet etme imkanı bularak sosyalleştikleri kahvehaneler ve kıraathaneler günümüzde sayıları giderek azalsa da kırsal kesimde hala etkinliğini sürdürmektedir. Türkiye'nin eğlence anlayışında özellikle cumhuriyet'in ilanından sonra radikal değişimler olmuştur. İlk dikkati çeken değişim, kadının toplumsal yaşama katılımı sayesinde gerçekleşerek eğlencenin çeşitlenmesi sağlanmıştır. Bu süreçte cumhuriyet'in ilk yıllarında eğlence anlayışı, kadın ve erkeğin ortaklaşa gidebildikleri mekanlarla genişlemeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda ise dönem dönem eğlence anlayışında gazino, meyhane, kafe, disko gibi farklı mekanlar popülerleşmiştir. Kısaca, kitle iletişim araçlarının toplumsal yaşama katılımı gerçekleşmeden önce bireyler eğlence ve sosyalleşme ihtiyaçlarını çoğunlukla dışarı çıkarak ve birbirleriyle etkileşime girerek karşılamışlardır.³⁸²

³⁸⁰ Kocadaş, “televizyonun insanın zaman ve mekan sınırlılıklarıyla çizili gündelik yaşam deneyimlerinin sınırlarını geliştiren, geliştirmekle kalmayıp, bu deneyimin nitel ve nicel örüntüsünde önemli değişikliklere yol açtığını” belirtir. Aynı zamanda Kocadaş, televizyonun kitle iletişim araçları içinde en etkili araç olduğunu, bireylere ulaşılabilirlik açısından diğer bütün araçlardan daha güçlü olduğunu iletir. Konu ile ilgili; Bekir Kocadaş, “Kültür ve Medya”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science of the Turkish World)-Bilgi*, Sayı:34, 2005, s.6.

³⁸¹ Nebi Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.30.

³⁸² Eğlence anlayışındaki köklü değişim Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlar. Batılı tarzda yaşam biçimlerini deneyimlemeye çalışmak için üst sınıfın –asker, bürokrat, saray eşrafi- köşk ve konaklarında şarkılı türkülü ziyafetler vermeye başlanır. Detaylı bilgi için; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001. Günümüzde Türkiye'nin birçok yerinde bulunan kahvehaneler, kıraathaneler, alt ve alt orta sınıfın - özellikle emekli, köylü, işçi, işsiz- dinlenme, sohbet etme, oyun oynama, çay ve sigara eşliğinde sosyalleşme imkanı sunan mekanlardır. Cumhuriyet sonrası döneme göz atıldığında meyhanenin bar karşısında

Eğlence anlayışı toplumun farklı katmanlarında farklılıklar gösterir. Köy – kent, işçi – patron gibi ikiliklerle insanlar ya da toplumsal sınıfların kültür seviyeleri, yaşam koşulları ve bunlara bağlı olarak eğlence anlayışları farklılıklar gösterir. Bu bağlamda köyden kente göçün yoğun olarak yaşandığı 1950 ve 60’lı yıllar sonrası Türkiye’nin eğlence anlayışında yaşanan değişim incelendiğinde kırsal ve kentli ayırımı dikkat çeker. Akay’a göre, bu dönemde kentlilerin Batı eğlencelerine katılımı gerçekleşirken, kırsaldan göç eden bireyler (kırolaşan bir taşra – arabesk burjuvazisi) özellikle 1970 ve 80’lerde kendi eğlence anlayışlarını kurarlar.³⁸³

1970’li yıllar Türkiye’nin eğlence anlayışındaki büyük kırılma dönemlerinden biridir. 31 Ocak 1968 yılında televizyon yayınlarının başlamasıyla birlikte başlayan bu değişim önce küçük bir azınlık tarafından deneyimlenirken; 70’li yıllarda televizyon evlerde yaygınlaşır ve toplumun büyük bir kesimine ulaşır. Toplumun televizyon ile ilk karşılaşmasını Cankaya şöyle özetler:

“Televizyon izleyicileri, ilk yıllarda televizyon yayınlarını açılış jeneriğinden, kapanış jeneriğine kadar gözlerini ayırmadan izlerlerdi. İzleyiciler, yalnızca seslerini duydukları solistleri ve sanatçıları ekranda görerek eğlence gereksinimlerini daha fazla tatmin ettiler. Görsellik, dinlemenin önüne geçti. Bu bir anlamda, diğer toplumlarda da görülen görsel kültürün egemenliği idi.”³⁸⁴

Cankaya’nın belirttiği durum, insanların eğlence anlayışının bireyselleşmesine ve eve kapanmalarına neden olur.

Bireylerin ilk yıllarda yeni bir teknoloji olarak heyecanla karşıladığı televizyon yıllar geçtikçe giderek ailenin bir ferdi olmaya başlar. Burada önemli olan nokta, TRT’nin kamu yayıncılığı politikası gütmesi nedeniyle

tutunamadığı ve giderek azaldığı; bu nedenle meyhanelerin restoranlara dönüştüğü görülür. Detaylı bilgi için; Nuri Akbayar, Necdet Sakaoğlu, *Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlı’dan Günümüze Eğlence Yaşamı*, Denizbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1999. 1960’larda yaygın olan gazino kültürünün bitmesi, televizyonun kitleleşmesi ile eğlencenin değişimi ile ilişkilendirilebilir. Televizyon her eve girdikten sonra eve bağlanan bireyler, bu eğlence anlayışının sonunu getirirler. Eyüp Tatlıpınar, “Gazino eski değil yeni bir kültür”, *Akşam Gazetesi*, (Çevrimçi) <http://www.aksam.com.tr/pazar/gazino-eski-degil-yeni-bir-kultur--92631h/haber-92631>, 07.11.2016.

Eğlence anlayışı sadece bireylerin dışarı çıkıp farklı mekanlarda sosyalleşmesi ile sınırlandırılmaz. Alt ve alt orta sınıfın maddi imkanlarının yetersizliği bireylerin eğlence ihtiyaçlarını mahallelerinde karşılamalarını gerektirir. Genellikle komşuluk ilişkilerinin yoğun olduğu bu yerlerde bireyler oturdukları çevrede toplaşıp piknik gibi farklı sosyalleşme eylemlerinde bulunur. Kadınların genellikle sabahları birbirlerine oturmaya gitmeleri, akşam ise ailece yapılan ziyaretler kişisel ya da grup etkileşiminin bir başka yönüdür.

³⁸³ Ali Akay, “Eğlencenin Dayanılmaz Karanlığı”, İstanbul Şehir Kent Kültürü Dergisi, Sayı 38, 2001, 89-92.

³⁸⁴ Özden Cankaya, *a.g.e.*, s.298.

herhangi bir ticari kaygı taşıyamamasıdır. Bu durum, televizyon ve izleyici ilişkisini belirli bir seviyede tutar. Bireylerin toplumsalla etkileşimleri ile televizyonla kurdukları bireysel ilişkiler birbirine koşut ilerler. Bu da toplumsalın geleneksel kültürel bağları hala korumasına olanak sağlar. Ancak 1990’lı yılların ortalarından itibaren giderek artan özel kanallar, ticari kaygı nedeniyle izleyiciyi ekran başında tutmak için farklı televizyon programları dener. Bu durum televizyonda eğlence kavramının değişmesine neden olur. Böylece yaklaşık 25 yıl boyunca kamu hizmeti yayını yapan kurumun belirlediği eğlence standardı değişir.

Televizyonun kitleleşerek toplumun bütününe yayılması toplumun hayatı algılama biçiminde değişiklikler meydana getirir. Bu durum bireylerin eğlence kavramına yükledikleri anlamı da değiştirir. Çünkü Postman’a göre, televizyonun en önemli özelliği eğlendirici bir ortam olmasından öte, eğlenme anlayışını, “her türlü deneyimlerimizin temsilinin doğal çerçevesi” olarak sunmasıdır. Televizyonun bu özelliği, bize gösterilen bütün göstergelerin “eğlence olarak sunulması” sorununu doğurur. Bu bağlamda hangi program türünü izlendiğinin bir önemi kalmaz. Çünkü televizyon bütün bakış açılarını tek bir potada eriterek izleyicilerin eğlenmesini ve haz almasını sağlar.³⁸⁵ Postman’ın televizyonun her şeyi ‘eğlence olarak sunması’ yaklaşımı, televizyon programlarının içeriksel özelliklerinden ziyade araçsal (medium) özelliğinin baskınlığını gösterir. Bu yaklaşım ise, McLuhan’ın ünlü ‘araç mesajdır’ söylemini destekler ve televizyonun kitleleri etkileme gücünü ve onlara yeni bir biçim kazandırma işlevine sahip olduğunu niteler.

Televizyon sonrası toplumun kazandığı en önemli özellik giderek daha fazla bireyselleşmesidir.³⁸⁶ Teknolojinin gelişimi, bireylerin toplumsal katılım olanaklarını yok etmeye başlamıştır. Bu bağlamda televizyon, mekansallığı kırıp farklı mekanlara, yaşamlara açılan bir pencere görevi görür. Bu durum bireyin reel olmayan bir topluluğa zihinsel katılımını sağlarken toplumsaldan giderek kopmasına neden olur. Televizyondan gönderilen göstergeler karşısında eğlenme ediminde bulunan birey, hayal dünyası içinde katarsise

³⁸⁵ Neil Postman, *a.g.e.*, s. 101-102

³⁸⁶ Bireyselleşme ile ilgili Putnam’dan aktaran Çakır, teknolojik eğilimlerin giderek iş-dışı yaşamımızı ele geçirdiğini ve bireyi yalnızlaştırdığını belirtir. Bu konuda en güçlü teknolojik ortamın televizyon olduğunu söyler. Teknoloji toplumsal çevremizi genişletirken aslında sığlaştırır. Çünkü iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bireysel tatmini daha mükemmel seviyede sağlarken tamamen soyutlanmış eğlence biçimini ortaya çıkarır. Daha detaylı bilgi için, Vedat Çakır, “Bir Sosyal Etkinlik Olarak Eğlence ve Televizyon”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 13, 2005, s. 128.

ulaşabilirken, farklı yaşamlara ortak olma durumunu da yaşayabilir.

Bireylerin başka yaşamları gözetlemesine ve daha kolay özdeşlik kurmasına imkan sağlayan televizyon dizileri, izleyicilerin en çok tercih ettiği programların başında gelir. Televizyon dizilerinde gösterilen farklı yaşam biçimleri, coğrafyalar ve kültürler, insanların daha önce hiç bilmediği (merak unsuru-gözetleme istemi) ya da kendisine tanıdık gelen özellikleri (ortak özdeşlik kurma) bağlamında izleyiciyi kendisine bağlar. Televizyon dizilerinin özellikle son yıllarda bireylerin yeni eğlenme aracı olması kapitalizmin bireyleri giderek daha fazla sömürerek enerjilerini boşaltması ile ilişkilidir. Zihinsel ve fiziksel yorgunluğun giderek artan bir tempoda yükselmesi bireylerin evlerine kapanarak eğlenme ihtiyaçlarını gidermelerini zorunlu kılar.

Günümüzde insanlar, eğlenmeleri yaşamsal bir ihtiyaç olduğundan, eğlenme edimlerini en kolay, birbirinden farklı dünyaları gösterebilen televizyon ile gerçekleştirirler. Çünkü televizyon teknolojisi insanları bir yerden başka bir yere hareket etmesini gerektirmeden eğlenceyi insanların ayağına kadar götürür. Ayrıca mekânsal bağlamda sağlanan rahatlık giderek hızlanan toplumsal yaşamda zamansal bağlamda da avantaj sağlar. Günümüzde giderek hızlanan toplumsal yaşam insan için zaman ve mekanı rasyonel kullanması için zorlamaktadır. Bu bağlamda televizyon hem ucuz hem de program türü olarak seçenekli bir yapı sunmaktadır. Bireyin reel yaşamdaki sıkıntılarını bir kenara koyarak zihinsel ve fiziksel rahatlamasını gerçekleştirmesi ve bunu yaparken eğlenme ediminde bulunması, kendisi için idealize edilmiş hayatları sergileyen televizyon dizileri ile mümkündür. Televizyon dizileri, bu bağlamda, bireye deneyimlemek istediği ya da istemediği yaşamları sunarak bireyin zihinsel rahatlamasını sağlar.³⁸⁷ Aynı zamanda merak olgusunu da ekleyerek heyecan yaratır. Bu durum bireyi dizinin sürekli müşterisi konumuna sokar. Bireylerin kendi eğlence ihtiyaçlarını kendi başına karşılayabilmesine olanak sağlayan televizyon, bireyleri aile içinde yalnız bir kalabalığa dönüştürmektedir.

³⁸⁷

Bu konu başlı başına bir araştırma konusudur. Bireyin deneyimlemek istediği yaşam biçimi ile demek istenilen, reel yaşamda sahip olmadığı hayatı dizi aracılığıyla zihinsel süreçte deneyimleme imkanındır. Aynı zamanda bu durum bireyin idealize edilen yaşama ulaşmak için reel yaşamda kapitalist sisteme işçi olarak entegresini sağlamlaştırır. Deneyimlemek istemediği yaşam biçimi ile demek istenilen, reel yaşamda sahip olduğu hayata şükretmesidir. Muhafazakar bakış açısıyla, Türkiye'nin dini bağlamda 'şükretme' olgusu hayata bakış açısını belirlediğinden zihinsel olarak rahatlamasını sağlayabilmesi için gereklidir.

3.1.1.1. İş Dışı Zaman Kullanımının Değişimi

Sanayi devrimi sonrasında ‘iş’ yaşamında meydana gelen değişimler nedeniyle iş-dışı zaman, bireylerin kendi yaşam biçimlerini kurdukları zaman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda iş-dışı zamanın, tarihsel süreçte geleneksel ve modern ayrımında incelendiğinde, anlam farklılıklarına daha net ulaşılabilir. Çünkü geleneksel ve modern yaşamlarda bireylerin zamanı kullanım biçimi farklılıklar göstermektedir. Geleneksel yaşamda birey zamanını ‘iş’in miktarına göre ayarlar. İşin miktarı ise genelde tarımsal faaliyet yapıyorsa doğaya, zanaat ile ilgiliyse talebe göre değişir. Modern toplumda ise birey zamanını çalışma (iş) hayatına göre disipline eder. Bu nedenle modern yaşamda bireyin ‘iş’e karşı yaklaşımı, emeğini ücret karşılığında sattığı için belirli bir mesafede olur. Çünkü birey, iş zamanı içinde kendi bireysel özgürlük alanından çıkarak iş yerinin çeşitli örgütsel kurallarına uymak zorundadır.

Modern yaşamda ‘iş’in karakteristik özelliği, belirli kurallar çerçevesinde sınırları çizilmiş, ücretli emeğe dayanan, rasyonel kurallarla belirlenmiş, bir çeşit uzmanlaşmayı gerektiren, disiplinli bir yapıda olmasıdır. Bu ortamda bireyin çalışma hayatına tekrar motive olması ve kendini tekrar var etmesi için iş-dışı zaman çok önemlidir. Bu nedenle sanayi devriminden sonra yapılan kimi değişikliklerle işçilerin çalışma saatleri azaltılarak iş-dışında özgürce kullanabilecekleri serbest zamanlarında³⁸⁸ belirli bir artış sağlanmaya çalışılmıştır.

İş-dışı zamanda sağlanan artışın bireyi özgürleştirip özgürleştirmedeği

388

Serbest zaman kavramı, günümüzde modern toplumsal yaşamın “yapısal bir özelliğini” oluştursa da tarihte bireylerin kendileri için özgürce harcadıkları zamanlar olmuştur. Antik Yunan döneminde sınıfsal ayrımında kendini belli eden serbest zaman efendi – köle ilişkisinde açığa çıkar. Köleler efendilerinin serbest zamana sahip olmaları için kendi zamanlarını harcarlar. Antik Yunan’ın bu ortamında serbest zaman algısı efendilerin düşünceye önem vermesi, felsefe, sanat gibi etkinliklerin artmasını sağlar. Aristo’ya göre, serbest zaman insanın özgürleştiği zamandır. İnsanın gelişimi için bir araç olarak kullanıldığı bu dönemden sonra serbest zaman tarihsel süreçte anlam değişikliklerine uğrar. Roma döneminde kitleleri eğlendirmek için araba ve hayvan yarışları, gladyatör dövüşleri düzenlenir. Bu anlam kaymaları tarihte sürekli değişir. Sanayi sonrası toplumda ise çalışmaya ve üretmeye yönelik bir bilinç ortaya çıkar. Paris örneği ele alınırsa “1848 yılında çalışma saati günde 10, taşra için 11 saatken, daha sonra 12, hatta 17 saate kadar çıkar. Bu durum insanların temel ihtiyaçlarını karşıladıkları zaman sonrasında kendileri için zaman ayıramadıklarını göstermektedir. Bu durum uzun yıllar süren mücadelelerle sona erdirilir. Özellikle 1930 yıllardan sonra sanayileşmenin oturmaya başlaması ve üretim miktarındaki artış, işçilerin çalışma saatlerinin azaltılmasını ve iş-dışı zamanların artmasını sağlar. Detaylı bilgi için; Suat Karaküçük, *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme*, Gazi Kitabevi, 2005, Ankara; Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı*, Çev. Vedat Günyol, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul, 1999; Filiz Aydoğan, *Düşlerimizi Artık Televizyon Kuruyor: Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar*, Kapital Medya, İstanbul, 2004, s.11-13.

konusunda iki ayrı karşıt görüş bulunur. İş-dışı zamana olumlu anlam yükleyen görüşler bireyin belirli kurallar altında zorunlu bir eylemde bulunmadan kendi özgürlük alanını yaratabileceğini belirtir. Lafargue’a göre insanın üç saatten fazla çalışmasına gerek yoktur. Geriye kalan günün diğer vakitlerinde tembellik etmelidir.³⁸⁹ Aynı şekilde Russel’da insanın günde dört saatten fazla çalışmasına gerek olmadığını söyler. Russel’a göre, insan günün diğer saatlerinde sanata yönelip kafa yorabilir ve nitelikli eserler verebilir. Bununla birlikte iş yaşamının getirdiği stres, yorgunluk, yılgınlık yerine dinginlik, mutluluk ve huzurla buluşur.³⁹⁰

İş-dışı zamanın bireyi kontrol etmek için kullanıldığını belirten görüşler, bireyin iktidar araçları tarafından yönlendirildiğini savunur. Horkheimer ve Adorno, günümüz modern toplumunda yaşayan bireylerin, bütün ilişkilerini ‘iş’ fenomeni üzerinden kurduklarını, bu nedenle de iş zamanı ile iş-dışı zamanı arasında bir fark kalmadığını belirtir.³⁹¹ Eleştireller, iş-dışı zamanı, kapitalist sistemin işleyişi için gerekli olan bireyin kendini yenileme ve hazırlanma süreci olarak tanımlar. Bununla birlikte iş-dışı zaman kavramı, iktidar sahiplerinin var olan ideolojilerini gizlemelerine olanak sağlayarak, Gramscici tanımla, hegemonyanın devamını sağlar.

Eleştirel yaklaşıma göre, günümüzde iş-dışı zaman, çalışma hayatının dışında kalan bireyin özgür alanı olarak tanımlansa da, bireyin özgürce eylemde bulunabileceği bu zaman dilimi bireye ait olmaktan çıkıp kapitalist sisteme hizmet eden, iktidar tarafından yönlendirilen bir zaman dilimine evrilmiştir. Özellikle neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ile ortaya çıkan üst-orta sınıfın (beyaz yakalılar, yöneticiler, maaşı yüksek olan işçiler) tüketim ile ilişkisi iş-dışı zamanın kullanımındaki değişimi göstermektedir. Bu durum Marksist bakış açısıyla altyapıda meydana gelen değişimlerin üstyapıyı etkilemesi ile yakından ilişkilidir. Türkiye’de

³⁸⁹ Paul Lafargue, *a.g.e.*, s.76.

³⁹⁰ Bertrand Russell, *Aylaklığa Övgü*, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s.23.

³⁹¹ Aydınlanmanın Diyalektiği adlı eserden alıntılan Oskay şöyle der: “Tüm yaşayan birimler çok iyi örgütlenmiş bileşimler biçiminde kristalize olmuş bulunmaktadır. Mikro evren ile makro evren arasındaki şaşırtıcı birlik, insanlara, yaşadıkları kültürün bir modelini vermektedir. Bu, genel ile tikel özdeşliğidir.” Bu nedenle de tüm kitle kültürü özdeştir. Sinema, radyo ve televizyon bu bakımdan sanat olarak değil, işletme olarak hizmet veririler. Ayrıca teknolojinin toplumun üzerinde etkinlik elde edışı, en büyük iktidar sahiplerinin iktidarlarından kaynaklanmaktadır. Daha detaylı bilgi için; Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, s. 240. Kısacası, birey hem işte hem iş-dışında özgür değildir. Birinde direkt uygulanan baskı ile özgürlüğü elinden alınan birey, diğer taraftan kültür endüstrisi tarafından kuşatılarak dolaylı yoldan özgürlüğünü kaybeder. Ancak o bunun farkında değildir.

özellikle 1990'lı yıllarda ekonomik paradigmanın değişimi toplumun yaşam biçimlerinde etkisini göstermeye başlar. Aynı zamanda köyden kente göçün giderek doyuma ulaşması ile birlikte orta sınıfın kendi içinde ayrımlaşması ve küreselleşmenin etkisi, toplumun tüketim alışkanlıklarında değişikliğe neden olur. Bütün bu etki ve nedenler, bireylerin, iş-dışı yaşamda haz ve mutluluğa tüketim vasıtası ile erişebileceklerini, reel yaşamın stres ve sıkıntılarından bu şekilde kaçabileceklerini vaat eder.

Kapitalist sistem genellikle ekonomik alanla anıldığından toplumsal, kültürel alanları da kapsayan ilişkisel yapısı gözden kaçır. Ekonomik yapıda yaşanan gelişmelerin toplumsal kurumlar üzerindeki etkileri iş-dışı zaman üzerinden incelendiğinde ve iş-dışı zaman, bireyin özgürce hareket edebildiği ve tüketebildiği bir zaman dilimi olarak tanımlandığında kapitalist sistemin yeni bir kar alanı oluşturduğu görülmektedir. Bu yeni kar alanında, iş-dışı zamanın denetim altında tutulması ve karın maksimizasyonu sağlanması gerekir. Bu bağlamda bireylerin iş-dışı zamanda yaptıkları eylemleri (tatile gitme, kültürel aktivitelerde bulunma, yemeğe çıkma, dışarda arkadaşlarla sohbet etmek için bir yerlerde oturma, vb.) denetim altında tutmak, kapitalist sistemin kendini sürekli var etmek istemiyle birebir ilişkilidir.³⁹²

İnsan yaşamında serbest zamanın artışı bireylerin sosyalleşmeleri, dinlenmeleri ve tüketmeleri için bir olanak sunar. Böylece modern yaşamın rasyonel ve bürokratik yapısı içinde sıkışan bireylerin kendilerini rahatlatabilecekleri alanlar açılmış olur. Bu bağlamda iş-dışı zaman, bireylerin etkileşime girerek sosyalleştikleri ölçüde toplumsal-kültürel yapıyla ve tüketim bağlamında ekonomik yapıyla bağlaşıklık bir görünüm çizer.

Türkiye'de özellikle son otuz yılda değişen dünyanın ritmine ayak uydurmak isteyen bireyler, iş-dışı zamanlarını hem bireyselleşerek hem de kitleselleşerek harcamaktadırlar. Kültür endüstrisinin ürettiği ürünlerin eğlence formatına indirgenerek sunulması, etkinliklerin evde seyirliklere dönüşmesine neden olur. Aile içi düzende, aile içi bireylerin rollerinin değişmesi ve kadının iş yaşamında etkin rol oynaması; bununla birlikte sermayenin giderek yoğunlaşması ve hizmet sektörünün hızla yükselmesi ile iş yaşamının giderek zihinsel olarak daha yorucu hale gelmesi, bireylerin iş-dışı zamanlarını evde geçirmelerini sağlayan etmenlerdendir. Bu durum geleneksel toplum özelliği olan komşuluk ilişkilerini, akraba ziyaretlerini

³⁹² Ömer Aytaç, "Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 28, No 2, s.123

yok ederek, bireyi evine kapatmaya zorlamaktadır. Böylece evde sıkışıp kalan ve tüm enerjisini ‘iş’e harcayan birey, eğlenme ve sosyalleşme ihtiyacını gerçekleştirmek için televizyona sarılır. Çünkü Lull’a göre, 1980 sonrası iş yaşamında yaşanan değişimler ve kadının iş yaşamına katılımıyla birlikte aile fertleri, yorgunluklarına bağlı olarak iş-dışı faaliyeti ev içinde gerçekleştirmek isterler. Bununla birlikte, bireyler arası ilişkilerin giderek zayıflaması, aile içi ekonomilerin zorlaşan yaşam şartlarına bağlı olarak tasarrufu ön plana alması ve televizyonun dışarıda yapılabilecek görsel-işitsel aktivitelerin çoğunu evde bireylere sunması televizyon ile birey arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olabilir.³⁹³

Eleştirel yaklaşım, bireylerin iş-dışı zamanda kitle iletişim araçlarıyla daha fazla vakit geçirdiğini belirtmektedir. Bunun nedenini Karakoç şu şekilde açıklar:

“Kitle kültürü hem nicel, hem nitel olarak uyutucu bir kültüredir. Bu kültürün uyutuculuğunun nicel yanı kitle iletişim araçlarının günlük yaşamda ve serbest zaman içinde aldığı payın giderek artmasıyla ilgilidir. Bir yandan var olan iletişim tekniklerine ayrılan zaman artarken, öte yandan da yeni buluşlarla devreye giren yeni iletişim teknikleri bu zaman süresi içinde kendine yer aramaktadır. Oysa serbest zamanın artış hızı, bu araçlara karşı talep/zaman her zaman gerisinde olmaktadır. Bu durumda birey bu talebini karşılamak için var olan serbest zaman içinde öteki etkinliklere ayırdığı bölümden zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Kitle kültürü tüketimi için talep ettiği bu zaman ise çoğunlukla toplumsal etkinliklerden, yani öteki insanlarla olan ilişkilerden çalınacak zamandır.”³⁹⁴

Toplumsal etkileşimden çalınan zaman, modern toplumsal yaşamda geleneksel ‘biz’ paradigmasını çözerek ve bireyi edilgin konuma iterek toplumu atomize bir yapıya dönüştürür. Atomlaşmış bireylerin oluşturduğu kitleler, seri üretim tekniği gibi üretilmiş tüketicilere dönüştürülür. Bu durum, modern yaşamda tüketimin anlamını değiştirir. Bu bağlamda tüketim, birey için gereksinimlerin karşılandığı bir eylemden çıkarak, “çalışmanın işlevi haline” getirilir.³⁹⁵ Çünkü modern toplumda birey, refahını artırmak ve sınıfsal konumunda yükselmek için çalışmaya zorlanır. Bu durumda iş ve iş-

³⁹³ James Lull, *World Families Watch Television*, Sage Publications, Newbury Park, 1988, s.244.

³⁹⁴ Enderhan Karakoç, “Medya Aracılığıyla Popüler Kültürün Aktarılmasında Toplumsal Değişkenlerin Rolü”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı 3, Cilt 2, s.251

³⁹⁵ Filiz Aydoğan, *Medya ve Serbest Zaman*, Om İletişim, İstanbul, 2000, s.151-160.

dışı zamanı kavramları özellikle küreselleşen dünyada iç içe girerek bireylere sahte özgürlük ve statü sunar. Böylece bugünün dünyasında bireylerin yaşam biçimleri kapitalist sistemin öngördüğü gibi şekillenmekte ve bu bağlamda birey, sadece ‘iş’te geçirdiği zamanı değil, iş-dışında harcadığı zamanı da kapitalist sisteme satmaktadır.

Üretim-tüketim ilişkisi bağlamında incelendiğinde işçi sınıfının³⁹⁶ iş-dışı zaman etkinlikleri oldukça önemlidir. Kapitalist sistemin devamı için gerekli olan emek gücü ile tüketim gücünün nicel çoğunluğunu işçi sınıfı karşılamaktadır. İşçi sınıfın çoğunlukta oluşu sermaye sahipleri tarafından iş-dışı zaman etkinliklerinin denetimini zorunlu kılmaktadır. Çünkü iş-dışı zaman ile bireylerin siyasal etkinlikleri arasında bir ilişki kurulabilir. Geçmişte yaşanan siyasal olaylar göz önüne alındığında hakkını arayan işçi sınıfın çoğunluğu karşısında iktidar ve sermaye grupları çaresiz kalabilmektedir. Bu nedenle kamusal alanda özgürce dolaşan bireylerin kapitalist sistemin öngördüğü sınırlar çerçevesinde eylemlerde bulunması sistemin devamı için gereklidir. Türkiye üzerinden incelendiğinde 1980 darbesi sonrası, kitle iletişim araçlarının bireylerin iş-dışı zamanını kuşatması ve bu bağlamda, toplumun görsel işitsel göstergeler aracılığıyla ülkedeki ve dünyadaki olayları, haberleri izleyerek tanık olması duyarsızlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum ise toplumdaki siyasal faaliyetleri etkileyerek iktidarın seçkinler tarafından yönetilmesini kolaylaştırır.³⁹⁷

Bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun evlere girmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte daha ucuz bir iş-dışı zaman etkinliği ile karşılaşılır. Televizyonun kitlesel özelliği, bu bağlamda, iş-dışı zamanın kitleselleştirilmesini sağlayarak ve metalaştırarak toplumu homojen bir

³⁹⁶ Burada işçi sınıfı ile belirtilmek istenen Engels’in Komünist Manifesto’un önsözünde belirttiği noktadaki yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre işçi sınıfı, modern toplumlarda herhangi bir üretim aracına sahip olmayan ve bu nedenle yaşamak için emek güçlerini satmak zorunda olan ücretli işçilerden oluşmaktadır. Böylece işçi sınıfının kapsamı sadece kol gücünü satan işçileri değil, zihnin gücünü satan işçileri de kapsamaktadır. Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Eriş Yayınları, Ankara, 2003, s.22.

³⁹⁷ İktidar ve seçkinler arasındaki ilişki için Wright Mills, İktidar Seçkinleri, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, t.y. Aynı zamanda iş-dışı yaşamın siyasa ile ilişkisi ele alındığında kamusal alanda meydana gelen değişimlere de değinmek gerekir. Habermas’a göre, modern dönemden önce kamusal alanın meydana getirdiği kamuoyu ile modern dönemdeki kamu arasında çok fark vardır. Eyleme geçemeyen, hissizleştirilmiş bireylerden oluşan toplumlar kitle iletişim araçları ile bireyselleştirilerek politikadan uzaklaştırılır. Böylece giderek küçülen, daralan bir yapıya dönüşen kamusal alan, siyasal alanla ilgisi olmayan, eleştirel yaklaşmayan bir duruma sürüklenir. Habermas’ın kamusal alan ile ilgili çalışması için; Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2003.

yapıya büründürür.³⁹⁸ Böylece kitle iletişim araçlarından üretilen iş-dışı zaman etkinliklerinin izleyiciye ulaşması sağlanarak bireylerin aynı şeyler üzerinde düşünmeleri, konuşmaları ve hoşlanmaları sağlanır.

Televizyonun yaygınlaşması ve televizyonun haber ve eğlence kaynağı olarak birinci sıraya yerleşmesi kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisini göstermektedir. Modern toplumsal yaşamda bireylerin kendi bilişsel seviyelerini oluşturmaları ve dünyayı ve hatta hayatı televizyon aracılığıyla anlamlandırması televizyonun toplumsal yaşamda vazgeçilmez bir araç olarak konumlanmasını sağlar. Bu bağlamda televizyon, sanayi sonrası modern yaşamın zorunlu kıldığı ‘iş’te yabancılaşan bireyin iş-dışı zamanında mekanikleşmesine neden olur. Diğer bir deyişle, iş-dışı zamanda özgür olan birey, kendi isteğiyle, televizyon karşısında özgürlüğünü terk eder. Bu durum, teknolojinin ve görsel – işitsel yayıncılığın gelişmesine koşut ilerler. Çünkü iş-dışı zamanda, bireyi televizyon ekranında tutmak kültür endüstrisinin sunduğu fantazyalarla mümkündür. Bireyin bu fantazyalarla kurduğu ilişki, reel yaşamın sıkıcı, bunalıcı ve sömürücü özelliğinden kaçıp reel olmayan dünyada yaratılan yanılsamalara sığınmaya yol açar. Çünkü Oskay’a göre, yalnızlaştırılmış bireyin kendini güvende hissettiği ev ortamı, korunak görevi görerek, bireyi reel yaşamdaki negatif yüklerden korur.³⁹⁹

Türkiye’nin son otuz yıl içinde iş-dışı zaman değişimi ele alındığında gelenekselden moderne geçiş dönemi içinde bir yol izlediği görülmektedir. Özellikle kitle iletişim araçlarının hanelerde yaygınlaşması ve özel televizyonculuğun gelişimi ile birlikte toplumsaldan koparılacak eve kapatılan birey, neoliberal politikalar sonucu ‘iş’ yaşamının giderek daha bürokratik, hiyerarşik ve bunalıcı yapısı sonucu kitle iletişim araçlarıyla rahatlatma sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar da bunu kanıtlar niteliktedir: Türkiye’de iş-dışı zamanda yapılan etkinlikler sıralamasında ilk sırada yer alan ‘televizyon izleme’ pratiği, televizyonun gündelik yaşam pratikleri içinde ne kadar önemli olduğunu belgeler.⁴⁰⁰ Bu bağlamda, Türkiye’de 1990

³⁹⁸ Filiz Aydoğan, *Düşlerimizi Artık Televizyon Kuruyor: Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar*, s.10.

³⁹⁹ Ünsal Oskay, *Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri*, s. 97. Bireylerin kültür endüstrisi tarafından sisteme uygun biçimde koşullandırılmasında evin uygun bir ortam olarak kullanılması iş-dışı zamanın ev ortamında tüketilmesine uygun bir zemin hazırlar. Bu durumda kapitalist sistemin hizmet sektörü ile kitle iletişim araçlarının ilişkisi önem kazanır. Çünkü günümüzde kapitalizm, bireylerin parası ile ilgilenmemekte, onların zamanına da sahip olarak kendini sürekli var etmektedir. Bu da iş-dışı zamanın, kültür endüstrisi için çok önemli bir pazar haline gelmesine neden olmuştur.

⁴⁰⁰ Enderhan Karakoç, *a.g.e.*, s.252-265. Ayrıca Özkul’un yaptığı bir araştırma, çalışan bireylerin %25.4’ünün iş-dışı zamanlarını televizyon izleyerek, %16.9’u gazete okuyarak,

sonrası kitle iletişim araçları bireylere yeni davranış ve tutumlar geliştirmesine neden olmuştur. Çünkü teknolojik bir yenilik olan televizyonun evlerde yerini almadan önce farklı davranışsal pratiklere sahip olan bireyler, 1990 yılı sonrasında iş-dışı zamanlarının çoğunu televizyon izleyerek geçirmeye başlamışlardır.⁴⁰¹

3.1.1.2. Televizyon Dizilerinde Toplumsal Yaşam

Martin Esslin, ‘Televizyon Çağı’ isimli kitabına şöyle başlar: “Pencerelerin açık olduğu ılık bir gecede herhangi bir gelişmiş ülkenin herhangi bir şehrinin herhangi bir mahallesinde yürüyün, önünden geçtiğiniz her evden bir televizyon ekranından yansıyan mavimsi pırıltıları görürsünüz.”⁴⁰² Esslin’in modern toplumsal yaşamı özetlediği bu cümle, bireylerin, Huxleyci bakışla iktidar tarafından televizyon ile uyuşturularak itaatkarlaştırıldığı ve eylemsizleştirildiklerini özetler niteliktedir. Günümüz toplumunda bireylerin iş-dışı zamanlarını televizyon ile geçirdikleri göz önüne alındığında, yakın çevrede olup bitenden habersiz ancak uzaklardan

%15.2’si arkadaşlarını ziyaret ederek, %11.0’i müzik dinleyerek ve %9.0’u kahveye giderek değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Metin Özkul, Çalışma Sosyolojisi - Çalışma İlişkileri ve İşgücünün Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.212-213. Batmaz’ın yaptığı başka bir çalışmada, Türkiye’de televizyonun insan yaşamındaki önemini vurgular niteliktedir. 1995 yılında Türk toplumunun %95.3’ü renkli televizyona sahiptir. Ayrıca Batmaz, toplumun %40.9’unun günde 4 saatten fazla televizyon izlediğini bulgulamıştır. Televizyon izleme aktivitesi, %88.9 oranında ailece gerçekleştirilmektedir. Veyssel Batmaz, Asu Aksoy, *Türkiye’de Televizyon ve Aile*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1995, s.203-217. Son olarak Deloitte Araştırma Şirketi’nin yaptığı araştırma, “2008-2012 yılları arasında Türkiye’nin günlük ortalama televizyon izleme süresini 3.9 saat” olarak bulgulamıştır. 2008 öncesinde 4.4 saat televizyon izleyen Türk halkı, internetin yaygınlaşması ile birlikte video izleme etkinliğini online olarak gerçekleştirmektedir. Ancak yine de televizyon en çok tercih edilen kitle iletişim aracı olarak sırasını korumaktadır. Deloitte Araştırması, Dünyanın En Renkli Ekranı Türkiye’de Dizi Sektörü, Ağustos 2014.

(Çevrimiçi) <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/tr-media-tv-report.pdf>, 12.12.2016.

⁴⁰¹ David Morley’in 1992 yılında yayımladığı “Televizyon, İzleyiciler ve Kültürel Çalışmalar” adlı kitabı İngiltere örneği üzerinden televizyonun iş-dışı yaşam üzerindeki etkisini göstermektedir. İngiltere’de sinema, tiyatro gibi iş-dışı faaliyetlere katılımın düştüğünü belirten Morley, televizyonun hem bu tür faaliyetleri kapsadığını hem de daha ekonomik olduğunu belirtir. David Morley, *Television, Audiences and Cultural Studies*, Routledge, London, 1992, s. 164. Kelly ve Freysinger’dan aktaran Selçuk’ta iş-dışı yaşam faaliyetlerin ev merkezli olduğunu belirterek televizyonun etkisini şu şekilde sıralar: 1) Televizyon, evin bir eğlence merkezi olarak kurulmasında başat rol oynamış, bu bağlamda kolay erişimli, ekonomik eğlenceyi bireyin ayağına götürmüştür, 2) Televizyon eğlendirici ve bilgilendirici işlevlerini kullanarak bireylere farklı alanlarda sunum yapmıştır (Sanat, Spor, Seyahat), 3) Bireyler akşam saatlerinde iş çıkışı eve geldiklerinde televizyonun program planlaması, izleyicilerin iş-dışı zamanı yeniden biçimlendirmiştir. Güven Selçuk, “Serbest Zaman Etkinlikleri İçerisinde Televizyonun Konumu”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, s.212.

⁴⁰² Martin Esslin, *a.g.e.*, s.11.

haberdar olan ve bunu da televizyon aracılığı ile gerçekleştiren insanların sayıca arttığı gözlemlenebilir. Bu durum televizyonun bireyler karşısındaki inandırıcılığını da kanıtlamaktadır.

Bireylerin gerçekliği televizyon karşısında tekrar kurmaları reel dünyayı algılamalarında değişikliğe neden olmaktadır. Çünkü televizyon bireye, ekranın arkasında olup bitenleri izleyip dinleyebilme olanağı sunar. Bu da McLuhancı bakışla, modern bireyin algı ve düşünce biçimini değiştirmesini sağlar. Çünkü McLuhan'a göre, tipografik bireyin var olan alışkanlıkları, televizyon ile birlikte tamamen değişerek dikkate dayalı olmayan, okuma yerine görme ve dinlemeye dayalı bir yapıya evrilir.

Televizyon, modern toplumsal yaşamı farklı bir sosyalleşme bilinci altında yeniden üretir. Bu bağlamda televizyonun reel yaşam ile yeniden bir ilişki kurarak bunu kendi gerçekliğinde bireylere sunması gerekir. Çünkü televizyon, varolan ideolojinin bireylerce içselleştirilmesine hizmet eder. Gramscici bakışla, iktidar seçkinleri kendi varlıklarını devam ettirmek için toplumun diğer kesimlerinin rızasını almak zorundadır.⁴⁰³ Bu da özellikle televizyon teknolojisinin yaygınlaşması ile birlikte medya tarafından sağlanmaktadır. Bu bağlamda, medya, varolan ideolojinin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Çünkü gerçeğin çarpıtılarak televizyon tarafından üretilmesi ve bunun bireyler tarafından her gün izlenmesi, reel ile reel olmayan ayırımını belirsizleştirerek reel dünyanın çarpık bir biçimde algılanmasına neden olur.⁴⁰⁴ Bu da bireyleri reel yaşamda aktif katılımını engelleyerek konformist olmaları yönünde zorlar.

Bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımını engelleyen kitle iletişim araçları tarafından üretilen en önemli program türlerinden biri televizyon dizileridir. Televizyon dizilerinde üretilen toplumsallaşma, sosyalleşme olguları, bilişsel düzeyde yanılmalı bir gerçeklik üreterek bireylerin kendi toplumsal yaşamlarından uzaklaşmalarını göz ardı etmelerine neden olur. Bu da televizyonda üretilen dizilerin gerçeğe yakın bir gerçeklik üretmesini zorunlu kılar. Ancak bu üretilmiş gerçeklik belirli süzgeçlerden geçerek izleyiciye ulaşır.⁴⁰⁵ Bu bağlamda televizyon dizilerinde gerçeklik, reel

⁴⁰³ John Fiske, İletişim Çalışmalarına Giriş, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s.226.

⁴⁰⁴ Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 78.

⁴⁰⁵ Noam Chomsky'nin rıza imalatı kavramından yola çıkarak medya yapılanmalarının çeşitli süzgeçlerden geçerek izlerkitleye ulaştığı sonucuna ulaşılır. Bu bağlamda televizyon Gramsci'nin kavramsallaştırdığı hegemonyayı kurmak için kullanılan bir teknolojik cihaz görevi görür. Aynı

yaşamdan izler taşıyan, toplumsal etkileşim içinde bulunan insanların olduğu mekanlarda üretilir. Bu durum kimi zaman uyarlamalarda farklı anlamlar taşıyabilir. Örneğin, Reşat Nuri Güntekin'in Yaprak Dökümü ve Çalıkuşu, Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu, Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye eserleri tarihsellik bağlamında farklılıklar gösterir. Dönemin şartlarına göre uyarlanan bu eserler hangi dönemde ekrana uyarlanıyorsa o dönemin anlam kodları ile birlikte gösterilir.

Televizyon dizileri, insanın farklı yaşamlara tanık olma isteğinin ürünleridir. Bu nedenle birey, ekranda gösterilenin kurgu olduğunu bilse dahi izlemeye devam eder. Tarih boyunca merak eden insanın farklı yaşam ve deneyimleri bilme isteği, modern yaşamda televizyon aracılığıyla giderilir. Ancak televizyon bunu, reel ve fantazy arasında bir ayrımı muğlaklaştırıp bireye sunar. Bireyin televizyon dizileri karşısındaki deneyimi, gösterilen yaşam içinde karakterlerle veya olaylarla özdeşlik kurması ile ilgilidir. Ayrıca televizyon dizisinin süregelen yapısı her gün ya da her hafta izleyici ile beraber olduğundan alışkanlık yaratarak reel bir varlık haline gelir. Dizilerin sürekliliği, izleyicide karakterlerin tanıdık bir kişi olarak görülmesini ve zihinsel rahatlık sağlar.

Televizyon dizilerinde gösterilen toplumsal yaşam, reel yaşama koşut kendi içinde anlamlı bütünlüğe sahip farklı konu ve karakterler üzerinden farklı türler bağlamında izleyiciye yansıtılır. Türkiye'de üretilen diziler üzerinden yaklaşıldığında her dönem farklı bir türün popüler olduğu görülebilir. 1990'lı yılların televizyon dizileri incelendiğinde 'mahalle' kavramının ve bireyler arası ilişkilerin ön planda olduğu görülmektedir. Bizimkiler, Mahallenin Muhtarları, Süper Baba, İkinci Bahar gibi dönemin popüler dizilerinde olay örgüsünün aileler ya da arkadaşlıklar üzerinden ilerlediği, bu olay örgüsüne ek olarak karakterler arası duygusal ilişkilerin de eklendiği söylenebilir. 1990'lı yıllar Türkiye'si ile yakın ilişkiler kuran diziler reel yaşama yakınlığı ve samimiyeti ile izleyicilerin beğenisini kazanmıştır.

Özel televizyon yayıncılığının giderek yerleşmesi ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi dizi sayısında artışa neden olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de dizi sektörü giderek büyümeye başlamış

zamanda gerçeklik kavramı Esslin'e göre: "kendiliğinden, dışarıdan yönlendirilmeden meydana gelen, tekrarlanmayan olgudur. Ancak televizyonda üretilen gerçeklik, amaçlanmış bir duygusal ve zihinsel etki uyandırmak için açık biçimde yönlendirilir." Martin Esslin, *a.g.e.*, s. 29. Bu bağlamda televizyonda üretilen gerçeklik, reel yaşam ile benzerlikler gösterse de takliddir. Bu bağlamda üretilen taklit gerçeklik, reel yaşam ile zamansal olarak eş değildir. Onun sıkıştırılmış, tekrarlanabilen bir uzantısıdır.

ve farklı türde dizilerin üretilmesine başlanmıştır. Örneğin, 1996 yılında yaşanan Susurluk Kazası ile ortaya çıkan devlet – mafya ilişkisi televizyon dizilerinde hemen yerini bularak 90’lı yılların sonunda Deliyürek isimli dizi yayınlanmıştır. İnsan, merak eden bir varlıktır. Bu nedenle devletin mafya ile ilişkisini televizyon dizisi üzerinden yeniden inşa edilen bir gerçeklikte öğrenmeye çalışır. Aynı dönem, ağalık dizilerinin popüler olduğu yıllardır. Asmalı Konak, Zerda, Berivan, Kınalı Kar gibi ağa figürü üzerinden üretilen diziler, geleneksel ile modern harmanlayıp farklı bir biçimde izleyiciye sunar. Geleneksel özelliklerini yavaş yavaş yitirip küresel dünyaya uyumlanan Türkiye’de, Doğu-Batı sentezi olan bu ürünler, bireylere geleneksel ile modernin uyum içinde yaşayabildiğini göstermektedir. Yakın tarihe odaklanan diziler de 2000’lerde popülerleşen bir diğer alt türdür.

Türkiye’de dizi sektörünün giderek büyümesi, artan yatırımlar ve üretilen dizilerin yurtdışına satılması sektörü farklı arayışlara yöneltmiştir. 2000’li yılların sonlarında mahalle ve ağa dizileri yerini uyarlamalara ve tarihsel yapımlara bırakmıştır. Özellikle roman uyarlamalarının izleyiciler tarafından beğenilmesi, Yaprak Dökümü, Aşk-ı Memnu, Dudaktan Kalbe gibi farklı yazarların yapıtlarının uyarlanmasına neden olmuştur. Edebiyat uyarlamaları 2010’lu yıllarda Çalıkuşu ve Fatih Harbiye gibi dizilerle devam etmiştir. Aynı dönemde Muhteşem Yüzyıl, Ertuğrul Diriliş gibi uzak tarihsel ve Öyle Bir Geçer Zaman ki gibi yakın tarihsel diziler üretilmiştir. Üretilen diziler, farklı tür ve konu üzerinden işlense de birbirine benzer özelliklere sahiptir. Bu yıllarda üretilen dizilerin ortak özelliği, romantizm öğesini içermesi ve hem uyarlama hem de tarihsel dizilerde tüketimin yoğun olarak kullanılmasıdır.⁴⁰⁶ Bununla birlikte 2010’lu yıllarda gençlik dizilerinde artış yaşanmıştır. Özellikle üst sınıf kesimin yaşam hikayelerinin anlatıldığı bu

406

Deloitte Araştırma firmasının yaptığı Türkiye’de Dizi Sektörü isimli araştırmada ulaşılan sonuç, Türk izleyicilerinin romantik öğeler barındıran dizileri beğenmesidir. 2010 sonrası yapılan bu araştırma, bu dönemde Türk izleyicilerinin, küresel trendlere uygun bir eğilim sergilemesi, dönemin siyasal ve psikolojik durumu ile ilgilidir. Türkiye’de dizilerin hedef kitlesi kadınlardır. Bu nedenle “aşk temasını içeren yapımlar bu segmentin ilgisini çekmekte ve aşk temasını içeren yapımlar başarılı olmaktadır.” Bundan dolayı aksiyon, tarihsel, dram, komedi dizilerinde romantizm ve aşk teması ana temaya eklenmektedir. Son yıllarda dizi sürelerinin giderek uzaması, Türk dizilerinde birden fazla temayı içermesine neden olmaktadır. Bu da izleyicinin birden fazla duyguyu deneyimlemesine neden olarak daha fazla izler kitleye ulaşmak hedeflenmektedir. Yapılan bir araştırmada Türk izleyicinin yüzde 33 romantizmden hoşlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında yüzde 31 komedi unsuru da dikkat çekmektedir. Dizilerin romantizm haricinde yan olaylar dizisinde komedi unsurları eklenerek bireylerin gülmeleri sağlanır. Bu da izleyicilerin anlık rahatlamalarını sağlayarak diziye konsantre olmalarını sağlar. Diziler hakkında daha detaylı bilgi için; Deloitte Araştırması, *a.g.e.*

dizilerde lüks tüketim araçları ön plandadır.⁴⁰⁷

1990'dan günümüze, Türkiye'de toplumsal yaşam değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler ekonomi, siyasi, teknoloji gibi birbirinden farklı alanların etkileri ile meydana gelmiştir. Teknolojik bir yenilik olan televizyonda üretilen dizilerde, bu bağlamda, reel toplumsal yaşama koşut bir şekilde değişikliklere uğramaktadır. Özellikle televizyonun siyasal iktidar ile kurduğu ilişki bağlamında düşüldüğünde siyasal iktidarın belirleyiciliği ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte 2000'li yılların ortalarından itibaren siyasal iktidarın söylemi ile üretilen dizi içeriklerinin çeliştiği söylenebilir. Özellikle 2010'lu yıllar ile birlikte üretilen gençlik dizileri örnek gösterilebilir. Özel televizyon yayıncılığının ticari kaygıları da bir diğer etken olarak düşünülebilir. Burada önemli olan toplumsal yaşam içinde gösterilen göstergelerin toplumsaldan karşılık bulmasıdır. Diğer bir deyişle, televizyon dizilerinde üretilen söylemin toplumsal tarafından kabulüdür.

3.2. Televizyon Dizilerinde Yaşamların Yeniden Kurgulanışı

Medyanın ticarileşmesi ile birlikte artan televizyon kanalları, sayıca artış göstermesine rağmen program türü bakımından aynılaşmaktadır. 1990'lı yılların ortalarından bugüne, televizyon kanalları aynı yayın kuşağında benzer programları yayınlamaktadır. Sabah erken saatlerinde gündüz haber programları yer alırken, öğle saatlerinde genellikle kadın izleyiciler için üretilen programlar yer almakta; akşam tüm aile bireylerinin evde olduğu vakit ise yerli televizyon dizileri izleyici ile buluşmaktadır.

Televizyonun Türkiye'ye ilk geldiği yıllarda henüz program üretme kabiliyeti ve tecrübesi olmayan TRT'nin yabancı ülkelerden ithal ettiği diziler izlenirken, özellikle 1980'lerin sonunda başlayan yerli diziler popülerleşmeye başlamıştır. Yerleşen televizyon dizilerinin toplum ile kurduğu ilişki bireylerin karakter, konu ve olay örgüsü ile özdeşleşmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum bireylerin televizyon ile kurdukları ilişki ile

⁴⁰⁷ Deloitte'nin yaptığı lüks tüketim araştırmasına göre Türkiye'de lüks pazarı 2010 ile 2014 yılları arasında yılda yaklaşık %10 oranında artış göstermiştir. Özellikle giyim, aksesuar, mücevher ve saat kategorilerinde yaşanan artış, lüks tüketimin sadece üst gelir grubuna ait bir davranış olmadığını orta gelir grubuna ait kitlenin de lüks ürünlere artan ilgisini ortaya koymaktadır. Bankalararası Kart Merkezi'nin verilerine göre her yıl artan kredi kartı ve milyoner hesabı sayısı bunu kanıtlamaktadır. “BDDK verilerine göre bankada 1 milyon lira ve üzerinde hesabı bulunan yurt içi yerleşik gerçek ve tüzel kişi sayısı, son 10 yılda ortalama %22 oranında artmıştır.” Bütün bu bilgiler ışığında Türkiye'de üretilen yerli dizilerde yansıtılan lüks tüketim araçları, Türkiye'de son 10 yılda artan üst-orta sınıfın büyümesiyle koşut ilerler. Deloitte Araştırma Şirketi, Türkiye'de Lüks Sektörü: Lüksün Yükselişi, 2015.(Çevrimiçi)<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/turkiyede-luks-sektoru-luksun-yukselisi.pdf>, 17.03.2017.

toplumsallaşmalarını sağlamaktadır. Mutlu'ya göre, insanlar televizyon dizilerinde izlediği karakterle samimi ilişki kurarak gerçek kişilerin yerine geçirebilmekte ve böylece bireyler yalnızlık duygularını giderebilmektedir. Ayrıca izleyiciler televizyon dizilerini izlerken “zamansal bir cemaat” kurarak farklı mekanlarda yaşıyor olsalar da aynı zamanda aynı eylemi yapmaktadırlar.⁴⁰⁸

Toplumda iş-dışı gündelik yaşam pratiklerinin aynılaşmasında televizyonun rolü büyüktür. Evlere ilk girdiği yıllarda toplumda yeniliğin getirmiş olduğu heyecanla karşılanan televizyon, iş-dışında bireylerin aynı yaşam pratiklerini edinmelerini sağlar. Aynı zamanda televizyon, bireylerin bir araya geldiklerinde ortaklaştırıcı bir özellik sergiler. Diğer bir deyişle, bireylerin birbirleri ile iletişime geçmeleri, ortak konu bulmaları ya da yorum yapmaları için bir alan yaratır. Böylece denilebilir ki, televizyon, özellikle küreselleşen dünyada, toplumda var olan farklılıkları ortak bir noktada toplayabilmektedir. İnsanların aynı sembolik kodları izleyerek deneyimlemesi, toplumda belirli standartlaşmalara neden olabilmektedir. Farklı yayın kuşaklarında farklı türde programların üretilmesine rağmen egemen söylemin belirlediği anlamlar üretilmektedir. Televizyon dizileri de bu egemen söylemin toplumsal yaşam içinde belirli bir konu bütünlüğünde yansıtıldığı programlardır.

Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler televizyon dizileri ile desteklenerek egemen söylemin ürettiği kültürel kodlar izleyiciye verilir. Birey – televizyon ilişkisi içinde izleyici, televizyon dizisindeki karakterleri, reel yaşamda karşılayamadığı eksiklikleri tamamlayan ya da tersi, kendi yaşamındaki eksiklikleri göz ardı etmesini sağlayan biri olarak izler. Bu durum reel dünyanın, televizyon dizisindeki kurgusal dünya aracılığıyla meşrulaştırılması anlamına gelir.⁴⁰⁹ Dünyanın televizyon dizileri ile meşrulaştırılması, dizilerin toplum ile kurduğu ilişkinin sağlam temellere dayanmasına bağlıdır. Bu durum ise, dizilerde üretilen fantazyaların izleyicilerin kendi dünya görüşü ile uyum içinde olmasını gerektirir.

Televizyon dizileri, izleyicilerin kolay bir şekilde algılayıp anlayabildiği, zihinsel çaba gerektirmeyen program türleridir. Çünkü dizilerde yaşanan olaylar, belirli bir konu bütünlüğü olan, izleyiciyi zihinsel olarak yormayan, duygusal olarak doyuran bir yapı içinde inşa edilir. Ayrıca dizi karakterlerinin

⁴⁰⁸ Erol Mutlu, *a.g.e.*, s.82-83.

⁴⁰⁹ Ertuğrul Özkök, *Kitlelerin Çözülüşü*, Tan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 12.

yaşadıkları sorunlar, diğer karakterlerle kurdukları ilişkiler reel dünyaya paralel olduğu için bireylerin kendi yaşamları ile özdeşlik kurmaları sağlanır.

Değişen toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar televizyon dizilerini etkileyebilmektedir. Bu durum televizyon programlarında kurgulanan toplumsal yaşamın yayımlandığı yıllara göre biçimlenmesini sağlar. Televizyonun toplumsal ile kurduğu ilişki bağlamında bireylerin dünya görüşlerini kurmasına ve kendi yaşam biçimlerini oluşturmalarına veya arzu edilen yaşam biçimlerine ulaşmak için daha çok çalışmalarına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de yayınlanan televizyon dizileri incelendiğinde 1990’dan bugüne dönem dönem farklı tarzda dizilerin popüler olduğunu ve çok sayıda izleyiciye ulaştığı görülmektedir. Bunu yaparken eğlendirme işlevini yerine getiren diziler, bireylerin zihinsel ve/veya duygusal olarak rahatlamalarını da sağlar.

Türkiye’de üretilen televizyon dizilerinin izleyiciler tarafından sevilmesi ve ilgiyle izlenmesi toplum ile kurduğu yakın ilişkiye bağlıdır. Bu bağlamda dönemin toplumsal konjonktürünün gerekliliğini karşılayan diziler, dizideki toplumsal yaşamı o dönemin gerekliliklerine göre yeniden biçimlendirir.⁴¹⁰ Özellikle biçimsel özelliklerin tüketim kültürü bağlamında hızlıca değiştiği dünyada ve Türkiye’de televizyon dizilerinde de yaşam biçimleri göstergeleri değişmektedir. Karakterlerin kullandıkları araç-gereçler, kıyafetler, aksesuarlar dönemin gerekliliğine göre yeniden tanımlanmaktadır. Aynı şekilde tüketimin hızla yaygınlaştığı toplumda tüketim alışkanlıkları da, bu bağlamda, değişebilmektedir. 1990’lı yıllarda popüler olan serbest zaman aktiviteleri 2000’li ya da 2010’lu yıllarda değişerek farklı alışkanlıklara bürünmüştür. Bu durumun gelişen teknoloji ve ekonomik koşullarla da ilişkisi vardır. Teknolojinin toplumsal hayatı sanallaştırması ve giderek küçültmesi ile sosyalleşim alanlarının değişim göstererek farklılaşması,

⁴¹⁰ Sevilay Çelenk’in yaptığı araştırmaya göre, 1990’lı yıllarda üretilen televizyon dizileri ile toplumsal yaşam arasında tutarlılık mevcuttur. Genellikle mahalle yaşamına odaklanan diziler “dayanışma, bilgelik, tokgözlülük gibi ortak yaşam dünyasına ilişkin mütevazı mesajların, nüfusunun oldukça geniş bir kısmı kırsal kesimde yaşayan, değerlerinde muhafazakar bir toplum bakımından sahiplenilir. Ayrıca Devlet İstatistik Enstitüsünün 1990 verilerine göre, tarım bölgesinde yaşayan nüfus %48.68 gibi oldukça geniş bir kesimi kapsamaktadır. Bu da geleneksel değerler ile televizyon dizilerinde verilen geleneksel değerlerle ilgili mesajların örtüşmesini sağlamaktadır. 1990’lar Türkiye’nin kurumsal yapılarında köklü değişmelerin yaşandığı, bu bağlamda, toplumsal modern ekseninde değişmeye başladığı yıllardır. Böyle bir ortamda TRT’nin “toplumsal gereksinimler temelinde ürettiği” diziler ilgi kaybına uğramıştır. Ogburn’un kavramsallaştırdığı kültürel gecikme bağlamında ele alındığında, modernleşmeyi kurumlar düzeyinde yeni gerçekleştiren Türkiye’de, toplumsal ve kültürel düzeyde henüz toplumsal ilişkilerini oturtmadan rasyonelleşmeye ve bireyselleşmeye çalışan toplumun TRT’ye olan ilgisi giderek azalmıştır. Daha detaylı bilgi için; Sevilay Çelenk, *a.g.e.*, s.145-152.

televizyon dizilerinde de kendini gösterir. Aynı şekilde dizilerdeki yaşam mekanları da önemli değişikliklere uğrar. Örneğin, 1990'lı yıllarda genellikle apartman dairelerindeki yaşantılar, 2010'larda mekan değiştirerek konak ya da villalara geçiş yapar.

1990'lardan sonra Türkiye'nin küresel kültüre eklemlenme süreci ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim hız kazanmıştır. İlk hızla büyüyen orta ve üst orta sınıfın dizileri yapılırken, sonrasında sermaye sahibi patronların yaşamları televizyon dizilerinde yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bu süre zarfında Türk toplumu Batılı toplum modeline televizyon dizileri aracılığıyla kurgusal bir toplumsal yaşam içinde tanık olmuştur. Bu toplum modeli belirli imajlarla ve sembollerle izleyicilere “zenginlik ve refah imgesiyle birlikte” sunulmuştur. Böylece televizyon dizileri, “kitleler için zenginlerin rüya benzeri yaşamlarını izlemenin bir yolu haline gelmiştir.”⁴¹¹

Modern yaşamın giderek geleneksel yaşam üzerinde kurduğu tahakküm, kitle iletişim araçları aracılığıyla desteklenmektedir. Geleneksel alışkanlıkların, pratiklerin giderek unutulmaya başlanması, bireylerin reel yaşamda birbirleriyle iletişimsizliklerinden kaynaklanmaktadır. Televizyon ekranında haftanın hemen her günü yayınlanan televizyon dizilerindeki yaşamlara tanıklık eden izleyici, farkına varmadan reel yaşamında da değişikliklere gidebilmektedir. Bireyin kendine tanıdık gelen eylem ve edinimler, ekrandan gösterilen sembolik göstergeler yoluyla reel dünyada meşruluk kazanır. Bu nedenle televizyon dizilerinde gösterilen kurgusal yaşamlar her dönem farklı bir tarzda tekrar inşa edilerek farklı anlatım yolları ile izleyiciye sunulur. Böylece her dönem farklı bir televizyon dizisi popüler olarak izleyicileri ekrana bağlar.

3.2.1. Karakterlerin Giyimlerindeki Değişim

İnsanın doğa ile kurduğu ilişki çerçevesinde dışsal etkenlerden korunmak için uyguladığı faaliyetlerin başında giyim-kuşam gelmektedir. Farklı coğrafyalarda, doğanın belirleyiciliği altında gelişen kıyafet tarzları, geleneksel yaşamda ihtiyaç kümesinin temel fonksiyonlarındanıdır. İbn Haldun'un Mukaddime eserinde belirttiği üzere, kuzey ve güney halkları, iklimsel belirlenimlere göre kıyafet tarzları geliştirirler. Bu tarzlar ise, insanların ihtiyaçları çerçevesinde şekillenir. Geleneksel ve modern çatışmasının temeli de buraya dayanmaktadır. Geleneksel toplumsal yaşamda

⁴¹¹ Yörükhan Ünal, “Tüketim Toplumuna Geçişte Televizyonun Sosyo-ekonomik Rolü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.91.

bireyler, ihtiyaçları ölçüsünde tüketirlerken, modern toplumsal yaşamda sanayi devrimi sonrası artan üretim miktarına koşut gelişen arzu temelli tüketime yönelirler. Burada önemli bir nokta, tüketicinin demokratikleşmesi ile birlikte kitlelerin özgürleştiği yanılsamalarıdır. Bu yanılsama, modern toplumsal yaşamda kitleselleşmiş bireyin arzularının manipüle edilerek mutluluğa ulaşmasını tüketim ile sağlamaktadır. Bu bağlamda, giyim-kuşam faaliyetlerinin belirli zaman aralıklarında değişimini incelemek ve bireylerin, toplumsal yaşamda bu değişimi nasıl deneyimlediklerini gözlemlemek yaşam biçiminin değişken yapısını anlamak için önemlidir. Crane'e göre, giyim-kuşam faaliyetleri toplumsal statü ve cinsiyet çalışmalarının gözlemlenebildiği en belirgin alanlardan biridir.⁴¹² Bu bağlamda, modern toplumsal yaşamdaki bireyin toplumsal konumunu anlamak, yaşam biçimlerini hangi sembolik sınırlar çerçevesinde inşa ettiğini tanımlamak için giyim-kuşam faaliyetlerindeki değişimi incelemek ve bu değişimin kitle iletişim araçlarında hangi yollarla sunulduğunu belirlemek gerekmektedir.

Marx, sanayi sonrası toplumlarda bireylerin, yaşamı bir bütün olarak değil, fragmanlara ayrılmış parçalı birimler şeklinde algıladığını belirtir. Bu bağlamda modern toplumda bireyler, kendi yaşamlarını belirli zamansal ölçekler çerçevesinde şekillendirir. Lefebvre'e göre, bireyler iş ve iş-dışı zamanlarını programlarken tüketim ideolojisinin etkisi altında hareket ederler. Bu da modern toplumsal yaşamda var olan “verili toplumsal değerlerin kabulüne dayanır.”⁴¹³ Marx ve Lefebvre'den hareketle, giyim-kuşam faaliyetlerinin modern gündelik yaşamda tüketim ideolojisi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü ideoloji kavramı⁴¹⁴, toplumsal gerçekliği iktidar seçkinleri tarafından kurar ve her dönem kendini meşrulaştırır. Günümüzde iktidar seçkinlerinin, yönetilenlerin rızasını alması teknolojik bir yenilik olan kitle iletişim araçları ile gerçekleşmektedir. Modern toplumlarda gerçekliğin kitle iletişim araçları ile yeniden üretilmesi, siyasal, kültürel, ekonomik, teknolojik birçok alanın bağlaşıp yapısı ve birbiriyle etkileşimi sonucu toplumsal yaşamı tekrar inşa etmektedir.

Modern toplumda yaşam biçimlerinin tüketim vasıtasıyla kurulması,

⁴¹² Diana Crane, *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.11.

⁴¹³ Soner Yağlı, “Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası”, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Sayı 4, 2013, s. 158.

⁴¹⁴ İdeoloji kavramı, Marx'ın yanlış bilinç, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve Gramsci'nin hegemonya kavramları ile farklı düşünürler tarafından açıklanmaya çalışılmıştır.

kapitalist üretim biçiminin üretim-tüketim sürekliliğini sağlama çabasını ortaya çıkarır. Bu durumda modern birey, iktidar seçkinleri tarafından özne konumundan alınarak nesneleştirilmeye çalışılır. Bu bağlamda birey, tüketici olarak konumlanarak ekonomik sistemin sürekliliğini sağlayan bir araç görevi görür. Ancak bunun sağlanması, bireyin rıza göstermesi ile mümkün olduğundan kültür endüstrisinin toplumsal denetim aracı olarak kullanılması gerekir. Adorno, kültür endüstrisinin, kitleleri standartlaştıracığını, “hayal gücü ve düşüncelerini” sınırlayacağını ve “düşünsel etkinliğe izin vermeyeceğini” savunur.⁴¹⁵ Eğlence odaklı kültür endüstrisi ürünleri, kendi meşruiyetini izleyicilerin hazzını doyuma ulaştırarak kazanır. Böylece bireyler, yaşam dünyalarındaki standartlaştırılmış rutinlerden kaçarak, düşünsel dünyalarında deneyimledikleri hazlarla kurtulmaya çalışırlar. Ancak bu şekilde bilinçsizce, var olan sistemin altyapısını daha da güçlendirirler.⁴¹⁶

Modern toplumsal yaşamda bireylerin dış dünyayı dolaysız bir şekilde algılamaları pek mümkün görünmemektedir. Mills’e göre, gün geçtikte, teknolojinin ilerlemesi ve kitle iletişim araçlarının toplumu sarmasıyla birlikte “kendi başımıza edindiğimiz bilgilerin ve düşüncelerin oranı azalmaktadır”.⁴¹⁷ Diğer bir deyişle, kitle iletişim araçlarının toplum tarafından enformasyon aracı olarak kabulü, kişilerarası iletişim ve etkileşimi etkileyerek bilgi edinme aracını bireyler arası fikir alışverişinden çıkarmıştır. Bu durum modern toplumda var olan yakın ve uzak çevre bağıntısı ile ilgilidir. Bireyler, reel yaşamda kendi yakın çevresinde gerçekleşen olaylar ve kişiler ile ilgilenmeyip, daha uzakta, tanımadığı kişiler hakkında bilgi edinmeye çalışır. Bu durum kitle iletişim araçlarının yapay dünyasında yaratılan yaşamları ilgi çekici kılar. Televizyon dizilerinde yaratılan kurgusal yaşamların toplumda bireyler tarafından sevilip izlenmesi de bununla ilgilidir. Çünkü birey, hem kendine yakın, tanıdık gelen olayları, kişileri; hem de reel yaşamda tanımadığı, deneyimlemediği olay ve kişileri izlemek ister. Bu paradoksal durum bireyin reel yaşamdaki sınıfsal konumu ve duygudurumunun haz ihtiyacı ile ilgilidir. Reel dünyada giderek bireyselleşen ve monotonlaşan birey, temsil edilen ile ikna edilmek ister.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Adorno ve Horkheimer, *a.g.e.*, s.55-56.

⁴¹⁶ David Held, *Political Theory and the Modern State*, Policy Press, Cambridge, 1989, s.91.

⁴¹⁷ Wright Mills, *a.g.e.*, s.436.

⁴¹⁸ Oskay’a göre, kitle kültürü ve ürünleri, tüketiciler ve izleyicilerin uzağında, onların “denetimi dışındaki kuruluşlarda, karar odaklarında, işletmelerde tasarlanır, dizayn edilir, yazılır, görüntülenir, basılır, yayımlanır.” Bu süreçte bireyin konumu “edilgindir, potansiyel müşteriler denilen bireylere

1990'lı yıllardan sonra bireyin özellikle iş-dışı yaşamında eğlence faaliyeti olarak televizyonu ilk sıraya yerleştirmesi, televizyonu diğer kitle iletişim araçlarından farklı bir yere konumlar. Gerbner'e göre, televizyon seyretme edimi, bireylerarası hatta kuşaklararası farkı yok eder. Bu durum, toplumda "imgesel-dünya" birliğini yaratır.⁴¹⁹ İş-dışında yaratılan bu eylem birliği, toplumda insanların benzer şekilde düşünce ve davranışlarda bulunmasına neden olur. Kapitalist ekonominin varlığı, kendi dünya görüşünü destekleyen bireylerin üretim-tüketim ilişkisini sürekli dengede tutarak satın almalarına bağlıdır. Satın alma eylemi ise, bireylerin iş-dışı zamanlarında yaptıkları etkinliklerde ilk sırada yer almaktadır. Bu durum, modern toplumsal yaşamda kitle iletişim araçları ve tüketim arasındaki ilişkinin kapitalist sistemin kendini yeniden üretimi için ne kadar gerekli olduğunu gösterir. Kitle iletişim araçlarında üretilen yapay ihtiyaçlar, modern toplumsal yaşamda bireylerin toplumsal sınıf ve gruplarında kendi konumlarını belirlemek için kullanılan araçlardır. Bu araçlar, en çok kendini giyim tercihlerinde gösterir. Bireyler, gündelik yaşamlarında biçimsel özelliklerini giyim-kuşam faaliyetlerinde yaptıkları düzenlemelerle gösterirler. Çünkü giyim-kuşamda meydana gelen değişimler, bireylerin diğer kişilerle kurduğu ilişkilerdeki değişimi yansıtır.

Giyim tercihlerinde meydana gelen değişimlerin, sanayi sonrası toplumlarda artan üretim arzına bağlı olarak düşen fiyatlarla ilişkisi vardır. Sanayi öncesi aristokrat ve seçkin üyelerin edinebildiği kıyafet seçme ve satın alma eylemleri, ekonomik değerinin düşmesi ve tüketimin demokratikleştirilip bütün toplumsal sınıflara açılması ile birlikte yaygınlaşmıştır. Ancak niceliksel olarak kıyafetlerin üretimi artsa da, sembolik değerleri muhafaza edilmiştir. Çünkü modern toplumsal yapıda sınıf, statü gibi kavramlar sembolik anlamlar üzerinde inşa edilmektedir.⁴²⁰ Bu bağlamda giyim kuşam faaliyetlerinde modern toplumun ürettiği 'moda'

tanınmış temsili bir yerdir. Kitle kültürü üretenler, kitlenin neyi seveceğini, neleri sevmeyeceğini, hayranlık duyacağını, kalitatif ve kantitatif araştırmalar yaparak ortaya koymaya çalışırlar. Burada amaç, kitleyi, var olan toplumsal realitenin içinde ikna etmek, bunu değiştirmenin gereksiz olduğunu kanıtlamaktır." Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, s.152.

⁴¹⁹ Veysel Batmaz, Asu Aksoy, *a.g.e.*, s. 13.

⁴²⁰ Tüketim düşüncesindeki değişim; Aydınlanma felsefesi ile birlikte rasyonel bireyin ortaya çıkışı, Fransız İhtilali'nden sonra yıkılan imparatorlukların yerine ulus-devlet modelinin inşası ile burjuva sınıfının gücü elinde toplayıp sermaye birikimi ile üretim araçlarını eline geçirmesi ile ilintilidir. Kısaca, kapitalist ekonomiye geçiş ile birlikte ekonominin yoğunlaşması sağlanmak istenir. Bu durum sanayi devrimi ile birlikte artan ürün arzına karşı talebin sürekliliğinin sağlanması problemi doğurur. Öncelikle kendini Fordist üretim sisteminde günümüzde ise post-Fordist üretim modelinde kendini sürekli var etmeye çalışan sistem, kitlelerin sürekli tüketim yapmaları için 'moda' kavramını ortaya çıkarır.

kavramı önem kazanır.

Moda kavramı, Latince ‘modus’ sözcüğünden türer. Sadece tekstil alanında değil, birçok alanda etkili olan ‘moda’ kavramı, sınırlanamayan anlamına gelir. Jackson, Hines ve Bruce’dan aktaran Ertürk’e göre moda: “modern tüketim toplumlarında insanların yaşam tarzlarının çeşitli görünümelerini sosyal statüyü ve başarıyı yansıttığını” ifade eder. Ayrıca Ertürk, modanın “cep telefonları, otomobiller, saatler gibi görünür olan bütün ürünler üzerinde etkili” olduğunu belirtir.⁴²¹

Moda ile ilgili Veblen ve Simmel, toplumun üst sınıfından başlayıp alta doğru inen süreci inceleyerek “sınıf farklılığı” kavramını ortaya çıkarırlar. Bu bağlamda, Veblen ve Simmel’e göre, kapitalist sistem içinde moda, tüketici birey için sarmal bir döngü yaratır. Diğer bir deyişle, toplumsal sınıfta üst kesimin ürettiği modanın giderek alt kesimlere doğru inmesi ile birlikte üst kesimin kendini alt kesimden farklılaştırmak amacıyla yeni modalar üretmesi şeklinde tanımlanabilir. Simmel konu ile ilgili “metaların birbiri ardınca farklılaşması”nın en açık modada kendini gösterdiğini belirtir. Bu bağlamda Simmel’e göre, moda, “farklılaşma ile değişimin çekiciliğini, benzerlik ile uyumun çekiciliğiyle birleştiren, çoğunlukla, toplumsal farklılıkları ifade etmek üzere sınıflarda kendini gösteren bir toplumsal formdur.”⁴²² Buna göre Simmel’de moda anlayışı, toplumsal sınıflar arasında eşitleme istemi olarak kendini dışa vurur ancak bu durum bireylerin farklılaşmasını sağlayan bir eyleme dönüşür. Aynı zamanda farklılaşan bireylerin aynılaşmasını da sağlayarak paradoksal bir hal alır. Bu bağlamda Harvey’in belirttiği gibi moda, farklı olma istemini ve sürekli değişimin çekiciliğini, aynılaşma ile birbirine bağlar.⁴²³ Toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkların sembolik anlamlar üzerinde ihtiyaçlar yaratıp tüketime olanak sağlaması, toplumsal sınıfın alt kesimindeki bireylerin üst kesime yükselmeleri için bir fırsat yaratır. Bu durumu bireylerin taklit etme yönündeki eğilimleri ile ilintilendiren Simmel, taklidi toplumsal sınıfın bir parçası olma yolunda bir adım olarak görür.

Veblen’in moda konusunda görüşleri Simmel ile benzerlik taşır. Veblen’e göre moda, toplumda üst kesimin kendi sınıfsal konumlarını göstermek için

⁴²¹ Nilay Ertürk, “Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, Mayıs 2011-07, s.6.

⁴²² Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.41-42.

⁴²³ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s.40.

kullandıkları bir araçtır. Bu araç, alt kesim tarafından taklit ederek yaygınlaşır. Aynen Simmel’de olduğu gibi Veblen’de moda anlayışı, üst sınıfların kendini alt sınıflardan ayırmak ve toplumsal statülerini göstermek için kullandıkları bir formdur ve yön üst sınıftan alt sınıfa doğrudur. Veblen’e göre, üst sınıflar, yaşam tarzlarını “gösterişçi tüketim” ile diğer toplumsal sınıflardan ayırır.⁴²⁴

Aylak Sınıfın Teorisi adlı yapıtında Veblen, itibar kavramını yaşam tarzı ve statü göstergeleri ile ilişkilendirir. Veblen’e göre: “Modern uygar topluluklarda sosyal sınıflar arasındaki sınır çizgileri belirsiz ve geçici hale gelmiştir ve üst sınıf tarafından empoze edilen itibar normu zorlayıcı etkisini sosyal yapının alt katmanlarına doğru az bir engellemeyle genişletir. Sonuçta her katmanın üyeleri bir üst katmanda moda olan hayat şemasını kendi görgü ideali olarak kabullenir ve enerjilerini bu ideale göre yaşamaya yönlendirir. Başarısızlık durumunda iyi isimlerini ve kendine saygısını yitirmenin acısıyla kabul edilen kurala uymaları en azından görünüşte şarttır.”⁴²⁵ Veblen, gösterişçi tüketimi, sanayi sonrası toplumsal sınıflarda yeni yaşam tarzları bağlamında ele alır. Buna göre Veblen, tüketim olgusunun sanayi sonrası bireylerin kendi kimlerini oluşturma ve kendilerini ifade biçimi olarak simgesel göstergelerin önemini vurgular. Sosyal statü göstergesi olan gösterişçi tüketim malları, bireylerin toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkları da gösterir. Bu bağlamda üst sınıflar kendi sosyal statülerini korumak için alt sınıfların alamayacağı gösterişli ürünler tüketir. Bu farklılaşmayı yaratmak için yapılan bir eylemdir.

Günümüz toplumlarında tüketim anlayışı Veblen ve Simmel’in görüşleri doğrultusunda sınıfsal farklılığı belirgin hale getirmek ve kendi sosyal statüsünü göstermek için sembolik göstergelerin metalar aracılığıyla tüketilmesi durumuna dayanır. Bu durum özellikle küreselleşen dünyanın uyguladığı ekonomi politikaların bireyler üzerindeki etkisi ile de ilgilidir. Çünkü kapitalist sistem varlığını sürdürmek için tüketimi sınırsızlaştırarak tüketicilerin arzularına seslenmeli, ayrıca toplumsal sınıfların farkını ortaya koymak için yeni modalar üretmelidir. Hem arzu hem de yenilenen moda anlayışı, sınırsız bir döngü biçiminde kendini inşa ederek, kapitalist sistemin varlığını sürdürmesine ve toplumsal sınıfların konumlarının korunmasına neden olur.

Giyim tarzlarındaki değişimler ve kıyafetlerin sembolik anlamları üzerine

⁴²⁴ Torstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, s.66.

⁴²⁵ A.g.e.

Bourdieu, Simmel'in yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen sürecinden daha karmaşık olduğunu ileri sürer. Bourdieu'ye göre toplumsal yapılar, "kültürel beğeni sistemleri ve onlarla ilişkili yaşam tarzı kümelerini içine alan karmaşık sınıf kültürü sistemleri"nden oluşur. Bu bağlamda herhangi bir toplumsal sınıf içinde yer alan birey, bulunduğu sınıfın standartlarına göre fark yaratmaya çalışır.⁴²⁶ Bireylerin toplumsal çevrelerinin ve ilişkilerinin giderek artması farklı kültürel beğeni sistemleri ile tanışmasına olanak sağlar. Bu bağlamda, bireyler yaşam tarzlarını farklı beğeni sistemleri ile karşılaşmaları sonucu değiştirebilirler. Bourdieu'nün yaklaşımına göre, toplumsal sınıflar tamamen homojen yapılar değildirler. Çünkü farklı toplumsal sınıflardan bireylerin, kimi ortamlarda bir araya gelerek etkileşimleri sonucu beğenilerinin ve giyim tarzlarının değişmesi mümkündür.⁴²⁷

Günümüzde erkek ve kadınların anlayışları değiştikçe, tüketim alanında bu anlayışları ifade eden yaşam tarzları da değişir: Örneğin, 1970'lerde kıyafet konusunda cinsiyet sınırları ortadan kalkmış, her iki cinsiyete uygun (unisex) kıyafetler üretilmiş ve geleneksel anlayış biçimleri tüketime katılarak avangart olarak tanımlanmıştır.⁴²⁸ Dünyada ve Türkiye'de yaşanan değişimlerin kıyafette yansımaları dönem dönem bazı stillerin popüler olmasını sağlamıştır. 70'li yıllarda dünyada etkisini gösteren hippie akımının giyim tarzı Türkiye'yi de etkilemiştir.⁴²⁹ 80'li yıllar, Türkiye'de darbe ile başlayan ve devamında kapitalist ekonominin etkin olduğu dönemi gösterir. Türkiye'nin ekonomik alanda küreselleşme çabaları ile kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması Veblen'in kavramsallaştırdığı 'gösterişçi tüketimi' ortaya çıkarır. Amerikan dizilerinin popüler olduğu bu yıllarda bireyler,

⁴²⁶ Diana Crane, *a.g.e.*, s. 19.

⁴²⁷ Halle'in Amerika'da mavi yakalı işçiler üzerinde yaptığı araştırma Bourdieu'yu destekler niteliktedir. Fabrika işçileri, iş yaşamlarında işçi sınıfı bireyi, iş-dışı yaşamlarında ise orta sınıf birey olarak davranmaktadır. Halle, fabrikada çalışan erkeklerin davranışlarının bulundukları ortama göre şekillendiğini söyler. Buna göre, iş ile ev arasında farklı davranan bireyler, iş yerinde işçi sınıfı özelliklerini gösterirken, iş-dışında orta sınıf yaşam biçimi özellikleri göstermektedirler. Detaylı bilgi için; David Halle, *America's Working Man*, University of Chicago Press, Chicago, 1984 akt. Diana Crane, *a.g.e.*, s.26.

⁴²⁸ Douglas B. Holt, "Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity", *Journal of Consumer Research*, Vol 23, No 4, Oxford University Press, Oxford, 1997, s.341.

⁴²⁹ 1970'li yıllarda Türkiye, televizyon ile yeni tanışan, 1960 anayasası ile çoğulcu demokrasiye sahip, özgürlükçü bir ülkedir. Hippilerin ortaya çıkması ile aynı döneme rastlayan uzun saç modası, dönemin ünlü müzisyenleri Barış Manço ve Cem Karaca ile desteklenmiştir. Yine dünyada popüler olan hippie akımının etkisi giyimde de kendini belli eder. 'İspanyol paça' pantolonlar sinema ve televizyonda aktörler tarafından kullanılırken apartman topuk ayakkabılar kadınlar arasında popüler olur.

sınırlarını genişleterek modern olma yolunda bir adım atar. Bu bağlamda dünyada trend olan giysiler Türkiye’de de popüler olmaya başlar. 1990’lı yıllarda küreselleşmenin, özel televizyon yayıncılığının ve dergiciliğin etkisi ile birlikte dünya modası ile entegrasyonu sağlayan Türkiye, dünyadaki gelişmelerle birlikte giyim tarzlarını belirlemeye başlar.⁴³⁰ Ekonomide ithalatın serbestleşmesi ile Türkiye’ye giren yabancı sermaye ürünleri, toplum tarafından ‘yeni’ ve ‘trend’ olduğu için benimsenir. Türkiye’de giyim anlayışının değişimi, özellikle özel televizyon yayıncılığı ve internet kullanımını yaygınlaşmasıyla birlikte dünyadaki gelişmelere koşut devam eder.

Kapitalist ekonomi, küreselleşen dünyada yeni pazarlar aramak ve tüketiciye sürekli ürün pazarlamak için teknolojik yenilikleri sürekli kullanır. Özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’de popülerleşen yerli televizyon dizileri, Türkiye’de popülerleşen yeni kıyafet trendleri ile ilgili bilgi verir. Ayrıca 2000’li yıllar, Türkiye’de siyasal alanın muhafazakar İslami yapıya doğru giderek evrildiği, televizyon dizilerinde muhafazakar kesimin temsil edildiği ve tüketime muhafazakar İslami kesimin de katıldığı yıllardır. Bu bağlamda geleneksel ve modern çatışmasının farklı bir sentez içinde yol aldığı görülmektedir. Özellikle yeni tesettür modaları ile dünyadaki gelişmelere paralel süregiden kıyafet biçimleri ‘yeni geleneksel’ bir biçim oluşturarak ‘yeni muhafazakar’ orta ve üst sınıflar tarafından kabul görür. Ayrıca bu dönemde ağa ve mafya dizileri popülerdir. Ağa dizilerinde feodal yapı içinde kurulan modern yaşam biçimleri, giyim tarzları olarak sınıfsal bağlamda geleneksellik ve modernlik özellikleri taşır.⁴³¹

Türkiye’de İslami kesimin tüketime katılması, toplumsal yaşam biçimlerinin tekrar düzenlenmesini gerektirmiştir. 2010’lu yıllar, Türkiye’de siyasal istikrarın devam ettiği yıllardır. Bu bağlamda muhafazakar düşüncüyü destekleyen kesimin kamusal alanda görünürlüğü iyice artmıştır. Aynı

⁴³⁰ Türkiye’deki 1990-2010 arasındaki moda değişimini incelemek için Evrensel Moda Burda Dergisi incelenebilir. Özellikle kadınlar için yeni yaşam biçimleri içinde sembolik anlam yüklü kıyafetleri tanıtan dergi, neoliberal politikalarla birlikte türeyen üst-orta ve üst sınıf bireyler için modanın belirleyici ortamıdır.

⁴³¹ Asmalı Konak dizisi ile başlayan, Sümbül Hanım eşarpları, yerli televizyon dizilerinde kıyafet ve aksesuarların toplum tarafından tüketilmesini başlatmıştır. İlerleyen yıllarda Hürrem yüzüğü, Bihter kolyesi gibi farklı dizi karakterleri ile bütünleşen kıyafet ve aksesuarlar, toplumda bireyler tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Bu durum sadece kadınlarla ilgili değildir. Erkekler de Deliyürek, Kurtlar Vadisi gibi mafya dizilerinde güçlü karakterlerin kıyafetlerine bürünüp onun gibi davranmaya başlamışlardır. O dönemin gazete haberleri, kadınların pazarlarda dizi karakterlerinin eşyalarını satın aldığını, erkeklerin de güçlüyü simgeleyen dizi karakterleri gibi davrandığını göstermektedir. 20.11.2002 tarihli *Sabah Gazetesi*, 01.01.2010 tarihli *Milliyet Gazetesi*, 02.04.2011 tarihli *Akşam Gazetesi*, 13.02.2003 tarihli *Vatan Gazetesi*.

zamanda muhafazakar ideolojinin toplumun çeşitli kurumlarında yer alması ve bununla etkileşim içinde olan bireylerin etkilenimi, yaşam biçimlerinde çok radikal olmasa da bazı farkların getirilmesini sağlamıştır. Muhafazakar giyim tarzının moda kavramı altında farklılaşarak bireylere çeşitlilik sunması, kapitalist sistemin tüketim toplumunda bireyi her alanda kuşattığını göstermektedir. Moda, modern bakış açısıyla bireylere ürün çeşitliliği sunarak farklılık yaratmaya çalışırken; geleneksel bakış açısıyla, birlik, biraradalık ve grup aidiyeti bilinci aşılır. Bu bağlamda giyim tarzlarının 2010’lu yıllardaki değişimi geleneksel ve modernin biraradalığını içerir. Bireyin hem farklı olmak hem de bir gruba ait olma isteğinin kesişiminde varlığını bulan 2010’lu yıllardaki giyim tarzları, moda ile dinin etkileşime girmesi sonucu ortaya çıkar.⁴³²

Yerli televizyon dizileri, iktidar seçkinlerinin toplumu yönlendirebilmeleri için etkin bir alan oluşturmaktadırlar. Dönemin toplumsal koşulları ile paralellik gösteren dizilerde karakterler, giyim-kuşam faaliyetlerini genellikle döneme uygun ve özellikle 2000’lerden sonra tüketim kültürüne hizmet edecek şekilde gerçekleştirmektedirler. Aynı zamanda siyasal iktidar ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkinin televizyon dizilerinde yansıdığını söylemek mümkündür.

Kitle iletişim araçları, özellikle televizyon, tek başına bireylerin giyim-kuşam pratiklerini düzenleyen bir araç değildir. Genellikle televizyon gibi kitle iletişim araçları, var olan sistemin devamlılığını destekleyen başat aktörlerden biridir. Bu nedenle 1990 – 2010 yılları arasında üretilmiş olan televizyon dizilerinin tek başına insanların tüketim alışkanlıklarını değiştirmesi ve düzenlemesi beklenmemelidir. Burada önemli olan televizyon dizilerinde var olan süreklilik ve bireylerin yaşamlarına dahil olmalarıdır. Bu bağlamda izleyicilerin sürekli takip ettikleri dizilerdeki karakterlerle kurulan yakın ilişki neticesinde bilinçsizce ona benzemeye çalışma veya ondan uzaklaşma isteğinin üretilmesidir. 1990-2010 yıllarında üretilen dizilerin geneline bakıldığında, o dönemin toplum yapısını yansıtan; dönem dizisi olsa dahi üretildiği döneme uyarlanıp, o dönemin tüketim kodları ile ekranda gösterilen yapımlar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan dizilerdeki karakterlerin giyim-kuşam faaliyetlerinin değişimi ve üretildiği dönemi yansıtması önem taşımaktadır.

432

Senem Gençtürk Hızal, “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: Modus’un Sınırları”, İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 2003, s.71; Mutlu Binark, Barış Kılıçbay, *Tüketim Toplumu Bağlamında Türkiye’de Örtünme Pratiği ve Moda İlişkisi*, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2000, s.20.

3.2.2. Mekanlar ve Kullanım Biçimlerindeki Değişim

Durkheim'in 'işbölümü' kavramsallaştırması, sanayi sonrasında ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri bağlamında ele alındığında, kentte yeni toplumsal sınıfların ortaya çıktığı sonucuna ve bununla birlikte aile yapısının değişiminin zorunlu kılınarak mekan kullanımında meydana gelen değişikliğe ulaşılır. Buna ek olarak, Gramsci, üretim biçiminde meydana gelen değişimin birey üzerindeki etkisinden söz ederek, yeni üretim (çalışma) sistemlerinin yeni yaşam biçimleri doğurduğuna ve bunun da bireyler üzerinde 'yeni düşünme biçimleri' geliştirdiğini belirtir.⁴³³ Siyasi, ekonomik ve toplumsal olay ve olgular birbiriyle etkileşimli bağlaışık bir görünüm çizer. Toplumsal kurumların birbiri ile etkileşimi ve birbirinden etkilenimi, toplumsal yaşam biçimleri üzerinde baskı kurarak onu değiştirmeye zorlar. Bu durum ise ilk olarak kendini mekânsal alanda ele verir. Günümüzde bireylerin özel yaşam alanlarını kurdukları mekânsal yapılar, geçmiş yıllardaki örneklerinden farklıdır. Bu fark bireylerin kendi gündelik yaşam pratiklerindeki ve değişen teknoloji, ulaşım, göç, nüfus dağılımı ve/veya üretim araçlarındaki değişim gibi birçok fonksiyona bağlı olarak gerçekleşebilmektedir.

Sanayileşmenin etkisi ile yaratılan kentleşmenin mekân ile kurduğu ilişki, kapitalist ekonomik örgütlenme biçiminin yöntem değiştirmesi ile yeniden şekillenmeye başlar.⁴³⁴ Sanayi sonrası ya da post-fordist üretim sistemi olarakta belirtilen bu dönüşüm, yeni bir kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışını haber verir. Ancak bu durum, eski seri üretim mantığı ile işleyen bir pazar ekonomisini niteleyen Fordist üretim biçiminin yok olması anlamına gelmemektedir. Günümüz küreselleşen ekonomik yapısı kendi içinde Fordist ve post-Fordist üretim biçimlerini içermektedir. Diğer bir deyişle, günümüzde hem seri üretim yapan sanayi tipi organizasyonlar hem de esnek üretim biçiminde faaliyet gösteren hizmet sektörü yapılanmaları mevcuttur.

⁴³³ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri: Seçmeler*, Çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s.309-333.

⁴³⁴ Gelenekselden moderne dönüşüm sürecinde siyasal alanda ortaya çıkan ulus-devletlerin ekonomik krizlerle mücadelesi, sınırların ekonomik anlamda ortadan kaldırılarak ekonominin serbestleştirilmesini gerektirmiştir. Böylece giderek yoğunlaşan ve ulusüstü sermaye yapısına ulaşan şirketler devlet müdahalesinden kurtulmuştur. Bu durum teknolojinin gelişimine koşut ilerler. Yeni teknolojilerle birlikte emek-gücü üretkenliği artırılır. Üretkenliğin artması işçi gereksinimini azaltır. Aynı zamanda devletin sosyal devlet anlayışından vazgeçerek kamu hizmetlerini piyasaya açması, hizmet alanlarının da üretim sistemine entegre olmasını gerektirmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte iletişim ve ulaşım hizmetlerinde, aynı şekilde kitle iletişim araçları aracılığıyla üretimi yaygınlaşan kültür endüstrisi ürünleri için gerekli olan hizmetler ve devletin küçültülerek kamu hizmet alanlarının özelleştirilmesi ile ortaya çıkan hizmet alanları yeni bir işçi tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. George Ritzer, *Toplumsal McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Şen Sürer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.219-223.

Ancak burada önemli olan nokta post-Fordist üretim biçiminin toplumsal yaşam üzerindeki etkisidir.⁴³⁵ Bu bağlamda ulus-devletin sınırlarının aşılacak sermayenin akışkanlığının sağlanması ve merkezileşmesi, bununla birlikte teknolojinin giderek dijitalleşmesi ve iletişim teknolojilerinin mekansallığı ortadan kaldırması, kültür endüstrisi ile birlikte tüketimin yaygınlaştırılması, üretim-tüketim ilişkisindeki tıkanıklığı gidererek sermayenin kapsam alanını genişletmiş ve tüm dünyaya yayılımını sağlamıştır.

1990'lı yıllarla birlikte modern söylemin küresel bir hal alması, üretim biçiminde değişiklikleri zorunlu kılarak ilerleyen süreçte toplumsal alanda etkisini gösterir. Harvey'in belirttiği üzere, neoliberal politikalar sonrası "emek süreçlerinde, tüketici alışkanlıklarında, coğrafî ve jeopolitik kümelenmelerde, devletin yetkilerinde ve uygulamalarında, bu ve benzeri birçok alanda, radikal değişime ilişkin bol bol işaret ve gösterge mevcuttur."⁴³⁶ Bu bağlamda üretim biçiminde meydana gelen değişimler, bireylerin yaşam biçimleri üzerinde etkili olmakta; hem bireylerin yaşam alanlarını hem de davranışsal durumlarını ve tutumlarını etkilemektedir.

Üretim-tüketim ilişkisi üzerinden modern dönemde üretilen ürünler ve toplumlara sunulan yaşam biçimleri kitle toplumu kuramları üzerinden homojen bir yapıya gönderme yapar. Modernliğin kendi içinde farklılaşmış bir aşaması olarak görülen post-modern dönem ise farklılıkları öne çıkarır. Üretimin esnekleşmesi ve ani talep değişikliklerine çabuk cevap vermesi ile birlikte ürün arzındaki farklılık ve artış, bireylerin toplumsal yaşamda hem diğerlerinden farklı olarak görünmesi için bir olanak yaratırken hem de tüketimin yaşam biçimine dahil olan bir davranış pratiği olarak eklenmesini

⁴³⁵ Fordist ve post-Fordist üretim biçimlerinin birbirinin devamı tarihsel süreç olarak tanımlayanların yanı sıra post-Fordist üretim biçiminin hiç zaman gerçekleşmediğini, bu dönemin, Fordist üretim biçiminin gelişmiş hali olarak yorumlayan düşünürler de vardır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan Fordist üretim biçimi, seri üretim yöntemlerini kullanarak kitlesel tüketime ulaşmayı amaçlayan ve bu bağlamda üretim/tüketim ilişkisini azami en verimli şekilde kullanmaya çalışan dönemi niteler. Harvey, konu ile ilgili Fordizmin kitlesel üretim ile birlikte standart tüketim biçimlerinin oluşturulmasının amaçladığını ileri sürer. Post-Fordizm, özellikle 1970'li yıllarda ortaya çıkan bir anlayıştır. Bu anlayışa göre, devletin sınırlayıcı ve kontrol edici vasfı devre dışı bırakılarak, dışsal bir denetim organizasyonu olmadan piyasanın kendi kendini dengelemesi amaçlanmıştır. Neo-liberal politikalar ile birlikte ulus-devlet sınırını aşarak tüm dünyayı tek pazar olarak gören bir anlayışı gösterir. Konu ile ilgili daha detaylı inceleme için; Stuart Hall ve Martin Jacques, *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995; İlhan Dağdelen, "Post-Fordizm", *Mevzuat Dergisi*, Sayı 90, Haziran 2005; George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998. Ayrıca kavramları daha iyi anlamlandırabilmek için modernite ve postmodernite kavramları da incelenebilir. Bu nedenle modernite ve postmodernite ile ilgili birçok makaleyi içinde barındıran; Mehmet Küçük, *Modernite versus Postmodernite*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴³⁶ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 143.

sağlar. Böylece birey, Kellner ve Best'in ifadesiyle, "yaşam tarzı ve imajı etrafında belirlenen geçici kimliklere" dönüşür.⁴³⁷ Yeni modern yaşam biçimlerinde imajlar ve bu imajlar üzerinden oluşturulan yaşam biçimleri önem kazanır. Geleneksel dönemden modern döneme geçiş evresinde Marx, metaların değişim ve kullanım değerleri olduğunu belirterek kapitalist sistem analizi gerçekleştirir. Günümüz, bu duruma, metaların kullanım ve değişim değerlerine yeni bir değer atfederek bireyler üzerinde daha değerli kılar. Baudrillard bu yeni değer, tüketim nesnelerinin statü aracı olarak kullanılan sembolik göstergeler olduğunu belirtir.⁴³⁸ Tüketicinin değişim ya da kullanım değerleri amacıyla değil sembolik göstergelerin toplumsal yaşamda sunulması amacıyla gerçekleşmesi, bireylerin farklılaşarak kendilerini toplumsal sınıfa kabul ettirme isteğinin yansımasıdır. Toplumsal yaşamda bireyin tüketici konumunda gerçekleştirdiği bu istek, diğer bireylerle kurduğu iletişim ve etkileşimi biçimlendirir. Çünkü bireyin kendi yaşam biçimi üzerinden ürettiği anlam kodları, tükettiği ürünlerin sembolik anlamları çerçevesinde şekillenmektedir. Bu ise en belirgin bireyin kendi yaşamını inşa ettiği mekanda yani konutunda (evinde) gerçekleşmektedir.

Türkiye'de geleneksel-modern konut çatışmasının ilk örnekleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkar. Özellikle ulaşım ve haberleşme ağları gelişmiş ve gelişmekte olan şehirlerin Batı modeli göz önüne alınarak gerçekleştirdiği konut farklılaşması, ülkenin diğer şehirleri ile ayrıma neden olur.⁴³⁹ Çünkü kırsal ve kent ayrımını niteleyen özellikler, büyük şehir-küçük şehir ayrımına gitmeye zorlar. Ancak bu dönem henüz Türkiye'nin kırsal nüfusunun kentli nüfusundan fazla olduğu göz önüne alınırsa geleneksel konut anlayışının ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bununla birlikte özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerin merkezlerinde Batı tarzı yapıların

⁴³⁷ Douglas Kellner ve Steven Best, *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, Guilford, New York, 1991, s.258 akt. Nial Tekin, "Tüketim Temelli Hayat Tarzları ve Gösteri Mekânı Olarak Kentler", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2, 2012, s.75.

⁴³⁸ *A.g.e.*, 75-76.

⁴³⁹ Bilgin konu ile ilgili, Türkiye'de konut farklılaşmasının şehirlerarasında kutuplaşmaya neden olacağını söyler. Buna göre, geleneksel konut biçiminin giderek terkedildiği ve yeni yaşam biçimine uymadığı düşünülmüştür. Çünkü toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler mekanın biçimleniş fonksiyonundaki önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda iş ve evin aynı ortamdan ayrılması, kadının toplumsal yaşamdaki rolünün değişmesi, geleneksel aile yapısının çözülüp çekirdek aile yapısına geçilmesi, mekanın değişimini zorlayan etmenlerdir. Cumba, haremlik, selamlık gibi geleneksel ev biçiminde var olan özellikler yeni konutlarda işlevselliğini kaybettiğinden yer almaz. Selin Mutdoğan, "Türkiye'de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, Nisan 2014, s.4.

giderek arttığı gözlemlenebilir.⁴⁴⁰

Türkiye’de mekânsal pratikler, hem siyasal hem de ekonomik gelişmelere paralel olarak değişmektedir. 1950 yılında çok partili yaşama geçiş sonrasında Demokrat Parti’nin seçimi kazanması ile birlikte ekonomi alanında yapılan değişmelerin mekânsal organizasyonlara yansımaları olmuştur. Bu dönemde yapılan ekonomik atılımlar ve yabancı sermayenin ülkeye girişi, şehir merkezlerinde iş gücü ihtiyacını doğurarak iç göçe neden olmuştur. Genellikle şehir merkezlerine yakın konumlanan sanayilerin çevresinde ya da yakın civarında tek katlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. İlerleyen yıllarda gecekondular sorunu olarak isimlendirilecek bu ‘yapılaşma’, köy-kent ikiliğini sadece toplumsal ve kültürel bağlamda değil, mekânsal organizasyon bağlamında da ortaya koymaktadır. 1970’li yıllara kadar süren bu problem, devletin gecekondular sahiplerine verdiği haklarla çözümlenemeye çalışılsa da; daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olur.⁴⁴¹ Bu bağlamda, kente göçün yoğun olduğu bu dönemde, konut yapım hızının artan nüfusa karşı dengesini sağlayabilmek için apartmanlaşma yoluna gidilir. Apartmanlaşma, bireylerin yaşam biçimlerinin, diğer bireylerle kurduğu iletişim biçiminin ve davranışlarının, tutum ve alışkanlıklarının değişmesine neden olur. Ayrıca konut içinde kullanılan odaların kullanım amaçlarının farklılaşması da bu döneme denk gelir.

Türkiye geç modernleşen bir ülke olduğu için ekonomik ve toplumsal alandaki değişimleri de Batı’ya göre geç ancak Batı’yı yakalayabilmek için hızlı olmuştur. Bu hızlı değişimin mekana yansımaları, mekanın kullanım, biçim ve amaçlarının değişiminde gözlenebilir. Uzunarslan ve Ceyhan’dan aktaran Mutdoğan, konut içinde kullanılan odaların özelleştiğini vurgular. Geleneksel biçimde tüm aile üyelerinin toplandığı sofaların ortak kullanım özelliğini yitirdiğini; yemek yenilen veya ısınma ihtiyacını sağlayan sobaların yerleştirildiği alana evrildiğini belirtir. Ayrıca bu yıllarda salon kavramına atfedilen öneme dikkat çeker. Salonlar artık bir statü göstergesi haline gelerek sembolik anlam yüklenmişlerdir. Apartmanlaşma ile birlikte standartlaşan

⁴⁴⁰ Mutdoğan’a göre, Cumhuriyet’in ilk yıllarında mekânsal yapı farklılaşmasının toplum geneline yayılımı için belirli bir zaman geçmesi gerekmektedir. Mekanın kullanım biçimi olarak iç yapı farklılaşmasında geleneksel ve modern araçların birarada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yine iç mekan organizasyonunda oda kullanımının amacı giderek değişmeye başlar. Bu da geleneksel aile yapısının çözülerek çekirdek aile yapısına geçiş ile bağlantılıdır. *A.g.e.*, s.5.

⁴⁴¹ 1970’li yıllar, Tekeli’nin de belirttiği üzere, Türkiye’de konut sorununun çözülmesi için kooperatifçiliğin arttığı yıllardır. Devletin 1966 yılında çıkardığı Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte başlayan çok katlı yapıların artışı, gecekondular bölgelerinde de kendini gösterir. Mülkiyet hakkı sahibi olan bireylerin, tek katlı yapılarının üzerine kat çıkarak ya da çok katlı gecekondulaşmaya gidilerek konut sorunu daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. İlhan Tekeli, *Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012; İlhan Tekeli, “Konut Sorununu Konut Biçimleriyle Düşünmek”, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, 2010.

konut biçimine geçilerek üç oda bir salon mekan tipleri yaygınlaşmıştır.⁴⁴²

1980’li yıllar hem dünya hem Türkiye için siyasi ve ekonomik alanda radikal değişimlerin yaşandığı yıllardır. Türkiye demografik haritası tarihsel boyutta incelendiğinde 1980’li yılların ortalarına kadar kırsal nüfusun baskınlığı görülmektedir.

Tablo 1. Kent ve Kır Nüfusundaki Değişimler⁴⁴³

Neoliberal politikaların uygulanması ve ithal ikameci ekonomik uygulamalardan vazgeçilip küreselleşme yolunda adım atılması ile birlikte radikal bir değişim sürecine girilmiş ve mekânsal biçimler geleneksel ile kopma noktasına gelmiştir. Ekonomi politikasındaki değişim sonucu ortaya çıkan yeni işçi sınıfı (beyaz yakalı) ve kırsaldan köye göçün artışı, inşaat sektöründe canlanmaya neden olarak konut sayısının şehir merkezlerinde giderek artmasına neden olmuştur. Böylece geleneksel tek katlı müstakil ev biçimi değişip kentlileşerek ‘apartman’ modeline dönüşmüştür. 90’lı yıllar, bu bağlamda, geleneksel ile modernin bir arada olduğu geçiş dönemidir. Apartmanlaşmanın şehir merkezlerinden köylere doğru genişlediği, merkezden çevreye doğru bir yapılaşma görülür. Bu yıllar toplumsal yaşam biçimlerinin henüz mahalleden dışarıya taşmamış bir görünümünü çizer. Bu bağlamda Tönnies’in cemaat – cemiyet kavramsallaştırmasından hareketle, 90’lı yıllarda var olan toplumsal yaşam biçimlerinde, ev-iş-okul gibi mekanların birbirine yakın olması ve toplumsal ilişkilerde ‘yüzyüzeliğin’ baskınlığı cemaat tipi toplumsal ilişkilerin yoğunlukta olduğunu gösterir.

2000’li yılların ortalarından itibaren artmaya başlayan ‘siteleşme’, yeni kentli seçkinlerin dönemin lüks yaşam biçimini yansıtır. Özellikle bu dönem sonrasında kentlerde üst sınıf bireyler için özel güvenli siteler inşa edilmeye başlanmıştır. İlerleyen yıllarda üst-orta sınıfın da yerleşmeye

⁴⁴² Mutdoğan, *a.g.e.*, s.10.

⁴⁴³ Özgür Tonus, “Türkiye’de Demografik Göstergeler”, *Anadolu Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Ders Notları*, (Çevrimiçi) http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/turkekon/turkekon_1.pdf, 16.04.2017.

başlayacağı bu sitelerin genel özellikleri arasında dışa kapalı, kendine yeten yeni yaşam biçimleri –spor merkezi, havuz, alışveriş merkezi, okul, ibadethane vb.- bulunmaktadır. Bu bağlamda, 2000’li yıllarda konutların kullanım amaçları sadece barınma ihtiyacını gidermekten çıkarak statünün göstergesi olmuştur.⁴⁴⁴

Türkiye’nin mekânsal yapılanmasında gerçekleşen farklılaşma günümüz toplumsal yaşam biçimini oluşturan farklı işlevlere sahip üç ayrı yaşam biriminde açığa çıkar: Bireylerin kendi hayatlarını sürdürdüğü kapalı siteler, iş yeri olarak kullanılan hiyerarşik yapının yatay ve dikey olarak değiştiği plazalar ve iş-dışı faaliyetleri bir arada toplayarak bireyin tüketici kimliğine seslenen alışveriş merkezleri.⁴⁴⁵ Reel dünyada mekânsal organizasyonların tüketim odaklı değişmesi, kültür endüstrisi ürünü olan televizyon dizilerinde yansıtılarak bireylerin düşünce dünyasında da kendini tekrarlar. Böylece reel yaşam ile sanal yaşam arasında bir ortaklık kurulup tüketim odaklı yaşam biçimleri meşrulaştırılır.

Türk televizyon dizilerinin mekanı kullanım biçimi, reel yaşamdaki siyasal, ekonomik ve toplumsal düzen ile yakın ilişki içindedir. 1990’lı yıllarda üretilen yerli diziler incelendiğinde hemen hepsinde var olan ortak özellik, bir apartman dairesinde ve bir mahallede geçmesidir. Perihan Abla, Uzunyol Zekiye, Bizimkiler, Mahallenin Muhtarları, Süper Baba ve İkinci Bahar gibi televizyon dizilerinin yaşam alanları olarak daire tipi konutlar, ortak yaşam alanları olarak mahalle ya da apartman ve çevresi kullanılmıştır. Bu bağlamda bireylerin etkileşim alanları sınırlı olduğundan cemaat tipi ilişkilerin daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu tip ilişki biçimlerinin dizi hikayesine etkisi, yardımlaşma, fedakarlık ve birliktelik gibi temaların ön plana çıkmasını sağlar. Özel televizyon yayıncılığının ortaya çıkışı ve ekonomi, siyasal ve toplumsal organizasyonların giderek rasyonelleşmesi neticesinde televizyon dizileri, konu ve mekan bağlamında değişikliklere giderek daha fazla izleyiciye ulaşmaya çalışır. 2000’li yıllar, bu bağlamda, geleneksel ile modernin sentez olarak yerli dizilerde sunulduğu döneme denk gelir. Cemaat tipi ilişkilerin giderek yerini cemiyet tipi ilişkilere bıraktığı bu

⁴⁴⁴ Özellikle son yıllarda inşaat sektörünün gelişmesi ile birlikte artan güvenli site özellikle kapalı yaşam alanları, bireyler için iç mekandan ziyade dış mekan bağlamında pazarlanmaktadır. Yapılan reklamlar incelendiğinde yaşam alanı içinde var olan havuz, spor salonu, alışveriş merkezi, çocuk parkı gibi dış mekan özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum hem bireylerin yaşam biçimlerini farklılaştırmakta hem de barınma ihtiyacı olarak edindikleri konutlarını yatırım aracı olarak kullanmalarını sağlamaktadır. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve internet teknolojinin yaygınlaşması ile birlikte konutlar farklı amaçlarla hizmet sektöründe kullanılmaktadır. *A.g.e.*, s.16.

⁴⁴⁵ Ali Ergur, “Hermetik Yaşam Döngüsünün Kuruluşu: Sanayi-Sonrası Yaşam Biçimleri, Tüketim Örüntüleri ve Kentle Steril Temas Yordamları”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2, 2012, s. 15-18.

yıllarda, mekânsal örgütlenme biçimleri de gelenek-modern sentezi şeklinde sunulur.⁴⁴⁶ 2000’li yıllarda üretilen televizyon dizilerindeki konut yapıları incelendiğinde birbirinden farklı mekan yapıları ile karşılaşılır. Asmalı Konak, Zerda gibi ağa dizilerinin popüler olduğu dönemde geleneksel aile tipi ve mekan örgütlenmesi, Ekmek Teknesi ve İkinci Bahar gibi mahalle kültürünün devamı niteliğinde olan dizilerde de apartman geleneği ve çok katlı müstakil konutlar tercih edilir. Aynı zamanda değişen ekonomik politikalar ile hızla zenginleşen yeni üst orta sınıfın temsil edildiği Bir İstanbul Masalı, Aliye gibi dizilerde ise villa tipi konutlar kullanılır. Bu dönemde, emek süreçlerinin giderek farklılaşması ve bunun toplumsal alana yayılması, kültürün merkezileşmesine neden olarak bireylerin toplumsal yaşam içinde kurdukları ilişki biçiminin değişmesine neden olur. Diğer bir deyişle, cemaat – cemiyet ilişki biçimleri bağlamında değişim gerçekleşmektedir. Bireyler, kapitalist sistem içindeki yeni iş düzenlemeleri ile birlikte üretim ve tüketim süreçlerinde aktif olmayı kabul eden bir görünüm kazanırlar.⁴⁴⁷ Bu durum, 2000’li yıllardan sonra bir iş-dışı yaşam faaliyeti olan televizyon izleme alışkanlığı ile birlikte üretilen yerli dizilerde de işlenir. Bu bağlamda reel dünya ile sanal dünya arasında yine bir bütünlük sağlanarak, kitlelerin var olan sistem içinde kalmaları için rızaları alınır.

2000’li yıllarda yerli dizilerin toplum tarafından tercih edilmesi, dizi sektörünün farklı türlerle izleyicinin karşısına çıkmaya zorlar. Bu nedenle milenyumun ikinci yarısından itibaren edebiyat uyarlamaları, tarihi veya gençlik dizileri popülerleşmeye başlar. Edebiyat uyarlamalarının üretilmeye başladığı bu yıllarda uyarlanan eserin aslına bağlı kalınmayıp ödünç alma tekniği kullanılmaktadır. Böylece hikayenin ana fikri ödünç alınıp, diğer göstergeler –mekan, karakter, kıyafet vb.- günümüze taşınmaktadır.⁴⁴⁸ Bu

⁴⁴⁶ Burada kullanılan geleneksel – modern ilişkisi dönem göz önüne alınarak incelenmelidir. Normal koşullar altında tek katlı kırsal yerleşim yerlerinde var olan geleneksel konut tipi, 2000’li yıllarda şehir merkezlerinde kalmadığından, bu yıllardaki geleneksel tarz apartmanlaşmadır. Modern, Berman’ın tanımladığı gibi, herşeyi içine çeken bir girdap gibidir. Preux’tan alıntılan Berman, “gözlerimin önünden geçip duran böylesine çok sayıda nesne başımı döndürüyor” der. Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, s.27-31. Bu durum günümüz tüketim toplumunda var olan ve var olacak herşeyin tüketilip yenisinin üretilmesini sağlaması bakımından bugün modern olanın yarın gelenesele ya da pre-modern olana dönüşmesi sürecidir. Böylece 90’lı yıllarda modern olan apartmanlaşma, 2000 ve sonrası için giderek eski, modern olmayan bir hal alır. Bu durum Veblen’in gösteriçi tüketim kuramı ile de ilişkilidir. Çünkü Veblen’e göre bireyler, diğerlerini özendirmek ve onlardan farklı olmak, statüsünü belli etmek için tüketir. Bu durum gelir durumuna göre sınıflar arası birbirine özenme halini doğurur. Üst sınıfın alt sınıf ile arasında statü farkını koruma durumu, bir zamanların modern simgesi olan apartmanın giderek alt sınıflar tarafından kullanılmaya başlaması ile üst sınıf konut biçiminin değişmesine neden olur. Böylece apartman daireleri eski, modern olmayan olarak nitelenirken, müstakil bahçeli evler yeni ve modern olarak nitelenir.

⁴⁴⁷ Banu Dağtaş, *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları*, s. 52.

⁴⁴⁸ Sema Karabıyık, *Türk’ün Dizi İle İmtihanı: Ekranın Kısa Tarihi-I*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014,

dönemde, Aşk-ı Memnu (2008), Yaprak Dökümü (2005), Dudaktan Kalbe (2007) gibi birçok edebiyat eseri günümüze uyarlanmıştır. Uyarlanan dizilerin mekânsal yapıları incelendiğinde geleneksel dönemde üretilen edebi eserlerin günümüz şartlarında modernize edilerek tekrar biçim verildiği görülmektedir. Bu bağlamda, bu tür uyarlamalarda da günümüz tüketim kültürü kodları, çeşitli yaşam biçimleri formatlarında⁴⁴⁹ göstergeler aracılığıyla izleyicilere verilmektedir. Hikayenin ana omurgasından bağımsız, tüketim merkezli bir toplumsal yaşam izleyiciye mitleştirilerek sunulmakta ve bu bir takım metaforlarla desteklenmektedir.

3.2.3. Yeme-İçme Alışkanlıklarındaki Değişim

Bir toplumun beslenme alışkanlıkları o toplumun kültürü ve kimliği hakkında önemli bilgiler içerir. Yeme-içme pratiklerinin geleneksel ile ilişkisi, sınırları belirli toprak parçası üzerinde doğanın belirleyiciliği altında yetişen çeşitli ürünlerin toplumun siyasi, dini, kültürel bağlamında şekillenmesi ile oluşan bazı ritüeller etrafında belirlenir. Bu bağlamda yemek kültürü, coğrafi, dini, siyasi birçok etmen tarafından şekillenir ve bir toplumun kültürel kimliği ile bilgi veren oldukça önemli göstergeler içerir.

Türkiye, Osmanlı Devletinden sanayileşinceye kadar uzun yıllar boyunca tarım ülkesi konumunda kalmıştır. Tarımsal faaliyetlerin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi hem ekonomik hem beslenme açısından uzun yıllar etkili olmuştur. Ayrıca dini bağlamda İslami değerlerin toplumsal yaşam üzerinde önem taşıması yemek kültürünün oluşması açısından önem taşımaktadır. Ancak son yıllarda küreselleşmenin etkisiyle birlikte –özellikle 20. yüzyılın sonlarında- yeme-içme olgusunda bir takım değişimler meydana

s.58

449

Modern yaşam biçimini ön plana çıkaran ve tüketim kültürü ile ilintilendiren ‘yeni siteler’, üst orta ve üst sınıfın dışarıya karşı kapalı, izole ve güvenli olmasının yanında iş-dışı yaşam faaliyetleri sunan bir konsept çerçevesinde şekillenmektedir. Altun “ideal ev” ya da “ideal yaşam” sunumu ile ilgili; “ideal yaşam tarzları tüketim kültürünün önemli bileşenleri olan medya, reklam, ve pazarlama aracılığıyla tüketiciye adeta mitleştirilerek sunulmakta, çeşitli metaforlarla desteklenerek ideal ev kavramını tariflenmekte, ‘kaybettiğimiz huzurumuzu yeniden kazandıracak, yanlış hayatımızı düzenleyecek, kayıp kimliğimizi bulduracak, hayatımızda yeni beyaz bir sayfa açacak’ çevre ve sosyal hayatı garanti eden, efsanevi konseptler önerilmektedir. Bu bağlamda toplumu tüketim merkezli olarak örgütleyen bir yapının mimarlığı algılayışı, ona kar sağlayan bir nesneyi algılayışından farklı olmamaya başlamış, konut üretimini şekillendiren konut açığı olmaktan çok bu ihtiyacın üretilmesi olmuş, konut da metalaşmış ve bir tüketim nesnesi haline dönüşmüştür” der. Bu bağlamda “İstanbul’da Kemer Country, Arcakent, Beykoz Konakları, Alkent 2000, Zekeriyaköy Evleri, Bahçeşehir, Ataşehir, Mashattan, Uphill Court; Ankara’da Mesa, Portakal çiçeği vadisi, Dikmen vadisi, 100. yıl yerleşimleri gibi oldukça çok sayıda ve genellikle üst, üst-orta gelir grubuna, iş adamı ve yüksek dereceli emeklilere hitap eden sınıfsal imajlarını oluşturmuş siteler oluşturulmuştur.” Didem Akyol Altun, “Yeni Yaşam Tarzları: Kapalı Konut Yerleşkeleri”, *DEÜ Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, Ekim 2008, s.75-76.

gelmiştir. Çünkü toplumun beslenme alışkanlıkları demografik ve ekonomik değişimlerle yakından ilişkilidir.

20. yüzyıl sonlarında dünyada ve Türkiye’de yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ve bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan değişimler toplumun yaşamsal pratiklerinde kimi değişimleri zorunlu kılmaya başlamıştır. Günümüzde köyden kente göçün yoğunlaşması, önce sanayileşme ve sonrasında teknolojik gelişmelere dayalı olarak gelişen sanayi sonrası üretim biçimleri, aile yaşamını etkileyerek aile fertlerinin modern yaşama uygun biçimde tekrar yapılanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda genellikle ev işleri ile ilgilenen kadınların ev dışında çalışmaya başlaması ve bu durumun giderek sayıca artması, kadın ve erkeğin aile ekonomisine katkılarının eşitlenmesi, bütün bu değişkenlerin yemek faaliyeti için gerekli olan zamanı yok etmesi; kitle iletişim araçlarının giderek yaygınlaşması, buna ek olarak özel televizyon yayıncılığının yaygınlaşarak kanal sayısının artması, bununla birlikte televizyon programlarının sayıca artması, çeşitlenmesi, toplumsal yaşam içinde ailenin ve bireylerin yaşam biçimlerini tekrar organize etmesine neden olmaktadır.

Türkiye’nin yeme – içme faaliyetleri tarihsel olarak incelendiğinde, yaşam biçimlerinin değişimi ile yeme-içme kültürünün dönüşümüne Osmanlı Devletinde modernleşme eğilimleri ile birlikte önce saray çevresinde sonrasında toplumun ekonomik refah düzeyi üst kesimlerinde rastlanır. İlkın 19. yüzyılda Batı ile ilişkilerini geliştiren Osmanlı’nın Avrupa mutfağından etkilendiği görülür. Osmanlı Devletinde saray mutfağına meydana gelen değişimler öncelikle sofrı düzenlenmesinde yeniliklerin gelmesi ile başlamış, sonrasında yeme-içme faaliyeti için kullanılan araçların değişimi ile devam etmiştir. Yerde yemek yeme kültürünün hakim olduğı Osmanlı’da sini, minder, ortak kap kullanımı yerini masa, sandalye ve herkese ait tabak, çatal ve bıçak⁴⁵⁰ kullanımına bırakmıştır.⁴⁵¹

Yeme-içme faaliyetlerinin zamanla değişmesinde birbirinden farklı kültüre sahip toplumların birbirini etkilemesi büyük önem taşır. Osmanlı’nın son yıllarda Fransa ile kurduğı ilişkiler ve yenilikler bağlamında Fransa’yı örnek alması, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yemek kültüründe Fransız etkisini göstermektedir. Ayrıca yapılan coğrafi keşifler ile birlikte keşfedilen yeni besin maddelerinin yemek kültüründe yerini bulması, mutfak kültürünün

⁴⁵⁰ Yerasimos’un araştırmasına göre; Osmanlı saray mutfağına yemekler sini üzerinde yenirdi. Siniler en fazla beş ya da altı kişilikti. Sininin üzerinde örtü, tabak, çatal ve bıçak olmazdı. Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2005, s.34.

⁴⁵¹ Sibel Güler, “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 26, Nisan 2010, s.26.

değişimini etkileyen unsurlardandır. Yapılan araştırmalarda patates, domates, taze biber gibi ürünlerin Amerika kıtasının keşfedilmesinden sonra yemek kültüründe yerini bulması; günümüzde mango, kivi, kinoa gibi dünyanın farklı yerlerinde üretilen meyve ve sebzelerin tüketilmesi mutfak kültürünün sürekli değişim içinde olduğunu ve diğer ülke mutfaklarından etkilendiğini göstermektedir.⁴⁵² Küreselleşmenin kültürlerarası etkileşimi Batı merkezci bir şekilde artırması, yeme-içme kültürü üzerinde açıkça görülmektedir. Günümüzde küreselleşme, Batılı olmayan toplumlar için tek kutuplu dünya bağlamında dünyanın Amerikanlaştırılması⁴⁵³ olarak anlaşılmaktadır.⁴⁵⁴ Bu bağlamda küreselleşen dünyada toplumların yerel kültürlerinin değişim süreci içinde olduğu söylenebilir. Bu durum kapitalist üretim ve tüketim süreçlerini küresel dünya pazarında ülke toplumlarının yaşam biçimlerini düzenleyen bir araç olarak ortaya çıkarır. Türkiye'nin 1990 sonrası yeme-içme pratiklerinde meydana gelen değişim ve dönüşümleri incelendiğinde hızlı tüketim malları (paketlenmiş ürünler) ve dondurulmuş ürünlerin kullanımında artış görülmektedir. Son yirmi yılda özellikle dondurulmuş gıdaya artan talep, bireylerin iş-dışı zamanlarını daha etkin kullanma ve yemek yapma süresini azaltma çabası ile açıklanabilir. Bu bağlamda özellikle neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasından sonra ekonomik parametrelerin değişmesi, geleneksel Türk aile yapısında var olan aile içi dengeleri değiştirmiştir. Böylece çalışan kesimin sayıca artması ve aileden ayrılarak yalnız yaşamayı tercih eden bireylerin çoğalması, yemek yapma pratiklerinde değişikliklere neden olmuştur.⁴⁵⁵ Bu durum dondurulmuş gıda tüketiminin artışına etki ederek iş-dışı zamandan tasarruf etmeyi sağlamıştır.

⁴⁵² Özge Samancı ve Sharon Croxford, *19. Yüzyıl İstanbul Mutfağı*, Medyatik Yayınları, İstanbul, 2006, s.27.

⁴⁵³ Dünyada yemek kültürünün Amerikanlaşmasını Malezya örneği üzerinden örnekleyen Sungur, modernin geleneksele karşı üstünlük kurma mücadelesini simgeleştirme üzerinden yorumlar: “Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Malezya’daki Kentucky Fried Chicken restoranlarının sahibinin “Kentucky Fried Chicken’i Malezyalıların gözünde cazip kılan nedir?” sorusuna verdiği yanıtı bakmak yerinde olacaktır: “Bir kere tadını seviyorlar ama simgelediği şeyleri daha çok seviyorlar: Modernlik, Amerikanlaşma, zamana uygun görünme. Malezyalılar Batı’dan gelen, özellikle Amerika’dan gelen her şeye bayılır. Bunları yemek ve bunlar olmak isterler. Malezya’nın küçük kasabalarında insanlar Kentucky Fried Chicken’in önünde uzun kuyruklar oluşturuyor - bunun için uzak yerlerden geliyorlar. Amerika’ya yakın olmak istiyorlar. Malezya’nın kırsal bölgelerindeki Kentucky Fried Chicken’lara girmek çoğu Malezyalının hayat boyu yapabileceği en ucuz Amerika yolculuğudur.” Suat Sungur, «Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş», *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı 14, 2011.

⁴⁵⁴ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, çev. Osman Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.26.

⁴⁵⁵ Sevin Yücecan, “Besin Tüketimindeki Değişimler ve Yeni Eğilimler”, *Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1999, (235-244), s.236.

Türkiye’de 1980’lere kadar toplumun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşadığından geleneksel yeme-içme kültüründe uzun bir süre değişim yaşanmamıştır. Köyden kente göç ile birlikte değişen yaşam şartlarıyla, tüketim ürünlerinin edinim şekilleri tamamen değişmiş, bu bağlamda da yeme-içme pratiği dönüşüme uğramıştır. Türkiye, Osmanlı’dan 1980’li yıllara kadar tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak sanayi devriminden sonra dünyadaki kapitalist ekonomilere karşı ayakta kalabilmek için sanayi sektörüne daha fazla yatırım yapmıştır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra uygulanmaya başlayan ithal ikameci sanayi modeli ile birlikte milli sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak sanayi sektörünün yanında tarım sektörü ülke ekonomisinin temel dinamiği olmuştur. Sanayi ve tarım ekonomisindeki dengelerin bozularak sanayiye doğru kayması, dünyadaki küreselleşmenin etkisiyle sınırların aşılması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda köy-kent ilişkisindeki denge ortadan kalkarak yoğun göç ile kent nüfusunun artması ve köylünün tarımsal üretici konumundan, kentte işçi bireye dönüşmesi ve/veya köylü toprak sahiplerinin teknolojinin gelişimi ile birlikte fabrikasyon üretime geçmesi geleneksel kültürün değişerek modern kültüre eklenmesi sonucunu doğurur. Modern yeme-içme kültürü, kent kültürü ile yakından ilişkilidir. Kent kültürü, eleştirel kuramcılara göre özellikle 1980 sonrasında tüketim kültürü olarak nitelendirilir. Bu bağlamda tüketim kültürü, yeme-içme pratiklerinin değişiminde önemli bir yere sahiptir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile Batı tarzı tüketim pratiklerinin sunum ve yerel kültüre eklenmesi sağlanmıştır.

Yeme-içme faaliyetlerinin değişimi sadece yemek kültürünün ürünler üzerinde meydana gelen değişimlerle değil yeme-içme pratiğinin mekânsal, ereksel ve biçimsel olarak değişimleriyle de ilgilidir. Aile bireylerinin çalışma saatleri dışında kalan zamanlarında sosyalleşmek için kullandıkları iş-dışı zamanı yeme-içme faaliyeti olarak düzenlemeleri son yıllarda toplumun büyük kesiminde uygulanan bir faaliyettir. Özellikle 2000’li yıllar sonrası Türkiye’de giderek artan alışveriş merkezleri, bireylere tüketim faaliyetlerini paket olarak sunan bir yapı sergilemektedir. Tüketim kültürünün bireylerin davranışsal pratiklerinde meydana getirdiği değişiklikler, alışveriş merkezlerinin tasarlanma biçimleri ile işlevselleştirilmektedir. Böylece bireyler, kendilerine birden fazla yeme-içme alternatifi sunan bu mekanlarda hem toplumun diğer bireyleri ile ortak noktada buluşarak sosyalleşmekte hem de ihtiyaçları olmadığı halde istek ve arzuları ölçüsünde tüketime yönelmektedirler. Ritzer’a göre, alışveriş mekanları toplumun McDonald’laşmasında önemli bir role sahiptir. Sungur, özellikle yeme-içme faaliyetlerinin giderek rasyonelleştiğini ve küreselleşen dünyayı

saran bu biçimin giderek yaygınlaşması ile birlikte toplumların tüketim alışkanlıklarının homojenleşeceğini belirtir.⁴⁵⁶

Tüketim kültürünün yarattığı yeni değerlerle –hızlı tüketim malları, kullan-at ürünler, tek kullanımlık ürünler vb.- birlikte tüketim miktarı giderek artmaya başlamıştır. Özellikle son yıllarda Türkiye’de yerleşmeye başlayan fast-food tüketim alışkanlığı, yeme-içme faaliyetinde artan hız, ürün ve malzemelerin tüketim miktarını artırmıştır. Konu ile ilgili Harvey, tüketim kültürünün sadece kullanılan ve tüketilen ürün ve malzemelerin tüketimi bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini belirtir. Toplumsal yaşamda bireyler, tüketim kültürünün etkisiyle değerlerini, yaşam biçimlerini, toplumsal ilişkilerini, davranışsal pratiklerini de değiştirir. Hızlı tüketim malları, adından da anlaşılacağı üzere hızlı tüketilmek üzere üretilmiş ürünlerdir. Çünkü kapitalist sistemin, tüketimin sürekliliğine bağlılığı, tüketimin giderek hızlanmasına neden olur. Böylece sürekli hızlanan tüketim faaliyetleri, bireyleri hızlı tüketim mallarını, kullan-at tipi malzemeleri kullanmaya zorlar.⁴⁵⁷

Türkiye’de özel televizyon yayıncılığı ile tüketim kültürünün topluma yayılımı ve toplum tarafından benimsenmesi aynı zamana denk gelir. Özellikle hemen her evde bulunan televizyon tüketim kültürünün yaygınlaşmasını sağlayan başat araçlardandır. Yayınlanan televizyon programları aracılığıyla toplumun giyim-kuşam ve yeme-içme alışkanlıkları ile tutum, davranış, istek ve arzuları yeniden şekillenerek Batı tarzına benzemeye başlamıştır. Bu durum geleneksel kültürün biçim değiştirerek küreselleşen dünya ile uyum sağlamaya çalıştığının bir göstergesidir. Böylece bireyler, küresel söylemin etkisinde belirlenmiş yaşam biçimlerini içselleştirerek tektipleşmenin tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Toplumsal ilişkilerin giderek yapaylaşması, geleneksel değer ve tutumların küreselleşerek benzer yaşam biçimi kalıplarına dönüşmesi farklılıkların giderek yok olmasına neden olur. Bu bağlamda yeni küresel tüketim kültüründe ürünler “önceden paketlenmiş, düzenlenmiş ve tüketicide istenen tepkiyi uyandırmak üzere kodlanmıştır. Bu durum, yabancılaşma olgusuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Tüketiciler hazır yemekler satın alabilir, paket turlarla seyahat edebilir, televizyonda aynı programı izleyebilir, aynı müziği dinleyebilir, aynı futbol maçlarını seyredebilir, aynı marka ve model otomobillere binebilir.”⁴⁵⁸

Tüketimin yaygınlaşarak küreselleşmesi, gelenekselleşmiş yemek

⁴⁵⁶ Suat Sungur, *a.g.e.*, s.18.

⁴⁵⁷ Ömer Aytaç, “Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, 2006 / 1, (27-53), s.32.

⁴⁵⁸ Robert Bocock, *Tüketim*, çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.58.

kültürlerini ve yeme-içme pratiğinin toplumsal işlevlerini değiştirmeye başlamıştır. Yeme-içme pratiklerinin toplumlarda iletişimsel özelliğinin kaybolarak yok olması da tüketim toplumunda bireylerin yaşam biçimlerinin değişimi ile ilişkilidir.⁴⁵⁹ Yaşam biçimlerinin değişimi, daha önceden de değinildiği üzere, demografik, teknolojik, eğitim gibi birçok faktör tarafından etkilenir. Üretici konumdan tüketici konuma geçen bireylerin, yaşam biçimlerinin değişmesi mutfak kültürlerini de etkilemektedir. İnsanın temel yaşamsal gereksinimi olan yeme-içme faaliyetinde meydana gelen bu değişimler, giderek hızlanan toplumsal yaşamda bireyin yeme-içme faaliyetini zamana karşı yarış içinde gerçekleştirdiği bir pratiğe dönüştürür.⁴⁶⁰ Böylece kapitalist sistem içinde birey, üretken kimliğini temel gereksinimlerden kopararak statü, terfi, sosyalleşme gibi yarışmacı etiğin belirlediği olgular üzerinden yeniden inşa eder.⁴⁶¹

3.2.4. Araç-Gereç Kullanımındaki Değişimi

İnsanoğlu varolduğu günden bugüne farklı amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli araç-gereçler icat etmiş, üretmiş ve kullanmıştır. Üretim biçimlerinin insan gücüne dayalı olduğu ve üretim-tüketim ilişkisinin dengede olduğu geleneksel dönemde icat edilen araç ve gereçler genellikle insanların iş yükünü hafifletmek amaçlı üretilmiştir. Sanayileşme ile birlikte, Marx'ın deyimiyle, bireyin yabancılaşmasına neden olan makinelerin üretimde kullanılması ürün arzının artışına neden olarak daha fazla tüketimi

⁴⁵⁹ Türkiye'nin yeme-içme pratikleri incelendiğinde yemeklerin sunuş sırası ve şekli belirli kurallara göre yapılır. Yemek kültüründe sıralama genellikle çorba, ana yemek, tatlı ve çay şeklindedir. Son sırada servis edilen çay yerine kahvenin servisi hem misafirin statüsünü gösterir hem de iletişimsel bağlamda önemli konuların varlığını gösterir. Detaylı bilgi için; Ali Osman Abdurrezzak, «İşlevsel Teori Bağlamında Yemek Kültürünün İletişimsel Yönü», *Turkish Studies Dergisi*, Sayı 11, Cilt 9, 2014, (1-16) s.7.

⁴⁶⁰ Modern yaşamın gelenekselden ayıran en önemli farklardan biri de hız kavramıdır. Modern yaşamda bireyin zaman algısı sürekli artan bir hızda seyredir. Bu durum iş hayatında, teknolojiye, kullanılan araç ve gereçlerdeki hıza koşut ilerler. Bu bağlamda, hız kavramı teknolojinin de gelişimi ile birlikte yemek kültürüne de sıçrar. İnternet ortamından sipariş edilebilen yiyecekler, bireylerin zamanı kullanım pratiklerini değiştirir. Online yemek sipariş sitesi Yemeksepeti firması yaptığı haberde toplumun yemek tercihlerini aldığı sipariş bağlamında mevsimlere göre analiz etmiştir: “Yemeksepeti ekibi, son araştırması ile mevsimlere göre yemek tercihlerimizi ortaya koydu. 3,7 milyon kullanıcının verileri gösteriyor ki Bikini mevsimi öncesindeki ilkbahar günlerinde bir ümit salataya sarılıyoruz. ‘Yazın hafif takımlı’ diyerek meze siparişlerini arttırıyoruz. Kış geldiğinde ise, içimizi ısıtan gerçek kış silahlarımızı ortaya çıkarıyoruz: Çorba, çiğ köfte ve tatlı sipariş oranlarını yaza göre 2’ye katlıyoruz. En sadık yemek aşıkları ise karbonhidrat severler ve kahvaltıcılar. Makarna, mantı, noodle ve kahvaltı siparişleri mevsim değişikliklerinden etkilenmiyor. Mevsimden bağımsız tüm yılın liderleri ise kebab, lahmacun, burger ve pizza.” (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/yemeksepeti-nden-yemek-pembener-detay-markalardanhaberler-2072043/>, 23.01.2017.

⁴⁶¹ Ali Osman Abdurrezzak, «İşlevsel Teori Bağlamında Yemek Kültürünün İletişimsel Yönü», *Turkish Studies Dergisi*, Sayı 11, Cilt 9, 2014, (1-16), s.12.

zorlamaya başlamıştır. Bu süreçte bireylerin yaşamlarının her alanında kullandıkları çeşitli araç ve gereçlerin kullanım amaçları ve biçimleri değişmeye başlamıştır.

Modernite ile birlikte kavramlarda meydana gelen dönüşümler tüketim olgusunu da etkilemiştir. Bu bağlamda tüketimin kavramsal olarak değiştiğini ilk gözlemleyen düşünürlerden Veblen “Aylak Sınıfın Teorisi” adlı yapıtında bu konuya değinir. Veblen’e göre feodalitenin yıkılıp ulus-devlet modeline geçiş ve bireylerin özgürlüklerini kazanması ile birlikte tüketim, sosyal statüyü belirleyen bir olguya dönüşür. Diğer bir deyişle, modern toplumsal yaşamda sınıfsal düzenin yeniden biçimlenmesi ile birlikte statüsel gösterge, zenginliğin dışavurumu ile belirlenmeye başlar.⁴⁶² Ayrıca yeni toplumsal sınıf düzeninde sınıflar arası geçişin olanaklı olmasına bağlı olarak bireyin hırs, kıskançlık gibi duygudurumlarına göre tüketimin psikolojik doyum amaçlı yapılabildiğini belirtir.⁴⁶³ Bu bağlamda satın alınan araç-gereçler, bireyin ihtiyacından öte bulundukları toplumsal sınıfta birer sembolik değer taşıyan statü edinme dürtüsünü yansıtır.

Modern yaşamın ilk yıllarında Batı’da tüketimin araç ve gereçlerin kullanımı ile ilişkisi, Veblen ve Simmel’in yaptığı analizlerde yeni yaşam biçimleri bağlamında şehir merkezlerinde türeyen büyük marketlerle başlar. Geleneksel alışveriş biçimlerinden farklı olan bu marketlerde farklı ürün kategorileri tek mekanda bireylere çeşitlilik sunarak gıda, mobilya, kıyafet, elektrikli aletler gibi toplu tüketim olanağı sağlar.⁴⁶⁴ Bu tür tüketim alışkanlıkları modern yaşamın ortaya çıktığı şehir merkezlerinde yaşamının bir sonucudur. Çünkü köy ve şehir yaşamları çalışma, aile, ilişkiler ve tüketim alışkanlıkları bağlamında incelendiğinde, geleneksel ve modern olarak farklı birey türlerine ulaşılır. Modern yaşam ile ortaya çıkan yeni tip birey, kendisine ve çevresine yabancılaşmış, yarışmacı ve hazzı eteğin kurallarına göre hareket eden ve kapitalist sistem içinde sıkışıp kalmıştır. Bu bağlamda

⁴⁶² Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi* adlı yapıtında gelenekselden moderne geçen toplumsal yapılarda kadının rolünü ABD üzerinden incelemiştir. Modern yaşamda kadının rolü tüketim toplumu bağlamında önemli bir yer işgal eder. Sosyal statüsünü gösterebilmek için kullanılan nesneler (mücevher, cep telefonu, araba, bilgisayar vb.) toplumsal yaşamda merkezi konuma yükselmiştir. Bu bağlamda kadın modern toplumsal yaşamda erkeklerin zenginliğini sergileyebilmesi için kullandıkları bir araca dönüşür. Veblen’in gösterişçi tüketim kavramsallaştırması üretim araçlarının değişimi ile birlikte yükselen burjuva sınıfındaki erkek ve kadının toplumsal yaşamda ilişki düzeylerini ataerkil bağlam içinde gerçekleştirmesini de içerir. Böylece sanayileşmenin ilk yıllarında zenginleşen yeni toplumsal sınıfta kadın tüketim malzemelerini kullanan birey olarak tanımlanır. Bkz. Torstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Zeynep Gültekin, Cumhuriyet Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s.122-124.

⁴⁶³ *A.g.e.*, s. 59, 87, 106.

⁴⁶⁴ Robert Bocock, *a.g.e.*, s.16-25.

yeni tip birey, geleneksel bireyden farklı olarak bulunduğu çevre içinde farklı ilişkiler kurar. Tönnies'in cemaat-cemiyet kavramından hareketle, modern birey, toplumsal ilişkilerini kurarken üretim biçimleri, teknoloji gibi farklı etkenlerden etkilenir.

Neoliberal ekonomi politikaların uygulanmaya başlaması ile birlikte üretim biçimlerinde meydana gelen değişimler, kadının profesyonel çalışma hayatına girmesi ile sonuçlanır. Kadının iş yaşamına entegre olması kapitalizmin içine girdiği krizi aşmak için ademi merkezi bir yapıya sahip yeni ekonomi politikalarına geçişi ile ilişkilidir. Özellikle 2000'li yıllarda artan kadın işçi ve beyaz yakalı istihdamı toplumsal yaşam biçimlerinin değişmesinde önemli rol oynar. Erkek ve kadının beraber çalışması ev yaşamının organizasyonunda değişiklikleri beraberinde getirir. Artan gelir düzeyi ile tüketim miktarı oranı dengeli bir seyir izler. Böylece Fordist üretim biçimde kitlesel tüketim bilinci yerini bireysel farklılıklara dayanan tüketime bırakır. Bu yeni tüketici grupları yaygınlaşan ve özelleşen kitle iletişim araçlarının da etkisiyle üretim kanallarının belirlediği tüketim şeklini değiştirerek artan ürün arzı ile tüketicinin seçimine bırakılmış tüketime yönelir. Televizyon, radyo, gazete, internet gibi farklı mecralarda reklamı yapılan araç-gereçler belirli marka bilinci üzerinden bireylere ulaştırılır.

Bireylerde yaratılan marka bilinci algısı Veblen'in 'gösterişçi tüketim' kavramı ile örtüşmektedir. Satın alınan araç ve gereçler, ihtiyaca yönelik olsa dahi bulunulan sosyokültürel yapıda varolan konumun daha saygın hale gelme isteğinin bir sonucudur. Özellikle ürünlerin sembolik anlamlarının marka bilinci üzerinden yapılandırılması, günümüzde sosyal statünün eğitim, kültür, meslek gibi olumsal özelliklere göre değil, bireylerin satın aldıkları ve kendilerini bu ürünler üzerinden sergiledikleri sembollere göre belirlenmektedir. Bireylerin gündelik yaşamda kullandıkları cep telefonu, bilgisayar, televizyon, araba gibi araç-gereçler, sahip oldukları marka statüsü ile bireye toplum içinde kendi sembolik değerini yükleyerek onun toplumsal statüsünü yükseltirler. Türkiye'de özellikle 2000'li yıllar sonrası artan lüks tüketim miktarı, toplumsal sınıflar üzerinden incelendiğinde toplumun ekonomik olarak üst sınıfı ile birlikte orta ve alt-orta sınıfın bu kesime eklemlenmesiyle artmıştır. Bu durum yeni teknolojik ürünlerin tasarım farklılıkları ile ürün çeşitliliği ve kullanım sürelerinin teknolojiye bağlı olarak giderek azalmasıyla ilişkilidir. Cep telefonu örneği üzerinden incelendiğinde her yıl farklı bir üst modelin piyasaya sunulması ve her yeni ürünün yeni güncelleştirmeye gereksinimi olması, bununla birlikte yeni üretilen programlara uygunluğunun bulunması gibi farklı etkenler bireyleri her yıl yeni bir ürün almaya zorlamaktadır. Bu zorlayıcı etken teknolojinin

tüketimi doğallaştırmasını sağlar. Bunun yanında orta ve alt-orta sınıfın lüks tüketime eklemelenmesi, bireyin yapay bir tatmin duygusu ile kendisinin toplumun içinde saygın hissetme durumu, ürünün sembolik değeri üzerinden kendi statüsünü yükseltme arzusu gibi psikolojik ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda günümüzde tüketim, birey açısından “psikolojik bir semptomdur: Bir kimlik oluşturma, bir yaşam biçimi daha da önemlisi bir var olma mücadelesidir.”⁴⁶⁵

Günümüz Türkiye’inde köy ve şehir nüfus yoğunluğu incelendiğinde yüzde 92,1’lik kesimin il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı görülmektedir.⁴⁶⁶ Köy ve şehir nüfus dengesizliğinin gün geçtikçe artması, daha önce belirtilen yeni tip bireyin giderek çoğalması sonucunu doğurmaktadır. Şehir merkezlerinde yaşam biçimlerinin lüks tüketim pratiğini teşvik eden yapısı, son zamanlarda giderek artan yeni tüketim araçlarının çoğalması ile ilişkilidir.⁴⁶⁷ Yeni tüketim araçlarının bireyleri tüketime zorlayıcı etkisi Ritzer’e göre, insanlar için yeni kutsal eylem biçimi olarak algılanmaktadır. Bu eylem biçimi kitle iletişim araçları ile meşrulaştırılıp yeni yaşam biçiminin olmazsa olmazı olarak gösterilmektedir. Bu yeni yaşam biçimleri bireylerin kullandıkları araç ve gereçlerin tüketim kültürü içinde sürekli değişimini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçları, araç ve gereçlerin gerçek kullanım nedenlerini reel bağlamdan kopararak imgesel bağlama oturtur. Böylece televizyon gibi yaygın kitle iletişim araçları aracılığıyla tüketimi meşrulaştırılan araç ve gereçler ikonografik anlama bürünerek bireyler için haz kaynağı oluşturur.⁴⁶⁸

1990 sonrası Türkiye’de medyanın yapılanması, özel yayıncılığın hizmete başlamasıyla birlikte yeni değerler üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Kanalların reklam geliri üzerinde pay sahibi olabilmek için yarıştıkları yeni sistemde üretilen televizyon programları, bireylerin geleneksel değerlerden kopararak yeni yaşam biçimleri sunmaya başlamıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde internet kullanımının giderek artması, yeni tüketim alanı doğurarak bireylerin daha kolay ve rahat tüketimine olanak sağlamıştır. Böylece zaman ve mekan sınırlaması olmadan dilediği ürüne ulaşabilen birey, sahip olduğu bütün araç ve gereçleri daha hızlı bir şekilde tüketip eskitmeye,

⁴⁶⁵ Mehmet Şükrü Nar, “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 37, 2015, s.949.

⁴⁶⁶ Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2015, Sayı: 21507.

⁴⁶⁷ Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, çev. Necati Ara, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

⁴⁶⁸ Ünal Şentürk, “Popüler Bir Kültür Örneği Olarak Futbol”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 31, No 1, 2007, (25-41), s.33-34.

hatta eskitmese dahi sahip olduğu ürünün farklı marka, model, renk ya da tasarımını satın almaya başlamıştır.⁴⁶⁹ Üretim toplumlarının tüketim toplumlarına dönüşümü, üretim araçlarının tüketim araçlarına dönüşümüne koşut ilerler. Bu da teknolojinin gelişmesi ile yakından ilgilidir. Böylece tüketimin bireyler için kolaylaştırıcı unsurları gün geçtikçe artmaktadır. (İnternette tek tıkla tüketim, telefonla sipariş, televizyondan online tüketim, kredi kartı kullanımı vb.)

Araç ve gereçlerin kullanımındaki değişimlerin tüketim ile bağlantısı, tüketim kültürünün son yıllarda biçim değiştirmesi ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle, tüketimin birey için anlamı, Veblen ve Simmel'in modern yaşam biçimlerinin ilk yıllardan farklıdır. Bu, Bocock'a göre, tüketimin tarihsel ve toplumsal olarak "değişen bir süreç olduğu anlamına gelir." Özellikle televizyonun aile içindeki yeri sabitlendikten sonra iş-dışı zaman faaliyetleri televizyona göre organize edilmeye başlanmıştır. Yeni eğlence pratiği, geleneksel iş-dışı faaliyetlerin giderek yok olmasına ve bireyler arası iletişimin zayıflamasına neden olmuştur. İş-dışı zaman faaliyetlerinin bireyler arası iletişime olumsuz etkisi, bireylerin giderek daha fazla yabancılaşmasına ve bu psikolojik boşluğun tüketim araçları vasıtasıyla gidermeye çalışmasına neden olur. Bireylerin yaşamlarında kullandıkları araç ve gereçlerin sembolik anlamları, bireylerin kendi kimliklerini kurmaya çalıştıkları bir sistemin parçalarıdır.⁴⁷⁰ Bu bağlamda, birey, kendi kimliğini kurarken tükettiği araç ve gereçler üzerinden psikolojik boşluğunu doldurmaya çalışır.

Araç ve gereçlerin sembolik anlamları en fazla televizyon dizilerinde çeşitli şekillerde gösterilir. İnsanların akşam saatlerinde iş-dışı eğlence faaliyeti olarak tüketimi hem ucuz hem kolay olan televizyon dizilerinde kullanılan araç ve gereçler, gerçeğe yakın kurgusal bir toplumsal yaşam içinde arzu nesnesi olan karakterler aracılığıyla topluma sergilenir. 1990 – 2010 yılları arasında üretilen televizyon dizileri tarihsel bağlamda incelendiğinde 90'lı yılların tüketim bilincinin ilk dönemi olarak nitelenebilir. Genellikle toplumsal ilişkilerin ön planda olduğu bu dizilerde kullanılan araç ve gereçler reel toplumsal yapı ile uyum içindedir. 2000'li yıllar ile birlikte artan dizi miktarı ve türü, bireylerin reel yaşamı ile dengeli bir şekilde tüketim bilincinin yavaş yavaş yerleşmeye başladığı ikinci dönemi gösterir. Bu yıllarda farklı dizi türlerinde lüks tüketim mallarının sergilendiği, zenginliğin övüldüğü diziler izlerkitle tarafından beğenilmiştir. Son olarak 2010'lara gelindiğinde tüketim kültürünün yerleştiği ve olgunlaştığı üçüncü

⁴⁶⁹ Büşra Halis, «Tüketimin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret Uygulamaları Ve Sosyal Paylaşım Ağlarının Rolü», *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 4, 2012, s.150-154.

⁴⁷⁰ Bocock, a.g.e., s.52-59.

dönem başlar. Bu yıllarda üretilen diziler genellikle yeni yaşam biçimlerinin ve tüketim kültürünün olumlandığı dizilerdir. Genellikle dizilerde kullanılan araç ve gereçler, toplumun genelinin satın alamayacağı, lüksü ve zenginliği niteleyen ürünlerdir.

3.3. 1990 Sonrası Kamusal – Özel Televizyon Yayıncılığındaki Değişimler

Türkiye'nin televizyon ile tanışması dünyadaki gelişmelere bakıldığında geç gerçekleşmiştir. Ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunları çözme uğraşı önceliğin temel ihtiyaçların ön planda tutulmasını gerektirmiş, bu nedenle o dönemin teknolojisi göz önüne alındığında lüks olarak tanımlanabilecek televizyon teknolojisi için girişimde bulunulmamıştır. Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçişinden sonra siyasal alanda yaşadığı krizler ve askeri darbeler toplumun televizyon ile tanışmasını erteleyen başka faktörlerdir.⁴⁷¹

Türkiye'nin düzenli televizyon yayınları ile buluşması İstanbul Teknik Üniversitesi'nin çalışmalarıyla 1952 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de henüz televizyon alıcısı olmadığından yayınlar sadece üniversitenin kendi binasından izlenebilmiştir. Dünyada televizyon teknolojisindeki gelişmeleri zamansal olarak geç takip eden Türkiye'de televizyon yayıncılığına ilk adım 359 sayılı TRT kanunun⁴⁷² yürürlüğe girmesi ile başlar. Zaman içerisinde teknik ekip ve araç – gereçlerin temini ile birlikte TRT, 31 Ocak 1968 yılında ilk deneme yayını yapar.⁴⁷³ 1968-1969 yılları TRT'nin deneme yayını yılları olarak adlandırılrsa da televizyon teknolojisi özellikle 1971 yılından sonra gelişme göstererek Türkiye'de yaygınlaşmaya başlar. İlk yıllarında siyah beyaz yapılan yayınlar, 1982 yılından sonra renkli yayın denemeleriyle boyut atlar. 1984 yılında tüm yayınların renkli olduğu TRT'de kanal sayısı da bu gelişmelere koşut artar ve 1989 yılında dördüncü kanalın da yayın hayatına girmesi ile birlikte TRT

⁴⁷¹ Hülya Uğur Tanrıöver, *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı 2011*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012, s.11.

⁴⁷² Devlet denetimde yayın yapacak olan TRT'nin yayın politikaları, 1961 anayasasında belirtilen laiklik ve uygarlaşma kavramları belirleyiciliğinde belirlenmiştir. Bu bağlamda 359 sayılı yasaya göre; TRT, özerk kamu tüzel kişiliği olarak tanımlanır. Özerklik kavramı, tarafsız, objektif ve eşitlik kavramları çerçevesinde varlığını bulur. Buna göre TRT'nin yapacağı programlar yasa nezdinde açıklanır: "Programların, anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkelerle, Cumhuriyetin niteliklerini benimsetici ve bu görüş, ilke ve niteliklere uygun düşünce ve davranış tarzını geliştirici bir zihniyetle ve Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi amacını güden Atatürk devrimlerini ve bu devrimlerin getirdiği dünya görüşü ile yaşama tarzını yerleştirici ve geliştirici bir tutumla hazırlanması gerektiğini açıklamaktadır." Konu ile ilgili; Özden Cankaya, *Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon: Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Gelişim Süreci*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.24-31.

⁴⁷³ Özden Cankaya, *a.g.e.*, 23-32.

çok kanallı yapısına ulaşır.⁴⁷⁴

Türkiye’de televizyon teknolojisinin devlet destekli hayata geçirilmesi, kamu hizmeti yayıncılığı hedefinin belirlenmesinde etkili olur. TRT, kuruluş aşamasında yurtdışındaki yayın yapan kanalları incelemiş ve kendisine BBC’yi örnek almıştır.⁴⁷⁵ Ancak kamu için yapılan yayıncılık anlayışı, 1971 yılında siyasal gelişmelerden etkilenerek tarafsız olarak belirtilmesine rağmen siyasal iktidar müdahalesine açık hale gelir. 1971 muhtırası sadece siyasal bağlamda ele alınacak bir gelişme değil; toplumsal, ekonomik, hukuksal bağlamda da ele alınması gereken bir gelişmedir. Bu bağlamda muhtıra sonrası televizyon yayıncılığının değişmesi farklı denge unsurlarının varlığını göstermektedir. Ahmad’tan aktaran İlaslan, muhtıranın ülkede, ekonomi – siyasal dengesini kurmak için gerçekleştirildiğini belirtir. Diğer bir deyişle geç kapitalistleşen Türkiye’nin 1971 yılına kadar biriken sermaye yapısında yaşanan olumsuz gelişmeleri, sanayi tarafına doğru çözmek amaçlanır. Ekonomi ile siyasal arasındaki ilişkinin yayıncılık alanındaki yansıması da TRT’nin özerkliğinin kaldırılarak tarafsız yayın yapan bir organa dönüşmesi şeklinde sonuçlanır. Dünyada televizyonun kısa sürede yaygınlaşması, Türkiye’de dikkatlerin bu yeni görsel-işitsel yayıncılığın üzerinde yoğunlaşmasına neden olur. Televizyonun kitleleri etkileme, manipüle etme veya yönlendirme becerisi, sermaye sahipleri ve siyasal iktidarın kontrol altına almak isteyeceği bir alana dönüşür. Bu durum 1971 yılından sonra kapitalist sermaye için “kazançlı bir pazar” oluşturulmasında yardımcı olur.⁴⁷⁶ 1980’li yıllara kadar ülke genelinde televizyon alıcılarının yaygınlaşması, televizyonun farklı bir toplumsallaşma aracı olmasını sağlayarak bireylerin, ailelerin birbirlerine ziyarete giderek programları beraber izleme alışkanlıkları edinmesini sağlar. Bireyler arası iletişimin televizyondaki konular bağlamında şekillenmesi,

⁴⁷⁴ Oğuz Ünlüer, “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı Tarihine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 17, 2000, (45-54), s.48.

⁴⁷⁵ Kamu hizmeti yayıncılığı, “halk için yapılan, halk tarafından finanse edilen ve halk tarafından kontrol edilen” yayıncılık biçimidir. Kavram ilk olarak BBC tarafından amaçlanarak kullanılmıştır. TRT’nin ilk dönem yayıncılık anlayışına bakıldığında, bu bağlamda, admlar attığı gözlemlenebilir. Toplumun ilk defa yeni bir teknoloji ile tanışması gerçekleştiğinden yayıncılık anlayışı, toplumun tamamına yönelik sırasıyla bilgilendirme, eğitime ve eğlendirme işlevleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Kamu hizmeti yayıncılık anlayışında siyasal iktidarlara ve sermaye grupları değil halk hizmeti önemlidir. Detaylı bilgi için; Bianet Bağımsız İletişim Ağı, Kamu Yayıncılığı ve TRT Komisyon Raporu, (Çevrimiçi) <http://bianet.org/bianet/bianet/16830-kamu-yayinciligi-ve-trt-komisyonu-raporu>, 01.02.2017.

⁴⁷⁶ Süleyman İlaslan, “Türkiye’nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Televizyon: 12 Mart 1971 Sonrası Dönemde Televizyon Yayıncılığının Kontrolü ve Yaygınlaştırılması”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, Cilt 1, 2014, s.35, 36.

cemaat tipi ilişkilerin teknolojik araç üzerinden gelişmesine neden olur.⁴⁷⁷

1980’ler televizyon yayıncılığı için devlet tekelinin kalktığı yıllardır.⁴⁷⁸ Askeri darbe sonrası yenilenen anayasa ile birlikte TRT’den ayrı, bir denetim mekanizması kurulur. Radyo Televizyon Yüksek Kurulu, yurtdışında yapılacak radyo ve televizyon yayınlarını denetlemekten sorumlu bir birim olarak göreve başlar. Aynı zamanda radyo kanallarında ticari yayıncılığın faaliyete başlaması ve istasyon sayılarının artışı Türkiye’yi farklı kanallardan haber alma imkanı sağlar. Bu durum 1990’lara gelince televizyon yayıncılığını da etkileyerek yeni bir döneme giriş yapılır.⁴⁷⁹

Türkiye’de özel televizyon yayıncılığı, yurtdışı üzerinden kiralanan kanallar üzerinden yapılan yayınlarla başlar. Yasal düzenlemeler yapılmadan başlanan yayınlar, ilkin tepki toplasa da toplum tarafından farklılık olarak algılandığından sonrasında kabul görür. ‘Magic Box’ şirketinin 1990 yılında başladığı yayınlar, kısa zamanda farklı sermaye gruplarının girişimi ile artmaya başlar. Bu bağlamda Lüksemburg üzerinden Star 1 adıyla deneme yayını yaparak başlayan özel televizyon yayıncılığı, 1992 yılında farklı iş adamlarının sahip olduğu Show TV, Kanal 6, HBB; 1993 yılında TGRT, Kanal D, ATV ve Samanyolu televizyon kanalları yayın yapmaya başladılar. Özel televizyon yayıncılığı Türkiye’de kamusal alanın devlet tekelinden alınıp genişletilmesini sağlayarak çoksesliliği yansıtan bir işlev yüklenir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Hülya Uğur Tannöver, *a.g.e.*, s.12-13.

⁴⁷⁸ 24 Ocak 1980 yılında uygulamaya konulan ekonomi kararlarından sonra yapısal değişime uğrayan medyadaki mülkiyet kontrolü, iş adamlarına geçmeye başlamıştır. Bu durum geleneksel basın-yayın anlayışının yok olmasına neden olarak küresel bağlamda yeni kuralların uygulanacağı bir dönemi işaret eder. Devletin gazete kağıdına uyguladığı sübvansiyonları kaldırması, küçük işletmelerin maliyeti karşılayamadığı için piyasan çekilmesine, bu nedenle piyasanın finansal olarak güçlü olan şirketlerin eline geçmesine neden olmuştur. Siyasal iktidarın ekonomi alanında yaptığı bu uygulamaların basın-yayın alanına yansımaları sadece medyadaki mülkiyet konusu ile ilgili değildir. Sorun aynı zamanda medyanın bir kontrol aracı olarak kullanılmasıdır. Detaylı bilgi için; Mihalıs Kuyucu, “Türkiye’de Çapraz Medya Sahipliği: Medya Ekonomisine Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Önlenmesine Yönelik Öneriler”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s. 148-150.

⁴⁷⁹ Bu yeni dönem medya politikalarının büyük sermaye grupları çerçevesinde belirleneceğinin sinyallerini verir. Konu ile ilgili düşüncelerini aktaran McChesney şöyle aktarır: “19. yüzyıldan günümüze uzanan en zengin Amerikalılar listesine bir göz atmak, değişim hakkında bazı ipuçları verebilir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından önce bir ya da iki medya patronu, en zengin otuz Amerikalı ya da otuz aile arasında gösterilmiştir. 1992’ye kadar en büyük otuz servetten dokuzu medyada yapılmıştı ve listedeki isimlerden iki tanesi yazılım gibi yakından ilişkili şirketlere sahipti. 1990’ların başından itibaren ve 2001 yılı boyunca ticari medya sektörü, ABD’de en hızlı büyüyen üç endüstriden biri oldu. Yapılan tahminler medyanın, önümüzdeki yıllarda ilk üç arasında tutunamayacağını, fakat 2010’a kadar ulusal ortalamanın üzerinde büyümeye devam edeceğini ileri sürüyor. Başka bir deyişle medya, 1990’lar boyunca enflasyon oranlarının iki misli üzerinde büyüme kaydetti. Ve 2002’de Forbes Dergisi en zengin elli Amerikalının üçte birinden fazlasının, servetinin büyük kısmını medya ve ilişkili sektörlerde yarattığını hesapladı.” Konu ile ilgili; A. Raşit Kaya, *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009, 138-139.

⁴⁸⁰ Adem Yılmaz, “Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde Özel Televizyon Yayıncılığı Bağlamında

Büyük sermaye gruplarının medya sektörüne girişi, devlet tekelinin ortadan kalkmasını sağlarken sermayenin tekelleşmesi sorununu doğurur. Innis'in 'bilgi monopolleri' kavramından hareketle, 90'lı yıllar, medya sektöründe dikey, yatay ve çapraz birleşmelerin yaşandığı dönemi işaret eder. Bu bağlamda, radyo ve televizyonların serbest rekabetin özgürleştirici bir ortam yaratması hedefi ile kamusal tekele son verilip özel yatırımcılara açılması, beklenilenin aksine tekelleşmeyi hızlandırmış ve kamusal tekelin yerini büyük sermayeli holdingler almış ve medya alanında egemenlik kurmuşlardır.

Türkiye'nin özel yayıncılık anlayışına geçişi, ilk yıllarında yasal olmayan süreçlerden geçse de dünyadaki örnekleriyle benzer bir yolda ilerlemiştir. Özel televizyon kanallarının sayısı arttıkça reklam sektörü canlanmış ve rekabet oluşmuştur. Aynı zamanda özel televizyon yayıncılığı medya alanında farklı sektörlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, gelişen teknoloji ile birlikte ucuzlayan malzemeler ve yayıncılık alanında eğitilmiş kişilerin sayısındaki artış ile birlikte özel kanallar, yapım işlerinin büyük bölümünü özel yapım şirketlerine aktarmışlardır.⁴⁸¹ Yeni medya ortamında giderek artan yapım şirketleri, televizyon program tür ve formatlarında farklılıklar türeterek içeriğin çoğalmasını sağlamış ve böylece giderek daha hızlı tüketen izleyiciye farklı seçenekler sunmaya başlamıştır.

3.3.1. Kanal Yayın Politikaları (Siyasi, Ekonomik, Toplumsal)

Türkiye'nin ilk görsel-işitsel kitle iletişim kurumu olan TRT, yayıncılık ilkesi kamu yararı olan bir amaçla kurulmuştur. Kurulduğu yıllarda Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi kamu hizmeti esasına göre yayın yapan TRT, 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de yayın yapan tek kanal olmuştur. Tek kanallı dönem boyunca siyasal denetim altında tek yönlü enformasyon akışı, ulusal sınırlar içinde farklı bölgelerde yaşayan bireylerin birlik düşüncesini oluşturmak amacıyla üretilmiştir. Bu bağlamda, gelişen teknoloji ile evlerde yerini almaya başlayan televizyon, ulusal birlik mesajının üretildiği en önemli araç olmuştur.⁴⁸² Ancak 1980'li yıllarda gerçekleşen siyasi, ekonomik, teknolojik ve toplumsal değişimler, kitle iletişim araçları üzerinde de etkili olmuş ve medyanın yeniden yapılanması sonucunu doğurmuştur. Böylece

İzleyici-Televizyon İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.171.

⁴⁸¹ Sevilay Çelenk, "Türkiye'de Televizyon Programcılığının Gelişimi ve Genel Eğilimleri", *Yıllık 1999 Mahmut Tali Öngören'e Armağan*, A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001 akt. Adem Yılmaz, a.g.e., s.176.

⁴⁸² David Morley, Kevin Robins, *Kimlik Mekanları*, s.28-30.

ana ilkesi kamu yararı olan devlet denetiminde yayın yapan kanallardan farklı yayıncılık anlayışı benimseyen ‘tecimsel kanal’lar ortaya çıkmıştır. Bu durum, özel televizyon kanallarının belirli bir denetim mekanizmasına tabi tutulduğu gerçeğini değiştirmemiş ancak özel televizyonların kendi medya politikalarını belirleme ve bunun üzerinden yayın yapma hakkı tanımıştır. Bu bağlamda Türkiye’de televizyon yayını yapan üç farklı kanal türü oluşmuştur: Denetiminde ve yönetiminde devletin olduğu TRT kanalları, özel televizyon kanalları ve yurtdışında bulunan vericiler vasıtasıyla yayın yapan yabancı kanallar.⁴⁸³

TRT, kamu hizmeti yayıncılığı politikası ile yayın hayatına girerek; eğitim, bilgi ve eğlence gibi farklı türlerde topluma hizmet amaçlı kaliteli yayınlar yapmayı amaçlamış, bu amacı ulusal sınırlar içerisinde toplumun bütün kesimlerine ulaştırmayı amaç edinmiştir.⁴⁸⁴ Bu bağlamda TRT, kamu yayıncılığı anlayışı ile siyasal – toplumsal ilişkisi üzerinden ulus-devlet bilincinin yerleşmesi için hizmet eden bir araç görevi görmektedir. TRT’nin bu misyonu, Avrupa’daki yayıncılık anlayışlarına benzer bir şekilde toplumsal alanı düzenlemek ve ulusal bilincin ve kültürün korunmasını içermiştir. Ancak Türkiye’deki yayıncılık anlayışının “TRT kurulmadan önce, radyo yayıncılığının hem tek parti döneminde, hem de çok partili hayata geçişten sonra siyasi iktidarların kontrolünde olması”, kamusal yayıncılığın siyasal iktidara bağımlı bir şekilde gelişerek gelenekselleşmesine neden olmuştur.⁴⁸⁵

Devlet denetiminde kamu yararı güdülerek yapılan gelenekselleşmiş yayın politikalarının kırılıp medya alanında yapısal dönüşümün

⁴⁸³ Özden Cankaya, *Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon: Türkiye’de Radyo ve Televizyonun Gelişim Süreci*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.84-113.

⁴⁸⁴ Erol Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayım, Ankara, 1999, s.23-24.

⁴⁸⁵ Mustafa Akin, *Altın Makas - Rtük: Uyarı-Durdurma- İptal Cezalarının Yayın Özgürlüğü İlkesi Açısından İncelenmesi*, Ecem Matbaa, İstanbul, 2002, s.32. TRT’nin kamu yayıncılığı yapıp yapmadığı konusu tartışmalara açıktır. Ayrıca özel kanalların ortaya çıkmasından sonra reklam pastasından gelen gelirlerin düşmesi ve özel televizyon ile verilen mücadele sonucu TRT’nin son yıllarda yaptığı yayıncılık anlayışı, kamu hizmeti yayıncılığını kapsamamaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki; 1990 yılına kadar uygulanan yayın politikaları, Türkiye’de ortak bir milli bilinç etrafında şekillenmiştir. Ayrıca özel televizyonların yaptığı yayınlar ve uyguladığı politikalar incelendiğinde TRT’nin kamu hizmeti yayıncılığını tam anlamıyla uygulamasa da program içeriği, yayın politikası, program türleri gibi unsurlar ele alındığında kamu yayıncılığına yakın bir konumda politika izlediği anlaşılabılır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi; Ayçin Özkan, “TRT’nin Özerkliği ve Rolü, *Bianet Bağımsız İletişim Ağı*, Ankara, 2004, <http://bianet.org/bianet/medya/43272-trtnin-ozerkligi-ve-rolu> (erişim tarihi: 05.02.2017); Zeki Hafizoğulları, Ahmet Arif Tarakçıoğulları, “Nasıl Bir TRT ve Bir Kamu Tüzel Kişisi Olarak TRT’nin Özerkliği ve Tarafsızlığı Meselesi”, Ankara Üniversitesi HF Dergisi, Cilt 47, 1998; Tayfun Akgüner, “Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 2, Sayı 12, 1996.

gerçekleşmesi, dünyadaki küresel kapitalist sisteme entegrasyonun bir sonucudur. 24 Ocak Kararları ile birlikte siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen büyük dönüşümler, devlet denetimine tabi olmayan serbest piyasa ekonomisinin kabulü ve bunun toplumsal alanda yansımaları medya politikalarının yeniden organizasyonunu zorunlu kılmış, bu bağlamda kültürel üretimi sermayenin denetimine sokmuştur. Bu durum 1990 sonrası yeni medya politikalarının türeyeceğini haber vermektedir. Çünkü yeni ekonomi politikaları ile birlikte basın yayın alanında maliyetlerin artması, aile tipi işletmelerin ortadan kalkmasına neden olmuş ve büyük sermaye gruplarının yatırım yapmasına olanak sağlamıştır. Böylece basın-yayının siyaset ve sermaye odaklarından görece bağımsız yapısı giderek yok edilmeye başlanmıştır.

Özel televizyonların kapitalist üretim biçimlerine eklenmiş yapısı bağlamında yayın politikalarının temel unsurlarından biri ‘eğlence’ olmuştur. Aynı zamanda topluma haber verme misyonu ile üretilen metinlerde serbest piyasa ekonomisinin olumlulaştırılması sağlanarak özelleştirme gibi uygulamalar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar ile toplumun rızası alınarak neoliberal hegemonik düşüncenin üretilmesine katkıda bulunulmuştur. Yeni medya politikalarının bu şekilde neoliberal düşüncenin üretimi amacıyla belirlenmesi, Türkiye’de yeni modern bireyin inşasında başat faktörlerdendir. Bu bağlamda yeni medya içerikleri, kamu yayıncılığında görülemeyecek biçimde tabloidleşerek olayları, haberleri, olguları seyirlik bir anlatıya dönüştürmüştür.⁴⁸⁶ Medya içeriklerinin bu şekilde değişmesi, ticari yayın kuruluşlarının daha fazla izleyiciye ulaşmak ve reklam alabilmek için toplumun “en küçük paydasına” ulaşma amacını göstermektedir. Kamu hizmeti yayıncılığında yapılan toplumun eğitim ve kültür düzeyini artırıcı programlar yerine bireylerin günlük stres ve yorgunluklarını atmalarını sağlayabilecek, eğlenceli, basit programlar üretilir. Bu iki yayın politikası arasındaki fark; kamu hizmeti yayıncılığının “kar amacı gütmeyen yayın politikası” izlemesine bağlıdır.⁴⁸⁷ Çünkü kamu yararı güden yayın politikasına sahip kanalların önceliği reklam gelirleri değildir. Televizyon yayıncılığında meydana gelen bu gelişmeler, kanalların sahiplik, içerik ve örgütsel yapılanmalarını da etkilemiştir. Öncelikle kanal sahiplik yapısının

⁴⁸⁶ Uraz Aydın, Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa Türk Medyasının Otuz Yılı, s.37 Ed. Uraz Aydın, *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴⁸⁷ Özden Cankaya, “Eğlence Programlarının Değişimine Kısa Bir Bakış”, *TRT Akademi*, Eğlence Endüstrisi Sayısı, Cilt 01, Sayı 01, Ocak 2016, s.294-295.

kamusaldan özele ve özel içinde de birleşmelerle birlikte yoğunlaşmalara doğru genişlediği; medya içeriklerinin farklı haber merkezlerinden, yapım şirketlerinden ve kanalın kendi iç yapımlarından olmak üzere farklılaştığı; örgütsel yapının “fonksiyon temelli yapıdan matriks yapıya, oradan da şebeke örgüt yapısına doğru geliştiği” bir değişim yaşanmıştır.”⁴⁸⁸

Yirminci yüzyılın son on yılında teknolojinin gelişimine koşut bir şekilde artan özel kanalların sayısı ile birlikte artan rekabet ve yeni medya düzeninde izleyicinin tüketiciye evrilmesi, medya şirketlerinin ürettikleri programlar vasıtasıyla tüketici talebini doyurma amacı güttüğünü göstermektedir.⁴⁸⁹ Özellikle reklam gelirlerinin kanal ratingleri ile belirlenmesi ve bunun da izleyici-tüketiciye ulaşma ile gerçekleşmesi, medya şirketleri ve kanallar arasında rekabeti artırmıştır. Çünkü özel televizyon yayıncılığında kanalların kendi yayın politikalarını belirlemesinde reklam paylaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca medya endüstrisini ayakta tutan temel dinamiklerden olan reklam, medya holdinglerinin kendi diğer yan ürünlerinin pazarlanması için bir araçtır. Bu nedenle televizyon kanalı ve reklam arasında sıkı bir ilişki mevcuttur.⁴⁹⁰ Bu bağlamda günümüzde özel kanalların yayın politikası ticari amaç güden bir anlayış etrafında belirlenmektedir. Özellikle kanal sayısı

⁴⁸⁸ Sevim Koçer, Nihat Erdoğan, “Türkiye’de Özel Televizyon Kuruluşlarının Örgüt Yapılarının Dönüşümü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim 2011, Sayı 6-2, (235-262) s.236.

⁴⁸⁹ Yeni medya politikalarının tüketici talebini doyurması ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Liberal görüşe göre, televizyon yayıncılığının giderek artan rekabet koşullarında izleyicinin talep ettiği programları üretmesi tüketicinin egemen olduğu bir dünyayı işaret etmektedir. Ancak küreselleşmenin eleştirisini yapan düşünürler bunun tersini aktarırlar. Küresel medya politikaları, büyük sermaye gruplarının “kültürel hakimiyetini” gösterir. Medya alanında yaşanan çeşitli birleşmelerle giderek yoğunlaşan medya endüstrisi, bazı sermaye grupları tarafından idare edilmektedir. Bu durum ise tarihsel bağlamda kapitalist sermayenin kar ve sermaye birikimini gösteren en belirgin örnektir. 1990 – 2015 yılları arasında küresel düzeyde medya sahipliğini elinde bulunduran şirketler giderek azalmaktadır. Konu ile ilgili verilere ulaşmak için; David Morley, Kevin Robins, *Kimlik Mekanları*, s.33; Bart Pattyn, *Media Ethics: Opening Social Dialogue*, Peeters: Belgium, 2000, s.221-222; Vanna Le, “The World’s Largest Media Companies Of 2015”, *Forbes Magazine*, 2015.

(Çevrimiçi) <http://www.forbes.com/sites/vannale/2015/05/22/the-worlds-largest-media-companies-of-2015/#85fbcf02b64e>, 07.02.2017.

⁴⁹⁰ Adaklı’nın belirttiğine göre, “1999 yılında reklam pastası, 1.2 milyar dolar civarındadır ve bunun %32’si televizyon mecrasından kaynaklanmaktadır.” Bu oran yıllar geçtikçe televizyon lehine artarak devam etmiştir. 2001 yılında televizyon reklam gelirleri, net reklam gelirlerinin %42’sini oluşturmuştur.” Bazı dönemlerde ekonomik kriz ortamlarında reklam geliri belirli oranda düşüşler yaşamıştır. 2001 mali krizi sonrası 2002 yılında 550 milyon dolara kadar düşmüştür. Bu durum ilerleyen yıllarda artışlar yaşayarak 2012 yılında 2.4 milyar dolara kadar ulaşmıştır. Televizyonun reklam pastasındaki oranı da artarak %57.8’e ulaşmıştır. Detaylı bilgi; Gülseren Adaklı, *Türkiye’de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006, s.252-253; Habertürk Gazetesi, “TV Reklam Pastası 2,4 Milyar Lira”, 13 Haziran 2012.

(Çevrimiçi) <http://www.dorduncukuvvet.com/medyascop/4541-tv-reklam-pastasi-24-milyar-lira.html> 3.2.2017.

çoğalması ve buna koşut rekabetin artmasıyla birlikte televizyon kanallarının sürekli ‘yeni’yi arama çabası, farklı kurum ve kuruluşlarla etkileşim içinde olmasını zorunlu kılmaktadır. Kanallar “tedarikçi şirketler ile stratejik ittifaklar oluşturarak” özellikle akşam saatlerinde yapım şirketlerinin ürettiği programları yayınlarlar.⁴⁹¹ Bu durum, kanallara yenilikleri daha az maliyete edinmelerini sağlar.

Medyanın sermaye gruplarının eline geçmesi ile birlikte uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, 2002 yılından sonra farklı bir söylemle devam etmektedir. 2002 yılında liberal-muhafazakar parti olan AKP’nin tek başına iktidara gelmesi ile medya mülkiyet yapısında değişiklikler baş göstermeye başlamıştır. Medya mülkiyet yapısının tarihsel süreçte sürekli el değiştiren bir yapıda ilişkilerini sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum medya birleşmeleri ile birlikte el değiştiren kanallar ve/veya şirketlerin, sermaye/siyasal iktidar/medya ilişkilerinin sadece aktörler bağlamında değiştiğini göstermektedir. Medyanın topluma ulaşma, etkileme ve enformasyon iletme bağlamında en güçlü araçlardan biri olduğu muhakkaktır. Bu nedenle siyasal iktidarlar ilk olarak medya gruplarını kontrol altına almak isterler.

2002 yılından sonraki dönemde medyada egemen olan sermaye gruplarının hızlı bir şekilde el değiştirdiği görülmektedir. İlkın Uzan Grubu’nun tasfiye ile başlayan süreç, Ciner, Çukurova, Koza ve Feza Gruplarının tasfiyeleri ile devam etmiştir. Medya sektöründen uzaklaştırılan ya da pazar payları düşürülen medya gruplarına farklı sektörlerde faaliyet gösteren holdingler katılmıştır. Çalık ve Kalyon Holding’in medya sektörüne katılımıyla sermaye grup yapılarında değişim gözlenmektedir.⁴⁹²

⁴⁹¹ Sevim Koçer, Nihat Erdoğan, *a.g.e.*, s.243.

⁴⁹² Aydın Çam, İlke Şanlıer Yüksel, “Türkiye’de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım”, *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Ed. U. Uraz Aydın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.67-71. Çam ve Yüksel’in hazırladığı 2001 yılındaki medya grupları ve pazar payları incelendiğinde; Doğan Holding %39, Medya Holding %19, Çukurova Holding %9, Rumeli Holding %6, İhlas Holding %5 ve Doğuş Grubu %3’lük paylara sahip olduğu görülmektedir. 2011 yılında medya gruplarının pazar paylarının %30 ile sınırlandırılması kararı ile Kanal D’nin 2012 yılındaki payı %26’ya düşürülür. 2012 yılında Doğuş Grubu’nun pazar payını artırdığı görülmektedir. TMSF’den aldığı Kral TV, Doğan Medya’dan alınan Star TV, Doğuş Grubu’nun payını %16’ya yükseltmiştir. Bununla birlikte Çukurova Grubu da daralmaya gitmiştir. 2007 yılında TMSF’nin el koyduğu ATV kanalının 2008 yılında Çalık Grubuna satması medyanın mülkiyet yapısındaki değişimin sinyallerini verir. İlerleyen yıllarda ATV tekrar el değiştirerek Zirve Holding çatısına girer. 2012 yılı sonrası Cemaat-AKP gerilimi ile birlikte Feza ve İpek Grubu kapatılır. Günümüz medya mülkiyet yapısına bakıldığında Doğan, Doğuş, Zirve, Ciner, Albayrak Medya ve New Corp. başta olmak üzere çeşitli küçük kanallardan oluşmaktadır. *A.g.e.*, 69-84.

3.3.2. Televizyon Programları ve Yayın Akışı Düzenlemeleri

TRT kanalları yasaya göre yayın yapma sorumluluğu taşıdıkları için kamu yararı ilkesi bağlamında programlar hazırlayıp yayınlamaları gerekmektedir. Bu bağlamda TRT'nin televizyon programları genellikle haber, müzik, eğlence ve televizyon draması olarak gruplandırılmıştır. TRT'nin görev tanımı içinde toplumun haber alma, eğlenme, eğitim ihtiyacı var olduğundan öncelikli olarak bu tür programların yayınına izin verilmiştir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte kanal sayısını artıran TRT, izleyici gruplandırması yaparak kanalların yayın akışını belirli program türlerine göre ayırmıştır. Bu bağlamda TRT 2 kültür sanat programları ağırlıklı yayın yaparken, TRT 3 daha çok siyasi içerikli yayın yapmaktadır. TRT 1 kanalı ise tüm topluma hitap eden karma yayıncılık anlayışını sürdürmektedir.

Türkiye'nin yapısal olarak dönüşüm içine girdiği 1990'lar, televizyonda devlet tekelinin kırılıp özel yayıncılığın faaliyete geçtiği yıllardır. Özel televizyonculuk ile ilgili henüz yasal düzenlemelerin bulunmaması, kanalların televizyon programları hazırlarken daha serbest hareket etmesini sağlamıştır.⁴⁹³ Yıllarca TRT'nin tek kanallı yayın akışında izleme pratiği geliştiren toplum, özel kanalların gerek eğlence, gerek müzik yayınlarında herhangi bir yayın ilkesine bağlı kalmadan yayın yapmasını ilgi çekici olarak karşılamıştır. Bu bağlamda TRT'nin yasalara bağlı olarak geliştirdiği programların didaktik yapısı tercih edilmezken, daha çok eğlence türüne ağırlık veren show programları ile televizyon dramaları tercih edilir olmuştur.⁴⁹⁴

Türkiye'nin Avrupa yayıncılık anlayışını takip ettiği yıllar, 1990'lı yıllarda teknolojinin gelişmesi ve ekonomi politikaların değişmesi ile birlikte kırılmaya başlar. Bu süreçte uydu ve kablo kanalı teknolojisi kullanan çeşitli özel kanalların ortaya çıkışı giderek yaygınlaşarak yayıncılık anlayışını kökten değiştirir. Yeni anlayış daha çok ABD tarzı temel alınarak oluşturulur.⁴⁹⁵ Özel televizyonların çok çeşitli ve eğlenceli yapısı, sunumu ve içeriği, izleyiciler için cazip gelerek kısa sürede özel televizyonların izlenme oranı artar. Türkiye'de özel televizyon yayıncılığı yurtdışı üzerinden yayın yapan Star 1 ile başladıktan sonra, 1992 yılında uydu üzerinden yayın yapmaya başlayan Tele-On, Show TV, Kanal 6 ve HBB kanalları ile sayıca artış gösterir. 1993 yılında Show TV'ye bağlı olarak şifreli yayın yapan Cine 5, ATV ve Kanal D'de yayına başlar. Özel televizyonlarla ilgili yasal

⁴⁹³ Aysel Aziz, *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı*, TRT Yayınları, Ankara, 1999, s.139.

⁴⁹⁴ Aysel Aziz, *Televizyon ve Radyo Yayıncılığı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.220.

⁴⁹⁵ Mustafa Şeker, "Televizyon Haberciliğinde Küresel Format ve Haberciliğe Etkileri", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Sayı 4, Cilt 4, 2007, (ss.36-44), s.37.

düzenlemeler yapıldıktan sonra kanal sayısında hızlı artış yaşanır ve farklı tematik kanal gibi farklı izleyici grubuna hitap eden kanallar ortaya çıkar. Buna göre 1990'lı yıllarda Kanal 7, STV, TV 8, Flash TV gibi kanalların yanı sıra haber kanalı olarak NTV, müzik kanalı olarak Kral TV kurulur. 2000'li yıllarda kanal sayısı iyice artarak toplamda yaklaşık 290 özel televizyon kanalı ile TRT'ye ait 7 televizyon kanalı, günümüzde yayın hayatına devam etmektedir.⁴⁹⁶

Televizyon izleme pratiğinin giderek toplumsallaşma ve bireylerin birbirleri ile etkileşim kurma aracı olduğu günümüzde, sayısı giderek artan televizyon kanallarının yayın akışlarını düzenlemesi önem taşımaktadır.⁴⁹⁷ Bir televizyon kanalının günlük yayın akışını düzenlemesi toplumsal bazı parametrelerin göz önüne alınarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü tecimsel yayıncılık anlayışı, kamu yararından çok, kar amacı güden bir işletme gibi davranmaktadır. Bu bağlamda izler-tüketici olarak görülen bireyler, özel televizyonların kar arttırma amaçlarının araçları olmaktadır. Böylece kar endeksli yayıncılık anlayışı, daha fazla izlenmek ve reklam gelirlerini artırmak amaçlı programlar üretilip yayın akışını ona göre düzenlemektedir. Örneğin, toplumun geneli değerlendirildiğinde gündüz kuşağında evde daha fazla zaman geçiren kadınlara yönelik programlara, hafta sonları erkeklerin iş-dışı zamanlarını değerlendirmek için genellikle spor programlarına yer verilmektedir.⁴⁹⁸ Ayrıca özel televizyon kanalları daha

⁴⁹⁶ N. Tülay Şeker, "Türkiye'de Televizyon Yayıncılığında Eğlencenin Egemenliği", *TRT Akademi*, Eğlence Endüstrisi Sayısı, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s.39; Aysel Aziz, s.223.

⁴⁹⁷ Burada sözü edilen toplumsallaşma biçimi, geleneksel toplumsallaşma biçiminden farklıdır. Kitle iletişim araçlarının bireyleri iş-dışı zamanlarında toplumun diğer üyeleri ile birlikte aynı eylemi ve aynı eğlence faaliyetini gerçekleştirmesini sağlayarak bireyler arası görünmez bir bağ kurulmasını sağlar. Bu durum gelişen teknoloji ile birlikte bilgisayar cep telefonu gibi yeni teknolojik araçlarla internet üzerinden etkileşim kurmalarını ve izledikleri programlar üzerinde yorumlar yapmalarını sağlamaktadır. Bu durum mekansallığı ortadan kaldırarak bireylerin daha uzak mesafelerdeki kişilerle iletişime geçmesini sağlayarak sanal toplumsallaşma biçimi oluşturmaktadır. Reel dünyada bireyselleşen, yalnızlaşan insanların, bu bağlamda, kurdukları iletişim pratikleri de değişmektedir. Yeni medya teknolojilerinin bireyleri farklı sanal grup, cemaat tipi organizasyonlar oluşturmaları, toplumsal çevrelerini sanal bağlamda genişletmekte, bu durumun reel dünyada yansımaları ise iki farklı şekilde gerçekleşmektedir: Sanal toplumsallaşmanın reel dünyadaki olumlu yansımaları ile genişleyen toplumsal çevre ve reel dünyada iletişim kurma yeteneğinin kaybedilmesi ile toplumsal çevrenin giderek daralması. Ayrıca televizyonun toplumsallaşma aracı olarak kullanılması, reel dünyada bireylerin televizyondan aldıkları enformasyon doğrultusunda iletişim kurmaları ile ilgilidir. Sürekli değişen gündem ve enformasyon tüketimi, bireylerin televizyon programlarında popüler programların izlenmesi üzerinde baskı kurabilmektedir. Böylece birey, popüler olan programları izleyerek reel dünyadaki 'gündem'den dışlanmamakta ve toplumsal çevre içinde iletişime ortak olabilmektedir.

⁴⁹⁸ Çelenk'in televizyon izleyicisi kadın üzerine yaptığı çalışmada, televizyonların yayın akışlarının, kadın izleyicilerin günlük yaşamlarında kendilerine uygulanan cinsiyetçi söylem bağlamında hazırlandığını belirtir. Buna göre, kadın programları, "kadının ev işlerine, çocukların okul ve uyku saatlerine, erkeğin eve dönüş saatlerine bağlı" televizyonda yayınlanmaktadır. Aynı şekilde erkeğe

fazla izleyiciye ulaşmak için bireylerin ‘merak’ ve ‘özenme’ duygularından beslenip ünlü kişilerin özel yaşamlarını, yaşam biçimlerini ve gündelik lüks hayat pratiklerini sansasyonel bir şekilde yayınlatabilmektedirler. Bu bağlamda özel televizyon kanallarının ortaya çıkışı ile birlikte medyanın işlevinde değişim meydana gelir. Televizyon kanallarının uyguladıkları yeni yayın politikaları ile medya, insanların gündelik yaşamın zorlayıcı etkenlerinden kaçıp sığındıkları bir araca dönüşürken; toplumsal, siyasal sorunların çeşitli programlarla topluma gösterilip bilgilendirme, tartışma ve düşündürme işlevlerini kaybeder. Böylece yeni yayın politikalarında televizyon programlarının anlatı biçimleri tabloidleşmeye başlar. Ticari ve ideolojik kaygıların televizyon programlarında yansımaları, kültürel yeni yapılanmayı inşa ederek bireylerin düşünce ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Bruck’a göre televizyon gerçekliği yeniden inşa eden ve “görmenin inanmak” olduğu bir araçtır.⁴⁹⁹ Gerçekliğin ve kurmacanın aynı anlatı biçimlerine sahip olduğunu belirten Ellis, farklı televizyon programlarının (haberler, televizyon dizileri, spor programları vb.) “açık uçlu” anlatı özelliğine sahip olduğunu vurgular.⁵⁰⁰ Böylece tabloidleşme, özel televizyon yayın politikalarının hemen hemen tüm programlarında karşılaşılan bir özelliktir. ABD tarzı televizyon yayıncılığının bir ürünü olan bu özellik, bireylerin iş-dışı zamanlarında eğlenmek, dinlenmek ve reel yaşamında sıkıntılarından uzaklaşmak için Türkiye’de giderek yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda televizyon programlarının niteliğinin değiştirilip liberal politikalara uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi ve yayın akışında izleyici kitlesine göre sıralanması, devletin ideolojik aygıtlarından biri olan televizyonun sermayenin izleyicilere biçtiği uygun rolü benimsetmesini sağlar.⁵⁰¹

biçilen toplumsal rolde kadına uygulanan cinsiyetçi söylem bağlamında inşa edilmektedir. Akşam saatlerinde ve genellikle hafta sonları yayınlanan spor programları, günümüzde daha maganizel bir hal almıştır. Sevilay Çelenk, “Kadınların Medyada Temsili ve Etik Sorunlar”, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ed. Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Matbaa: Ankara, 2010, s.235.

⁴⁹⁹ Ayşe İnal, “Tabloid Habercilik”, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ed. Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Matbaa, Ankara, 2010, s. 164-172.

⁵⁰⁰ Mustafa Şeker, Abdülkadir Gölcü, “Futbolun Televizyonda Yeniden Üretimi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26, 2008, (115-134), s.122.

⁵⁰¹ Türkiye’de yapılan Değerler Araştırmasında alınan cevaplar televizyon izlenme oranı, siyasal iktidarın ideolojisi ve medya politikaları bağlamında değerlendirildiğinde anlamlı sonuç verecektir. Yapılan araştırmaya göre; 1990 yılında ‘birden çok eş kabulü’, 1990’da %10, 2009’da %11, 2011’de %23’ yükselmiştir. Kadına gerekirse kocası tarafından şiddet uygulanabilir sorusuna verilen cevaplar; 1996’da %19 iken 2011’de %30’lara yükselmiştir. Gökdağ’ın yaptığı analizler, 1980 sonrası Türkiye’de gerçekleşen paradigma değişimini özetler niteliktedir. Muhafazakar söylemin giderek yaygınlaşmaya başladığı bu yıllar, İslami paradigmanın toplum tarafından kabulünü göstermektedir. Bu bağlamda bireyler siyasal, eğitsel politikaların değişimi ile birlikte kitle iletişim

Televizyon programlarının toplumsal yapıya göre üretilip sunulması beraberinde tüketici konumuna itilen izleyicinin sürekli yeni program ve format talebi ile isteğini körüklemektedir. Bu durum sektörün dinamosu görevi görmekte ve sürekli üretilen televizyon programları, yapım öncesi, yapım aşaması ve yapım sonrası olmak üzere farklı sektörleri de beslemektedir. Özellikle son yıllarda yayıncılık alanında gelişme gösteren Türkiye, hem iç yapımlarla hem de yapım şirketleri ile anlaşarak ürettiği yerli yapımlara daha fazla yer vermektedir. Bu durum yerel şirketlerin desteklenmesi ve küresel yabancı yapımlara karşı rekabet edebilmesi için önem taşımaktadır. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren küreselleşme ile birlikte mümkün olan yayın formatları paylaşımı ile birlikte farklı formatlarda çeşitli programlar üretilmekte ve hatta yerel yapımlar dış ülkelere ihraç edilmektedir.⁵⁰² Küresel piyasada üretilen televizyon programlarının serbestçe dolaşımı beraberinde çeşitli eleştiriler getirmektedir. Kültürün küreselleşmesi tartışmaları bağlamında toplumların giderek geleneksel özelliklerini yitirdikleri veya yerel özelliklerin giderek farklılaştığı yönünde ayrılmaktadır. Bu bağlamda eleştirel düşünürler, tüketim kültürünün televizyon programları aracılığıyla dayatıldığını ve dünyanın giderek tekdüzeleştiğini belirterek türdeşliğin yok olduğunu savunurlar. Diğer taraftan küreselleşmeye olumlu yaklaşanlar da vardır. Robertson'a göre küresel kültürel faaliyetler, yerellikleri yeniden canlandırmaya yardımcı olur. Böylece Batı'nın dayattığı tüketim kültürüne karşı yerel kültür yok olmayarak küresel ile yerelin oluşturduğu melez kültürü oluşturur.⁵⁰³

Kanal D, ATV, Show TV ve Star gibi en çok izlenen televizyon kanalları popüler yayın politikaları belirleyerek izleyicilerin televizyon programı izleme pratiğini ve program anlayışlarını değiştirmiştir. Televizyon izleme oranlarının gün geçtikçe arttığı göz önüne alınırsa⁵⁰⁴, izlenen televizyon

araçlarındaki programlar aracılığıyla egemen söylemin kendisine biçtiği rolü giymektedir. Ayrıntılı bilgi için; Dursun Gökdağ, "Türkiye'de En Çok İzlenen Tv Kanallarının Program Yapısı: Topluma Neler Sunuyorlar?", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*, II. Uluslararası İletişim Sempozyumu, Yeni İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Dönüşüm, Mayıs 2012, s.150-151.

⁵⁰² Hülya Uğur Tanrıöver, *a.g.e.*, s.37. Aralarında Aşk-ı Memnu, Ezel, İhlamlar Altında, Gümüş, Acı Hayat, Bir İstanbul Masalı, Yaprak Dökümü, Zerde gibi dizilerin de bulunduğu 70'in üzerinde Türk dizi filmi, 20'nin üzerinde ülkeye satılmış ve dizilerden 50 milyon dolar ihracat geliri elde edilmiştir. Sektördeki ihracatın yüzde 80'ini yapan Calinos Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı Fırat Güngen, Kazakistan, Bulgaristan, Makedonya, Ortadoğu, Özbekistan, Yunanistan, Kosova, Azerbaycan, İran, Ortadoğu ülkeleri, Romanya, Katar, Arnavutluk, Hırvatistan ve Ukrayna'ya dizi ihraç ettiklerini belirtmiştir. (Çevrimiçi) http://www.medyatava.com/haber/70in-uzerinde-turk-dizi-filmi-2010da-20-ulkeye-ihrac-edildi_59374, 15.01.2017.

⁵⁰³ Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınevi, Ankara, 2004, s. 97.

⁵⁰⁴ 1996 yılı verilerine göre Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun

programları giderek farklılaşarak çoğalmış ve eskiye oranla değişmiştir. Özel televizyon yayın politikalarının daha fazla izleyiciye ulaşma amaçlı programları, çoğunluğun taleplerine göre belirlenmektedir. Bu durum bazı dönemlerde bazı program türlerinin popülerleşmesini sağlarken kanalların o dönemde karma yayıncılık yapsalar dahi tematikleşme eğilimlerini ortaya koymaktadır. Tanrıöver'in 2011 yılında örneklem aldığı bir haftada Türkiye'deki televizyon yayıncılığının en çok izlenen kanallarının yayın akışları ve televizyon program yapıları üzerine yaptığı çalışmalar da bunu kanıtlar niteliktedir: Kanal D'nin günlük televizyon program yoğunluğu incelendiğinde %57'lik dilim ile televizyon dizileri ilk sırada yer almaktadır. Yarışma, haber ve müzik-eğlence programları da %10'luk dilimlere sahiptir. ATV'nin günlük yayın akışı içerisinde her dört programının üçü televizyon dizisidir. %75'lik dilime sahip televizyon dizi türü günlük yayın akışının çoğunu doldurmaktadır. Bu durum prime time kuşağında yayınladığı diziler haricinde günün diğer saatlerinde dizilerin tekrar bölümlerinin yayınlanmasından kaynaklanmaktadır. Show TV'nin yayın akışı, Kanal D ve ATV'den farklı bir yapıdadır. Haftalık yayın akışında yarışma programlarına %36, televizyon dizilerine %30'luk dilimlerle yer verilmektedir. Kamusal yayın yapan TRT'nin günlük yayın akışında özel televizyonlarda olduğu gibi televizyon dizileri %57'lik dilim ile en fazla yer kaplayan programlardır.

yayınladığı “Dünya Haberleşme Raporu”, Türk televizyon seyircisinin 3 saat 36 dakika televizyon izlediğini belirtmiştir. Hürriyet Gazetesi, “Günde 3.5 Saat TV İzliyoruz”, 29 Ekim 1998.

(Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gunde-3-5-saat-tv-izliyoruz-39045183>, 15.01.2017. 2010 yılında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) üyesi Mehmet Dadak, Türkiye'de TV izleme oranının kişi başına günde ortalama 4.5 saat izlediğini belirtmiştir.

(Çevrimiçi) <http://www.medyaradar.com/avrupayi-gectik-gunde-kac-saat-televizyon-izliyoruz-haberi-45193>, 15.01.2017. 2013 yılında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve Galatasaray Üniversitesi tarafından düzenlenen, ‘Geçmiş, Gelişimi ve Geleceği Üzerinden Türk Televizyonculuğunu Anlamak’ konulu konferansta, televizyon izlenme oranlarına değinen Domenach, Türkiye’de izleyicilerin günde ortalama 5 saat televizyon izlediğini ifade etmiştir.

(Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/hayat/turkiyede-ortalama-5-saat-televizyon-izleniyor-1164055>, 15.01.2017.

Bu veriler göstermektedir ki günlük televizyon izleme oranlarımız gün geçtikçe artmaktadır. Ancak son yıllarda yapılan bazı araştırmalar internet kullanımının arttığını ve bu nedenle televizyon izleme oranlarının azaldığını belirtmektedir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki; internet üzerinden yapılan araştırmalara dikkat edilecek olursa televizyonda yayınlanan bazı programların tekrarlarının video kanalları vasıtasıyla kaçırılan bölümlerin izlendiği görülecektir. Bu bağlamda televizyon kanallarından yayınlanan programların bölümleri aynı zamanda kanallar tarafından ya da bazı kullanıcılar tarafından internet ortamına aktarılmaktadır. Konu ile ilgili yapılan araştırmaları için; Sami Çötel, “İnternet’ten İzlenen Dizi ve Seriyallerin “Araç İletidir” ve “Kullanımlar Doymular” Bağlamında İncelenmesi”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2016; Betül Yılmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Eğlence ve İletişim Amaçlı İnternet Kullanma Profilleri ve İnternet’in Cazibesi”, *International Online Journal of Educational Sciences*, Cilt 4, Sayı 1, 2012, (225-242); Çiğdem Arıcıgil Çılan, Nihat Taş, Muhlis Özdemir, “Gizli Sınıf Analizi ile Türkiye’de Kişisel İnternet Kullanım Profiline Belirlenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013 Özel Sayısı, 2014.

TRT, kamusal yayın ilkelerine bağlı kalmak sorumluluğunda olma bilinciyle özel kanallardan farklı olarak haber programlarına daha fazla ve özel kanallarda neredeyse olmayan belgesel programlarına %9 oranında yayın akışında yer vermektedir.⁵⁰⁵

Kanalların haftalık yayın akışları incelendiğinde çoğunun televizyon dizilerine önem verdiği görülmektedir. Televizyon dizileri, TRT'nin ilk kurulduğu yıllardan bugüne toplum tarafından beğenilen program türlerinden olmuştur. İlk yıllarda yabancı dizilerin yayınlanması ile başlayan diziler, 1974 yılında yerli nitelik kazanmış ve Kaynanalar, TRT tarafından üretilen ilk yerli dizi olarak yayınlanmıştır. Giderek gelişen teknik altyapı ve yetişen teknik elemanlarla daha fazla yerli dizi üretilmeye başlanmış, konu olarak Türk edebiyatının güçlü eserleri tercih edilmiştir.⁵⁰⁶ 1990'lı yıllarda özel televizyonların yayına başlaması ve rekabetin giderek artması ile birlikte yerli dizi üretimi de artmıştır.

1998 yılından bugüne haftalık üretilen dizi sayısı giderek artan bir eğilim göstermektedir. 2002 yılından sonra televizyon kanallarının en çok tercih edilen televizyon programı olan diziler, giderek artan yayın süresi ile birlikte günümüzde tekrarı ve reklamlarıyla birlikte yaklaşık 3-3.5 saat civarında sürmektedir.

Tanrıöver'in diziler üzerinde yaptığı araştırma çerçevesinde toplumun "aile, mahalle ve dram" türlerini tercih ettiği bulgulanmıştır. Ancak dizi sektörünün maddi başarısı ile birlikte artan dizi süreleri, dizilerin yan türlere de ihtiyacı doğurmuş ve bu nedenle bazı diziler komedi-polisiye, fantastik-komedi, komedi-dram gibi farklı türlerin birleşiminden oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte dizilerin belirli bir türde farklı temaları içerdiği de görülmektedir. Genellikle dram türünde işlenen aile, aşk, arkadaşlık

⁵⁰⁵ Hülya Uğur Tanrıöver, *a.g.e.*, s.37-42. Tanrıöver'in çalışmasına benzer bir çalışma Gökdağ tarafından yapılmıştır. 19-25 Aralık 2011 ve 20-26 Şubat 2012 tarihleri arasında kanalların haftalık yayın program türlerinin dağılımını incelemiştir. Araştırma bulguları Tanrıöver ile neredeyse aynıdır. Buna göre, Kanal D, Aralık ve Şubat ayında dizilere %33.8, haberlere %15.3, kültür programlarına %5; ATV, dizilere %47.9, haberlere 21.5, kültür programlarına %2.7; Star TV, dizilere %52.7, haberlere %8.1, kültür programlarına %0; Show TV, dizilere %15.6, haberlere %11.1, kültür programlarına %0.6'lık dilimlerle zaman ayırmıştır. Dursun Gökdağ, *a.g.e.*, s.143.

⁵⁰⁶ Burada belirtilmesi gereken nokta, yerli dizi üretiminin giderek artmasına rağmen prime time zaman dilimlerinde yabancı dizilerin tercih edilmesidir. Henüz dizi üretiminin yabancı ülkeler kadar profesyonelleşmediği Türkiye'de dünyaya pazarlanan ABD dizilerinin hegemonyası mevcuttur. Hatta konu ile ilgili TRT yöneticileri yabancı diziler hakkında "bütün dünyadaki televizyon kanalları birbirlerinden bu filmleri alıp göstermek zorunda kalıyorlar" şeklinde TRT yayın politikalarını savunarak yapılan bu tercihin küresel dünyada bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Ayrıca TRT'nin 1972 yılından sonra geçirdiği içeriksel değişimlerin ayrıntılı analizi için; Özden Cankaya, *Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon*, s.52.

ilişkileri en çok tercih edilen konulardır.⁵⁰⁷ Bu bağlamda televizyon dizileri, izleyicilerin karakterlerle ve olay örgüsü ile özdeşleşmelerini daha kolay gerçekleştirebilecekleri tür ve temalarla izleyici karşısına çıkmayı tercih etmektedir. 1986 yılında Perihan Abla ile başlayıp Bizimkilerle devam eden mahalle, birlik ve beraberlik, dayanışma, arkadaşlık gibi çevresel ilişkilerin yansıtılması günümüzde farklı değerler üzerinden devam etmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda artan dizilerin geleneksel değerler üzerinden değil daha çok modern söylem üzerinden üretildiği görülmektedir. 2000’lerin ilk yarısında Asmalı Konak, Zerda, Sıla gibi diziler, geleneksel motiflerin modern bağlam içinde yansıtıldığı; zenginlik, lüks, statü, makam ve mevki gibi değerlerin gösterildiği dizilerdir. 2000’lerin ikinci yarısından sonra üst-orta ve üst sınıfın yaşam biçimlerini ekrana yansıtan diziler üretilmeye başlanmıştır. Gösterişli yaşam biçimlerini farklı tema ve türlerde ekrana yansıtan kanallar tüketim kültürü kodlarını çeşitli göstergelerle izleyiciye yansıtmıştır. Özellikle 2010 ve sonrasında popülerleşen gençlik dizileri ile üst sınıf bireylerin çocuklarının yaşamları yansıtılmıştır.

Küreselleşen dünyada toplumsal, siyasal, ekonomik birçok alan birbirinden etkilendiği gibi televizyon dizileri de yayın ve yapım sürecinde etkilenmektedir. Günümüzde bireylerin iş-dışı kullanım saatlerinin çoğunu televizyon karşısında geçirmesi de bu bağlamda televizyon dizilerinin incelenmesinin önemini artırmaktadır. Çünkü kapitalist sistem içinde zamanının çoğunu iş yerinde geçiren bireylerin toplumsallaşma ihtiyaçlarını televizyon üzerinden gidermeye çalışmaları televizyon kanallarının, sermaye ile ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, izleyiciye neler yansıttığı önem taşımaktadır.

⁵⁰⁷ Tanrıöver, *a.g.e.*, s.54-56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YAŞAM BİÇİMLERİNİN TELEVİZYON DİZİLERİNDE YANSITILMASI

Özel televizyon yayıncılığının henüz Türkiye'ye girişinden önce kamu yararı için yapılan televizyon programları, toplumun değer yargılarına, geleneklerine, ahlaki yapısına uygun olarak üretilmeye çalışılmıştır. Bu genel çerçevede dönemin siyasi, ekonomik boyutlarının da toplumsala yansımaları önemlidir. Özellikle 1980 sonrası toplumun siyasal kimliğinde meydana gelen yıpranma ve bireylerin reel toplumsal yaşamda yaşadıkları kırılmaların -sağ-sol düşünce bağlamında ikiye ayrılması- toplumsal birlik ve beraberliğin yeniden tesisinde kullanılması televizyon dizilerinin konularını etkilemiştir. 1986 yılında Perihan Abla ile kitleleşen dizi izleme pratiği 1989 yılında Bizimkiler ile devam etmiş ve 1990'lara gelindiğinde giderek artmıştır. 1990'lar Süper Baba, Mahallenin Muhtarları, Bizim Aile, Bizim Ev, Bizim Mahalle, İkinci Bahar gibi birlik ve beraberliği, dostluğu aile ve mahalle kavramı üzerinden anlatan dizilerin popüler olduğu yıllardır. Zamanla birlikte artan dizi sayısı 2000'lere gelindiğinde farklı tür ve temalarda üretilen dizilerin ortaya çıkmasını sağlar: Asmalı Konak, Zerde gibi ağa dizileri; Yılan Hikayesi, Arka Sokaklar gibi polisiye diziler; Ekmek Teknesi, Yaprak Dökümü, Aliye gibi aile dizileri. 1990 yılındaki televizyon dizilerinde var olan kimi ortak noktalar, 2000'lere gelindiğinde farklı biçimler üzerinden gösterilmeye başlanmıştır. Ekonomi, siyasi, teknoloji alanlarındaki değişimlerin toplumsala yansımaları ile birlikte değişen değerlerin ve yaşam biçimlerinin televizyon dizilerine de yansıdığı görülmektedir. 2010'lara gelindiğinde endüstrileşen dizi sektörünün küresel dünya pazarını gözeterek ürettiği diziler, toplumsal yaşam biçimlerinin 1990'lardan beri nasıl değiştiğini gözlemleyebilmek için olanak sunmaktadır. Bu bağlamda reel toplumsal yaşamın ekonomi, politik, teknolojik alanda gerçekleşen değişimlere paralel tekrar inşa ettikleri yaşam biçimlerini, iş-dışı zaman faaliyeti olarak gerçekleştirdikleri televizyon dizisi izleme pratiğinde kendilerine yansıtılması 1990 ve 2010 yılları arasında, dizilerin izleyiciye gösterdiği göstergelerin değişimi ile bulgulanabilmektedir.

4.1. Temel Yaşam Biçimi Göstergeleri

Yaşam biçimi gibi muğlak bir kavramı tanımlamak veya sınırlamak oldukça zordur. Ancak kavramın ne zaman ve hangi amaçla literatürde yaygın kullanıldığını saptamak, bu çalışmada kavramın nasıl sınırlanıp kullanılacağını belirlemede yol gösterici olabilir. 1980 sonrası Türkiye'si ele alındığında neoliberal politikalar ile birlikte kent yaşamında görülen

nüfus artışı, kitle iletişim araçlarıyla birlikte farklı yaşamlara erişimin kolaylaşması ve modernlik söyleminin tüketim ile bileşik yapısı yaşam biçimleri kavramının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda küresel ekonomi politikaların ve medya politikaların değişimiyle birlikte yaşam biçimi kavramı, tüketim ile bağlaşıklık bir yapı kazanmaktadır.

Chaney'e göre yaşam biçimleri kavramı, modern dünyanın özellikleri arasındadır ve "insanları birbirinden farklı kılan davranış kalıplarıdır".⁵⁰⁸ Chaney'nin kavramsallaştırması, yaşam biçimlerinin insanların gündelik yaşamda neyi nerede nasıl yaptıklarına gönderme yapar. Bu durum yaşam biçimlerinin kültür ile ilişkisini ortaya çıkarır ancak bütünüyle kapsamaz. Çünkü "yaşam biçimleri kültürel yapılara bağlı olmakla birlikte, her biri bir biçim, bir tavır ve bir gruba ait bazı eşyaları, yerleri ve zamanları kullanış şeklidir".⁵⁰⁹ Toplumbilimde yaşam biçimi göstergeleri bireylerin yaşamlarını sürdürmek için uyguladığı temel faaliyetlerin farklı uygulanma biçimleridir. Diğer bir deyişle, toplumların ve/veya aynı toplumda farklı sınıfta insanların yeme-içme, giyinme, barınma, eğlenme gibi çeşitli yaşamsal faaliyetleri tüketme biçimleridir.⁵¹⁰

Ahıska ve Yenal, yaşam biçimi kavramını Türkiye'deki yapısal değişim sonrasında ortaya çıkan modern yeni orta sınıf ile ilişkilendirmektedir. Böylece yaşamın birçok farklı alanında bireylerin yaşam deneyimlerini farklılaşmaktadır. Ancak özellikle 1980 sonra değişen ekonomi politikaları ile belirginleşen yaşam biçimleri, keskin sınırları olmayan bir yapıya evrilmiştir. Bu durum sınıfsal tahakkümün kültürel yapıların içinde gizlenmesi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca kitle iletişim araçları ile yansıtılan çeşitli yaşam biçimleri, "kültürel göstergelerin toplumdaki hiyerarşilerin kurulduğu ve anlamlandırıldığı bir alan oluşturmaktadır".⁵¹¹ Bu alan Chaney'in yukarıda belirttiği eşya, yer ve eylemlerin farklılaştığı tüketim alanında açığa çıkar. Ortaya çıkan tüketim alanı, modern toplumsal yaşamda sembolik değerlerin ve simgesel anlamların statü belirleyiciliği konumunu kazanır. Bu belirleyicilik olgusu bireylerin yaşamlarındaki özdeğe formunu veren biçimsel özelliklerle ortaya çıkar. Diğer bir deyişle davranışsal

⁵⁰⁸ Chaney, s.14.

⁵⁰⁹ A.g.e., s.15.

⁵¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Cilt 7, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s.263.

⁵¹¹ Meltem Ahıska, Zafer Yenal, *Aradığınız Kişiyse Şu An Ulaşılamıyor: Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri (1980-2005)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, s.5.

kalıpların ortaya çıktığı mekan ve çeşitli eylemsel pratikler temel yaşam biçimini gösteren değişkenlerdir. Bu bağlamda yukarıda Hançerlioğlu'nun da tanımladığı üzere mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereçlerin deneyimlendiği göstergelerin çözümlenmesi bu çalışmada toplumsal yaşam biçimlerinin değişimini anlayabilmek için yeterli olacaktır. Ayrıca daha önceden yapılmış çalışmalar da bu sınırlamayı doğrular niteliktedir. Zablocki ve Kanter, yaşam biçimleri farklılıklarını geleneksel ve modern olarak ikiye ayırır ve bu iki yaşam biçimi kalıplarının yeme-içme, barınak ve diğer tüketim eylemleri ile ölçülebileceğini belirtir.⁵¹² Aynı şekilde Holt'ta yaşam biçimlerinin sıklıkla yeme-içme, giyim-kuşam, konut ve dekorasyon, televizyon gibi değişkenlerle kategorize edildiğini belirtir.⁵¹³ Bir insanın her gün bir konutta konaklaması, kıyafet giyip yemek yemesi ve çeşitli araç ve gereçlerle etkileşim halinde olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda bu çalışmada temel yaşam biçimi göstergeleri olarak insanların gündelik yaşamda sıklıkla uyguladığı faaliyetler incelenecektir.

Toplumsal yaşam biçimleri değişimini televizyon dizileri üzerinden inceleyen ve göstergebilim çözümleme yöntemi uygulanan çalışmada, dizilerin bölümleri mekan, giyim-kuşam, yeme-içme ve araç-gereç gibi yaşam biçimini oluşturan temel fonksiyonlar altında incelenmiştir. Aynı zamanda çözümlemesi yapılan dizi bölümlerine yayınlandığı dönem dahilinde bir bütün olarak yaklaşılmıştır. Böylece dönemler arasında yaşam biçimleri bakımından farklılık olup olmadığı saptanmaktadır. Göstergebilimsel çözümleme yönteminde, yerli dizilerin belirli bir hikaye akışı içinde bireylerin yaşam biçimlerini oluşturan temel unsurlar incelenip zaman içinde bu unsurların değişim geçirip geçirmediği, değiştiyse hangi bağlamda değiştiği çözümlenecektir. Ayrıca dizilerdeki yaşam biçimleri göstergelerinin ikili karşıtlık zemininde geleneksel ve modern bağlamında hangi anlam kodlarıyla yüklendiği saptanacaktır.

Bu çalışmada niteliksel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Niteliksel araştırma yöntemine göre “gerçeklik, gizlilikler ve gizemler ihtiva ettiğinden, araştırmacı onları sunar ve yorumlamaktan öteye geçemez.”⁵¹⁴

⁵¹² Benjamin D. Zablocki, Rosabeth Moss Kanter, “The Differentiation of Life-Styles”, *Annual Review of Sociology*, Vol 2, Annual Reviews Inc., 1976, s.270.

⁵¹³ Douglas B. Holt, “Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity”, *Journal of Consumer Research*, Oxford University Press, Vol. 23, No. 4, 1997, s.329.

⁵¹⁴ Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.23.

Niteliksel yorum olarak göstergebilim çözümlemesine dayandırılan çalışmanın örneklemini, Türkiye’de 1990’lı yıllar, 2000’li yıllar ve 2010’lu yıllarda yayınlanan ve en çok izlenen aile dizileri oluşturacaktır. Yaşam biçimi değişiminin saptamasını yapmak için her beş yılda seçilen dizi örneğinin yayın yılında yedi bölümü temel yaşam biçimi göstergeleri bağlamında çözümlenecektir. Dizilerin her beş yılda bir seçilmesinin nedeni, seçilen dönemin başı, ortası ve sonu olmak üzere üç kategoriye ayırmaktır. Böylece dizilerden seçilen bölümlerde yer alan göstergelerin çözümlemesi yapılacak, dizilerin ve dolayısıyla toplumun yaşam biçimlerindeki değişimin gerçekleşmesinin dönemler arasındaki karşılıklı ilişkisi ortaya koyularak saptanacaktır.

4.1.1. Mekan

Uygur insanlık tarihinde mekan kavramının topluluk ve toplumların yaşam ve ilişki biçimlerinin oluşmasında önemi büyüktür. Özellikle modern yaşam biçimlerinde mekan, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini düzenleyici unsurlarından biridir. Bu bağlamda mekanda meydana gelen değişimleri incelemek bireylerin toplumsal yaşam içinde değişen gündelik yaşam pratiklerini saptamak için önem taşımaktadır. İnsanın yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan barınma ihtiyacı, yerleşik hayata geçilmeden önce mağara, ağaç kovuğu gibi farklı yerlerde giderilmiştir. Yerleşik hayat sonrası mimari düzenlemelere geçilerek insanlar bir arada yaşamaya başlamış ve böylece topluluklar ve toplumlar meydana gelmiştir. Bir toplumun meydana gelebilmesi için başat koşullardan biri olan mekânsal örgütlenme biçimi, her çağda farklı anlam dizgeleri ile toplumsal ruhunu yansıtmıştır. Mekânsal örgütlenimin dönemi yansıtmaya biçimi farklı birçok etkene bağlı olarak değişmektedir. Ekonomik, dini, siyasi, coğrafi, kültürel yapıların bir ya da birden fazla bileşeninin etkileşimi ile dönemsel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda günümüzde toplumların kendi kültür yapılarının modern bağlam çerçevesinde yeni mekânsal örgütlenmelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Osmanlı’da Batılılaşma eğilimi ile başlayan mekanın dönüşümü, ilkin saray ve çevresindeki konutların eşyalarında gerçekleşerek iç mekânı etkilemiştir. İstanbul ve çevresinde başlayan mekanın modernleşmesi hareketleri ilerleyen yıllarda diğer şehir merkezlerinde de etkisini göstermiş ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yavaş yavaş değişmeye başlayan mekânsal örgütlenmeler, özellikle 1950 yılından sonra giderek artmıştır. Günümüzde

mekânsal alanlar, bireylerin yaşam biçimlerini oluşturdukları yerlerdir. Kır ve kent ayırımında mekânsal örgütlenmeler incelendiğinde aile ve iş yapısına göre organize olunarak inşa edildiği gözlenmektedir. Bu bağlamda şehir merkezlerinde geleneksel iş anlayışından giderek uzaklaşan bireyin hem aile tipini değiştirmesi hem de iş yaşamına göre yaşam biçimini organize etmesi gerekmektedir. Bu durum modern yaşamın zorlayıcı etkisi ile birlikte yaşam biçimlerinin mekânsal örgütlenmeler bağlamında incelenebilmesini sağlar. 1980 yılından sonra neoliberal politikaların uygulanması, bireylerin iş, konut ve eğlence yaşamlarında değişimi zorunlu kılmıştır. Ayrıca Türkiye’de modern mekan örgütlenme biçimi mahalle kavramının giderek değişmesine neden olmuştur. Çünkü bireylerin öncelikle barınma ihtiyaçlarını sağlayan mekan, ekonomi, teknoloji ve sosyokültürel birçok faktörün etkisiyle yeni form kazanmaktadır. Bu bağlamda konut, iş yeri ve eğlence merkezi olarak mekânlar toplumun yaşam biçimleri ve birbirleriyle kurdukları ilişki biçimleri gibi birçok farklı konuda önemli bilgiler içerir. Çünkü konut, iş yeri ve eğlence alanlarının mekânsal formları, bireylerin “gereksinmelerine, yaşam biçimlerine” ve o mekandan beklentilerine göre şekillenmektedir. Bu mekânsal alanlar, “kullanım şekli ve donatılarının örgütlenme biçimi ile toplumun yaşam biçimi ve tercihlerini yansıtır.”⁵¹⁵ Bu bağlamda toplumsal yaşam biçimlerinin değişimi ile ilgili birçok veriye mekânsal organizasyonlarda meydana gelen değişimleri inceleyerek ulaşılabilir.

4.1.2. Yeme-İçme

İnsanın en temel yaşam pratiklerinden biri olan yeme-içme faaliyeti, tarihsel süreçte birçok değişkene bağlı olarak değişim göstermiştir. İnsanın yaşamsal faaliyetini sürdürmesi için gerekli olan beslenme ihtiyacı, ilkin yerleşik hayata geçildikten sonra bir kültür halini almıştır. Toplumlar yaşam biçimlerini genellikle üretim biçimleri üzerinden organize ederler. Marksist yaklaşım, hali hazırda var olan maddenin insanı biçimlendirdiğini belirtir. Bu bağlamda maddi üretim araçları ve ilişkileri de insanların yaşam biçimlerini yansıtır.⁵¹⁶ Geleneksel – modern ilişkisi bağlamında incelendiğinde, tarımsal ve sanayi tipi üretim biçimleri, bireylerin ve toplumun yaşam biçimlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda değişen yaşam biçimleri bireylerin tüketim

⁵¹⁵ Tülay Zorlu, Serap Faiz, “Değişen Yaşam Biçiminin Konutun İç Mekan Örgütlenmesine Yansımaları: 1950-1980 Dönemi Trabzon Apartmanları”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 374, 2013. (Çevrimiçi) <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=388&RecID=3327>, 13.02.2017.

⁵¹⁶ İrfan Erdoğan, “Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine”, *Eğitim Dergisi*, Kasım 2004. (Çevrimiçi) <http://irfanerdogan.com/makaleler/popne.htm>, 10.02.2017.

alışkanlarını da değiştirmektedir.

Osmanlı'nın bir tarım devleti olduğu kabulünden hareketle, Cumhuriyet ile birlikte yapılan sanayi atılımlarıyla insanların ve toplumun yaşam biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını değiştirdiği söylenebilir. Özellikle Batılılaşma eğilimi ile birlikte toplumun yeme-içme pratiklerinde değişimler meydana gelmiş ancak bu değişimler Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşın etkileriyle birlikte kitlesel değil sınıfsal değişimi mümkün kılmıştır. Kentleşme ve göç olgularıyla birlikte köy – kent yapılarında meydana gelen değişimlerin bireyler ve toplum üzerindeki yansımaları melez bir yapı ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel yaşam biçiminin var olduğu köyden modern yaşama geçiş ile birlikte insanlar hazır tüketim ürünleri ile tanışmıştır. Yeni tüketim kalıplarının iş yaşamında meydana gelen değişim ile birlikte tekrar organize edilmesi ve modern yaşama uyumlulaştırılması, geleneksel biçimin modern yaşamda tekrar şekillendirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda yeme-içme faaliyetleri, insanların yaşamlarını sürdürmesi için gerekli zorlayıcı bir etkenden çıkarak toplumsal ilişki ve yaşam biçiminin kurulduğu bir alan olmaktadır. Böylece yeme – içme faaliyeti sembolik anlamların kurulduğu bir alana dönüşmektedir.

Uyum sürecinden sonra demografik bağlamda kentin köye baskınlığı 1980'den sonra gerçekleşir. 1980'ler Türkiye'nin küreselleşme, dünyaya uyum sağlama çabalarını gösterdiği, ulusaşırı şirketlerin ticaret yaptığı, ürün ve malzeme satışı gerçekleştirdiği ve mağazalar açtığı yıllardır. Bu bağlamda neoliberal politikaların olgunlaşması ile birlikte 2000 ve sonrası, köy ve kent ayrımının küresel politikalar bağlamında giderek muğlaklaştığı ve köyün de giderek kentsel özellikler kazandığı dönemi işaret eder. Yeme-içme faaliyetlerinin önemi de burada karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte giderek kültürel bir form kazanan yeme-içme pratiklerinin, dışsal farklı zorlayıcı faktörler ile değişerek toplumsal yaşam ve ilişki biçimlerini değiştirmesi önem kazanmaktadır.

Teknolojinin gelişimi, iş organizasyonlarında meydana gelen değişimler, aile yaşamındaki dönüşümler, üretim biçimlerindeki değişim gibi farklı etkenlerin yeme-içme pratiklerini değiştirerek toplumsal yaşam biçimlerinin tekrar organize edilmesini gerektirir. Çünkü yeme – içme pratikleri, tarihsel süreçte siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişmektedir. Bu durum yerelliklerin geleneksel bağlamından koparılarak modern söylem içinde kendini yeniden inşa edilmesini sağlar. Küresel politikalarla birlikte -özellikle 2000 yılından sonra meydana gelen değişimler – bireylerin tükettiği ürünler, ulusal ya da ulusaşırı şirketlerin ürettiği doğal olmayan paketlenmiş ürünlere dönüşmüştür. Aynı zamanda

yemek organizasyonlarında gerçekleşen dönüşümler, bireyler arası ilişki biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Yeme-içme pratiğinin iş-dışı zaman faaliyetinin bir aktivitesi olarak konumlandırılması, tüketim toplumunda, bireylerin hazır gıda ile ilişkilerini anlamak için önemlidir. Bu bağlamda toplumsal yaşam biçimlerinde meydana gelen değişimler, yeme-içme pratiğinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerden elde edilen bulgularla anlaşılabilir.

4.1.3. Giyim-Kuşam

Giyim-kuşam faaliyeti, insanın doğa ile verdiği mücadele sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanı diğer canlı türlerinden farklı kılan aklını kullanabilme ve üretebilme faaliyetidir. Doğanın zorlayıcı etkenleri, farklı bölgelerde yaşayan toplulukların kendini korumak, avlanmak gibi farklı amaçlar için giysi üretimini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda yerleşik yaşamda bir arada yaşayan topluluk ve toplumlar kültürel, ahlaki ve sosyal kimi nedenlerden dolayı da giyim-kuşam pratiği edinmişlerdir. Bu bağlamda giyim-kuşam, yerleşik hayata geçildikten sonra toplumsal kuralların ortaya çıkardığı; günümüz toplumsal yaşam biçimleri düşünüldüğünde gerçekleştirilmesi gereken bir pratiktir. Toplumlar, tarihsel süreçte kendi geleneksel kıyafet tarzlarını yaratmış ve bunu yıllar boyu sürdürmüşlerdir. Giyim – kuşam faaliyetleri de diğer yaşam biçimi göstergeleri gibi tüketim araçlarındandır. Ancak geleneksel yaşam biçimleri bağlamında değerlendirildiğinde, üretim araçları, sınıfsal yapı ve gündelik yaşam pratiklerinin, tüketim bilincini oluşturmak için yeterli olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda giyim – kuşam, geleneksel yaşamda sınıfsal farklılıkların belirlenmesinde kullanılırken, günümüz modern yaşamında tüketim farklılıklarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Küresel ekonomi ve kültürel politikaları, yerel kimliklerin giderek yok olmasına ve böylece gelenekselleşmiş kıyafet biçimlerinin kaybolmasına neden olmaktadır.

Osmanlı Devleti ile başlayan Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin Cumhuriyet ile birlikte toplumun kılık-kıyafetini düzenlemesi, modern yaşama atılan ilk adımları gösterir. İlerleyen yıllarda köy ve kent ayrımında belirginleşen kıyafetteki geleneksel ve modern çizgiler, özellikle 1980 sonrası yaşanan göç dalgası ile birlikte moderne evrilir. İthalat ve ihracattaki serbestleştirmeler, ulusaşırı şirketlerin Türkiye’de ticari faaliyet göstermesi, tüketim ürünlerinin çeşitliliğini sağlamıştır. Tüketim ürünlerinde görülen sayı ve çeşitliliğin artışı, bireylerde tüketici kültürünün gelişimini sağlayarak yaşam biçimlerinin tüketim denetimi bağlamında değerlendirilmesine olanak

sağlamaktadır.⁵¹⁷ Bu bağlamda gelenekselliğin modern yaşam biçimi kalıpları içerisinde giderek yok olması gerçekleşirken Batı kültürüne eklemlenen yeni modern toplumsal yapı içinde birey, giyim – kuşam pratiğini dışsal etkenlerden korunmak için değil; toplumsal statü göstergesi gibi sembolik amaçlar çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Küresel kültürün baskın ortamında bireylerin giyim-kuşam pratiklerini, tüketim kültürü bağlamında, gerçekleştirmeleri zorlayıcı bir sonuç olarak düşünülebilir. Modern kapitalist üretim biçimi, bireylerin tüketim ihtiyaçları için gereken tüm alanları hazır giyim kalıpları ile örerek özgür hareket alanını zorlaştırmaktadır.⁵¹⁸

Günümüzde toplumların yaşam biçimi göstergelerinden en belirgin olanı giyim – kuşam faaliyeti, küresel politikalar ile birlikte tüketim kültürü bağlamında değişmektedir. Bu bağlamda toplumsal yaşam biçimi değişimleri ile ilgili göstergelere giyim-kuşam faaliyetlerinde meydana gelen değişimlerle ulaşılabilir.

4.1.4. Araç-Gereç

Materyalist felsefeye göre insan, varlığından önce var olan maddi dünyaya doğmuştur. Bu bakış açısı, insanın maddi dünya tarafından şekillendirildiğini betimler. Bu bağlamda doğa ile mücadele eden insan, diğer canlılardan farklı olan araç- gereç kullanma yeteneği ile hayatta kalmayı başarabilmiş, zaman içerisinde bu özelliğini geliştirerek hem maddi çevresini denetlemek hem de değiştirmek için çeşitli araç ve gereçler üretmiştir. Geleneksel toplumlarda kullanılan araç ve gereçlerin ihtiyaçlar bağlamında yaşamı kolaylaştırıcı etkisi bulunmaktadır. Bu durum sanayileşme ile birlikte modern yaşamda giderek yok olmaya başlamıştır. Üretim sürecinde insan etkinliğinin ortadan kalkması ile birlikte üretilen maddeye, üretim sürecindeki faaliyete ve bunlarla birlikte giderek doğa ve insanın kendisine yabancılaşması sorunu

⁵¹⁷ Kevin Robins, İmaj, Çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.174.

⁵¹⁸ Neoliberal politikalar ile özgürleşen sermaye politikaları, ulusaşırı şirketlerin giyim sektöründe giyim-kuşam faaliyetleri için gereken modayı üretmelerine olanak tanımıştır. Ayrıca köy ve kent ayrımında belirginleşen yaşam biçimi kalıplarının, göç ile birlikte çoğunluğun kentte yaşayan nüfusun modern kalıplar üzerinden yaşamlarını inşa etmelerini zorlar. Bununla birlikte gelişen teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarının ucuzlaması ve yaygınlaşması, kültürün küreselleşmesini sağlayan bir diğer faktördür. Batı'nın kurduğu hegemonik düzen, kitle iletişim araçlarının söylediğine göre, post-Fordist üretim biçimlerinin uygulaması ile birlikte bireylere özgürleştirici tüketim imkanı sağlamıştır. Buna göre yapılan araştırmalar, insanların tüketim amaçlarını “iyi hayat, medenileşme, Batılılaşma, ilerleme, Batılılar gibi yaşama, moda gibi kavramlarla ifade etmişlerdir.” Bu durum bireylerin kapitalist sistemde çalışmalarını meşrulaştırarak iyi hayatı kazanmanın tüketimde olduğu sanrısını yaratmaktadır. Giyim-kuşam faaliyetindeki yansımaları ise, bireylerin ihtiyaç amaçlı değil sembolik göstergeler bağlamında ya da psikolojik doyum, rahatalama, mutlu olma amaçlı yapıldığını göstermektedir. Berna Üstün, Osman Tunalı, “Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekanlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2008, (259-282) s.264.

ortaya çıkarmıştır. Böylece modern bireyin üretimdeki etkinliği tüketime yönlendirilmiştir.

Araç ve gereç kavramı, genel anlam itibarıyla teknoloji kavramı ile yakın bir ilişki içinde olsa da tam olarak onu karşılamaz. İnsanın maddi çevre ile kurduğu ilişkide kullandığı tüm ürünler, araç ve gereç kapsamına girebilmektedir. Bu bağlamda modern yaşamda kullanılan araç ve gereçlerin değişimi toplumun yaşam biçimindeki değişimi incelemek açısından önem taşımaktadır. Örneğin, ulaşım araçları köy ve kent ikiliği üzerinden incelendiğinde geleneksel yaşamda doğaya yakın at arabası kullanılırken; modern yaşamda sanayi ürünü otomobil aynı amaca hizmet etmektedir. Bu örnek, aynı amacın farklı araçlarla gerçekleştirildiğini ve bunun da yaşam biçimini gösteren göstergelerden meydana geldiğini göstermektedir.

Araç-gereç kavramının geniş anlam kapasitesi, modern yaşam biçimlerinde tüketim kavramı ile yakın ilişki kurar. Bu bağlamda lüks tüketim, moda gibi kavramlar çerçevesinde belirlenen üretim miktarının bireylerin ihtiyacına göre değil, kapitalist sistemin devamına göre ayarlanan tüketimin teşvik edilmesi zaman içinde değişen araç ve gereçlerin kullanım miktarına göre saptanabilir. Bu bağlamda araç ve gereçlerin kullanım amacındaki değişim, toplumun anlamlandırılması için önem kazanmaktadır. Çünkü mekan, giyim-kuşam ve yeme-içme pratikleri gibi toplumun yaşayış biçimlerini yansıtan önemli veriler içermektedir.

4.2. I. Dizi 90'lar: Bizimkiler

4.2.1. 1990'ların Genel Görünümü

1990'lar, sadece Türkiye'de değil, dünyada gelişen olaylar bakımından önemli bir dönemdir. Berlin Duvarı'nın yıkılması⁵¹⁹ (9 Kasım 1989), Sovyetler Birliği'nin dağılması, Soğuk Savaşın sona ermesi, Körfez Savaşı gibi birçok siyasi olayı içinde barındırmaktadır. Dünyanın yapısal bir dönüşüm sürecine girdiği bu dönemde ekonomik, siyasal ve toplumsal bir takım değişimler meydana gelmiştir. Sosyalizm ve kapitalizm savaşından kapitalizmin galip gelmesi sonucu bunun toplumsal alana yansması kısa zamanda gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1980'lerde yürürlüğe koyduğu ekonomi politikalar ve beraberindeki askeri darbe ile önce otoriter yönetim sonrasında liberal-muhafazakar yönetimlerin iktidar olması 90'lı yılları anlayabilmek için

⁵¹⁹ Berlin Duvarı resmi olarak 9 Kasım 1989 yılında yıkılmıştır. Yıkılış tarihi olarak 80'li yılların sonları olarak belirtilse de 'Duvar'ın yıkılması 90'lı yılları etkilemiştir. Bu bağlamda Berlin Duvarı'nın yıkılması tarihsel olarak 80'li yılları betimlese de daha çok 90'lı yıllar ile ilgilidir.

önemlidir. Özellikle 12 Eylül darbesinden sonra iyice zayıflayan ‘Sol’ siyaset, 80’lerin sonu ve 90’ların başında Doğu – Batı Almanya’nın birleşmesi ve Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte gücünü iyice yitirmiştir. Sol siyasetin gücünü kaybetmesi sonucu iyice güçlenen ‘Sağ’ siyaset, Özal hükümeti döneminde dinin de siyasallaştığı bir dönemi işaret etmektedir. Siyasal İslam kavramının ortaya çıktığı ve hükümet ile bütünleştiği bu dönemde ekonomi politikalar küresel kapitalist ekonomiye entegre olmaya çalışmıştır.⁵²⁰ Sağ ideolojinin yükselişe geçişi sadece Türkiye’de değil dünyada gözlemlenen bir durumdur. ABD’de Reagen, İngiltere’de Thatcher gibi sağ-muhafazakar liderlerin yönetiminde girilen 90’lı yıllar özellikle küresel ekonomi politikaların uygulanmaya başladığı bir dönemdir. Bu bağlamda 1980’ler sağ-muhafazakar ideoloji ile kapitalist ekonomik sistemin dünyaya yayılması için uygulanan politikaların başlangıç ayağını oluşturmaktadır.

1990 yılına gelindiğinde Irak ile Kuveyt arasında Körfez Savaşı patlak verir. Özal, cumhurbaşkanı olduğu dönemde ABD yanında yer alarak sınır komşusu Irak’a karşı hareket etmiştir.⁵²¹ Uygulanan başarısız dış politikalar sonucu 1991 yılında sekiz yıllık iktidarını kaybeden ANAP seçimlerde ikinci parti olur. 1991 yılında birinci parti olarak gelen DYP’nin koalisyon ortağı olarak ANAP’ı değil, SHP’yi seçmesi sağ ve sol partilerin ortak koalisyon kurması açısından önemlidir. Sağ ve sol ideolojilerin birlikte hükümet kurması, 12 Eylül darbe dönemi öncesinde kutuplaşan sağ ve sol kesimin bir araya gelmesini işaret etmektedir. Bu durum hükümetin hazırlayacağı bir anayasa ile darbe döneminde getirilen kısıtlamaları ortadan kaldırıp özgürlüklerin tekrar sağlanacağını izlenimini doğurmuştur. Ancak öngörülen düzenlemelerin neredeyse hiçbiri yapılamamıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte ülke içinde yaşanan bazı olaylar milliyetçi-muhafazakar söyleminin giderek arttığını göstermektedir. 1993 yılında Sivas’ta gerçekleşen Madımak Olayı ve 1995 yılında İstanbul’da gerçekleşen Gazi Olayları başat örnekleridir.

⁵²⁰ Özal’ın “toplumu siyasal İslama göre yönlendirme” isteği kendi sözlerinde de açıklığa kavuşmaktadır. Konu ile ilgili “asıl devleti İslamlaştırmak gerekir” diyen Özal, şeriat hakkındaki düşünceleri dolaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bununla birlikte muhafazakar kimliğini ön planda tutan Özal, Türkiye’de oldukça güçlü olan çeşitli tarikat ve cemaat liderleriyle de görüşmelerini sürdürmüştür. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s. 253, 254.

⁵²¹ Akşin, Özal’ın Bush ile yaptığı görüşmeler sonucu ABD’nin Türkiye’den üç isteği olduğunu belirtir. Bunlar; Irak’a karşı İncirlik üssünü kullanmak, Türkiye ile Irak arasına yığınak yapmak ve Suudi Arabistan’a birlik göndermek. Bu süreçte İncirlik üssü ve yığınak istekleri gerçekleşti ancak hükümet, ordu ve muhalefetin karşı çıkmasıyla savaşa girilmedi. Ancak savaşa girilme de Körfez savaşı Türkiye’yi ekonomik olarak zarara uğratmıştır. Türkiye’nin bu savaş yüzünden kaybı yaklaşık 100 milyar dolar civarındadır. Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 289, 290.

1994 yılında yapılan yerel seçimler genelde DYP, ANAP, SHP gibi partilerin arasında gerçekleşen yarışa bir başka partinin daha eklemleendiğini gösterir. Refah Partisi seçimden en çok oyu alan üçüncü parti olarak gözükse de seçimin kazananı olarak düşünülebilir. Çünkü İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerini kazanmıştır. Bu, ülkenin en fazla nüfusuna sahip iki şehrine kendini tanıtmaya ve hizmet götürüp gelecek yıllarda yapılacak genel seçimler için güven kazanması bakımından çok önemlidir. Ayrıca önceden yüzde 10 civarında olan oyunu yaklaşık iki kat artırarak 19.1'e ulaşmıştır. Bu durum daha önceden belirtilen siyasal İslam söyleminin yükselen gücünü destekler niteliktedir.⁵²² Refah Partisi'nin artan oyu ile toplumsal alanda bulduğu karşılık 1995 yılında yapılan genel seçimlerle netlik kazanır. Türkiye'de milliyetçi-muhafazakar düşüncenin giderek yayılması, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra dünyada egemen olan "kapitalist düzene radikal bir seçenek olarak yükselen siyasal İslam"ın bir sonucu olarak gözükmektedir.⁵²³ Bu bağlamda 1990'ların başında devam eden göç dalgası ile birlikte kentte artan kırsal ve yoksul nüfus için var olan sistemi reddedip dini-muhafazakar bağlamda propaganda yapan bir parti olarak Refah Partisi toplumsal desteğini bulur. Erbakan'ın başbakanlığı döneminde Türkiye'de toplumsal yaşamı derinden etkileyecek çeşitli olaylar olur.⁵²⁴ Bununla birlikte RP'nin şariat söylemlerini artırıcı eylemleri askerin devreye girmesi ile sonuçlanır. Post-modern darbe olarak adlandırılan 28 şubat süreci sonunda Erbakan istifa eder ve yeni bir hükümet kurulur.

1990'lar genel olarak istikrarsız hükümetlerin devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de ekonomik sıkıntılardır.

522 Refah Partisi, İslamcı bir parti olarak kurulsada partinin tüm destekçileri Türkiye'ye şeriat gelmesini isteyen halk değildi. RP'nin reklam kampanyalarında dini olmayan seçmeni de kapsayacak şekilde oy potansiyelini yükselttiği görülmektedir. Tüm toplumu kucaklayan toplumun sıkıntılarını çözmek için çabla harcayan bir parti görünümünde olan RP, emekli maaşı, ucuz konut imkanı, temiz çevre, sağlık hizmeti gibi toplumu ilgilendiren konular üzerinden propaganda yapmıştır. Ayrıca belediyeleri kazandıktan sonra yaptığı işlerle toplumsal güven kazanan RP genel seçimlerde karşılığını bulmuştur. Kısaca RP, siyasal İslam propagandası üzerinden değil toplumun sorunlarını çözebilecek bir parti imajı üzerinde oy toplamaya çalışır. Bunu da tepeden inmece bir siyasetle değil halk tabanına inerek yerel yönetimler üzerinden toplumun geleneksel dini değerlerini yücelterek yapmışlardır. Ancak bu durum RP'nin hükümet kurmasına yardım ederek, kamu kuruluşlarında kadrolaşmalarına sebep olur. Jenny B. White, "Çağdaş Türkiye'de İslam ve Siyaset", *Türkiye Tarihi: Modern Dünyada Türkiye (1819-2010)* Cilt 4, Çev. Zuhâl Bilgin, ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

523 Emre Kongar, *a.g.e.*, 272.

524 Tarikat şeyhlerinin televizyon programlarında iyice görünür olmaları, milletvekillerinin cumhuriyet aleyhine konuşmaları, Susurluk Kazası gibi olaylar ve kamu kuruluşlarında kadrolaşma Türkiye'nin gelecek yıllarını etkileyecek önemli olaylardır. Detaylı bilgi için; Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 300.

Özal döneminde uygulanmaya başlayan ve diğer hükümetlerde devam eden ekonomik stratejiler ve dış borçlar, mali sıkıntıların baş göstemesine neden olur. Bu durum 90'ların ilk yarısında Türk Lirasının değer kaybına, enflasyonun %100'leri aşmasına, sürekli ürünlere ve akaryakıtta zam yapılmasına neden olur. 1990'larda yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar devletin üretici ve yatırımcı kimliğini kaybederek "toplumsal gelir dağılımını düzenleyen bir araç konumuna dönüşmesiyle" ilişkilidir. Diğer bir deyişle neoliberal politiklar bağlamında devletin özel sermayeyi güçlendirmek amacını güden düzenleyici bir kurum olmasına dönüşmesidir. Bu nedenle 1994 ve 1999 ekonomik krizleri gerçekleşmiş ve kriz süreci 2001 mali krizi ile sona ermiştir.⁵²⁵

1990'lar siyasi ve ekonomik alanda istikrarsız bir tablo çizse de Özal döneminden sonra özellikle toplumsal ve kültürel alanda rahatlama gözlemlenebilir. Televizyon yayıncılığında özel televizyonların yayın hayatına başlaması, küresel sermayenin ülkeye girişi ile marka ile tanışan toplum yaşamında değişimler başlar. Bali'ye göre 90'ların başında toplumda iki eğilim kendini belli etmiştir: "Tüketim toplumu olma yönündeki sarsılmaz irade ve geçiş döneminin yarattığı dinamizmle karışık kaos içinde sıradanlıktan kurtulup seçkinler sınıfına terfi etmeye çalışan genç bir kitle".⁵²⁶ Bu bağlamda Özal'ın uyguladığı ekonomi politikalar ile toplumun gelir düzeyinde görece bir yükselme olmuştur. Ancak Bali'nin ifade ettiği gibi bu durumdan en çok faydalananlar orta sınıf içinde yer alan ve sınıf atlamaya çalışan kesim ile sermaye sahipleridir. Toplumda artan beyaz yakalı sayısının artışı, ülkeye yapılan yatırımların artmasını sağlamıştır. Böylece büyük şehirlerde alışveriş merkezleri ve lüks siteler inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak bu tür mekanların hitap ettiği kesim toplumun tümü değil üst-orta ve üst sınıftır.

4.2.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi

Bizimkiler dizisi genel çerçevede ele alındığında 90'lı yılların Türkiye'sinin genel bir görünümünü ve merkezinde bir ailenin yer aldığı, birbirinden farklı karakterlerin bir arada yaşadığı çok katmanlı bir toplum resmini yansıtmaktadır. Toplumsal ilişkilerin reel dünya ile ilişkisini koruyan

⁵²⁵ Derya Öcal Tellan, "Tüketimin Karşı Devrimi: Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 19, Sayı 67, s.8.

⁵²⁶ Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.57.

yapısı çeşitli sınıftan ailelerin ekrana yansıtılmasıyla oluşturulmuştur.

Bizimkiler dizisi 1980’li yılların sonlarına doğru kırsaldan kente yoğun göçün yaşandığı ve ilk defa kent nüfusunun kırsalın üzerine çıktığı dönemde başlamıştır. Yoğun göç ile birlikte şehir merkezlerinde başlayan yüksek katlı apartmanlar dizinin temel mekanı olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen bölümlerde dizinin çoğunluğunun geçtiği apartman daireleri dönemin orta sınıf bireylerinin dizi ile özdeşlik kurmalarına yardımcı olmuştur. Karakterlerin konut mekanı olarak apartman dairesinin gösterildiği dizide iş yeri olarak apartman (kapıcı Cafer), bakkal sonrasında market (Yusuf ve Halil), dükkan (Davut) gibi mahalle aralarında yer alan çeşitli mekanlar kullanılmıştır. Bu durum izleyicilerin kendi yaşam alanlarıyla çeşitli seviyelerde benzerlikler kurulmasını sağlayabilir. Yalnızca üst orta ve üst sınıf karakterlerin şirketleri bulunmaktadır. Şükrü ve Şevket’in şirketi işleri sürekli iyiye gitmesine rağmen 90’ların başından itibaren mekan olarak hiç değişmemiştir. Dizide mekan kullanımı reel toplumsal yaşamda bireylerin gündelik hayatlarında deneyimledikleri pratiklerin uygulandığı mekanlarla paralellikler göstermektedir. Bu bağlamda dış mekan kullanımları genellikle mahalle araları, deniz kenarı, apartman bahçesi gibi Türkiye’nin çoğunluğunun yaşamlarını sürdürdükleri mekanlarına benzer özellikler içerir. Dizinin en belirgin farklılığı ilk bölümlerinde Ali’nin boş arsada mahallenin diğer çocukları ile top oynamasıdır. 1990’lı yılları çocuk bağlamında yansıtan bu mekan, dizinin reel dünya ile kurduğu ilişkileri de güçlendirmektedir. Dizinin ana karakteri Şükrü ve ailesinin merkezde yer aldığı yaşam alanı apartmanın en üst katında yer almaktadır. Şükrü, apartmanda üst gelir grubunu yansıtan bireyi canlandırmaktadır. Aynı şekilde apartmanın kapısıcı Cafer, apartmanın bodrum katında yaşamaktadır. Bu durum apartman yaşamı ile toplumsal sınıf arasındaki ilişkiyi görebilmek için ekonomik temelli sınıfsal ayrımın yansıtılması şeklinde okunmaktadır. Ara katlarda ise Yavuz, Sedat ve Davut gibi orta sınıf aileler yaşamaktadır. Mekansal bağlamda alt-üst hiyerarşisi kuran bu yapı, evlerin iç mekansal örgütlenmelerinde de fark edilmektedir. Üst sınıf bireyin evinde kullanılan dönemin eşyaları, teknolojik araçları ve evin şık dizaynı, alt sınıf bireyin evi ile karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar görünmektedir. Dizide Şükrü ve ailesi merkezde konumlandığından diğer ailelerin yaşamları ile kurduğu karşıtlıklar bağlamında kendisini olumlamaktadır. Aynı şekilde Şükrü ve Şevket’in iş adamı pozisyonunda şirket sahibi olmaları yaşam biçimlerini etkileyen temel faktörlerdedir. İş yeri ile konut arasındaki ilişki de buradan açıklığa kavuşmaktadır. Diğer bir deyişle iş adamı olan bireylerin konutları

lüks, şık ve modern olmakta; esnaf, beyaz yakalı işçi olan bireylerin konutları lüks olmayan ancak şık ve kimi noktalarda modern ve gelenekseli birleştiren bir görünüm kazanmakta; vasıfsız işçi olan bireylerin konutları ise eski, modern olmayan bir şekilde düzenlenmektedir. Bu bağlamda üst gelir grubuna dahil olan bireyler modern, alt gelir grubundaki bireyler ise modern olmayı yansıtmaktadır. Bu durum bireylerin konut ve iş yeri alanlarında açıkça gösterilmektedir.

Giyim-kuşam pratikleri incelendiğinde ise reel yaşama koşut kıyafetlerin kullanıldığı görülmektedir. Sınıfsal farklılıkların giyim-kuşamda şıklık, kalite gibi farkları ortaya çıkarmasına rağmen çoğunluğu alt orta ve orta sınıf olan karakterlerin gündelik giyim-kuşam pratikleri reel toplumsal yaşam ile benzerlikler taşımaktadır. Yaşam biçimlerinin en belirgin görüldüğü alanlardan biri de giyim – kuşam faaliyetleridir. Alt gelir grubuna ait kadın karakterlerin yemeni, basma etek ve hırka gibi belirgin kıyafet seçimleri mevcuttur. Aynı şekilde alt gelir grubundaki erkek karakterler kumaş pantolon, süveter gibi belirgin olarak kodlanmış kıyafetler giyer. Üst gelir grubundaki karakterlerin genellikle çok çeşitli kıyafet seçenekleri bulunur. Bu durum karakterlerin her bölümde farklı bir kıyafetle ekrana yansımaları sonucunu doğurmaktadır. Buna karşın alt sınıf bireylerin yansıtıldığı karakterlerin dizinin birçok bölümünde aynı kıyafeti giymesi dikkat çeken özelliklerdendir. Özellikle kapıcı Cafer, Hüseyin, Gülsüm, Halil, Sultan gibi köyden kente göç etmiş bireyleri yansıtan karakterler kırsal özellikleri taşıyan giyim-kuşam pratikleri ile kentte yaşamlarını devam ettirmişlerdir. İlerleyen bölümlerde maddi refahı artan karakterler (Halil, Sultan gibi) kırsal bölgenin etkisini barındıran şehir yaşantısına uygun ‘yeni tip (eskisine göre daha şık olan) kıyafetler’ giymeye başlar. Sosyal statü bağlamında sınıf atlama göstergesi olarak nitelendirilebilen kıyafet seçimi geleneksel ile modernin sentezi biçiminde yansıtılır. Üst orta ve üst sınıf erkeklerin giyim-kuşam pratikleri genellikle iş adamı kimliği ile bütünleştiği için takım elbise ile karşılığını bulmaktadır. Üst gelir grubundaki kadınların kıyafetleri ise dönemin modasının uygun vatkalı, etek-cekete takım ve kimi spor kıyafetlerle reel toplumsal yaşamı görece yansıtabilmektedir. Ayrıca üst sınıf bireyler aynı gün içinde dahi kıyafetlerini değiştirebilmektedir. Mekansal düzlemde olduğu gibi şıklık, lüks, modernlik gibi olumlu anlam kodları üst gelir grubundaki bireylerin giyim-kuşam pratiklerinde ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, alt gelir grubundaki bireyler, eski, şık olmayan, gündelik kıyafetlerle modern olmayı yansıtmaktadır. Giyim-kuşam pratiğinde geleneksel özellikler taşıyan alt gelir grubundaki bireyler, şehir yaşamında negatif

anlam kodu yüklenirler.

Dizide yaşam biçimi bağlamında kadın ve erkek ilişkisi incelendiğinde geleneksel özelliklerin baskınlığı öne çıkmaktadır. Erkekler işe gidip gelir getiren bireyken, kadın ev işleri ile ilgilenen bireyi yansıtmaktadır. Temizlik, yemek yapma gibi faaliyetler kadının misyonu olarak gösterilmektedir. Dizi TRT’de yayınlanırken ev işleri ile sınıf farkı gözetmeksizin ailenin kadınları ilgilenirken; Star Tv’ye transfer olduktan sonra alt orta ve orta sınıf ailelerde ev işleri, yemek yapma gibi faaliyetlerin bireylerin kendisi, üst orta veya üst sınıf ailelerde ise evdeki yardımcının yaptığı görülmektedir. Geleneksel yaşam biçimlerinde kadın evin merkezinde yer almaktadır. Genellikle kocası, çocukları ve çevresiyle ilişkilerin odak noktası olan kadın, çalışmayan bir birey olarak tanımlanırken anne ve ev hanımlığı rolleri ile bütünleşmektedir. Özellikle merkez ailelerin kadınları ev hanımı olarak nitelenirken doktor ve banka memuru⁵²⁷ hariç diğer tüm karakterler maddi yetersizliklerden dolayı niteliksiz işlerde çalışmaktadır. Nazan, Mine, Nimet gibi üst gelir grubuna dahil ailelerde kadınlar çalışmamaktadır. 90’lı yılların başında ev hanımı olarak gösterilen kadın karakterler ilerleyen bölümlerde ev hanımı kimliklerinden sıyrılırlar. Evlerine aldıkları yardımcıdan (gündelikçi) sonra ev işleri ile ilgilenmeyen kadın karakterler zamanlarını daha çok sosyal faaliyetlere ayırmaya başlarlar. Bu durum üst sınıf kadın bireylerin yaşam biçimlerinin giderek tüketim ve eğlence bağlamında şekillendiğini göstermektedir. Alt gelir grubuna ait kadınlar ise iş hayatına entegre olup aile bütçesine katkıda bulunmaya çalışırlar. Bu durum neoliberal politikalar sonucu alt ve üst sınıf gelir dengesizliğinin ve yaşam masraflarının geçmişe göre arttığını doğrular niteliktedir. Ebeveyn ve çocukların karşılıklı ilişkileri yine geleneksel özellikler taşımaktadır. Şükrü ve ailesinde Bilge’nin, kız çocuğu olduğu için yurtdışında yalnız kalmasına, tiyatro grubuyla şehir dışına turneye gönderilmesine izin verilmemesi ebeveynlerin çocukları üzerindeki otoritelerini göstermektedir. Aynı şekilde Şevket ve Cem’in ilk bölümlerde evlenme konusu ile ilgili çatışmaları, Şevket’in Cem’i sürekli azarlaması geleneksel aile babası figürünü yansıtmaktadır. Alt sınıf karakterlerden Halil’in çocuklarına karşı yaklaşımı da benzerdir. Genellikle

⁵²⁷

Dizinin belki de tek vasıflı kadın işçisi doktor Türkan’dır. Kendi ayakları üzerinde duran güçlü kadın imgesini yansıtan Türkan, aile yapısı içinde gösterilmemektedir. Bu durum güçlü, ayakları üzerinde duran ve kendi kararlarını alan kadınların evlilik konusunda başarısız olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan Serpil’in banka memurluğu kariyer yapabileceği bir iş olarak görülmektedir ancak Serpil kariyer yapmak için değil ekonomik yetersizliklerden dolayı çalışmaktadır. Bu nedenle bir an önce emekli olmak ister ve bunu dizinin birçok bölümünde Sedat’a karşı dile getirir.

çocukları üzerindeki otoritesini koruyan Halil, çocukları ile ilişkisini belirli bir seviye üzerinde tutar.

Bu durum temel yaşam biçimleri bağlamında modern olarak yansıtılan karakterlerin ilişki temelinde geleneksel özellikler taşıdıklarını belirtmektedir. Böylece maddi göstergelerle, maddi olmayan göstergeler arasında belirli bir gecikmenin olabileceği görünmektedir. Çünkü 1990'lı yılların başında Şükrü, iş adamı kimliğinde üst gelir grubundaki bir bireyi yansıtırken temel yaşam biçimi göstergeleri modern, şık ve lüks kavramları çerçevesinde belirlenmektedir. Aynı şekilde 1990'lı yılların sonunda ve 2000'lerin başında Şükrü, aynı maddi göstergelere sahiptir. Ancak 1990'lı yılların başında ailesinde eşi Nazan'a ve çocuklarına karşı ataerkil söylemleri fazla, otoriter, kimi zaman muhafazakar, açık görüşlü olmayan bir bireyken; 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında eşi ve çocuklarına karşı oldukça ılımlı yaklaşan, anlayışlı, açık görüşlü bir bireye dönüşmüştür. Bu durum geleneksel-modern arasındaki gerilimin maddi ortamdan maddi olmayan ortama belirli bir gecikme ile geçtiğini göstermektedir.

1990'lı yılların ilk yarısında komşuluk ilişkilerine dizide önem verilir. Dizinin ilk bölümlerinde Sabri'nin evlendiği zaman bütün komşularının evine gelmesi ve kutlamaya katılması da bunu desteklemektedir. Komşuluk ilişkileri sadece yardım ve dayanışma zamanlarında ortaya çıkan bir olgu değildir. Eğlence, sohbet gibi iş-dışı zaman faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Ancak bu durum 90'ların sonu ve 2000'lerin başında giderek azalmaya başlar.

Dizinin bir diğer göstergesi yeme-içme pratikleri çoğunlukla ev içinde gerçekleştirilir. Sabah kahvaltıları, öğle yemekleri ve akşam yemeklerinin çoğu ailece bir arada yenmektedir. İzlenilen bölümlerde yalnızca dört kez görülen ev harici mekan genellikle iş, kutlama, efkar dağıtma gibi işlevleri yerine getirmek için kullanılır. Ancak son bölümlerde bu işlevsellik yavaş yavaş bozulmaya başlamış, dışarıda yeme-içme pratiği gündelik yaşama eklemlenmeye başlamıştır. Ayrıca dizide hazır tüketim maddeleri de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Ali'nin ilk bölümlerinde okuldan geldikten sonra annesinden istediği 'ekmek arası', ilerleyen yıllarda hamburgere evrilmiştir. Dizideki bütün aileler yeme-içme pratiklerini masada gerçekleştirirken bütün yemek hazırlıkları kadınlar tarafından yapılır. Yalnızca bekar yaşayan Yavuz sabah kahvaltısını kendisi hazırlamaktadır. Bir diğer dikkat çeken nokta, yemeklerin hazırlanma süreci ile ilgilidir. Dizinin bir bölümünde mantı açan kadınlar, diğer bölümlerinde fasulye,

bezelye ayıklayarak akşam yemeğine hazırlık yaparlar. 1990'ların sonuna kadar hazır tüketim gıdalarına rastlanmamaktadır. Ancak 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında hazır tüketim ürünleri gösterilmektedir. Burada önemli olan nokta, hazır tüketim ürünlerini modern, üst sınıf bireylerin kullanmasıdır. Bu durum hazır tüketim gıdalarının kullanımını olumlamak; tüketim toplumu perspektifinde toplumun bu tür gıdaların kullanımına alışmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde 90'ların başında atıştırılabilir olarak ekmek arası peynir, zeyin, vb., meyve, ev yapımı kurabiye yapılırken; 90'ların sonunda hazır tüketim gıdaları tüketilmeye başlanmış, hamburger, kola, cips gibi ürünler yansıtılmıştır. Bu bağlamda yeme-içme pratiği 1990'ların başında henüz tüketim kültürü ile iç içe geçmemiş ve ev içinde ailenin tüm bireyleriyle gerçekleştirilen bir faaliyet olarak kalmışken; bu durum 1990'lı yılların sonu ve 2000'lerin başında yok olmaya başlamıştır.

Son olarak araç-gereç kullanımı incelendiğinde sürekli bir değişim gerçekleştiği görülmektedir. Gelişen teknolojiyi takip eden Şükrü ve Şevket, maddi refah seviyeleri arttığı oranda evde, iş yerinde kullanılan malzemeleri sürekli güncellerler. Dizinin ilk bölümlerinde yurtdışı ile iletişime geçmek için kullanılan teleks makinesinin yerini ilerleyen yıllarda bilgisayar alır. Aynı şekilde kordonlu telefonlar, antenli telefonlara sonrasında araba telefonuna ve sonunda cep telefonuna evrilir. Dizinin ilk bölümlerinde yurtdışında okuyan kızlarının sesini duyabilmek için bütün aileyi başına toplayan kordonlu ev telefonu yerini bireysel telefonlara bırakarak 'biz' duygusunu parçalamaya başlamıştır. Bu durum Şükrü ve Şevket'te otomobil konusunda da kendini belli eder. Hemen hemen her sezon otomobil değiştiren karakterler bunu ihtiyaç bağlamında değil simgesel düzeyde gerçekleştirip statü aracı olarak kullanırlar. Şevket'in iki kişi için müstakil villaya taşınması da aynı gerekçeyi desteklemektedir. Mutfakta kullanılan çeşitli araç ve gereçler de zaman geçtikçe yenilenmekte ve zamandan tasarruf sağlayıcı nitelikte malzemelere dönüşmektedirler. Ekmek kızartma makinesi, mikrodalga fırın gibi pratik işleve sahip araçlar bireylerin zamandan tasarruf sağlayıp işlerine geri dönmelerini kolaylaştırmaktadır. Araç-gereç kullanımı, diğer temel göstergeler gibi modern-geleneksel, alt-üst sınıf ayrımında kullanılmıştır. Ulaşım aracı olarak üst sınıf bireyler lüks arabalara sahipken, orta sınıf bireyler lüks olmayan arabalara sahiptir. Alt sınıf bireyler ise toplu taşıma araçları kullanırlar. Aynı şekilde iletişim aracı olarak cep telefonu kullanımı 90'lı yılların ortalarında üst sınıf bireylerde gözlemlenmekteyken (Şevket, Raşit vb.), orta ve alt sınıf bireyler 2000'li yılların başında cep telefonuna sahip olabilmektedir. Ev içinde kullanılan çeşitli araç ve gereçlerde alt ve üst

sınıf bağlamında ayrılmaktadır. Şevket, Şükrü gibi üst sınıf bireylerin evinde dönemin modasına uygun eşyalar, araç-gereçler kullanılıp her dönem yenilenirken; kapıcı Cafer, Sabri gibi alt sınıf bireylerin evleri hep aynı kalmaktadır.

Bizimkiler dizisinde yapılan çözümlemeye göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

BİZİMKİLER						
Karakter	Meslek	Sınıfsal konum	Mekan	Giyim-Kuşam	Yeme-İçme	Araç-Gereç
Şükrü ve ailesi	İş Adamı	Üst Sınıf	Apartman Dairesi	Modern, Şık, Yeni	Genellikle ev merkezli, kimi zaman restoranda	Yenilikleri takip eden, modern
Şevket ve ailesi	İş Adamı	Üst Sınıf	Apartman Dairesi / Villa	Modern, Şık, Yeni	Genellikle ev merkezli, kimi zaman restoranda	Yenilikleri takip eden, modern, lüks
Sabri ve ailesi	Emekli	Alt-Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Sıradan	Ev Merkezli	İhtiyaca göre kullanan
Cafer ve ailesi	Kapıcı	Alt Sınıf	Apartman Dairesi	Eski, Sıradan	Ev Merkezli, az çeşit	İhtiyaca göre kullanan
Davut ve ailesi	Sıhhi Tesisatçı	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Sıradan	Ev Merkezli	Modern
Sedat ve ailesi	İşçi	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Şık	Ev Merkezli	Modern, yenilikleri takip etme eğilimli
Halil ve ailesi	Kapıcı / Serbest Meslek	Alt Sınıf / Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Sıradan, Şık olmayan	Ev Merkezli	İhtiyaca göre kullanan
Cemil ve ailesi	Emekli	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Sıradan	Ev Merkezli	İhtiyaca göre kullanan
Muvaffak ve ailesi	Öğretmen	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük,	Ev Merkezli	İhtiyaca göre kullanan
Hüsnü ve ailesi	Emekli	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük	Ev Merkezli, kimi zaman restoranda	Yeni ve eskiyi bir arada kullanan

Tablo 2. Bizimkiler Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri

	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Apartman Dairesi (Üst kat)	Zenginlik, Modern
	Apartman Dairesi (Alt Kat)	Alt gelir grubu, modern olmayan
Giyim-Kuşam	Yeni, ütülü, temiz, renk uyumlu kıyafetler	Şıklık, zenginlik, modern
	Eski, yeni olmayan kıyafetler, yemeni vb.	Alt gelir grubu, modern olmayan
Yeme – İçme	Yemek takımı kullanımı, çok çeşitli yemekler, Restoran	Şıklık, zenginlik, modern
	Metal ve plastik tabak, bardak vb., az çeşit yemek	Alt gelir, modern olmayan
Araç - Gereç	Yeni model araba, müzikseti, cep telefonu, Fotoğraf makinesi	Şıklık, zenginlik, modern
	Eski model araba, fotoğraf albümü	Modern olmayan, eski

Tablo 3. Bizimkiler Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen

Göstergebilimsel Karşıtlıklar	
Alt Sınıf	Üst Sınıf
Fakir	Zengin
Geleneksel	Modern
Eski	Yeni
Eğitilmiş	Eğitimsiz

Tablo 4. Bizimkiler Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar

4.3. II. Dizi 2000’ler: Aliye

4.3.1. 2000’lerin Genel Görünümü

2000’li yıllara 90’lı yılların siyasi istikrarsızlıklarıyla girilmiştir. 1999 yılında yapılan genel seçimlerden DSP birinci parti olarak çıkmıştır. Böylece 80 darbesinden sonra ‘sol’un kendini tekrar gösterme ve destek alma şansı doğmuştur. Ecevit’in başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinde dikkati çeken bir diğer durum MHP’nin ikinci parti olarak hükümet ortağı olmasıdır. 90’lı yıllarda artan terör olaylarına koşut toplumda yükselen milliyetçi-

ulusalcı duygu MHP'nin seçim propagandasını başarıyla yönettiğini göstermektedir. Ancak 1990'lerde uygulanmaya başlayan yanlış ekonomi politikaları sonucu 90'larda iki kriz yaşayan Türkiye, en büyük sarsıntıyı 2001 yılındaki ekonomik kriz ile deneyimler. Bu nedenle erken seçim kararı alınır ve 2002 yılında genel seçim yapılır. Bu süreçte tüm dünyayı ilgilendiren ve yeni dünya düzenini oluşturacak terör eylemleri ortaya çıkar. 11 Eylül 2001 yılında ABD'ye yönelik düzenlenen terör saldırıları konumu itibarıyla Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu bakımdan bu dış politikayı yönetebilecek istikrarlı bir yönetim gerekmektedir. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde uzun bir aradan sonra Türkiye'de tek başına bir parti iktidar olmuştur. 1990'lı yıllarda yükselen milliyetçi-muhafazakar söylemin AKP tabanında buluşması ve 2001 mali krizi AKP'nin tek başına iktidar olmasını sağlayan temel etmenlerdir.⁵²⁸ Bununla birlikte 2000'ler, 90'lı yıllarda RP ile başlayan siyasal İslamcı kadrolaşmanın ve Menderes döneminde başlayan İslami-muhafazakar söylemin sonucu olarak ortaya çıkar.⁵²⁹ AKP, iktidar olduğu dönemin ilk yıllarında 2001 yılındaki mali krizlerin etkisini yok etmek için çeşitli girişimlerde bulunur.⁵³⁰ Özal'ın başlattığı neoliberal ekonomi politikaları programlı bir şekilde uygulayan AK Parti hükümeti özelleştirmeler ve kentsel dönüşüm projeleri kapsamında inşaat sektörüne önemli yatırımlar yapmıştır.⁵³¹

⁵²⁸ AK Parti, iktidarının ilk yıllarında dış politikalarını dengede tutmaya çalışmıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi süresince bölgede yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen İran, Irak ve Suriye ile işbirliği içinde olmuştur. Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikası Ortadoğuluşuyor mu?", *Ortadoğu Yıllığı*, 2008, (385-402), s.396. Akşin, ABD'nin küresel teröre karşı savaşında Türkiye'nin çok önemli bir rol üstleneceğini belirtmiştir. Akşin'e göre, Erdoğan ve Gül, ABD ile teröre karşı işbirliğine olumlu yaklaşmışlardır. Bu nedenle dış politikalarda koalisyon hükümeti ABD'ye yararlı olmayacaktır; ABD ile iyi ilişkiler kurabilecek tek iktidarın daha faydalı olacaktır. Sina Akşin, *a.g.e.*, s.312,313. Ayrıca 2001 yılında patlak veren mali krize karşı birlikte hareket eden Anadolu girişimcileri de AK Parti'nin iktidar olmasında önemli bir paya sahiptir.

⁵²⁹ Fatih Yaşlı, Çağdaş Sümer, "Marx, Weber ve Türkiye'de Sosyal Bilimler", *Bilim Üzerine Marksist Tartışmalar: Marksizm Bilime Yabancı mı?*, ed. Alper Dizdar, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2014, s.197.

⁵³⁰ AKP'nin 2007 yılına kadar uyguladığı ekonomi politikaları olumlu bir dönem olarak adlandırılabilir. Siyasal olarak kuvvetler ayrılığının var olduğu bu dönemden sonra kazanılan genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı çoğulculuğun yok olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dönemde ekonomi politikalar engelleri yok eden bir anlayışla sürdürülmüştür. Ancak 2007 yılından sonra AKP, ekonomiyi denetim altına almaya çalışarak kendine yakın yeni zenginler yaratmayı hedeflemiştir. Şevket Pamuk, "AK Parti'nin ekonomi modeli uzatmaları oynuyor". (Çevrimiçi) <http://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2014/03/Sevket-Pamuk-WSJ.pdf>, 22.04.2017.

⁵³¹ Türkiye'de 1986-2003 yılları arasında 8.24 milyar dolarlık özelleştirme yapılmıştır. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın sitesinden alınan veriler, AKP hükümeti döneminde 2005 yılında 8.222 milyar dolarlık özelleştirme yapıldığını göstermektedir. Buna göre 2004-2009 yılları arasında 30.394 milyar dolarlık özelleştirme yapılmıştır.

(Çevrimiçi) http://www.oib.gov.tr/T%C3%BCrk%C3%A7e/Sayfalar/Detay/T%C3%BCrkiyede_%C3%

2000’li yıllar AK Parti iktidar dönemi olarak adlandırılabilir. Neoliberal politikaların muhafazakar görüş ile sentezini yansıtan AK Parti, dünyada yükselen yeni sağ ideolojinin Türkiye temsilcisi olarak sayılabilir. 2007 yılında yapılan bir araştırma şehir nüfusunun % 22’sini üst sınıf, % 45’ini orta sınıf ve % 33 ‘ünü alt sınıftan oluştuğunu belirtmektedir. Bu bağlamda yeni sağ görüşlü, modern dindar olarak adlandırılabilir orta gelir grubuna ait çoğunluk AK Parti’nin önemli destekleyici gücüdür. Türkiye’de 1970’lerden beri büyük şehirlere doğru göç etme eğilimi mevcuttur.⁵³² Kırsal kesimde geleneksel yaşam biçimlerini yerel muhafazakar bağlamda sürdüren bu bireylerin şehre göçmesiyle birlikte kent/köy çatışması içinde yeni değerler edindiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de siyasal konjonktüre de bağlı olarak muhafazakarlaşma eğilimi artmıştır. Yükselen yeni muhafazakar görüşün toplumsal değerlerden yoksun olamayacağını savunan Bora, bu dönemde toplumların kültürel kimliklerini kaybettiklerinde yok olacaklarını belirtmektedir.⁵³³ Bu bağlamda AK Parti’nin toplumsal alanda uyguladığı kimi muhafazakar uygulamalar toplumun dini değerlerinin korunduğu izlenimini taşımaktadır.

2000’li yılların ortalarından itibaren inşaat sektörüne yapılan yatırımlarla modern sitelerin yapımına başlanmış ve böylece sınırları belli lüks bir mekanda yeni yaşam tarzları doğmaya başlamıştır. 90’lı yıllarda ortaya çıkan siteleşme ilk olarak büyük şehirlerde, 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin birçok şehrinde uygulanmaya başlamış projeler zinciridir. Bununla birlikte teknolojinin gelişimine koşut internetin tüm evlerde yer almaya başlaması ile iş yaşamında da köklü değişimler meydana gelmiştir. Web üzerinden veya home office çalışma biçiminin yaygınlaşması ve buna koşut geliştirilen evler giderek artmaya başlamıştır. Bali’nin sözünü ettiği neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan sayıca fazla bekar genç yöneticiler için uygun site yaşamını deneyimleyebilecekleri rezidans tipi mekanlar sayıca artmaya başlamıştır.⁵³⁴ Ayrıca internetin toplumda yaygınlaşmasıyla birlikte bilgilenme, haber alma, eğlenme ve iletişim kurma biçimleri de giderek değişmeye başlamıştır. Zaman ve mekanın sınırlayıcılığının ortadan kalkması ile birlikte bireyler internetle küresel dünyaya eklenmişlerdir.

96zelle%C5%9Firme_Uygulamalar%C4%B1/1489152956.html?, 03.06.2017.

⁵³² Kerem Ünüvar, *a.g.e.*, s.22,23.

⁵³³ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik Muhafazakarlık İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998, s.69.

⁵³⁴ Rıfat Bali, *a.g.e.*, s.122.

2000’lerde toplumsal yaşamı etkileyen bir diğer konu da alışveriş merkezlerinin giderek artmasına koşut tüketim biçiminin değişmesidir. Özellikle 2000’lerde hızla artan alışveriş merkezi sayısı şehir yaşamının önemli bir parçası haline gelmiştir. İlki Özal’ın ABD’den örnek alıp inşasını teşvik ettiği Galleria olan alışveriş merkezleri, toplumu tüketim kültürü ile tanıştırmıştır. İnsanların iş-dışı ve boş zamanlarını kullanmaları için bütün alternatifleri sunan alışveriş merkezleri şehir merkezlerinin yeni toplumsal mekanı olarak tanımlanabilir. 2009 yılında sayısı 208’e ulaşan alışveriş merkezlerinin %34’ü İstanbul’da, geri kalanı ise Türkiye’nin diğer şehirlerinde bulunmaktadır.⁵³⁵ 2000’li yılların son çeyreği hariç ekonomideki gelişmeler ve orta sınıfın yükselen maddi refahı tüketim alışkanlıklarının giderek değişmeye başladığını işaret etmektedir. Özellikle muhafazakar İslami kesimin ekonomisindeki artış ve kitle iletişim araçlarında görünür olmaya başlamaları ile birlikte kamusal alanda da görünür olmaya başlayan İslami muhafazakar kesimin tüketime entegre olması 2000’li yıllara rastlamaktadır. Buna ek olarak siyasal iktidarın toplumsal ve yasal alanda yaptığı refomların çoğu İslami muhafazakar kesim ile ilgilidir. Bu bakımdan siyasal iktidar tarafından desteklenen bu kesim kamusal alanda kendini daha rahat ifade etmeye başlamıştır. Ayrıca iş yaşamında ve toplumsal yaşamda meydana gelen bütün değişiklikler sonucu bireylerin tüketim alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Mekansal değişimlerin insanları ortaklaşa tüketim noktasına toplaması ve sosyalleşmesi ile birlikte sağ ve sol ideolojilerin ortak kesişim noktası tüketim olmuştur.

2000’ler medya alanında yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemi işaret etmektedir. Medyada gerçekleşen birleşmeler ve el değişimleri AK Parti döneminde birçok kez gerçekleşmiştir. Star Tv, Show Tv, Atv gibi Türkiye’nin en büyük üç kanalının el değiştirdiği ve iktidara yakın kişiler tarafından satın alındığı görülmektedir. Bununla beraber toplumsal yaşamı düzenleyici çeşitli sansür uygulamalarına gidilerek içki, sigara, küfür yasaklanmıştır. Bu durum toplumsal yaşam biçimleri bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü alt ve orta sınıfın akşam eğlencesi olan televizyondan yansıtılan görüntüler reel toplumsal yaşam biçimlerini belirli bir süre sonra etkilemeye başlayabilmektedir.

⁵³⁵

Tülin Vural Arslan, “Türkiye’deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2009, s.154.

4.3.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi

Aliye dizisi, 2004-2006 yılları arasında 3 sezon yayınlanan ve yayınlandığı dönemde en fazla izleyiciye ulaşan dizilerden biridir. Dizinin ana eksen hikayesi, dizinin ana kahramanı Aliye'nin aile içi yaşadığı sorunlar üzerinden oluşmaktadır. Aliye'nin diğer karakterlerle kurduğu ilişkiler bağlamında bölümlenen hikayeler, Aliye'nin ailesi, komşuları, iş yeri ve Deniz ile ayrımlanmaktadır. Ayrımlanan hikayeler de alt katmanlara bölünerek farklı konuların işlenmesini sağlamaktadır. Ana karakterin kadın olması diziyi diğer türdeşlerinden ayıran en önemli özelliklerdendir.

Dizinin ana karakterlerinin çoğunu orta-üst ve üst sınıf bireyler oluşturmaktadır. Genellikle doktor, iş adamı, dış hekimi gibi nitelikli ve maaşı yüksek işlerde çalışan bireyler yansıtılmıştır. Bu durum karakterlerin yaşadıkları ve zaman geçirdikleri mekanların niteliğini etkilemiştir. Bu bağlamda lüks, gösterişli ve şık mekanlar tercih edilmiştir. 2000'lerin başında varlığını devam ettiren mahalle kültürü ile ilgili herhangi bir enformasyon içermeyen dizi, genellikle karakterlerin aralarındaki ilişkiler bağlamında olay örgüsü kurar. Bu durum giderek bireyselleşen bir toplumun dizi aracılığıyla yansımaları şeklinde okunabilir.

2000'lerin başına kadar incelenen Bizimkiler dizisinde dış mekan kullanımının az olması, 2001-2004 yılları arasında büyük bir değişimin gerçekleştiğini göstermektedir. Yeni yaşam biçiminde ön plana çıkan tüketim ve lüks olgusu dizideki karakterlerin uyguladıkları pratikler bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu pratikler genelde karakterlerin dış mekanlarda geçirdikleri zaman ile sağlanırken iç mekanların lüks ve gösterişli bir şekilde düzenlenmesi destekleyici rol oynamaktadır.

Dizide mekanın kullanım biçimi yaşam biçimleri hakkında detaylı enformasyonlar içermektedir. Olay örgüsünün başladığı Edirne'den sonra İstanbul'a taşınan hikaye genellikle lüks ve zengin muhitlerde devam eder. Karakterlerin konut alanları villa ve apartman dairelerinden oluşurken; iş yerleri hastane, modaevi, mimarlık ofisinden oluşmaktadır. Ayrıca iş-dışı zamanlarda çeşitli restoran, kafe, gece kulübü gibi mekanlar yansıtılmıştır. Mekanların iç yapısı incelendiğinde izlerkitlenin çoğunun elde edemeyeceği veya deneyimlemediği kadar lüks ve gösterişlidir. Özellikle villa tipi mekanlar iç mekanın genişliği, zenginliği ön plana çıkaran süs ve aksesuarların kullanımı izleyicilere lüks yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. Deniz, Feyyaz, Leyla gibi apartman dairelerinde oturan karakterlerin iç mekan organizasyonları da oldukça şık ve gösterişlidir. Dizide dış mekan kullanımı genellikle iş-

dışı organizasyonların planlandığı mekanlar olarak dikkat çeker. Dış mekan kullanımı 2001-2004 yılları arasında dizi süresi bağlamında oldukça artmıştır. Dizide ebeveyn - çocuk, sevgililer ve arkadaşlar sosyalleşmek için dış mekan kullanmayı tercih eder olmuşlardır. Genellikle yeme – içme pratiklerinde ortaya çıkan dış mekan kullanımı bireylerin yaşam biçiminin giderek tüketime doğru evrildiğinin sinyallerini vermektedir. Dizideki mekan kullanımının geleneksel ve modern bağlamında farklılaşması lüks ve lüks olmayan ikiliği üzerinden yansıtılmaktadır. Bu bağlamda villa, rezidans gibi lüks mekansal yapılar moden, apartman daireleri ise modern olmayanı göstermektedir.

Üst sınıf bireylerin evlerinde hizmetliler olmasına rağmen çoğu akşam yemekleri restoranda yenmektedir. Bu bağlamda yeme – içme pratiği karakterlerin yaşam biçimleri hakkında mesajlar içermektedir. Sabah kahvaltıları genellikle evde yapılmaktadır. Sinan’ın evinde yapılan kahvaltılar hane kişisi az olmasına rağmen büyük bir masaya çok çeşitli kahvaltılıkların bulunduğu oldukça şık bir şekilde hazırlanır. Karakterlerin çoğu çalışan bireyler olduğu için öğle yemekleri genellikle dışarıda restoranda ya da siparişle şirkette, ofiste yenmektedir. Hamburger, dürüm, hazır sandviç gibi hazır gıda ürünlerinin tüketimi dizide yeme – içme pratiği olarak sık gösterilmektedir. Ayrıca iş-dışı zamanda buluşmak, sosyalleşmek için kafe gibi alternatif mekanlar kullanılmaktadır. Maddi refahı yüksek bireylerin gece yaşamı da dizinin çeşitli bölümlerinde gece kulübü, bar gibi çeşitli alternatifler olarak gösterilmiştir. Dizi karakterlerinin yeme – içme pratiklerini genellikle dışarıda deneyimlemeleri tüketime dayalı bir yaşam biçimine doğru geçişi göstermektedir. Genellikle evde yapılan kahvaltılar Kahraman, Deniz gibi bekar karakterlerin gösterildiği sahnelerde ise dışarıda yapılmaktadır. Akşam yemekleri Nusret ve Refiye gibi ev hanımlarının olduğu yerlerde ise ev içinde yenmektedir. Ancak bekar ya da boşanmış kişiler kimi zaman evde yeseler bile akşam yemeklerini hazır olarak dışarıdan söylemektedir. Bu durum kapitalist sistemin insan üzerindeki baskısının bir sonucu olarak dizide ortaya çıkarır. Böylece zamanlarının çoğunu iş yerinde geçiren insanlar zaman yönetimini daha iyi kullanmaya çabalarlar. Bu nedenle belirli bir ücret karşılığı sattığı emeğinden kazandığı para ile zaman satın alarak kar etmeye çalışır. Maddi refahı yüksek olan kişilerin ise böyle bir kaygıları yoktur. Bu kişiler için tüketim sıradan bir eylemdir. Bu bağlamda yeme-içme pratikleri geleneksel ve modern kavramsallaştırması bağlamında farklılaşmaktadır. Modern olanın dışarıda yemek, hazır tüketim ürünleri tüketmek olarak yansıtıldığı dizi; Refiye, Nusret, İkbâl gibi yaş

olarak büyük eskiye gönderme yapılan karakterlerin ev içinde organize ettiği yemekler gelenekseli / modern olmayı yansıtmaktadır. Bu durum yeme-içme pratiklerinde Bizimkiler dizine oranla değişim gerçekleştiğini ve hazır tüketimin arttığını göstermektedir. Aynı şekilde günün belirli zaman dilimlerinde kafe, restoran kullanımının da arttığı görülmektedir. Bu durum ev merkezli yaşam biçiminin kırılarak dış mekan kullanımının ve tüketimin arttığı bir yaşam biçimine geçişi göstermektedir.

Karakterlerin giyim – kuşam pratikleri erkek ve kadın olmak üzere iki farklı şekilde yansıtılmıştır. İş adamı olan karakterler takım elbise ile; doktor, diş hekimi gibi serbest kıyafet seçebilen karakterler kot pantolon ve t-shirt, gömlek gibi daha sportif olarak yansıtılmıştır. Dizide kadın karakterlerin giyim – kuşam pratikleri, yaşam biçimleri bağlamında daha fazla enformasyon içermektedir. Farklı sosyal statü gruplarını yansıtan kadın karakterlerin kıyafet tarzları da ona göre şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışan kadın karakterlerin kıyafetleri şıklık ve gösteriş bakımından ön plana çıkar. Genellikle iş yerinde ceket - pantolon ya da ceket – etek tarzında kıyafetleri tercih eden bireyler ev yaşamlarında da şık olmayı sürdürmektedir. Ekonomik göstergenin giyim – kuşam pratiğinde belirleyiciliği kadın karakterler üzerinden daha kolay okunabilmektedir. Ev hanımı olmalarına rağmen İkbâl ve Refiye’nin kıyafet seçimleri birbirine yakın olsa da İkbâl süs ve aksesuar bakımından gösterişi ve lüksü ön plana çıkarır. Ayrıca toplumsal statü grubu olarak farklı konumda olan İkbâl ve Hasibe’nin giyim – kuşam deneyimleri ekonomik sınıfı daha belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. İkbâl’in her gün farklı kıyafetlerle şık giyim tarzına karşı Hasibe genellikle alt sınıf bireylerin giyim tarzını yansıtır. Karakterlerin gün içinde veya bir bölümde farklı kıyafetlerle görüldüğü dizide tüketim olgusunun farklı kıyafetlere sahip olma ile ilişkisi kurulmaktadır. Bu durum genellikle üst sınıf bireylerin giyim – kuşam pratiklerinde daha belirginleşirken alt sınıfı yansıtan bireyler farklı bölümlerde aynı kıyafetleri giyebilmektedir. Giyim – kuşam pratiğinde dikkat çeken bir diğer nokta kadın karakterlerin sadece etek ile gösterilmemesidir. İş hayatına eklenilen kadınların resmi kıyafet olarak pantolon, ceket gibi kıyafetleri seçmeleri giyim – kuşam pratiğinin giderek değiştiğini göstermektedir. Günümüz reel toplumsal yaşamında görünür olan pantolon ve ceket gibi geleneksel anlayışa göre maskülen olan kıyafetler dizi aracılığıyla görünür olmuştur.

Karakterler gündelik yaşamlarını deneyimlerken çeşitli eylemler yaparlar. Ev içinde müzik dinleme, televizyon seyretme gibi çeşitli aktivitelerde

bulunan kişiler, dışarıda yeme – içme, alışveriş gibi çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bu bağlamda dizide araç – gereç kullanımı farklı faaliyetlerde çeşitli şekillerde gösterilir. Lüks tüketim araçlarının kullanıldığı dizide hemen hemen bütün karakterlerin cep telefonu vardır. İletişim pratiğinin değiştiği gözlemlenen dizide karakterler birbirleriyle cep telefonu ile iletişim kurar. Ayrıca bir maddi statü göstergesi olarak lüks otomobiller üst-orta ve üst sınıf bireylerin ulaşım aracı olarak gösterilir. Tüketicinin sıradanlaştırılması bozulan ya da kırılan herhangi bir araç yerine hemen yenisini alma ile sağlanır. Kredi kartı gibi araçlar da dizide kullanımları açısından önemlidir.⁵³⁶ Tüketicinin sıradanlaşıp kolay, gündelik bir pratiğe dönüşmesini sağlayan bu araçlar dizide birçok kez görünmektedir. Tüketicinin eğitim alanındaki yansıması Aliye ve Sinan’ın çocuklarının kreşe gitmesi ile gösterilmektedir. Özellikle modern yaşamda kadının iş yaşamına entegrasyonu sonucu bebek ve çocuk bakımı kreş, ana okulu ya da bakıcı ile çözümlenebilmektedir. Maddi durumu yetersiz kişiler de kendi ebeveynlerinden yardım almaktadır. Böylece ekonomik olarak alt sınıf bireylerin geleneksel aile yapısının yeni bir görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sistemin erkek ve kadını çalışmaya zorlaması ile birlikte geniş aile yapısına yakın bir durum ile karşılaşılır. Yeni geleneksel yapıda bireyler evlerini ebeveynlerine yakın konumda seçmek zorunda kalmaktadır. Ancak orta ve üstü sınıflarda çocuk bakımı genellikle özel okullar ya da bakıcılar ile sağlanmaktadır. Bu durum günümüz toplumsal yaşamı ile paralellik sağlamaktadır. Sayıca artan ana okul, kreş, etüd merkezi gibi eğitim merkezleri eğitimin giderek ticarileşmesini sağlamaktadır. Böylece tüketim her alanda etkisini gösterebilmekte ve yapılan eylemlerin olağanlaşmasını sağlamaktadır.

Dizideki kadın – erkek, ebeveyn - çocuk rolleri ile ilişkileri incelendiğinde modern ve geleneksel kalıpların bir arada kullanıldığı görülür. Özellikle

536

Tüketim toplumlarında kredi kartının işlevi tüketicinin sürekliliğini sağlamasıdır. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte nakit para taşıma ihtiyacını ortadan kaldıran bu ödeme aracı, insanların alışveriş yaparken nakit ihtiyacını hemen karşılayabilmektedir. Ayrıca kredi kartları bir statü unsuru olarak kullanılmakta; kullanıcıyı ödeme zorluğu çeken biri olarak değil, güvenilir, kredibilitesi yüksek, “saygın bir kimse olarak nitelemektedir”. Türkiye’de neoliberal politikaların, kırsaldan kente yoğun göç sonucu kentleşmenin ve gelişen teknolojinin etkisiyle kredi kartı kullanımı 2000’li yıllardan sonra hızla artmıştır. Dizide gösterilenin aksine yapılan araştırmalar (Kırçova, 2007) kredi kartı kullanımının alt gelir grubundaki bireyler tarafından daha fazla kullanıldığını, üst gelir grubundaki bireylerin ise genellikle nakit harcama yaptıklarını göstermektedir. Fatma Ulucan Özkul, Gülçin Tapşın, “Kredi Kartı Kullanımı ile Kullanılabilir Gelirin Tüketim Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Ampirik Çalışma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 47, 2010, s.139-144. Bu bağlamda kredi kartı kullanımı alt ve orta gelir grubundaki kişilerin bankalara borçlanarak tüketime teşvikini sağlamaktadır. Kredi kartının bilinçli ya da bilinçsiz kullanımı tüketim anında kişiye ödeme imkanı sağladığından tüketim süreklileşebilmektedir.

üst sınıfı yansıtan ailenin geleneksel kodlar üzerinden hareket ettiği görülmektedir. İkbâl dizideki geleneksel kadın imgesini yansıtır. Edirne’deki villasında verdiği bir davette Aliye’nin arkasından konuşur:

-İkbâl:“Gönül kendi toprağımızdan, buradan bir gelin almak isterdi, kısmet”

Aynı zamanda bu gelenekselliğini zengin ve modern yaşam biçimi ile birleştirerek sosyal statüsünü korumaya çalışır. İkbâl’in geleneksel özellikleri farklı eylemlerle de ortaya çıkar. Salonda İkbâl ve Hasibe genellikle kırsal bölgelerde uygulanan çocuk uyutma biçimini kullanır. Bir çarşafa yatırılan çocuk her iki uçtan tutan kişiler tarafından sallanarak ve ninni söylenerek uyutulur. Dizinin en varlıklı kişisi Sinan, ataerkil aile yapısının belirlediği ölçütlere göre davranan bir karakterdir. Kendisi Aliye’yi birçok kez aldatmasına karşın Aliye’nin Deniz ile görüşmesini yasaklamak ister. Aynı şekilde ataerkil davranış biçimi kardeşi ile iletişimde de ortaya çıkar. Dizide kötü karakter olarak gösterilen kişilerin geleneksel özelliklerine karşın dizi genel bağlamda geleneksel değerleri olumlamaktadır. Aliye’nin aile kurumu ve çocuklarına karşı düşkünlüğü, her türlü fedakarlığı yapma gayreti reel toplumsal yaşamda önem verilen unsurlardır. Ebeveyn – çocuk ilişkisi ise Nusret ve Özgür’ün iletişimi bağlamında ortaya konur. Anne ve oğulun iletişimleri genellikle geleneksel olmayan bir ilişki biçimini yansıtır. Aynı şekilde Deniz ve küçük kardeşi Gülsün arasındaki ilişki, ağabey – kardeş ilişkisinden çok arkadaş ilişkisi olarak yansıtılır. Bu bağlamda 2000’li yılların ortası geleneksellikten modernliğe geçiş evresidir. Modernlik söyleminin tüketim ile ilişkisi, biçimsel düzeyde yüzeye çıkarken; değerleri, iletişimi de aynı hızda olmasa da değiştirmekte, geleneksel rolleri giderek modernleştirmektedir.

Aliye dizisinde yapılan çözümlemeye göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

ALİYE						
Karakter	Meslek	Sınıfsal konum	Mekan	Giyim-Kuşam	Yeme-İçme	Araç-Gereç
Sinan ve ailesi	İş Adamı	Üst Sınıf	Villa	Modern, Şık, Yeni	Ev ve restoran ağırlıklı, Şık, Lüks	Yenilikleri takip eden, modern, lüks
Aliye ve ailesi	Modaevi çalışanı	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Modern, Şık, Yeni	Ev merkezli, Kafe ve restoran kullanımı fazla	Modern
Deniz	Doktor	Üst Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Modern, Şık, Yeni	Kafe ve restoran kullanımı çok, hazır tüketim gıdası tüketmekte	Yeni ve eskiyi bir arada kullanan
Feyyaz	Diş Hekimi	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Şık	Ev Merkezli, kimi zaman restoran	İhtiyaca göre kullanan, eski ve antika kullanımı fazla
Nusret ve ailesi	Ev Hanımı	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Sıradan	Ev Merkezli, kimi zaman restoran	İhtiyaca göre kullanan, modern

Tablo 5. Aliye Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri

	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Villa	Zenginlik, Modern, Lüks, Üst Sınıf
	Apartman Dairesi	Orta Sınıf, Modern olmayan, Sıradan
Giyim – Kuşam	Yeni, ütülü, temiz, renk uyumlu kıyafetler	Şıklık, zenginlik, modern
	Sıradan, gündelik kıyafetler	Orta sınıf, modern olmayan
Yeme – İçme	Yemek takımı kullanımı, çok çeşitli yemekler, restoran, hazır tüketim gıdaları	Şıklık, zenginlik, modern
Araç - Gereç	Yeni model araba, müzikseti, cep telefonu vb.	Şıklık, zenginlik, modern
	Eski, antika vb.	Şıklık, modern

Tablo 6. Aliye Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen

Göstergebilimsel Karşıtlıklar	
İyi	Kötü
Orta Sınıf	Üst Sınıf
Modern	Geleneksel
Eski	Yeni
Güçlü	Güçsüz

Tablo 7. Aliye Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar

4.4. III. Dizi 2000’ler: Yaprak Dökümü

4.4.1. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi

Yaprak Dökümü dizisi, 2006 – 2010 yılları arasında 5 sezon yayınlanan ve yayınlandığı dönemde en fazla izleyiciye ulaşan dizilerdendir. Reşat Nuri Güntekin’in aynı adlı eserinden televizyona uyarlanan dizi, romanın ana eksen hikayesini temel alarak farklı yan hikayelerle ve karakterlerle zenginleştirilmiştir. Yaprak Dökümü dizisi, temelde küçük bir yerleşim yerinden İstanbul’a göç eden bir ailenin yavaş yavaş çözülüp dağılmasını anlatmaktadır. Temelde iki farklı yaşam biçiminin küçük ve büyük şehirlerdeki farkını iyi ve kötü karşıtlığında ele alan dizide ailenin giderek dağılması süreci birçok faktörün birleşiminden meydana gelir. Orta seviye gelir düzeyine sahip bir memur ailesinin değişen sosyoekonomik koşullar altında deneyimledikleri olumsuzluklar anlatılmaktadır.

Dizideki karakterlerin birçoğu romandan esinlenilerek günümüze uyarlanmış ve günümüz koşulları değerlendirilerek çeşitli karakterler eklenmiştir. Dizinin ana karakterlerini orta sınıf bireyler oluştururken, yan hikayelerle diziye dahil olan karakterler ise genellikle üst sınıf bireylerden oluşmaktadır. Orta sınıf bireylerin emekli, kahvehane sahibi, sebze-meyve toptancısı gibi daha küçük, yerel işlere sahip olduğu dizide, üst sınıf bireyler iş adamı olarak yansıtılmıştır. Dizide yaratılan bu tezat geleneksel-modern geriliminin yaşam biçimlerindeki etkisini belirginleştirmektedir. Ayrıca karakterlerin eski ile yeni yaşamlarındaki farkı da sınıf farkı, statüsel üstünlük gibi çeşitli kavramlar üzerinden ortaya çıkarmaktadır. Dizinin son yayın dönemlerinde sınıf atlayan karakterler giderek artmıştır. Böylece mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereç kullanımlarının niteliklerini değiştirmeye başlayarak lüks, gösteriş ve şıklık bağlamında yansıtılmıştır. 2010’lu yıllarda mahalle kültürünün devamı ile ilgili enformasyonu Ali Rıza Bey’in eski evinin komşusu olan Neyyir ve kızı Sedef sağlamaktadır. İyilerin kötülerle mücadelesinde yardımlaşma ve dayanışma olguları hem aile içinde hem de komşular üzerinden sağlanmaktadır.

Dizide iki tip mekan kullanımı mevcuttur. Zengin ve fakir ayrımının gerçekleştiği bu kullanım alanları köşk, villa gibi üst sınıf bireylerin yaşadığı konutlarla, mahalle arası apartman dairesi gibi alt-orta sınıf bireylerin yaşadığı konutlar; holding gibi üst sınıf bireylerin çalıştıkları iş yerleriyle, mahalle arası kitapçı, kahvehane sahibi gibi alt-orta sınıf bireylerin çalıştıkları küçük işletmeler; iş-dışı zamanda gidilen lüks ve lüks olmayan restoranlarla keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Özellikle üst sınıf karakterlerin yaşadıkları konutların hem iç hem dış mekansal örgütlenmeleri oldukça lüks ve gösterişlidir. Buna karşın alt-orta sınıf karakterler reel toplumsal yaşamla özdeşlik kurabilecek düzeyde mekanlarda yaşamaktadır. Bu durum dizinin toplumsal gerçeklik ile bağlantısını sağlayabilmektedir. Villa, köşk gibi lüks mekanların iç mekansal organizasyonları karakterlerin zenginliklerini ön plana çıkaran eşya ve aksesuarlarla desteklenmiştir. Zenginliğin iki farklı biçimi Ferhunde ve Necla'nın evlerinde görülmektedir. Ferhunde, zengin bir iş adamı ile evlendikten sonra hayallerindeki eve sahip olmasıyla zenginliğini dışavurmaya çalışmaktadır. Salonu tamamen altın sarısı renkte dizayn eden Ferhunde, gösteriş ve şatafatı öne çıkaran eşyalar kullanmıştır. Necla'nın evi oldukça lüks ve gösterişli olmasına rağmen sadeliği ve şıklığı ön plandadır. 2010'lu yıllara gelindiğinde dış mekan kullanımındaki artışın devam ettiği gözlenmektedir. Konaklama, yeme-içme, eğlenme, iş yemeği gibi farklı nedenlerden dolayı kullanılan dış mekanlar tüketimin biçim değiştirdiğini göstermektedir.

Yeme-içme pratiğinin giderek alt sınıflarda da değişmeye başladığı görülmektedir. 2000'li yılların ilk yarısına kadar yeme-içme pratiğinin dış mekanlarda deneyimlenmesi sadece üst sınıf bireylere ait bir eylemken; Yaprak Dökümü dizisinde Tahsin, Ali Rıza, Leyla gibi farklı gelir grubuna sahip karakterlerin de dış mekanlarda deneyimledikleri bir eyleme dönüşmüştür. Bu durum tüketimin giderek alt sınıfa doğru yayıldığını göstermektedir. Böylece dizide yansıtılan yeme-içme pratiklerine koşut reel yaşamda da bireylerin iş-dışı zamanlarda sosyalleşmek için dış mekanları kullanmaya başladığı görülmektedir. Dizide yeme-içme pratiği değişen yaşam biçimleri hakkında kimi mesajlar içermektedir. Sabah kahvaltıları, alt ve üst sınıf bireylerde genellikle evde yapılmaktadır. Ancak kahvaltılarının nitelikleri sınıf farkını belirginleştiren kimi etmenlerden biridir. Necla'nın evinde hazırlanan kahvaltılarda on farklı çeşit bulunurken, Tahsin ya da Ali Rıza Bey'in evinde yapılan kahvaltılarda daha az çeşit görülmektedir. Aynı şekilde kullanılan malzemelerin kalitesi ve çeşitliliği de gelir grubuna göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte Tahsin ve Fikret'in boğaz manzaralı bir

otelde konaklayıp boğaza karşı kahvaltı yapmaları üst gelir grubunda yer almayan bireylerin de günümüzde lüks, şık ve gösterişli yaşam biçimlerine ulaşabileceğini göstermektedir. Zengin-fakir ikili karşıtlığı zemininde dış mekanlarda uygulanan yeme-içme pratikleri mekansal özellikler bağlamında farklılaşmakta; zengin bireyler lüks, şık ve modern restoranlarda bulunurken, zengin olmayan bireyler sıradan, lüks olmayan, ucuz esnaf lokantası ya da mahalle arası lokantalarda bulunur. Bu ikili ayrım, bireylerin yaşam biçimlerindeki değişimin niteliklerinin farkını göstermektedir. 2000’li yılların sonu ve 2010’ların başında alt-orta ve orta sınıf bireylerin de hazır tüketim ürünlerine alışması sağlanmış, dış mekan kullanımı eskiye nazaran sayıca artmıştır. Bizimkiler ve Aliye dizisinde alt ve alt orta bireylerin dış mekanı kullandıkları gözlemlenmemiştir. Buna karşın Yaprak Dökümü dizisinde alt orta sınıf bireylerde tüketime eklenmiş gözükmektedir.

Dizide giyim-kuşam pratikleri geleneksel ve modern, zengin ve fakir karşıtlığında farklılaşmaktadır. Üst gelir grubunda yer alan karakterlerin kıyafetleri kaliteli, şık ve modern olarak yansıtılırken; alt orta gelir grubu karakterler daha sıradan ve gündelik kıyafetler giyerek modern olmayı yansıtır. Dizide son dönemde sürekli işlenen genç iş adamı profili spor takım elbiselerle gösterilmektedir. Takım elbiselerde kullanılan kumaş kalitesi, canlılığı ve parlaklığı diğer karakterlerin giydiği ceket, kumaş pantolon ve gömleklerden farklılaşmaktadır. Ali Rıza Bey, Tahsin, Şevket gibi karakterler daha gelenekselleşmiş erkek profilini yansıtan kıyafet giymektedir. Bu durum giyim-kuşam pratiğinin niteliğini sınıfsal temelde farklılaştırmaktadır. Kadın karakterlerin giyim – kuşam pratiğindeki farklılıklar yaşam biçimleri hakkında daha fazla bilgi vermektedir. Bu bağlamda giyim – kuşam pratiği, yaş ve gelir grubuna göre farklılaşmaktadır. Suzan ile Hayriye ve Neyyir aynı yaş, farklı sosyal statü grubunda yer alan karakterlerdir. Buna göre Suzan’ın kıyafetleri daha şık ve gösterişli iken Hayriye ve Neyyir, gündelik yaşamda rahat edebilecekleri gösterişli ve lüks olmayan oldukça sıradan bol elbiseler giymektedirler. Bu durum sınıfsal farkın giyim-kuşam pratiğindeki yansıması olarak okunabilir. Aynı şekilde Necla ve Leyla ile Sedef’in kıyafetleri de bu bağlamda farklılaşmaktadır. Üst gelir grubuna doğru gidildikçe daha şık ve gösterişli kıyafet giyilmektedir. Giyim – kuşam pratiğinde kıyafetlerin kalite ve gösterişi haricinde aynı kıyafetleri farklı bölümlerde giyme eylemi de orta sınıf karakterlerde gözlenmektedir. Üst gelir grubuna dahil karakterler her gün farklı kıyafet giyebilmektedir. Bu da kıyafetlerin sürekli yeni görünmesini sağlayan bir diğer etmendir. Yaprak Dökümü dizisinde kadın karakterlerin geleneksel ve modern çizgisi etek ve pantolon bağlamında

ayrılmaktadır. Hayriye, Neyyir, Cevriye, Fikret gibi daha geleneksel biçimde yaşayan karakterler etek, bluz, elbise giyerken Necla, Leyla, Sedef gibi daha genç ve modern biçimde yaşamaya çalışan karakterler pantolon, bluz, t-shirt, etek giymektedir.

Dizide araç-gereç kullanımı genellikle lüks tüketim araçlarında ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen her karakter cep telefonuna sahip ve cep telefonu aracılığıyla iletişim kurmaktadır. Bununla birlikte evlerde sabit hatlı telefon kullanımı devam etmektedir. Ulaşım aracı olarak şahsi arabalara sahip olan karakterler, genelde lüks araçlar kullanırlar. Mithat, Ferhunde, Ali, Necla gibi üst gelir grubundaki karakterler Jeep, BMW gibi lüks otomobillere sahiptir. Buna karşın Tahsin ve Ahmet'in arabaları karakterlerin şahsi ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyededir. Bu durum araba sahipliğini lüks tüketimden koparıp ihtiyaç düzlemine oturtmaktadır. Aynı şekilde dijital teknolojinin gelişmesine koşut bilgisayar kullanımı da zaruri ihtiyaca dönüşmektedir. İş yerlerinde her masada bulunan bilgisayar, özellikle genç karakterlerin yaşadığı evlerde de bulunmaktadır.

Yaprak Dökümü dizisinde karakterler arasında kurulan ilişkiler özellikle sosyoekonomik bağlamda farklılaşmaktadır. Ali Rıza Bey'in kırsal-kent ayrımında üstlendiği baba rolündeki değişim dizinin temel unsurlarındandır. Özellikle ekonomik gücünü kaybetmeye başlayan Ali Rıza Bey'in ailedeki otoritesi de kaybolmaya başlamıştır. Aile içi ilişkilerin de giderek çarpıklaşmaya başladığı gözlenmektedir. Özellikle Necla, ekonomik olarak sınıf atladıktan sonra ailesine karşı eski tavrını sürdürürken, ekonomik gücün kendisinde yarattığı güven ve güç ile daha üstten bir tavır sergilemektedir. Geleneksel anne – kız, baba – kız ilişkisi Ali Rıza Bey ve Hayriye'nin Fikret ile kurduğu ilişki biçiminde ortaya çıkmaktadır. Şehir yaşamında orta sınıf bir aileyi yansıtan Neyyir ve ailesi geleneksel ve modern sentezi bir görünüm sergilerler. İlişkilerin daha rasyonel bir seviyede ilerlemesi genellikle üst gelir grubunda yaşanmaktadır. Cem ile evlenen Necla'nın Cem'in ölümünden sonra iş ilişkilerinin devamı için Cem'in anne ve babasıyla görüşmeye devam etmesi; hatta ilerleyen zamanlarda Ali ile evlenmesi aile içi ilişkilerin geleneksel bağlamda değerler üzerinden değil modern bağlamda ekonomi ve rasyonel ilişkiler üzerinden ilerlemesini sağlamaktadır. Buna karşın Ali Rıza Bey hala geleneksel değerler üzerinden ilişkilerini kurmaya çalışmaktadır.

Yaprak Dökümü dizisinde yapılan çözümlemeye göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

YAPRAK DÖKÜMÜ						
Karakter	Meslek	Sınıfsal konum	Mekan	Giyim-Kuşam	Yeme-İçme	Araç-Gereç
Ali Rıza ve ailesi	Emekli Memur	Alt Orta Sınıf	Apartman dairesi	Günlük, Sıradan, Yeni olmayan	Ev merkezli, Az çeşit	İhtiyaca göre kullanan
Necla ve Cem	İş adamı-İş kadını	Üst Sınıf	Villa	Modern, Şık, Yeni, Lüks	Lüks restoran kullanımı çok fazla, kahvaltı zengin ve lüks	Modern, Lüks, Şık
Leyla ve Oğuz	İş adamı – Ev Hanımı	Üst Orta Sınıf	Apartman Dairesi / Konak	Modern, Şık, Yeni	Kafe-restoran kullanımı çok	Modern ve Lüks
Ferhunde ve Mithat	İş adamı – Ev hanımı	Üst Sınıf	Konak	Modern, Şık, Yeni, Lüks	Ev ve restoranda lüks ve şıklık ön planda	Modern, Lüks, Şatafat
Neyyir ve ailesi	Ev Hanımı – Kiraathane sahibi	Orta Sınıf	Apartman Dairesi	Günlük, Sıradan	Ev Merkezli	İhtiyaca göre kullanan

Tablo 8. Yaprak Dökümü Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri

	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Villa	Zenginlik, Modern, Lüks, Üst Sınıf
	Apartman Dairesi	Orta Sınıf, Modern olmayan, Sıradan
Giyim – Kuşam	Yeni, ütülü, temiz, renk uyumlu kıyafetler	Şıklık, zenginlik, modern
	Sıradan, gündelik kıyafetler	Orta sınıf, modern olmayan
Yeme – İçme	Yemek takımı kullanımı, çok çeşitli yemekler, restoran, hazır tüketim gıdaları	Şıklık, zenginlik, modern
Araç - Gereç	Yeni model araba, müzikseti, cep telefonu vb.	Şıklık, zenginlik, modern
	Radyo, Eski model cep telefonu, Eski model araba	Orta sınıf, modern olmayan

Tablo 9. Yaprak Dökümü Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen

Göstergebilimsel Karşıtlıklar	
İyi	Kötü
Alt-Orta / Orta Sınıf	Üst Sınıf
Geleneksel	Modern
Eski	Yeni
Saf	Kurnaz
Sıradan	Lüks

Tablo 10. Yaprak Dökümü Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar

4.5. IV. Dizi 2010'lar: Medcezir

4.5.1. 2010'ların Genel Görünümü

2010'lu yıllara girildiğinde Türkiye'de siyasal istikrar devam etmektedir. AK Parti'nin üst üst iki kez tek başına siyasal iktidarını devam ettirmesi, 2010'lu yılların siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamında belirleyici olmuştur. 2010'lu yıllara ekonomide yaşanan gelişmelerle giriş yapılır. Geçmiş yıllarda yapılan devalüasyon sonucu Türk Lira'sında gidilen değişikliğin son aşaması ile birlikte Yeni Türk Lirası uygulamasına son verilmiştir. Aynı yıl Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye'nin uyguladığı politikalar yansımaları dış politikalarda da devam ettirmiş ve İstanbul, 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti seçilmiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte dış politikalar bağlamında 2010'ların ortasında Mavi Marmara krizi patlak vermiştir. Bu durum 2009 yılında Davos zirvesinde Başbakan Erdoğan'ın Perez ile girdiği tartışma sonrasında İsrail ile ilişkilerin farklı bir boyuta evrilmesini sağlamıştır. Aynı dönemde 'Balyoz Darbe Planı' ile ilgili iddianame kabul edilerek ordu içinde birçok asker için yakalama emri çıkartılmıştır.

AK Parti'nin tek başına sürdürdüğü siyasal iktidar 2011 yılında yapılan genel seçimlerle devam eder. Bu durum ekonominin yükselen grafiğini devam ettirmek için olumlu bir adım sayılsa da AK Parti, bu dönemden sonra daha da güçlenerek otoriterleşme eğilimleri göstermeye başlar. Otoriterleşme eğilimi, toplumsal alanda kutuplaşmaya neden olabilecek sinyaller gösterir. Askeri alanda yapılan tasfiyeler ve tutuklamalar ile birlikte ordunun siyasal iktidarın denetimi altına alınması sağlanır. Aynı dönemde medya alanında çeşitli dönüşümler yaşanır. Star Tv'nin Doğu Holding'e, ilerleyen yıllarda Show Tv'nin önce TMSF'ye sonrasında Ciner Gruba devri gerçekleşir.

2012 yılında eğitim alanında köklü bir değişim yapılarak sekiz yıllık zorunlu eğitim sistemini kademeli hale getiren 4+4+4 olarak bilinen sisteme

geçiş yapılır. Bu süreçte iç ve dış politikalarda yaşanan sorunlar toplumsal iç huzuru sarsacak çeşitli terör olaylarına neden olur. AK Parti'nin artan otoriter tavrına koşut Gezi Olayları olarak bilinen Taksim'de ağaçların sökülmesi ile başlayan eylem tüm ülkeyi kapsayacak şekilde yayılarak büyük bir toplumsal harekete dönüşür. 2010'ların ortasına doğru toplumsal yaşam ile doğrudan ilgili 'demokratikleşme paketi' kabul edilerek kamuda baş örtüsü yasağı kaldırılır.

2013 yılının sonlarında kamu, siyaset ve iş adamları ile ilgili 17 Aralık Operasyonu olarak bilinen bir operasyon gerçekleştirilir. Bu durum AK Parti içinde çeşitli istifalara neden olur ve ekonomik ve toplumsal alanda sorunlara neden olur. Toplumun kutuplaşması hem otoriter baskınlığın hem de uygulanan politikaların toplumun bir kesimi tarafından eleştirilmesi ile giderek artmaya devam eder. Bu süreçte Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili düzenleme yapılarak ilk defa halk tarafından seçilir. Başbakan Erdoğan, oyların çoğunluğunu alarak ilk turda Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Cumhurbaşkanı olur. Bu süreçte ülkenin çeşitli illerinde terör eylemlerinin artan sayısı toplumsal huzursuzluğun artmasına neden olmuştur. 2015 yılında yapılan genel seçimlerde ilk defa AK Parti çoğunluğu sağlayamamıştır. Partiler arası anlaşmanın sağlanamaması nedeniyle koalisyon hükümetinin kurulamayıp Kasım ayında seçimler yenilenmiştir. 1 Kasım genel seçimlerinde AK Parti, çoğunluğu tekrar sağlayarak tek başına iktidar olur.

2010'lı yıllarda AK Parti, ilk yıllarında kendisini tanımladığı muhafazakar demokrat kimliğinden ve AB uyum sürecinde demokratik yapının giderek güçlenmesi için çeşitli atılımlarda bulunduğu yapıdan uzaklaşan bir görünüm çizmektedir. Özellikle medya alanında gerçekleşen yapısal dönüşümlerle birlikte söylemini giderek muhafazakar bağlama çeken AK Parti, bu süreçte yeni bir toplumsal yapı inşa etmeye çalışır.⁵³⁷ Bu bağlamda uygulanan politikalar Türkiye'nin toplumsal yaşam biçimlerinde köklü değişimlere neden olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecindeki demokratikleşme eğilimlerinden vazgeçip hükümetin belirlediği demokratikleşme sürecine girmesiyle birlikte otoriterleşme ve muhafazakarlaşma eğilimleri artmıştır.

Bu dönemde AKP'nin ekonomi politikalarında 2000'li yıllarda olduğu gibi inşaat sektörüne büyük önem taşımaktadır. Özellikle ulaşım ve altyapı çalışmaları ile 2008-2009 yılından sonra hızlanan kentsel dönüşüm projeleri inşaat sektörünün önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte ulaşım alanında

⁵³⁷ Fuat Keyman, *Demokrasiden Uzaklaşan Türkiye*, (Çevrimiçi). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/demokrasiden-uzaklasan-turkiye-1648397>, 28.04.2017.

yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Bu durum şehir merkezlerinin dışına yapılan lüks, müstakil, insanlara yeni bir yaşam biçimi sunan sitelerin inşaatı hızlanmıştır. Özellikle son dönemlerde artan bu tip yapılaşma, insanlara yeni bir yaşam alanı sunarak; spor, hamam, saha, kort, alışveriş merkezi, cami, okul, sinema, konser alanı gibi sınırlanmış bir alanda portatif bir yaşam imkanı sunmaktadır.

4.5.2. Yaşam Biçimi Göstergeleri Bağlamında Çözümlemesi

Medcezir dizisi Amerikan yapımı O.C. dizisinden uyarlamadır. Medcezir, yayınlandığı dönemlerde en fazla reyting alan dizilerden biri olmuştur. Ana hikayenin temel dayanak noktası zengin ve fakir ikiliği üzerinden temellenmekte; fakir bir gencin yaşadığı olumsuz bir durumdan tahmin edemeyeceği bir zenginlikteki hayata geçişi anlatılmaktadır. Dizinin ana karakteri Yaman, dizinin merkez noktasıdır. Bu bağlamda, Yaman'ın eski ve yeni yaşamında diğer karakterlerle kurduğu ilişkiler, yan hikayeler oluşturulmasını sağlar. Yan hikayelerde kendi içinde alt katmanlara ayrılarak farklı yaşamlarda farklı konuların işlenmesini sağlar.

Medcezir, çoğunlukla üst sınıf bireylerin yaşam biçimlerini anlatan bir gençlik dizisi olarak düşünülebilir. Dizideki tüm karakterler iş adamı veya iş kadını olmakla birlikte kimi karakterler avukat, reklamcı gibi gelir düzeyi yüksek işlerde çalışmaktadır. Yalnızca alt sınıf bireyler şarkıcı, hizmetli, şoför olarak görünmektedir. Bu bağlamda karakterlerin yaşamlarını devam ettirdikleri mekanlar lüks, gösterişli, hatta ihtişamlı seçilmiştir. Karakterlerin genellikle ev ve farklı dış mekanlarda geçen yaşamları, iş yerlerinde geçen zamanlarının az olması reel toplumsal yaşamda karşılığını bulamamaktadır. Reel toplumsal yaşamda işçi konumunda olan bireyin yaşamı ev ile iş arasında geçerken; dizide ev, toplantı, kokteyl, yemek gibi farklı alanlara yayılmaktadır. Bu nedenle dış mekan kullanımının oldukça fazla olduğu gözlenmektedir.

Dizide mekan kullanım pratikleri yaşam biçimlerini incelemek açısından önemli bilgiler içermektedir. Dizinin ana eksen hikayesi gösterişli ve görkemli villaların olduğu zengin bir muhitte devam eder. Mira, Eylül, Mert gibi ana karakterle birebir etkileşim içine giren kişilerin yaşam alanları villalardan oluşmaktadır. Alt gelir sınıfına dahil olan karakterler ise gecekondu bölgesinde yaşamaktadır. Bu bağlamda mekansal karşıtlıklar zengin ve fakir düzleminde ikiye ayrılmaktadır. Dizideki genç karakterlerin hepsi üniversitede okumaktadır. Ancak bu konu ile ilgili enformasyon çok az

ileilmektedir. Böylece boş zamanı oldukça fazla olan karakterler, zamanlarını dışarıda sosyalleşerek, arkadaşlarıyla buluşarak, tüketim eyleminde bulunarak harcarlar. Karakterlerin boş zamanlarında gittikleri mekanlar genellikle lüks ve şık yerler olarak yansıtılmaktadır. Dizideki yaşam alanlarının iç mekansal örgütlenimi çok geniş bir alana yayılmış, göz alıcı görüntüsüyle dikkat çeken lüks ve şık bir şekilde dizayn edilmiştir. Özellikle üst sınıf bireylerin müştemilat olarak kullandıkları mekanlar da reel toplumsal yaşamda birçok insanın deneyimleyemeyeceği kadar şık görünmektedir. Aynı şekilde iş yeri olarak kullanılan mekanlarda karakterlerin konut alanları ile aynı düzeyde lüks ve gösterişlidir. İş yerlerinde kurulan ikili karşıtlık pavyon ve holding gibi toplumun alt ve üst katmanları çerçevesinde belirgin bir şekilde ortaya konmakta ve eski, ucuz, modern olmayan kavramları gecekondü, pavyon gibi mekanlarla yansıtılmakta; yeni, pahalı, lüks, şık, gösterişli, modern gibi olumlu anlam yüklenen kavramlar villa, holding gibi mekanlarla yansıtılmaktadır.

Dizide gösterilen yeme-içme pratiği yaşam biçimi farklılıklarını anlamak için önemli enformasyonlar içermektedir. Bütün üst sınıf karakterlerin evinde hizmetli bulunmasına rağmen özellikle akşam yemekleri lüks restoranlarda yenmektedir. Gençlerin dışarıda kahvaltı yapma alışkanlığı da oldukça fazladır. Ev içinde yapılan kahvaltılarda genellikle çok çeşitli ve şık mutfak malzemelerinin kullanılmaktadır. Yalnızca Mira ve ailesi sade kahvaltılar tercih etmekte, sağlıklı yaşam bağlamında genellikle sebze ağırlıklı beslenmektedir. Dizinin ağırlıklı konusu zengin genç karakterler üzerinden ilerlediğinden kafe, restoran, gece kulübü gibi mekanlara çoğunlukla gençler gitmektedir. İncelenen tüm bölümlerde en az bir kere restoran, kafe gibi dış mekanda yeme-içme pratiği gerçekleştirilmiştir. Gündelik yaşamın sıradan bir parçası haline gelmiş bu sosyalleşme pratikleri, yaşam biçimi bağlamında tüketim odaklı bir noktayı işaret etmektedir. Genellikle lüks ve gösterişli mekanlarda harcama yapan, sosyalleşen ve etkileşim kuran karakterler zamanlarının çoğunu tür mekanlarda geçirmektedir. Bununla birlikte genç grubun evde toplandığında yeme-içme sorunu internet üzerinden verilen siparişlerle hızlı bir şekilde çözümlenmektedir. Yeme-içme pratiğinin teknolojinin gelişimine koşut hazır tüketim gıdaları veya fast foodlarla çözülmesi önem kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır. Dizide ana karakterler arasında yemek yapan bir birey gözlenmemektedir. Bu durum özellikle 2000 sonrası değişen iş yaşamına koşut gelişen teknoloji ile evde yemek yapma alışkanlığının eskiye oranla azalmasına işaret eder. Reel toplumsal yaşamla kurulan ve dizi aracılığıyla pazarlanan bu tüketim pratiği rahat ve konforlu bir yaşantının anahtarını sunmaktadır.

Karakterlerin giyim-kuşam pratikleri çoğunlukla şıklık ve lüks üzerine kuruludur. Çoğunluğu zengin olan karakterlerin kıyafetleri belirli bir tarz (takım elbise, elbise vb.) dışında biçimlenmiştir. Gösteriş ve şıklığın ön plana çıkarıldığı kıyafetler modaya uygun, temiz, ütülü ve canlı (yıpranmamış) kumaşlara sahiptir. Özellikle kadın karakterlerin kıyafetlerinde belirginleşen lüks tüketim odaklı giyim-kuşam pratiği, incelenen tüm bölümlerde üst gelir grubundaki kadınların her bölümde farklı kıyafet deneyimlerini göstermektedir. Genellikle lüks, şıklık ve gösterişin birleşimi olarak yansıtılan kıyafetler, makyaj, saç ve cilt bakımı ile bütünlük sağlamaktadır. Kadın karakterler kıyafetlerini desteklemek için çeşitli takılar kullanırlar. Takıların çoğunluğu pırlanta, elmas veya altın gibi değerli kolye, küpe veya bilekliklerdir. Genç zengin kadın karakterlerin kıyafetleri daha çok spor tarzıdır. Yırtık kot pantolon, mini etek, mini şort, mini elbise gibi çok çeşitli kıyafetler deneyimlenir. Bütün bu kıyafetlerin ortak özellikleri oldukça şık ve güzel görünmeleridir.⁵³⁸ Genç karakterler de güzelliklerine önem verdiklerinden saç ve makyajlarına dikkat ederler. Zengin gençler için alışverişin önemi çeşitli konuşmalarda ön plana çıkabilmektedir. Eylül, Berlin'e gideceği zaman alışveriş için bir günün tamamını ayırabilmektedir.

Eylül:- Yarın sabah erkenden gidiyoruz.

Mira:-Kaç gün kalıyorsun ?

Eylül:-Dört. Bir günde ben alışveriş yapsam beş.

Erkek karakterlerin giyim-kuşam pratikleri de şıklık üzerine kuruludur. Kıyafetlerin hemen hepsi ütülü, birbiriyle uyumlu, şık ve temiz görünmektedir. Kumaşların canlılığı kıyafetlerin yeniliğini yansıtmaktadır. Ayrıca zengin erkek karakterler de incelenen bölümlerde kıyafetlerini sürekli değiştirmişlerdir. İş adamı kimliğindeki karakterler, takım elbise gibi klasik kıyafetler; genç karakterler ise kot-keten pantolon, t-shirt gibi spor kıyafetler tercih etmektedir. Orta yaşlı karakterlerin takım elbiseleri ya da kıyafetleri genellikle dar kesimden oluşmaktadır. Saat, kemer gibi aksesuarlara özen gösteren erkek karakterler, saç ve sakal bakımına da özen gösterirler. Dizide giyim-kuşam pratiği değişen erkek karakter Yaman'dır. İlk bölümlerde ihtiyacı bağlamında kıyafete sahip olan Yaman'ın, üst gelir grubu ile yaşamaya başladıktan sonra kıyafetlerinde sayıca artış yaşanmıştır. Bu durum girilen sosyal ortama uyum sağlama ile belirtilerindendir. Dizideki en

⁵³⁸ Dizideki karakterlerin giydiği çoğu kıyafet özel tasarımıdır. Lüks ve ihtişamın yansıtıldığı dizide kıyafetlerle ilgili detaylı bilgi için; <http://www.dizimagazin.net/medcezir-kıyafetleri>.

önemli gösterge, tüketimin ihtiyaç bağlamından koparılıp simgesel bağlamda anlamlandırılmasıdır.

Dizideki araç-gereç kullanımı lüks ve pahalılık üzerinden kurulmaktadır. Ulaşım aracı olarak her üst gelir grubu bireyinde birden fazla lüks otomobil bulunmaktadır. Arabası olmayan karakterler ise taksi ile ulaşım sorununu çözerler. Buna karşın alt gelir grubundaki kişiler otobüs gibi toplu taşıma sistemlerini kullanmaktadır. Özellikle Yaman, İstanbul içinde bir yere gitmek istediğinde toplu taşımayı kullanır. Buna karşın dizinin ilerleyen bölümlerinde üst gelir grubu tarafından kabul edilen Yaman, şahsına ait olmasa da motorsiklet ve araba kullanmakta, ulaşım sorununu bu şekilde çözümlenmektedir. Dizideki iletişim araçları olarak cep telefonları ve internet kullanılmaktadır. Akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması ile birlikte fonksiyonları artan telefonlar, konuşmak haricinde chat yapma, görüntülü konuşma, toplu sohbet etme farklı iletişim yolları sunmaktadır. Dizide herkesin cep telefonu bulunmakta; ilk iletişim aracı olarak cep telefonu kullanılmaktadır. Gençler, evde boş zaman aktivitesi olarak bilgisayar, tablet kullanımı ile birlikte genellikle Play Station oynamaktadır.

Dizide karakterler arası ilişkiler geleneksel bağlamdan kopup modern bağlama evrilmiştir. Özellikle bu durum ikili ilişkilerde daha net ortaya çıkmaktadır. Asım, kızının Amerika'da yabancı bir kişiyle öylesine evlenmesine tepki gösterse de, bu tepkisi maddiyat bağlamında kalmaktadır. Kızı ile evli olan kişinin mallarına ortak olmasına tepki gösterir. Ayrıca evli olan karakterler, boşandıktan sonra aynı ortamda yeni sevgilileriyle bulunabilmektedir. Bu bağlamda aile ve toplumsal ilişkilerin maddi durum ile bağıntısı ortaya çıkmaktadır. Maddi refahın artışı bireyin daha rasyonel düşünmesini sağlamakta duygusal bağlamdan koparabilmektedir. Diğer bir nokta, Ender ve Selim'in ilişkisinde ortaya çıkar. Selim'in Ender'in ailesine yakın bir şekilde yaşaması ilk olarak Yaman tarafından yadırganır. Bu durum alt sınıf bireylerde ataerkilliğin daha baskın olduğunu ve maddi gücün ataerkilliği kırabileceğini gösterir. Karı-koca ilişkilerinde çoğunlukla tatminsizlik durumu mevcuttur. Bu durum paranın herşeyi çözemeyeceğini göstermektedir.

Dizide dikkati çeken bir diğer nokta da üst gelir grubuna ait bireylerin yardım ve bağış yapmak için müzayede düzenleyip antika parçaları satın almalarıdır. Bir çeşit statü ve zenginlik gösterisine dönüşen müzayedeler kişilerin gelir düzeylerini göstermekle birlikte yardımsever konumuna çekmektedir. Lüks ve gösterişin ön planda tutulduğu bu tip organizasyonlar

üst sınıf bireylerin deneyimledikleri faaliyetlerdendir. Böylece sınıfsal aidiyetlerini koruyup diğer tabakalardan sıyrılırlar.

Dizide kimi geleneksel adetler üst gelir grubu bireylerinde devam ettirmektedir. Yaman ve Mira'nın evlilik kararı sonrası kız isteme adetinin (hayal olsa da) gerçekleştirilmesi buna örnektir. Mira'nın kahve yapması, Yaman'ın babası olmadığı için baba rolüne en uygun Selim'in bir konuşma yapması ve Mira'yı Faruk'tan istemesi kız isteme merasiminin parçaları olarak karakterler tarafından sırasıyla uygulanır.

Medcezir dizisinde yapılan çözümlemeye göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

MEDCEZİR						
Karakter	Meslek	Sınıfsal konum	Mekan	Giyim-Kuşam	Yeme-İçme	Araç-Gereç
Yaman ve ailesi	Yaman: işsiz, Nevin:Pavyon şarkıcısı	Alt Sınıf	Gecekondu	Günlük, Sıradan, Kullanılmış	Ev merkezli, Az çeşit	İhtiyaca göre kullanan
Selim – Ender çifti	Selim: Avukat Ender: İş Kadını	Üst Sınıf	Lüks Villa	Modern, Şık, Yeni, Lüks	Kahvaltı hariç lüks restoran kullanımı çok, kahvaltı zengin ve lüks	Modern, Lüks, Şık
Mira ve ailesi	Mira: Öğrenci Faruk:Yatırım Danışmanı	Üst Sınıf	Lüks Villa	Modern, Şık, Yeni, Lüks, Modaya uygun	Kafe ve restoran kullanımı çok, kahvaltılar evde	Modern, Lüks, Modaya uygun
Eylül	Öğrenci	Üst Sınıf	Lüks Villa	Modern, Şık, Yeni, Lüks, Modaya uygun	Ev ve restoranda lüks ve şıklık ön planda	Modern, Lüks, Modaya uygun
Asım Şekip Kaya	Holding Sahibi	Üst Sınıf	Lüks Villa	Klasik, Şık, Lüks, Resmi	Ev ve restoranda lüks ve şıklık ön planda	Lüks, Şık, Modern

Tablo 11. Medcezir Dizisindeki Yaşam Biçimi Göstergeleri

	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Villa	Zenginlik, Modern, Lüks, Üst Sınıf
	Gecekondü	Alt Sınıf, Modern olmayan, Sıradan
Giyim – Kuşam	Yeni, ütülü, temiz, renk uyumlu kıyafetler	Şıklık, zenginlik, modern, moda, lüks
	Sıradan, gündelik kıyafetler	Alt sınıf, modern olmayan
Yeme – İçme	Yemek takımı, çok çeşitli yemekler, restoran, hazır tüketim gıdaları	Şıklık, zenginlik, modern, lüks
Araç - Gereç	Lüks araba, drone, cep telefonu, yelken vb.	Şıklık, zenginlik, modern
	Eski model cep telefonu, Eski model araba, Tüplü televizyon	Alt sınıf, modern olmayan

Tablo 12. Medcezir Dizisindeki Yaşam Biçimi Gösteren ve Gösterilen

Göstergebilimsel Karşıtlıklar	
İyi	Kötü
Alt Sınıf	Üst Sınıf
Geleneksel	Modern
Eski	Yeni
Sıradan	Lüks
İşçi	Patron
Dürüst	Güvenilmez

Tablo 13. Medcezir Dizisindeki Göstergebilimsel Karşıtlıklar

4.6. Genel Değerlendirme

Türkiye’de toplumsal yaşam biçimleri değişimini televizyon dizileri üzerinden inceleyen bu çalışma, Bizimkiler’den Medcezir’e farklı dönemlerde yayınlanan yerli televizyon dizilerinde yaşanan değişimi göstergeler aracılığıyla bulgulamıştır. Çalışmanın dönem olarak en uzun sürecini kapsayan Bizimkiler dizisi 1990’lardan 2000’lere doğru yaşanan değişimi göstermektedir. 1990 yılında TRT’de yayınlanan Bizimlikler dizisinde Almanya’dan Türkiye’ye göç etmiş üst sınıf bir ailenin yaşamı ele alınmakta; dizinin ilk bölümlerinden itibaren sermaye sahibi iş adamı olarak tanıtılan Şükrü ve ailesi zengin bir yaşam içinde yansıtılmaktadır. Aynı zamanda dizide kırsaldan İstanbul’a göç etmiş bireylerin yaşamları da gösterilmekte; kapıcı Cafer ve Halil gibi farklı toplumsal sınıftan bireylerin

gündelik yaşamları yansıtılmaktadır. 1990'lar Türkiye'de ekonomik reformların uygulandığı bir dönemi nitelediğinden dizide alt gelir grubundaki bireylerin akıllı yatırımlarla sınıf atlayabileceği mesajları iletilmiştir. Buna göre alt gelir grubuna dahil olan bireylerden kapıcı Cafer sınıfsal konumunu korurken, 90'ların başında apartman kapıcılığı gibi vasıfsız işlerde çalışan Halil, ilerleyen yıllarda sermaye birikimi ve akılcı yatırımları sayesinde iktisadi olarak sınıf atlamıştır.

Bizimkiler dizisinde yansıtılan yaşam biçimleri reel toplumsal yaşamla kurulan özdeşlik bakımından önem kazanmaktadır. Daha önce değinildiği üzere, alt ve orta sınıf bireylerin şehirde Şükrü'nün yaşamını deneyimleyebileceği ya da ilk yıllarında Halil gibi vasıfsız işlerde çalıştıktan sonra birikim yapıp akıllı yatırımlarla sınıf atlayabileceği iletilmektedir. Ev içi düzenlemelerinin artan maddi refaha bağlı olarak değişkenlik göstermesi ve şıklık ile konfor göz önüne alınarak dizayn edilmesi önem kazanmaktadır. 1990-2000 yılları arasında hemen hemen hiç değişim göstermeyen alt ve alt-orta sınıfın yaşam biçimleri genellikle ev merkezlidir. Geleneksel – modern bağlamında 1990-2000 yılları arasında sermaye birikimi yapabilen ve ekonomik olarak sınıf değiştiren kişilerin yaşam biçimlerinde ise değişim gözlemlenmektedir.

Bizimkiler dizisinde maddi göstergeler, zenginlik, konfor ve dönem göz önüne alındığında lüks kavramları ile ana karakterler üzerinden modern olarak yansıtılırken; kadın ve erkek ilişkilerinde geleneksellik ön planda tutulmaktadır. Bu durum Ogburn'un kavramsallaştırdığı kültürel gecikme ile paralellik göstermektedir. Neoliberal politikalar sonucu ithalat-ihracat serbestisi ile yurtdışına açılan iş adamlarının sermaye birikimleri artmış, buna karşın verili toplumun kültürel değerleri ile biçimlenen benlikleri, kültürleri, tutum ve davranışları aynı hızda değişmemiştir. Örneğin, dizinin ilk yıllarında alt, orta ya da üst sınıf ailelerde kadın, genellikle anne ve ev hanımı olarak yansıtılırken⁵³⁹ ilerleyen yıllarda doktor, bankacı, öğretmen gibi nitelikli işlerde çalışan kadınlar diziyeye dahil edilmiştir. Bununla birlikte dizinin ana karakteri Şükrü, ilk yıllarda daha otoriter, ataerkil söylem çerçevesinde davranışlar sergilerken; 2000'lerin başında daha açık görüşlü,

539

Kadının toplumsal yaşam içindeki rolünün sadece ev hanımı ve anne olarak yansıtılmadığı karakterler de vardır: Serpil'in bankacı, Sevim'in terzi ya da Türkan'ın doktor olması gibi. Ancak bu karakterlerde bu rolleri çeşitli zorunluluklardan üstlenmişlerdir. Örneğin Sevim'in eşinin alkol problemi olması ve çalışmaması, Türkan evli olmaması, Serpil'in eşinin sürekli dolandırıcılık yapması ve iş yerlerinden atılması nedeniyle çalışmaktadırlar. Bu karakterlerden sadece Türkan hayatından memnun görünmektedir.

modern, esnek bir karakter olarak davranmaktadır. Ayrıca dizide geleneksel aile değerleri, yardımlaşma ve dayanışma gibi olgular da önemlidir.

Bizimkiler dizisi, Şükrü, Şevket ve ailelerinin burjuva yaşam biçimlerini geleneksel değerler etrafında yansıtmaktadır. Türkiye'nin ekonomi politikalarında gerçekleşen değişimlerin dizide Şükrü ve Şevket'in ihracat ve ithalat işlerinde yurtdışı ile irtibat kurup ticari iş yapmasına ve giderek zenginleşmelerine, bütün bunların yaşam biçimi göstergelerine koşut yansıdığı söylenebilir. Bu bağlamda dizi Türkiye'nin neoliberal politikalarla tüketim alışkanlıklarının üst ve üst-orta sınıfta giderek değişmesini yansıtmakta ve kültürel değerleri geleneksel aile, komşuluk, akraba ilişkileri etrafında çerçevelemektedir. Geleneksel ve modern yaşam biçimlerinin tüketim pratikleri bağlamında farklılaştığı Bizimkiler dizisinde Weberyen bakışla ihtiyaç kavramının muğlaklaşması söz konusudur. Geleneksel yaşamda ihtiyaçların yaşamsal faaliyetleri sürdürmelerini sağlayan bir olgu olması, ihtiyaç fazlası tüketiminin gereksiz ve israf olarak nitelenmesine neden olmaktadır. Modern yaşam biçimlerinde tüketim alışkanlıklarının mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereç bağlamında bir süreklilik içinde değişmesi geleneksel ile modern arasındaki karşıtlığı göstermektedir. Bu durum Şükrü/Şevket ile Cafer/Sabri karşıtlığında yansıtılan yaşam biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Şükrü ve Şevket sermaye birikimini sağlayarak sınıfsal konumlarını koruyacak şekilde temel yaşam biçimlerini değiştirme yoluna gidebilmişlerdir. Bu nedenle ev, araba, kıyafet değiştirip hazır tüketim gıdalarına yönelebilmektedirler. Örneğin, dizinin ilk yıllarında Türkiye'ye yeni gelen hamburger yiyeceği, Şevket ve Şükrü ile tanıtılmıştır. Üst sınıf bireylerin yiyeceği olarak yansıtılan hamburger, reel toplumsal yaşamda arzu nesnesi olarak konumlanmıştır. Aynı şekilde 2000'li yıllarda Nazan'ın Uno marka hazır paketlenmiş tost ekmeği kullanması da buna bir örnektir. Buna karşın Cafer ve Sabri'nin yaşamları 1990'ların başından sonuna kadar aynı eksenle devam etmekte; kimi zaman ekonomik koşullarını düzeltmek için çeşitli ek işlerde çalışsalar da sınıfsal aidiyetlerini korumaktadırlar. Bu bağlamda Bizimkiler dizisi, farklı yaşam biçimlerini, farklı perspektiflerden yansıtmaktadır.

2000'li yılların başında dizi sektörünün endüstrileşme eğilimi gösterdiği ve dizi yayın sürelerinin giderek arttığı gözlenmektedir. Bu durum 'prime time'da yerli dizi hegemonyasının kurulmasına neden olmakta ve yerli dizilerin öneminin giderek artmasını sağlamaktadır. 2000'li yıllarda üretilen farklı türlerde dizilerden çoğunlukla 'aile ve dram'ı kapsayan yapımlar

toplum tarafından beğenilmiştir. Üretilen yerli dramalarda geçmişe nazaran farklılıklar göze çarpmaktadır. 1990'lı yıllarda üretilen dizilerin ortak özelliklerine bakıldığında mahalle, arkadaşlık, dayanışma, yardımseverlik gibi olguların ön plana çıktığı gözlenmekte; Bizimkiler, Süper Baba, Mahallenin Muhtarları, Şaşıfelek Çıkmazı, Yeditepe İstanbul gibi beğenilen dram türündeki dizilerde genellikle geleneksel değerler ön planda tutulmaktadır. Bu durum 2000'li yılların başlarında farklı bir yöne evilerek dizilerde geleneksel değerlerin modernlik söylemleri ile yer değiştirdiği ve lüks tüketim araçlarının kullanımında sayıca artış gözlemlenmektedir. Ancak bütün yerli dramalarda bu tür bir farklılaşma söz konusu değildir. Ekmek Teknesi, Hayat Bağları gibi yerli dramalar reel toplumsal yaşam ile paralellikler kuran ve alt ve orta sınıf bireylerin yaşamlarına odaklanan dizilerde mevcuttur.

AKP'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelip ekonomi politikaları yeniden düzenlemesine koşut yerli dramalarda biçimsel bağlamda farklılıklar oluşmaya başlar. 2000'li yılların ortalarında Aliye dizisi ele alındığında Bizimkiler dizisinde yansıtılan ev merkezli yaşam biçiminin giderek dışa açıldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda tüketim sıradanlaştırılıp cafe, restoran, bar gibi sosyal mekanların kullanımı artmıştır. Mekansal bağlamda incelendiğinde villa ve apartman daireleri bir arada gösterilmeye başlanmıştır. Dizide kullanılan mekanlar Bizimkiler'in reel toplumsal yaşamla kurduğu özdeşliği kırıp daha lüks bir biçime doğru evrilmeye başlamıştır. Aliye dizisinde yeme-içme pratiklerinde hazır tüketim gıdaları büyük yer kaplar. Bizimkiler dizisinin son dönemlerinde Şükrü ve ailesinin evinde görülen hazır tüketim gıdalarının kullanımı Aliye dizisinde üst sınıf olmayan bireylerde de görülmektedir. Bu durum tüketim alışkanlığının üst sınıf tarafından deneyimlendikten sonra alt sınıflara doğru yayıldığını göstermektedir. Veblen'in gösterişçi tüketim analizi çerçevesinde üst sınıftan alt sınıflara doğru gerçekleşen tüketim deneyimleri diziler aracılığıyla gözlemlenebilmektedir. Aynı zamanda yaşam biçimlerindeki değişim Durkheimcı bakışla mesleklerdeki farklılaşma ile ilişkilidir. Beyaz yakalı ve yönetici gibi üst-orta sınıf karakterlerin yaşamları yansıtılmaktadır. Bu durum nitelikli iş gücünün artan maddi refahı sayesinde daha şık ve konforlu evlerde yaşamalarını, lüks restoranlarda yemek yemelerini ve diğer maddi tüketim eşyalarına sahip olmalarını sağlamaktadır. Dizide giyim-kuşam pratikleri Bizimkiler dizisinden kadın karakterler üzerinden farklılaşmakta; çalışan kadını yansıtırken gündelik olandan uzaklaşıp resmi olana doğru bir geçiş gözlenmektedir. Bu bağlamda kadın karakterlerin iş hayatında

etek-cek, pantolon-cek, etek-gömlek gibi daha maskülen tarzı tercih ettiği yansıtılmıştır. İş adamı erkek profili Bizimkiler dizisinde olduğu gibi şık takım elbiseler üzerinden şekillenirken beyaz yakalı erkek bireylerin kıyafetleri gündelik, rahat ve sıklık üzerinde temellenir.

Geleneksel ve modernlik bağlamında ilişkilerin, değerlerin ve yaşam biçimlerinin giderek modern eksenine kaydığı gözlemlenmektedir. Bu durum dizi karakterlerinin üst ve orta sınıf bireylerden oluşmasıyla ilgili olmakla birlikte bireylerin sosyokültürel durumlarıyla da ilgilidir. Çoğunluğu beyaz yakalı işçi karakterlerden oluşan dizide modern değerler bu karakterler üzerinden iletilmektedir. Dizide modern olanı doktor Deniz gösterirken, geleneksel olan iş adamı Sinan üzerinden yansıtılır. Aliye dizisinde kullanılan araç ve gereçler gelişen teknolojiye koşut ilerlemektedir. Bizimkiler dizisinin son dönemlerinde sıklıkla görülen cep telefonu Aliye dizisinde bütün karakterlerde bulunmaktadır. Bizimkiler dizisinde olduğu gibi Aliye dizisinde de üst sınıf karakterler lüks arabalar kullanmakta ve ihtiyacı olmadığı halde değiştirebilmektedirler. Ancak Bizimkiler dizisinden farklı olarak orta sınıf bireylerin yaşam biçimleri lükse doğru yönelmiş, konfor ve sıklık kavramları önem kazanmıştır.

Geleneksel değerlerin tüketim kültürü ile yaşam biçimleri üzerinde farklılaşp modern dünyaya uyumlanması diziler aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu durum 2000’li yılların ikinci yarısından sonra üretilen dizi uyarlamalarında görülmektedir. 2000’lerin ikinci yarısında araştırmanın sınırlılıkları dahilinde en fazla izleyiciye ulaşan Yaprak Dökümü dizisinde tüketim kültürü ile ilgili birçok gösterge mevcuttur. Yaprak Dökümü dizisi ile birlikte aynı dönemde yayınlanan Dudaktan Kalbe, Aşk-ı Memnu; farklı dönemde yayınlanan Fatih-Harbiye, Çalıkuşu gibi edebi eserler günümüz tüketim toplumu kodları ile birlikte üretilmişlerdir. Bu durum o dönemin piyasa koşulları ile yakından ilişkilidir. Marksist perspektiften bakıldığında kapitalist sistemin devamlılığı için sürekli yeni bir piyasa talebi gerekmektedir. Devamlı sermaye birikimi ve yoğunlaşmasının sağlanabilmesi sürekli yeni ihtiyaçların üretilmesine bağlıdır. Bu bağlamda modern toplumda daha fazla nesneye sahip olmak sermaye sahibine daha fazla bağımlı olmayı gerektirmektedir. Sistemin devamlılığı için insanın sürekli tüketimi kendisinin insani bakımdan yoksullaşmasına, diğer bir değişle kendisinde varolan değerlerin giderek yok olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda televizyonda üretilen modern anlatılar, eski geleneksel değerleri içeren çeşitli eserleri günümüze dünyasına uyarlayıp izlerkitleye o şekilde

yansıtmaktadır.

Yaprak Dökümü dizisinde kullanılan konağın Ferhunde tarafından ele geçirildikten sonra çok lüks, şatafatlı, gösterişli dizaynı zenginliğin dışavurumunu göstermektedir. Aynı şekilde Necla'nın çok zengin bir iş adamı ile evlenmesi yaşamındaki kırılma noktasıdır ve Necla, üst sınıf yaşamına hemen adapte olabilmektedir. Bu durum giyim-kuşam, yeme-içme, araç-gereç kullanım deneyimlerinde gözlemlenebilmektedir. Yaprak Dökümü romanında asal konu geleneksel-modern çatışmasını batılılaşma ekseninde işlenmesiye; 2000'lerin ikinci yarısında üretilen televizyon dramasında, modernleşme kavramından ziyade tüketim, lüks, zenginlik, zengin olma kavramları izleyiciye konu bağlamında yansıtılmıştır. Bu durum reel toplumsal yaşamda bireylerin özdeşlik kurdukları karakterler ve yaşamlar aracılığıyla daha fazla meta tüketmesini sağlayabilmek için ikna süreci olarak düşünülebilir. Bu ikna süreci ile birlikte bireyler daha fazla tüketmek için daha fazla çalışmak zorunda kalmakta; ancak Marksist bakış açısıyla bunun farkında olamamaktadırlar. Bu durum Weber'in kapitalizmin din ile ilişkisini ortaya koyduğu çalışmasında geleneksel ve modern çatışması olarak ele alınmakta; kapitalizmin devamlılığı için gelenekselliğin ortadan kalkmasını belirtmektedir. Bu bağlamda siyasi iktidarın İslami muhafazakarlık söyleminin televizyonda üretilen diziler açısından karşılığı yeni geleneksel bağlamda tüketim alışkanlıklarının ve değerlerin yeniden düzenlenebileceğidir. Bu bağlamda reel toplumsal yaşamda bireyler, dizilerdeki yaşam biçimini deneyimlemiyor olsalar da kimi ortak yaşam değerleri ile kesişim noktaları yakalayabilmektedir. Bu kesişim noktaları yeme-içme, giyim-kuşam pratiklerinde ortaya çıkabildiği gibi, araç-gereç kullanımında da ortaya çıkabilmektedir.

Yaprak Dökümü dizisinde mekan kullanımı, dizinin uyarlandığı romandan farklı bir şekilde daha lüks olarak gösterilmektedir. Dizinin ana mekanı olan konak, Ferhunde ve Leyla'nın sahipliğinde farklı zenginlik göstergeleri ile dekore edilmiştir. Aynı şekilde holding sahibinin oğlu ile evli olan Necla ve eşi Cem'in evleri de lüks bir villa; bununla birlikte Ali Rıza, Neyyir ve Tahsin gibi alt ve alt-orta sınıf karakterlerin konutları karşıtlığı daha belirgin yansıtması açısından modern olmayan, sıradan ve eski olarak seçilmiştir. Bu durum modern olanı zengin ile özdeşleştirirken geleneksel olanı –ya da modern olmayanı- yoksul ile özdeşleştirir. Ancak değerler bakımından incelendiğinde Aliye'den farklı olarak geleneksel değerler olumlanırken, modern değerler olumsuzlanmaktadır. Yaprak

Dökümü dizisinde de yeme-içme pratiklerinde dış mekan kullanımı, Aliye dizisinde olduğu gibi oldukça fazladır. Özellikle üst sınıf bireylerin lüks restoran ve kafelerde yeme-içme pratiklerini gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte alt ve orta sınıf bireyler, Bizimkiler ve Aliye dizisinden farklı olarak dış mekan kullanımına ortak olmuş böylece tüketimin yaşam biçimlerinin bir parçası olarak yansıtılması alt sınıflara doğru ilerlemiştir. Giyim-kuşam pratiklerinde Yaprak Dökümü dizisinde karakterler sınıfsal konumlarına ayrılmaktadır. Üst sınıf karakterlerden Cem'in annesi Suzan ile alt ve orta sınıf karakterlerden Neyyir ve Hayriye'nin giyim-kuşam pratikleri karşılaştırıldığında Neyyir ve Hayriye'nin gündelik yaşamlarında rahat hareket etmelerini sağlayacak kıyafetleri seçtiklerini, Suzan'ın ise görünüş ve şıklığa daha önem verdiği görülmektedir. Bu durum Baudrillard'ın tüketim toplumu kavramsallaştırmasında bireylerin sahip oldukları 'şeyler' üzerinde taşıdıkları semboller ile saygınlık ve statü kazandıkları inancını desteklemektedir. Aynı şekilde üst sınıf karakterlerden Mithat ve Kemal'in giyim-kuşam pratiği ile Ali Rıza ve Tahsin'in giyim-kuşam pratikleri de farklılaşmakta; kalite, şıklık, lüks gibi unsurlar bakımından ayrılmaktadır. Araç-gereç kullanımının da sınıfsal konuma göre farklılaştığı dizide üst sınıf karakterler lüks araba, cep telefonu kullanmakta ve Aliye, Bizimkiler dizisinde olduğu gibi tüketim araçlarını istediklerinde değiştirebilmektedir.

2010'lu yıllar dünyada Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketinin tüm dünyayı etkilediği dönemi göstermektedir. Bu süreçte siyasi diktatörlerin yıkılıp demokrasilerin getirildiği ülkeler küresel dünyaya uyum sağlamaktadırlar. Ayrıca bu yıllar AKP'nin üçüncü kez tek başına siyasal iktidar olduğu bir dönemi işaret eder. Aynı dönemde otoriter kimliğini söylemlerinde ve icraatlerinde belli eden siyasi iktidar, Weberyen bakışla Osmanlı'nın patrimonial yönetim sistemini parlamenter sisteme entegre etmeye uğraşmaktadır. Bununla birlikte, Weber'in rasyonelleşme kavramından hareketle, küresel kapitalizmin üretim-tüketim ilişkisini dengede tutması gerekmektedir. Bu durum toplum tarafında ihtiyaçların sürekliliğini yaratmayı zorunlu kıldığından 2010'lu yıllarda teknolojinin de gelişimi ve yaygınlaşmasıyla küresel piyasaların birbirleriyle daha kolay alışveriş yapabilme olanağı sağlanmıştır. Türkiye'de üretilen dizilerin yurtdışına, yurtdışında üretilen dizilerin Türkiye'de uyarlamaları yapılmakta; hatta çeşitli televizyon programlarının formatları satın alınmaktadır. Bu dönemde incelenen yerli drama Medcezir dizisi Amerikan yapımıdır. Yukarıda sözü edilen siyasi iktidar söylemleri ile Medcezir dizisinin içeriği gelişmektedir. Ancak küresel kapitalist söylemin birincil önceliği paranın

sınırsız akışkanlığıdır. Bu durumda sermayenin siyasa üzerindeki baskısı ortaya çıkmaktadır. Medcezir dizisinde tüketim alışkanlıkları zenginler üzerinden yansıtılmakta, temel yaşam biçimi göstergeleri lüks, ihtişamlı ve görkemli kavramları üzerinden kurulmaktadır. Veblen'in gösterişçi tüketim kuramından hareketle dizide üst sınıf bireyler, çeşitli nesnelerle sembolik anlamlar üreterek statülerini göstermek ve korumak için uğraşmaktadırlar. Böylece sınırsız tüketim olumlanmaktadır.

Medcezir dizisinde kullanılan mekanların çoğu çok lüks villa, restoran ve kafelerden oluşmaktadır. Dizinin ana karakterlerinin yaşadıkları mekanlar Bizimkiler, Aliye ve Yaprak Dökümü dizisindeki üst sınıflardan farklı olarak daha lüks ve gösterişlidir. Bu durum Bizimkiler dizisinde Medcezir'e doğru mekan kullanımının giderek lüks, gösteriş ve şıklığın önem kazandığını göstermektedir. Aynı şekilde giyim-kuşam pratikleri Medcezir dizisinde moda kavramı ile ön plana çıkar. Dizi karakterlerinin giydikleri veya sahip oldukları aksesurlar ve takılar için web siteleri düzenlenmiş, internet ortamında satışları yapılmaya başlanmıştır. Yeme-içme pratiklerinde de lüks, şıklık ve gösterişe doğru ilerleme gözlenmektedir. Bizimkiler dizisinde Medcezir dizisine doğru yeme-içme pratiklerinde dış mekan kullanımı giderek artmıştır. Aynı şekilde ev içi ya da dış mekan seçiminde lüks ve gösteriş önem kazanmaktadır. Araç-gereç kullanımı da üst sınıf karakterler üzerinden yansıtılmakta; şık akıllı cep telefonu, tablet, drone gibi teknolojik cihazlar ile lüks spor arabalar, yelken, tekne gibi lüks ulaşım araçları kullanılmaktadır.

İncelenen dizilerdeki maddi göstergelerde modern, lüks, şıklık kavramlarına doğru bir yönelim gözlenmektedir. Her dönemde üretilen yerli televizyon dizilerinde üst sınıf bireylerin yaşamlarından örnekler yansıtılmıştır. Bizimkiler dizisinde Şükrü ve ailesi, Aliye dizisinde Sinan ve ailesi, Yaprak Dökümü dizisinde Cem-Necla, Mithat-Ferhunde, Ali-Necla, Oğuz-Leyla, Medcezir dizisinde Yaman ve ailesi dışındakilerin yaşamları yansıtılmış ve olay örgüleri bu bireyler üzerinden kurulmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de 1990 sonrası üretilen diziler, çoğunlukla siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak biçimlenmektedirler. Neoliberal politikalar sonrasında değişen siyasi ve ekonomik yapıya uygun anlatılar üretilmekte; reel toplumsal yaşamda bireylere daha çok üst gelir grubunun yaşamları anlatılmaktadır. Böylece eski ile yeni arasında geleceğe yönelik bir bağıntı kurulmaktadır. Diğer bir deyişle, eskiden zenginlerin uyguladığı pratikler zaman içinde sıradan bireyler tarafından uygulanmaktadır. Örneğin,

1990'lı yıllarda alışveriş merkezleri üst gelir grubunun uğrak noktaları iken 2010'larda sıradan bireylerin de vakit geçirdiği yere dönüşmüştür. Aynı şekilde 1990'lı yıllarda hamburger üst sınıf yiyeceği iken 2010'larda alt sınıf üyelerinin yiyebileceği bir ürüne dönüşmüştür. Bütün bu bilgiler, televizyon dizilerinde önce üst gelir grubu karakterleri ile izleyiciye yansıtılmakta sonrasında sıradanlaşan bu maddi pratikler reel toplumsal yaşama yansımaktadır. Çözümlemesi yapılan dizilerde sadece görsel göstergelere ilişkin bilgiler kullanılmamış, kimi zaman karakterlerin konuşmaları da dikkate alınmıştır. Bizimkiler dizisinde komşuluk ilişkileri, ülkenin siyasi ve ekonomik durumu ve tüketim toplumu ile ilgili konuşmalar da çözümlemeye dahil edilmiştir. Ayrıca karakterlerin modern ya da geleneksel değerleri ile ilgili bilgilere de söylemleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu bağlamda dizilerdeki yaşam biçimi değişimlerinin ana karakterler üzerinden mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereç kullanımının zaman içinde değişimi aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

	MEKAN	
	Gösteren	Gösterilen
Bizimkiler	Üst kat apartman dairesi	Üst Sınıf, Modern, Lüks
Aliye	Villa	
Yaprak Dökümü	Villa, Konak	
Medcezir	Çok Lüks Villa	

	GIYİM-KUŞAM	
	Gösteren	Gösterilen
Bizimkiler	Erkek için kaliteli klasik takım elbise, saat / Kadın için modaaya uygun elbise ve kıyafetler ile saç bakımı, makyaj ve kolye, küpe, saat gibi aksesuarlar	Üst Sınıf, Modern, Lüks
Aliye	Erkek için kaliteli klasik takım elbise, saat / Kadın için şık ceket-etek takımlar ve saç bakımı, makyaj ve kolye, küpe, saat gibi aksesuarlar	
Yaprak Dökümü	Şık, gösterişli kıyafetler, kaliteli takım elbiseler	
Medcezir	Marka kıyafetler, Modaya uygun kıyafetler	

	YEME-İÇME	
	Gösteren	Gösterilen
Bizimkiler	Ev merkezli, Porselen yemek takımı, çok çeşitli yemek	Üst Sınıf, Modern, Lüks
Aliye	Restoran, Kafe, Hazır Tüketim Gıdaları, Havuz başı kahvaltı	
Yaprak Dökümü	Çok çeşitli yemek seçeneği, şık yemek takımı, şık restoran	
Medcezir	Hazır tüketim gıdaları, Uzakdoğu yemekleri, internetten sipariş, şık yemek takımları	

	ARAÇ-GEREÇ	
	Gösteren	Gösterilen
Bizimkiler	Yeni model araba, Spor salonu, Tenis, Cep Telefonu	Üst Sınıf, Modern, Lüks
Aliye	Pahalı spor arabalar, Yeni model cep telefonları, Kredi kartı kullanımı	
Yaprak Dökümü	Pahalı spor ve klasik arabalar, Plazma televizyon, Akıllı telefonlar	
Medcezir	Drone, Yelken, Pahalı spor arabalar, Tablet, Akıllı telefon, Yeni model teknolojik araçlar	

Yukarıdaki mekan,giyi-kuşam,yeme-içme,araç-gereç, tablolarından anlaşıldığı üzere 1990’lardan 2010’lere doğru televizyon dizilerinde yansıtılan yaşam biçimleri üst sınıf temelli olmakla birlikte üst sınıfta yaşanan değişim lüks, tüketim, zenginlik gibi unsurlar etrafında örülmektedir. Dizi karakterlerinin yaşadığı mekanlar apartman dairesinden çok lüks havuzlu villalara; yeme-içme pratikleri ev içinde gerçekleşen kahvaltı ve akşam yemeği organizasyonlarından çoğunluğu lüks restoranlarda gerçekleştirilen yeme-içme organizasyonlarına; dönemin modasına uygun şık giyim-kuşam pratiklerinden marka öncelikli, modaya yön veren giyim-kuşam pratiklerine; gelişen teknoloji ile birlikte pahalı, lüks araç-gereçleri kullanma biçimlerine dönüşmüştür.

SONUÇ

Toplumların yaşam biçimlerindeki değişimler genellikle, uzun yılları kapsayan bir süreçtir. Bu değişmelere toplumların üretim biçimlerindeki değişim, yaşam mekanlarındaki değişim, teknolojiyi kullanma alışkanlıkları, işbölümündeki değişim gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Toplumsal değişim olarak adlandırılan uzun süreçli değişimden farklı olarak kısa dönemli değişimler de gerçekleşmektedir. 1990'lı yıllardan bugüne kadar Türkiye'de gerçekleşen yaşam biçimlerindeki değişimler de kısa dönemli değişimlerin bir parçasıdır. Bu kısa dönemli süreçte, ekonomi politikaları, demografik değişimler, teknoloji, iş yaşamında gerçekleşen düzenlemeler etkili olmuştur. Bu bağlamda 1990'lı yıllar, Türkiye'de toplumsal yaşam biçimlerinin küresel kapitalist söyleme eklenerek değişen ve giderek tüketim toplumuna evrilen bir yapıya dönüştüğü bir dönemi göstermektedir.

Bu çalışmada 1990 sonrasında küresel kapitalist söyleme eklenmeye çalışan Türkiye'nin toplumsal yaşamında başlayan yapısal değişimlerin televizyon dizileri aracılığıyla yansımaları mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereç pratikleri kullanımı bağlamında irdelenmiş ve televizyon yayıncılığı haber, yarışma, reklam gibi farklı birçok program türünü içerse de, izlerkitlenin en çok tercih ettiği program türü olan televizyon dizilerindeki yaşam biçimi değişimleri yaklaşık yirmi beş yıllık süreç içinde çözümlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde geleneksel ve modern toplumsal yaşam biçimlerinin kuramsal ve kavramsal incelemeleri, toplumsal değişim kuramları ile ilgili literatür taraması yapılmış ve toplumsal değişimin belirleyici faktörleri incelenmiştir. İkinci bölümde geçmişten günümüze modernleşme çabaları tarihsel bağlamda ele alınmış; ekonomik, siyasi, hukuki, toplumsal ve kültürel alanda gerçekleşen değişimler araştırılmıştır. Üçüncü bölümde 1990 sonrası özel televizyon yayıncılığının yayın hayatına girmesiyle birlikte değişen yayın politikalarına ve temel yaşam biçimleri değişiminin televizyon dizilerinde nasıl gerçekleştiğine kuramsal açıdan yaklaşmıştır. Ayrıca modern yaşamın belirleyiciliği altında iş-dışı zaman kullanım pratiklerinin ve eğlence biçimlerinin değişimi incelenmiştir. Dördüncü bölümde 1990'lar ile 2010'lar arasında seçilen, dört yerli televizyon dizisi literatürde önceki yaşam biçimleri çalışmaları dikkate alınarak mekan, yeme-içme, giyim-kuşam ve araç-gereç kullanım pratikleri üzerinden Holt, Bourdieu ve Zablocki-Kanter'in yaptığı çalışmalar referans alınarak niteliksel yoruma dayalı göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle

çözümlemiştir. Çalışma kapsamında incelenen diziler, yayınlandığı dönemde en fazla izleyiciye ulaşan diziler olmuşlardır. Bu süreçte Bizimkiler, Aliye, Yaprak Döküm ve Medcezir farklı kanallarda yayınlanan diziler incelenmiştir. İncelenen diziler sırasıyla TRT-Star TV, ATV, Kanal D ve Star TV’de yayınlanmıştır.

1990’lı yıllar Türk televizyonculuğu açısından çok önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi niteler. 1980’lerde tüm dünyada yaygınlaşan neoliberalizm, küreselleşme söylemleri ile birlikte 1990’lı yıllarda özel sektör, yayıncılık alanına adım atmış ve televizyonda yayınlanan programların izlerkitle tarafından tercih edilmesi önem kazanmıştır. Özellikle kanal sayısının artışına bağlı olarak önem kazanan reklamların kanal yayın politikalarını belirlemesinde etkisi artmaya başlamıştır. Bu bağlamda izleyici ölçümleri yapılarak hangi programın daha fazla izleyiciye ulaştığı konusunda çalışmalar yapılmış, televizyon dizileri yayıncılık alanında önem kazanmış ve 1990’lardan 2010’lara giderek artan sayıda üretimi gerçekleştirilen televizyon programları olmuştur.

Kapitalist sistemin reel toplumsal alanda bireylerin yaşamlarındaki etkisi neoliberal politikalar sonrasında iyice belirginleşmiştir. Uygulanan ekonomi politikalar sonucu küresel sermayenin ülke içine yatırımlar yaparak hem kendi sermayesini artırması hem de ülke içinde nitelsiz işçi açığını kapaması öngörülmüştür. Reel toplumsal düzlemde çalışan bireylerin genellikle sabah dokuz, akşam altı arası çalışma düzeni yabancılaşmalarına, bireyselleşmelerine ve geleneksel özelliklerini kaybetmelerine neden olmakla birlikte maddi refah yanılsaması ile birlikte daha fazla tüketim olanağı sağlamakta; toplumsal ilişkileri modern söylem çerçevesinde rasyonellik üzerinden kurmaktadır. Bu durum ev ve iş arasında geçen yaşamlarında bireylerin iş-dışı zamanlarında ne ile ilgilendiklerini önemli kılmaktadır. Çünkü kapitalist sisteme entegre olan bireyin işine ve kendine karşı yabancılaşıp reel toplumsal yaşamdan koparıldıktan sonra sisteme tekrar entegrasyonu gerekmektedir. Marx, bu durumu, altyapı ve üstyapı ilişkileri bağlamında açıklar. Kapitalist sistemde yabancılaşan bireyin eyleme geçememesini üstyapının bir parçası olan ideoloji ile ilişkilendiren Marx, ekonomik üretim biçiminin kendini bu yolla meşrulaştırdığını savunur. Çünkü altyapı ile üstyapı arasında birbirini destekleyici bir ilişki mevcuttur. Üstyapı, toplumsal alanda bireylerin sınıf bilincine ulaşmasını engellemek ve sınıf farklılıklarının bireysel çaba ile değiştirmenin olanaksızlığını benimsetmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçları, özelde televizyon,

yayınladıkları programlar aracılığıyla toplumsal yapının küresel kapitalist dünyaya uyumlanma sürecinin bir basamağını oluşturmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, yerli dizilerin ve/veya televizyon programlarının ve/veya televizyon teknolojisinin ve/veya kitle iletişim araçlarının tek başına toplumu etkileyebilme, yönlendirebilme kapasitesine sahip olmadığıdır. Bu bağlamda yerli dizi kategorisi yalnızca diğer toplumsal değişimi etkileyen faktörlerle birlikte ele alındığında anlamlı bir bütünlük kurabilmektedir. 2000’li yılların ikinci çeyreğinden itibaren artmaya başlayan dizi üretimi bireylerin zahmetsiz ve ekonomik eğlence, vakit geçirme aracı olmuştur. Bu durum prime time olarak adlandırılan zaman dilimini televizyon yayıncıları için değerli kılmakta; iş-dışı zamanın giderek daraldığı günümüzde insanların duygusal boşalım için kısıtlı zamanları bulunmaktadır. İnsanlar, reel toplumsal yaşamın stresli, sıkıcı ortamından çıkıp eğlenceli, hoşça vakit geçirmek için bu kısıtlı zamanı televizyon dizileri ile değerlendirmektedir.

Türkiye’de 1990’lar ve 2010’lar arasında üretilen diziler genel olarak incelendiğinde Durkheim’ın toplumsal değişme sürecini tanımladığı mekanikten organige giden süreç ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değer, tutum ve davranışlarda dayanışma kavramının yıllar içinde anlam değişimi diziler aracılığıyla izlenebilmektedir. Geleneksel ve modern gerilimine Tönnies’in köy ve şehir yaşamı ayrımı üzerinden yaklaşıldığında 1990’lı yıllar hala köy nüfusunun yoğun olduğu ve şehirlerde göç neticesinde çok fazla köylünün bulunduğu dönemi göstermekte; bu durum toplumsal ilişkilerin, dayanışmanın henüz organikleşmediğini yansıtmaktadır. Bizimkiler dizisinde var olan komşuluk, mahalle, dayanışma ilişkisinin toplum tarafından kabul görmesi de bunu açıklar niteliktedir. Ayrıca neoliberal politikaların uygulanması ile ilgili henüz ilk dönemi gösteren 90’lar, uygulanan ekonomi politikaların toplum tarafından içselleştirilmesi için başlangıç aşaması olarak düşünülebilir. Bizimkiler dizisinde yerleştirilen üst sınıfın deneyimlediği tüketim araçları, geleneksel ilişkiler ve değerler korunarak yansıtılmaktadır.

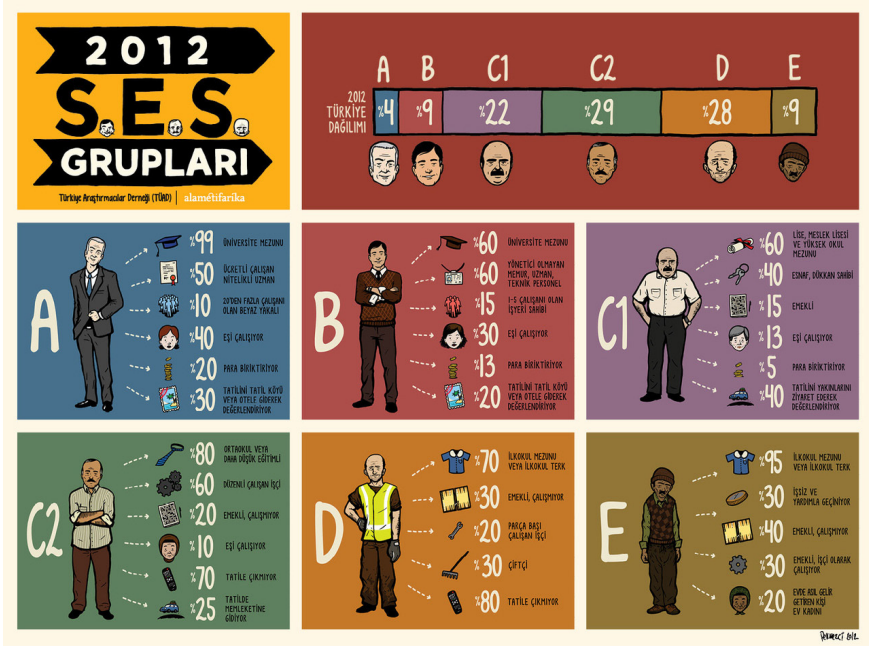
Dizilerde Türkiye’deki neoliberal ekonomi politikalara koşut tüketim kültürünün yansımaları görülebilmektedir. Özellikle ihtiyaç ve arzu bağlamında incelendiğinde 1990 yılında arzu nesnesi olan nesneler, 2000’lerde ihtiyaca dönüşmüştür. Bu durum köy-kent arasındaki nüfus dağılımı ile yakından ilişkilidir. 2000’li yıllarda köy nüfusundaki azalmaya koşut şehir nüfusundaki artış toplumsal yapıda değişmelerin gerçekleşeceğini işaret etmektedir. Durkheimcı bakışla yoğun göç dalgasının şehirlerde yarattığı işbölümü artışı, organik dayanışmanın ortaya çıkmasını sağlayarak

90'lı yıllarda var olan mahalle kültürünün kaybolmasına neden olur. Bu durum yerli dizilere de yansiyarak mahalle anlatısının 2000'li yıllardan sonra giderek azalmasına yol açmıştır. Bireyseliğin ön planda tutulduğu bu yeni anlayışta geleneksel-modern gerilimi bağlamında biçimsel olarak moderne uyumlanmaya çalışan geleneksellikler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni geleneksellikler, modern toplumsal yaşamda tüketim kültürüne eklenmiş, ihtiyaçları farklılaşmış yapılardır.

Türkiye'de yaşam biçimleri değişimi televizyon dizilerinde küresel kapitalist sistemin öngördüğü tüketim kültürü bağlamında, bazı ortak yaşam noktaları ile kesişim alanları yaratarak yansıtılmaktadır. 90'ların ilk yıllarında toplumla kurulan özdeşlik, küreselleşme ile yok olmaya başlayarak yerini tüketim kültürü ile kurulan özdeşliğe bırakmıştır. Bununla birlikte 1990-2010 yılları arasında üretilen yerli televizyon dramalarında geleneksel ve modern gerilimi içinde yaşam biçimlerinin gelecek tasarısıyla üretildiği görülmektedir. 1990'ların başında Türkiye için yeni bir yiyecek olan hamburger, Bizimkiler dizisinde Şevket, Şükrü ve Cem tarafından üst sınıf bireylerin yiyeceği olarak yansıtılmakta; 90'ların sonuna doğru Nazan'ın mutfakta hazır paket ekmek kullanması, yeme-içme pratiklerinin hazır tüketim gıdalarına doğru evrildiğini göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin küresel kapitalist dünyaya ekonomik gelişmişlik açısından giderek uyumlandığını göstermektedir. Tüketim maddelerinin yerli televizyon dizilerinde kurgusal yaşam içinde kullanılması, deneyimlenmesi oldukça başarılıdır. Bizimkiler dizisinin ilk yıllarında mutfakta yemek hazırlığı ile ilgili sahneler gösterilirken ya da mantı açıp, bezelye ayırlarken edilen sohbetler yansıtılırken, dizinin son dönemi olan 2000'li yıllarda hazır tüketim maddelerinin kullanım yoğunluğu giderek artmış, doğal olandan yapay olana geçiş başlamıştır. Bu durum hazır tüketim maddelerinin dizi içinde yerleştirilmesi reel toplumsal yaşam için örnek teşkil etmektedir. Aynı şekilde Aliye'de mekan kullanım pratikleri değişmiş, yiyecekler dışarıdan temin edilmeye başlanmış ve kredi kartı, kreş gibi üst-orta ve üst sınıfların yararlandığı araç ve kurumlar sıradanlaştırılmıştır. Bu durum gelecek yıllarda dizilerde kullanılan tüketim pratiklerinin olağanlaştığını, üst sınıftan aşağıya doğru yaygınlaştığını göstermektedir. Günümüze en yakın üretilen Medcezir dizisinde internetten yemek sipariş verme, günümüz için lüks olan araç ve gereçleri kullanma, giyim-kuşamda markaya önem verme, noodle, suşi gibi üst sınıf bireylerin deneyimlediği yeme-içme örnekleri gösterilmiş, gelecek yıllar için bu tarz örneklerin sıradanlaştırılması sağlanmıştır. Televizyon dizileri, siyaset ve ekonomi politikalarının belirlediği yapımlar olduğundan

televizyon dizileri ve hatta üretilen tüm programlar dönemin siyaset ve ekonomi politikalarıyla uyumlu bir şekilde üretilmekte; bu durum ise üretilen dizilerin geleceğe yönelik olmasını sağlamaktadır.

Çözümlemesi yapılan dizilerde tüketimin sembolik anlamlar üzerinde kurulan bir yapıya doğru evrildiği, tüketimin niceliğinden çok niteliğinin önem kazandığı gözlemlenmektedir. 1990’lardan 2010’lara tüketilen metalar marka değerleri ve sahip oldukları simgesel anlamlarla statü belirleyicisi olmuştur. Bu durum dizi karakterlerinin yaşam biçimlerini yansıtırken belirleyici bir rol almıştır. Böylece Bizimkiler’den Medcezir’e doğru ilerleyen süreçte metaların simgesel değerleri ön plana çıkmış, yaşam biçimleri bu değerler üzerine kurulmuştur. Türkiye’de uygulanan neoliberal ekonomi politikalar sonrasında reel toplumsal yaşamda da televizyon dizilerinde yaşanan değişme koşut yaşam biçimlerinde değişimler meydana gelmektedir. Tüketime dayalı ekonomi politikaların bireylerin yaşamlarında mutluluğu vaat eden bir olgu olarak deneyimlenmesi, televizyon dizilerinde üst sınıf bireylerin tüketime dayalı, lüks yaşam biçimlerinin yansıtılması ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de toplumsal yaşam biçimleri değişiminin televizyon dizilerinde yansıtılması hipotezi 2000’lere kadar doğrulanırken, 2000’lerden sonra dizi sektörünün endüstrileşme eğilimi ve siyasi, ekonomi politikaların tüketim odaklı planlanmasına bağlı olarak doğrulanmamıştır. 1990’lardan 2000’lere televizyon dizilerinde reel toplumsal yaşama koşut anlatılar yansıtılırken, 2000’lerden sonra reel toplumsal yaşam ile kurulan bağ kopmaya başlamıştır. 2000’lerden sonra Türkiye’de, küreselleşme ve liberalleşme politikaların siyasi ve ekonomik alanda etkilerinin yoğunlaşması, televizyon dizilerindeki anlatı yapılarına da etki etmiş, bu bağlamda dizideki yaşam biçimlerinin tüketim kültürüne eklenmiş yapısı ortaya çıkmıştır. İzleyici araştırmaları çalışmaları göz önüne alındığında Türkiye’de yerli dizileri izleyen kitlenin sınıfsal yapısı ortaya çıkar. Türkiye’nin Sosyoekonomik Statü değerleri üzerinden kategorize edilen reyting tabloları televizyon kanallarının en fazla dikkat ettiği unsurların başında gelmektedir.

Resim 1. Sosyoekonomik Statü Grupları⁵⁴⁰

Reel toplumsal yaşamda orta düzey veya altı eğitim seviyesine sahip, alt ve orta gelir seviyesine sahip düzenli çalışan işçilerin veya dükkan sahiplerinin oluşturduğu izlerkitleye iş-dışı zamanda tüketim kültürü bilinci yansıtılmakta ve tüketime onlar da dahil edilmek istenmektedir. Bununla birlikte televizyon dizilerinde kapitalist sisteminin meşrulaştırılması da söz konusudur. Aliye, Yaprak Dökümü gibi diziler üzerinden incelendiğinde ezilen alt sınıf iyi, ezen üst sınıf ise kötü olarak resmedilmekte; SES değerleri üzerinden yaklaşıldığında izlerkitlenin yarısını oluşturan C1 ve C2 gruplarının özdeşlik kurduğu karakterlerin iyi, haklı gibi pozitif anlam yüklü değerlere sahip olduğu görülmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin sürekliliğini sağlayabilmesi için arz-talep dengesini artıran bir oranda dengede tutabilmesi gerekmektedir; bunun için de yeni tüketicilere ihtiyacı doğmaktadır. Televizyonun günümüzde en etkin kitle iletişim araçlarından biri olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, yerli televizyon dizilerinde verilen tüketim kültürü bilinci, reel toplumsal yaşamda siyasi ve ekonomi politikaların da belirleyiciliğinde karşılığını bulmaktadır. Ekonomi-politik açıdan incelendiğinde, yerli televizyon dizileri reel toplumsal yaşamda bireylerin

540

http://www.tuad.org.tr/upload/dosyalar/SES_2012-Lansman-Sunum-REV.ppsx

hangi tüketim maddeleri ile kurgusal dünyada var olan mutluluğa sahip olabileceğinin örneklerini vermektedir. Özellikle 2000’li yılların ortasında başlayan mekansal değişime koşut dizilerdeki mekansal örgütlenmeler, kurgusal dünyanın reel dünyaya zaman içinde dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda televizyon dizilerinde yansıtılan kurgusal yaşamların belirli bir zaman sonra reel yaşam içinde gerçekleşme potansiyeli bulunmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de özel yayıncılığın ve uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların ilk yıllarında televizyon dizileri ile reel toplumsal yaşam arasında yaşam biçimleri bağlamında bir ilişki kurmak mümkündür. Bizimkiler dizisi örneğinde; mekan, giyim-kuşam, yeme-içme ve araç-gereç kullanma pratiklerinin reel toplumsal yaşama yakın olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum dönemin diğer dizileri için de geçerlidir. Dizilerde reel toplumsal yaşam ile kurulan ilişkinin kırılması 2000’li yılların ilk çeyreğine rastlar. Bu dönemde üretilen diziler, geleneksel ve modern öğeleri bir arada kullanmakta, yaşam biçimleri bakımından üst sınıfı yansıtmaktadır. 2000’lerin başında değişen siyasi yapı ve uygulanan ekonomik istikrar programları ile yaratılmak istenen maddi refahın tezahürü, dizilerde geleneksel aile kodları ve üst sınıfın yaşam biçimleri ile verilmiştir. Aliye dizisinde yaşam biçimi pratikleri orta ve üst sınıf bireylerin etrafında şekillenir. Bizimkiler dizisinde var olan geleneksel özellikler, Aliye dizisinde olumsuzlaşmaya başlamış; modern olana (Aliye, Deniz, Kahraman, Nur, Feyyaz, Meriç, vb.) olumlu anlamlar yüklenmiştir. Bununla birlikte yaşam biçimi pratiklerini belirleyen en önemli öge olarak tüketim kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. 2000’lerin sonlarında reel toplumsal yaşam biçimleri ile küresel dizi piyasasında önemli bir paya sahip sektörün ürettiği diziler arasındaki paralellik giderek azalmaya başlamıştır. Bu dönemde diziye uyarlanan edebiyat eserleri dahi dönemin hakim söylemine uygun bir şekilde üretilmiştir. İncelenen dizilerden Yaprak Dökümü’nde yaşam biçimleri giderek reel toplumsal yaşamdan uzaklaşmaya başlamış ve üst sınıf bireylere odaklanmıştır. Buna bağlı olarak dizide yaşam biçimi pratikleri zengin, lüks, şık, tüketim kavramları üzerinden örülmüş; geleneksel değerler olumlanmış ancak uygulanmamıştır. 2010’lu yıllar, toplumsal yaşam ile dizi arasında var olan ilişkinin yok olduğu dönemdir. Bu dönemde üretilen dizilerde yaşam biçimleri genellikle üst sınıf bireyler üzerinden yansıtılır. Tüketim kodlarının zenginlik, refah, şıklık ve lüks gibi kavramlar üzerinden yansıtıldığı dizilerde reel toplumsal yaşam ile kurulan ilişkiler sadece tüketim boyutuyla paralellik sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Abbagnano, Nicola (1976). trans. Nino Langiulli, Humanism, *The Encyclopedia of Philosophy*, Çev. Nesrin Kale, The Free Press.

Abdurrezzak, Ali Osman (2014). “İşlevsel Teori Bağlamında Yemek Kültürünün İletişimsel Yönü”, *Turkish Studies Dergisi*, Sayı 11, Cilt 9, (s.1-16).

Açıkgöz, Reşat (2012). “Çalışma Ahlakı ve Yoksulluk”, *Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.

Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye’de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Adorno, Theodor W. (2007). *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, çev. Mustafa Tüzel, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ahıska, M., Yenal, Z. (2006). *Aradığınız Kişiye Şu An Ulaşılamıyor: Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri (1980-2005)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

Akay, Ali (2001). “Eğlencenin Dayanılmaz Karanlığı”, İstanbul Şehir Kent Kültürü Dergisi, Sayı 38.

Akbayar, Nuri (1999). *Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlı’dan Günümüze Eğlence Yaşamı*, Denizbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Akdoğan, Yalçın ve Necdet Sakaoğlu (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Akgüner, Tayfun (1996). “Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 2, Sayı 12.

Akın, Mustafa (2002). *Altın Makas - Rtük: Uyarı-Durdurma- İptal Cezalarının Yayın Özgürlüğü İlkesi Açısından İncelenmesi*, Ecem Matbaa, İstanbul.

Akkayan, Taylan (1979). *Göç ve Değişme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Akşın, Sina (1997). *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul.

Akşit, Bahattin (1998). “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış”, *Türkiye’de İçgöç*, ed. Ahmet İçduygu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, Ali (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akyol Altun, Didem (2008). “Yeni Yaşam Tarzları: Kapalı Konut Yerleşkeleri”, *DEÜ Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3.

Albertini, Rudolf von (1982). *Europaeische kolonialherrschaft. Die Expansion in Übersee von 1880-1940*, Heyne, Münih.

Alkan, Türker (1989). *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Alpkaya, Faruk (2012). “Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ed. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Altun, Fahrettin (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

Amri, Laroussi (2008). “The Concept of Umran: the Heuristic Knot in İbn Khaldun”, *The Journal of North African Studies*, 13.

Arendt, Hannah (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında, Seçme Eserler 2*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Arıcıgil Çılan, Çiğdem, Nihat Taş ve Muhlis Özdemir (2014). “Gizli Sınıf Analizi ile Türkiye’de Kişisel İnternet Kullanım Profiline Belirlenmesi”, *Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013 Özel Sayısı.

Arıkan, Gülay ve Tuğça Poyraz (2005). “Kalecik’e Bağlı Bağcılıkla Uğraşan On Köyde Ekonomi Kurumu Açısından Modernleşme Eğilimleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2.

Arıkan, Nuraydın (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya: Arena Programı ve Medyanın Sürece Etkileri*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul.

Arıkan, Zeki (1999). “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23.

Armağan, İbrahim (1982). *Toplumsal Yapı, Bilim ve Sanat*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir.

Armağan, Mustafa (1992). *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

Aron, Raymond (1986). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz

Alemdar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Arsıanoğlu, İbrahim (2000). *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Atatürk, Mustafa Kemal (1959). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Atatürk, Mustafa Kemal (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, AYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Söylev*, Ed. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cilt I-II, 20. Baskı.

Atay, Faruk (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De Ki Yayın, Ankara.

Aydeniz, Hüsnü (2015). “Gelenek ve Modernite Çatışması Ekseninde Din-Siyaset İlişkisi: Seyyid Hüseyin Nasr'ın Görüşleri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2.

Aydın, Uraz (2015). “Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa Türk Medyasının Otuz Yılı”, *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Ed. Uraz Aydın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Aydoğan, Erdal (2011). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Aydoğan, Filiz (2000). *Medya ve Serbest Zaman*, Om Yayıncılık, İstanbul.

Aydoğan, Filiz (2004). *Düşlerimizi Artık Televizyon Kuruyor: Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar*, Kapital Medya, İstanbul.

Aytaç, Ömer (2004). “Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 28, No 2, (115-138).

Aytaç, Ömer (2006). “Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, (27-53).

Aziz, Aysel (1999). *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı*, TRT Yayınları, Ankara.

Aziz, Aysel (2006). *Televizyon ve Radyo Yayıncılığı*, Turhan Kitabevi, Ankara.

B. Steger, Manfred (2004). *Küreselleşme*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınevi, Ankara.

Bakhtin, Mikhail (2001). *Karnaval'dan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Balkan, Erol ve Ahmet Öncü (2014). “İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi”, *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, Ed. Erol Balkan, Neşecan Balkan ve Ahmet Öncü, Yordam Kitap, İstanbul.

Batmaz, Eftal (1998). “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Cilt 19.

Batmaz, Veysel ve Asu Aksoy (1995). *Türkiye’de Televizyon ve Aile*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Baudrillard, Jean (2013). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2010). *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bayer, Ali (2013). “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 8.

Baykal, C. Murat (1996). “Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Bakımından Gazete Promosyonları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 2.

Baytal, Yaşar (2007). “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40.

Beder, Sharon (2004). “Consumerism – An Historical Perspective”, *Pacific Ecologist*, Issue 9, Erişim tarihi: 11 Eylül 2016. <http://www.pacificecologist.org/archive/consumerhistory.html>.

Benedict, Ruth (2005). *Kültür Örüntüleri*, Çev. Mustafa Topal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Benjamin, Walter (1995). *Estetize Edilmiş Yaşam*, Çev.Ünsal Oskay, Der

Yayınları, İstanbul.

Benjamin, Walter (2002). *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Berger, Peter L. (1995). “Dini Kurumlar”, Çev. Adil Çiftçi, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9.

Berkes, Niyazi (1982). *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul.

Berkes, Niyazi (1997). *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler 2*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

Berkes, Niyazi (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Berman, Marshall (2014). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bianet Bağımsız İletişim Ağı (2003), Kamu Yayıncılığı ve TRT Komisyon Raporu, Erişim tarihi: 1 Şubat 2017. <http://bianet.org/bianet/bianet/16830-kamu-yayinciligi-ve-trt-komisyonu-raporu>.

Biermann, Werner ve Arno Klönne (2007). *Kapitalizmin Suç Tarihi*, Çev. Bülent Özçelik, Phonix Yayınevi, Ankara.

Binark, Mutlu ve Barış Kılıçbay (2000). *Tüketim Toplumu Bağlamında Türkiye’de Örtünme Pratiği ve Moda İlişkisi*, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara.

Bocock, Robert (2005) *Tüketim*, Çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara.

Boguslavsky, Karpuşin (1990). *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabeti*, Çev. Şiar Yalçın, Rakitov, vd. Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.

Bora, Tanıl (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik Muhafazakârlık İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.

Boratav, Korkut (1989). “Türkiye’de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidarla İlişkileri”, *Marksizm ve Gelecek Dergisi*, Sayı 1.

Boratav, Korkut (2000). *Yeni Dünya Düzeni: Nereye?*, İmge Kitabevi, İstanbul.

Boratav, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut (2008). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*, İmge

Kitabevi, İstanbul.

Bölükbaşı, Mustafa (2012). “Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı 2 ,Cilt 1.

Braude, B. ve Bernard Lewis (1982). *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. 2 C., New York.

Brunn, Stanley D. (1998). ”A treaty of Silicon for the treaty of Westphalia? New territorial dimensions of modern statehood”, *Geopolitics*, Volume 3, Issue 1.

Bumin, Tülin (1993). “Felsefe Tarihinde Modernite ve Sorgulanışı”, *Felsefe*, Sayı 8, Ege Üni Edeb. Fak. Yay.

Bumin, Tülin (1996). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, YKY Yayınları, İstanbul.

Burke, Peter (2008). *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Caird, Edward (2003). *Comte’un Din ve Toplum Felsefesi*, Çev. Ertuğ Ergün, Yeryüzü Yayınevi, Ankara.

Can, Yücel (2005). “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, no 1.

Cankaya, Özden (1997). *Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon: Türkiye’de Radyo ve Televizyonun Gelişim Süreci*, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Cankaya, Özden (2016). “Eğlence Programlarının Değişimine Kısa Bir Bakış”, *TRT Akademi*, Eğlence Endüstrisi Sayısı, Cilt 01, Sayı 01.

Carothers, J.C. (1959). “Culture, Psychiatry and the Written Word”, *Psychiatry*, Vol 22, Taylor&Francis Online.

Ceylan, Tuncay (2011). “Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1 (89-104).

Chomsky, Noam (2000). *Halkın Sirtından Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen*, Çev. Deniz Hakyemez, Barış Zeren, Om Yayınevi, İstanbul.

Cihan, Erol (1983). “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 48, Sayı 1-4.

Comte, Auguste (1985). “Devlet-i Aliyye’nin Eski Sadrazamı Devletlü Reşit Paşa Hazretlerine”, Çev. Ümit Meriç, Tarih ve Toplum, sayı 14, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2016. <https://loca2012.wordpress.com/2013/03/31/auguste-comteun-mustafa-resid-pasaya-mektubu>.

Crane, Diana (2000). *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Çakır, Vedat (2005). «Bir Sosyal Etkinlik Olarak Eğlence ve Televizyon», *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13.

Çam, Aydın ve İlke Yüksel Şanlıer (2015). “Türkiye’de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım”, *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Ed. U. Uraz Aydın, A, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Çavdar, Tevfik (1970). *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul.

Çeçen, Anıl (1977). “Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1.

Çeçen, Anıl (1990). *Atatürk’ün Kültür Kurumu: Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Çelebi, Nilgün (2007). *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Çelenk, Sevilay (2001) “Türkiye’de Televizyon Programcılığının Gelişimi ve Genel Eğilimleri”, *Yıllık 1999 Mahmut Tali Öngören’e Armağan*, A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001.

Çelenk, Sevilay (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür: 90’lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Çelenk, Sevilay (2010). “Kadınların Medyada Temsili ve Etik Sorunlar”, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ed. Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Matbaa: Ankara.

Çelik, Celaleddin (2007). “Niklas Luhmann’da Sosyal Sistem Olarak Toplum ve Modern Toplumun Karmaşıklığı Sorunu”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, Sayı 1.

Çiğdem, Ahmet (1997). *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çötel, Sami (2016). “İnternet’ten İzlenen Dizi ve Seriyallerin “Araç İletidir” ve “Kullanımlar Doyumları” Bağlamında İncelenmesi”, İstanbul

Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2.

Dağdelen, İlhan (2005). “Post-Fordizm”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı 90.

Dağtaş, Banu (2008). “Türkiye’de Yaygın Televizyonlarda Tektipleşme ve Diziler: Tektipleşmiş Bir Zenginlik Göstergesi Olan Lüks Villaların Düşündürdükleri”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı 8.

Dağtaş, Banu ve Erdal Dağtaş (2009). *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Danner, Victor (1995). “Din ve Gelenek”, *Kutsalın Peşinde*, Ed. Seyyid Hüseyin Nasr, İnsan Yay., İstanbul.

Dellaloğlu, Besim (2003). “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, *Cogito*, Sayı 36.

Deloitte Araştırma Şirketi (2015). Türkiye’de Lüks Sektörü: Lüksün Yükselişi, Erişim tarihi: 17 Mart 2017. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/turkiyede-luks-sektoru-luksun-yukselisi.pdf>

Deloitte Araştırması (Ağustos 2014), Dünyanın En Renkli Ekranı Türkiye’de Dizi Sektörü, Erişim tarihi: 12 Aralık 2016. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/tr-media-tv-report.pdf>

Demirezen, İsmail (2014). “Türkiye’de Tüketim Toplumuna Doğru: Sekülerleşme, Muhafazakarlık ve Tüketime Dönüşümü”, *Türkiye’de Toplumsal Değişim*, Ed. Lütfi Sunar, Nobel Kitap, Ankara.

Demirtaş, Bahattin (2008). “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.

Dinçkol, Bihterin (2002). “Türkiye’de Anayasal Düzen ve Laiklik”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Sayı 1.

Dinçkol, Bihterin Vural (1992). *1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik*, Kazancı Yayınları, İstanbul.

Doğan, İsmail (2007). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Doğaner, Yasemin (2004). “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkılapları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi (Journal of Atatürk)*, Cilt 4, Sayı: 1.

Douglas, Mary ve Barton Isherwood (1999) Tüketicinin Antropolojisi, Çev. Erden Atilla Aytekin, Dost Kitabevi, Ankara.

Dönmezer, Sulhi (1994). *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Duesenberry, James (1952). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Cambridge.

Duran, Burhanettin (2008). “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor mu?”, *Ortadoğu Yıllığı*, s.385-402.

Durkheim, Emile (2006). *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.

Dursun, Davut (1996). *Devlet, Siyaset ve Toplum*, Emre Yayınları, İstanbul.

Elias, Norbert (2000). *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, Cilt 1 İletişim Yayınları, İstanbul.

Engels, Friedrich. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara.

Engels, Friedrich ve Karl Marx (1999). *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Erdem, Ali Rıza (2011). “Atatürk’ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi”, *Belgi Dergisi*, Sayı 2, (s.163-181).

Erdogan, İrfan (2002). “Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri”, *Toplum ve Hekim Dergisi*.

Erdoğan, İrfan (Kasım 2004). “Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine”, *Eğitim Dergisi*, Erişim tarihi: 10 Şubat 2017. <http://irfanerdogan.com/makaleler1/popne.htm>

Erdoğan, İrfan, “Modernleşmenin Ekonomisi: Rostow ve Kalkışa Geçemeyen Kalkınma”, Erişim tarihi: 15 Aralık 2015. <http://irfanerdogan.com/modernism/8developmentrostow.htm>

Erdoğan, Nihat (2011). “Toplum ve Toplumsal Yapı Kavramları Üzerine”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim*, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ergur, Ali (2012). “Hermetik Yaşam Döngüsünün Kuruluşu: Sanayi-Sonrası Yaşam Biçimleri, Tüketim Örüntüleri ve Kentle Steril Temas

Yordamları”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2.

Erişim tarihi: 15 Ocak 2017. <http://www.medyaradar.com/avrupayi-gectik-gunde-kac-saat-televizyon-izliyoruz-haberi-45193>.

Erişim tarihi: 15 Ocak 2017. http://www.medyatava.com/haber/70in-uzerinde-turk-dizi-filmi-2010da-20-ulkeye-ihrac-edildi_59374.

Erişim tarihi: 15 Ocak 2017. <http://www.radikal.com.tr/hayat/turkiyede-ortalama-5-saat-televizyon-izleniyor-1164055>.

Erişim tarihi: 30 Mart 2017. <http://www.ranini.tv/ozel-dosya/6/ikinci-bahar>.

Erişim tarihi: 6 Mayıs 2017. <http://ayyapim.com/medcezir-english>.

Erkan, Rüstem (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara.

Eroğlu, Haldun (2003). “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 2.

Ertuğ, Hasan Refik (1959). “Yeni Türkiye”, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri ve Kaynakları*, Ed. Tarık Zafer Tunaya, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

Ertürk, Nilay (2011). “Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 7.

Esin, Pars (1982). *İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Sayı 502.

Esslin, Martin (2001). *Televizyon Çağı*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Eyce, Berrin (2000). “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 4.

Faulkner, Neil (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.

Featherstone, Mike (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Fırat, Ebru (2007). “Orta Sınıf Yeniden Yükseliyor”, Erişim tarihi: 4 Nisan 2017. <http://www.capital.com.tr/yonetim/pazarlama/orta-sinif>

yeniden-yukseliyor-haberdetay-4816.

Fieldhouse, David Kenneth (1983). *Colonialism 1870-1945*, Macmillan Education.

Fiske, John: İletişim Çalışmalarına Giriş, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

Fortes, Meyer ve EE Evans-Pritchard (1940). *African Political Systems*, Oxford University Press.

Foucault, Michel (2001). *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.

Fromm, Erich (1985). *Sevme Sanatı*, Çev. Işitan Gündüz, Say Yayınları, İstanbul.

Geçikli, Recep Murat (2015). “Toplumsal Alanda Yapılan Bazı İnkılapların Taşradaki Yansıması: Kastamonu ve Niğde Örneği”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.

Gellner, Ernest (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı, Göksu Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul.

Genç, Mehmet (1987). “Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım”, İktisadi Kalkınma ve İslam, ed. Beşir Hamitoğulları v.d., İslami Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Georgon, François (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Çev. Ali Berktaş, YKY Yayınları, İstanbul.

Geraghty, Christine ve David Lusted (1998). *The Television Studies*, Arnold Publication.

Giddens, Anthony (1985). *The Nation-State and Violence*, Cambridge.

Giddens, Anthony (1999). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*, Çev., Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara.

Giddens, Anthony (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2012). *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil,

Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Çev. Ülgen Yıldız Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*, Çev. Ayşe Nilüfer Durakbaşı, Funda Karapehlivan Şenel, Senem Tüfekçoğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Giritli, İsmet (1994). “Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

Golob, Ursa (2012). “Social Economy and Social Responsibility: Alternatives to Global Anarchy of Neoliberalism?”, Çev. Bülent Temel, *International Journal of Social Economics*, 36/5.

Goody, Jack (2008). *Kapitalizm ve Modernlik*, Çev. İhsan Durdu, Küre Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Emre (2012). *Sosyolojiye Giriş*, Ed. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi Yayını.

Gökberk, Macit (1993). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gökdağ, Dursun (2012). “Türkiye’de En Çok İzlenen Tv Kanallarının Program Yapısı: Topluma Neler Sunuyorlar?”, *II. Uluslararası İletişim Sempozyumu*, Yeni İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Dönüşüm, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Görün, Fikret (1996). *İktisat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gramsci, Antonio (1986). *Hapishane Defterleri*, Çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul.

Green, B.S.R ve E.A. Johns (1968). *An Introduction to Sociology*, Pergamon Press, London.

Gross, David (1982). “Time-Space Relations in Giddens Social Theory”, *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, No. 2.

Gross, Leo (1948). “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *The American Journal of International Law*, 42/1 (20-41).

Gül, Songül Sallan (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul.

Güler, Sibel (2010). “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”,

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 26.

Güllüoğlu, Özlem (2012). “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Popüler Kültür Ürünlerini Benimsetmesi ve Yayma İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Global Media Journal Turkish Edition*, Cilt 2, Sayı 4.

Gümüş, Musa (2008). “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47.

Gümüştekin, Nuray (2007). “Kültür Kavramı ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Cilt 1, s.317–326, Ankara.

Habermas, Jürgen (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Habertürk Gazetesi (Haziran 2012), “TV Reklam Pastası 2,4 Milyar Lira”, Erişim tarihi: 3 Şubat 2017. <http://www.dorduncukuvvet.com/medyascop/4541-tv-reklam-pastasi-24-milyar-lira.html>

Hafizoğulları, Zeki ve Arif Tarakçıoğulları (1998). “Nasıl Bir TRT ve Bir Kamu Tüzel Kişisi Olarak TRT’nin Özerkliği ve Tarafsızlığı Meselesi”, *Ankara Üniv. HF Dergisi*, Cilt 47.

Haldun, İbn (1977). *Mukaddime*, Çev. Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara.

Haldun, İbn (2004). *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., Ankara.

Hale, William (1999). “Kemalist Türkiye’nin Ekonomisinde Geleneksellik ve Modernlik: 1920’lerin Deneyimleri”, *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*, Ed. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Halis, Büşra (2012). “Tüketime Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret Uygulamaları Ve Sosyal Paylaşım Ağlarının Rolü”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/4.

Hall, Stuart (2005). *Critical Dialogues in Cultural Studies*, Routledge, NewYork.

Hall, Stuart ve Martin Jacques (1995). *Yeni Zamanlar: 1990’larda*

Politikanın Değişen Çehresi, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Halle, David (1984). *America's Working Man*, University of Chicago Press, Chicago

Hançerlioğlu, Orhan (1976). *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Cilt 1 (A-D), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hançerlioğlu, Orhan (1980). *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Cilt 7, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Harper, Charles L.ve Kevin T. Leicht (2016). *Exploring Social Change America and the World*, Edition No:6, Routledge.

Harvey, David (1999). *Postmodernliğin Durumları*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Hassan, Ümit (2010). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğubatı Yayınları, İstanbul.

Hayta, Necdet (2003). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Held, David (1989). *Political Theory and the Modern State*, Policy Press, Cambridge

Henry Morgan, Lewis (1994). *Eski Toplum I*, Çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul.

Herman, Edward S.ve Noam Chomsky (2012). *Rızanın İmalatı: Kite Medyasının Ekonomi Politikası*, Çev. Ender Abadoğlu, BGST Yayınevi, İstanbul.

Hızal, Senem Gençtürk (2003). “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: Modus’un Sınırları”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger (2005) *Geleneğin İcadı*, Çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Holt, Douglas B. (1997). “Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity”, *Journal of Consumer Research*, Oxford University Press, 23/4.

Huberman, Leo (1991). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul.

Hughes, Stuart (1985). *Toplum ve Bilinç: Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenışı (1890-1930)*, Çev. Güzin Özkan, Metis Yayınları, İstanbul.

Hürriyet Gazetesi (Ekim 1998). “Günde 3.5 Saat TV İzliyoruz”, Erişim tarihi: 15 Ocak 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/gunde-3-5-saat-tv-izliyoruz-39045183>

Illich, Ivan (2000) *Tüketim Köleliği*, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul.

Imbert, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri: Türkiye Meseleleri*, çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul.

Innis, Harold (1952). *The Strategy of Culture*, University of Toronto Press, Toronto.

Irmak, Sadi (1981). *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Işın, Ekrem (2014). İstanbul’da Gündelik Hayat, İletişim Yayınları, İstanbul.

İlaslan, Süleyman (2014). “Türkiye’nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Televizyon: 12 Mart 1971 Sonrası Dönemde Televizyon Yayıncılığının Kontrolü ve Yaygınlaştırılması”, *Karadeniz Teknik Üniv. İletişim Araştırmaları Dergisi*, 8/1.

İnal, Ayşe (2001). “Televizyon, Tür ve Temsil”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1999*, Ed. Asker Kartarı, Beybin Kejanlıoğlu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

İnal, Ayşe (2010). “Tabloid Habercilik”, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ed. Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Fersa Matbaa, Ankara.

İnalcık, Halil (1993). *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

İnalcık, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (2006). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phonix Yayınevi, Ankara.

Jessop, Bob (1994). Post-Fordism and the State. A. Amin (Ed.), *Post-Fordism A Reader*, Oxford: Blackwell Publishers, (p.251-279).

Kalaycı, İrfan (2007). “Atatürk Döneminde Parasal Politikalar Çağdaş Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, Cilt I.

Kant, Immanuel (1984). *Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kaplan, Leyla (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Kapluhan, Erol (2012). “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 26.

Karabıyık, Sema (2014). *Türk'ün Dizi İle İmtihanı: Ekranın Kısa Tarihi-1*, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Karakoç, Enderhan (2014). “Medya Aracılığıyla Popüler Kültürün Aktarılmasında Toplumsal Değişkenlerin Rolü”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3/2.

Karaküçük, Suat (2005). *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Karal, Enver Ziya (1976). *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Karpat, Kemal H. (2003). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kitabevi, İstanbul.

Katz, Elihu ve Paul Lazarsfeld (1955). *Personal Influence: The Part Played By People In the Flow Of Mass Communications*, The Free Press, NewYork.

Kaya, A. Raşit (2009). *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, İmge Kitabevi, İstanbul.

Kaya, Ayhan ve Bahar Şahin (2007). *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaygalak, Sevilay (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara.

Kazgan, Gülten (2003). *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

Kellner, Douglas ve Steven Best (1991) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, NewYork.

Keyman, Fuat (2012). “Demokrasiden Uzaklaşan Türkiye”, Erişim tarihi: 28 Nisan 2017. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/demokrasiden-uzaklasan-turkiye-1648397>.

Kılıç, Selami (1995). “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 16.

Kıray, Mübeccel (1999). *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kıray, Mübeccel (2003). *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Kıray, Mübeccel B. (2005). *Tüketim Normaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kızıl, Çağhan (Eylül 2007). “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, *Birikim Dergisi*, Erişim tarihi: 25 Nisan 2016. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>.

Kızılçelik, Sezgin (1991). “Pitirim A. Sorokin”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 6.

Kızılçelik, Sezgin ve Yaşar Erjem (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Göksu Matbaası, İstanbul.

Kocadaş, Bekir (2005). “Kültür ve Medya”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science of the Turkish World)-Bilig*, Sayı:34.

Koçal, Vedat (2012). “Bir Hegemonya Aracı Olarak Seküleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7/2.

Koçer, Sevim ve Nihat Erdoğan (2011). “Türkiye’de Özel Televizyon Kuruluşlarının Örgüt Yapılarının Dönüşümü”, *Eskişehir Osmangazi Üni. İİBF Dergisi*, Sayı 6-2, (s.235-262).

Kodak, Nahide (2011). “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1.

Kolko, Joyce (1989). “Yeniden Yapılanma ve İşçi Sınıfı”, Çev. İsmail Kaplan, *10 Eylül Dergisi*, Sayı 4.

Kongar, Emre (1971). “Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 4/1.

Kongar, Emre (1979). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Kongar, Emre (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kongar, Emre (2013). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kongar, Emre (2016) *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Konig, Rene (1968/9). “İşbölümü”, Çev. Okan Emin Ayakan, İstanbul Üni. İktisat Fak. Mecmuası, Cilt 28, Sayı 1-4.

Koselleck, Reinhart (2007). İlerleme, Çev. Mustafa Özdemir, Dost yayınları, Ankara.

Kösemihal, Nurettin Şazi (1968). *Batı Uygarlığı ve Biz*, Ak Kitabevi, İstanbul.

Kramer, Samuel Noah (1999). *Tarih Sümer'de Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Kudret, Cevdet (1984). “Alafranga Dedikleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 4.

Kurmuş, Orhan (2010). “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 268.

Kurtoğlu, Ramazan (2012). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Sinemis Yayınları, Ankara.

Kuyucu, Mihalis (2013). “Türkiye’de Çapraz Medya Sahipliği: Medya Ekonomisine Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Önlenmesine Yönelik Öneriler”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 8/1.

Küçük, Mehmet (2011). *Modernite versus Postmodernite*, Say Yayınları, İstanbul.

Kümbetoğlu, Belkıs (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Lafargue, Paul (1999). *Tembellik Hakkı*, Çev. Vedat Günyol, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

Landau, Jacob M. (2002). “Mustafa Kemal: Çağdaşlarının Öncüsü”, *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, Kültür Yayınları.

Larsen, Neil (2005). “Imperialism, Colonialism, Postcolonialism”, Ed. Henry Schwarz, Sangeeta Ray, *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, UK.

Le, Vanna (2015). “The World’s Largest Media Companies Of 2015”, Forbes Magazine, Erişim tarihi: 7 Şubat 2017. <http://www.forbes.com/sites/vannale/2015/05/22/the-worlds-largest-media-companies-of-2015/#85fbcf02b64e>

Lerner, Daniel (1965). *The Passing of Traditional Society*, New York, The Free Press.

Lewis, Bernard (1984) *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Lewis, Bernard (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Lull, James (1988). *World Families Watch Television*, Sage Publications, Newbury Park.

MacRae, Donald (1985). *Weber*, Çev. Nur Vergin, Afa Yayınları, İstanbul.

Magdoff, Harry (1978). *Imperialism: From the Colonial Age to the Present*, Monthly Review Press, NewYork and London.

Maggee, Bryan (1979). *Yeni Düşün Adamları*, Çev. Mete Tunçay, MEB Yayinevi, Ankara.

Maisels, Charles Keith (1999). *Uygarlığın Doğuşu*, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul.

Malthus, Thomas (1998). “An Essay on the Principle of Population”, Electronic Scholarly Publishing, s.7-9, Erişim tarihi: 3 Nisan 2016. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>

Mardin, Şerif (1962). *The Genesis of the Young Ottoman Thought*, Princeton University Press.

Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (1992). *İdeoloji: Bütün Eserleri 3*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (1999). *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (2007). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Marshall, Gordon (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Marx, Karl (1971). *Marx'ın Toplum Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Doğan Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl (1973). “Grundrisse”, trans.by Martin Nicolaus, Penguin Books, UK, Marxists Internet Archive, Erişim tarihi: 13 Şubat 2017. https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Grundrisse.pdf

Marx, Karl (1979). *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl (2015). *Kapital I.Cilt*, Çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1976) *Komünist Manifesto*, Çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2003). *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Eriş Yayınları, Ankara.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2003). *Komünist Manifesto*, Eriş Yayınları, Ankara.

Marx, Karl, *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl, *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*, Sol Yayınları, Ankara.

McLuhan, Marshall (2014). *Gutenberg Galaksisi Tipografik İnsanın Oluşumu*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yky Yayınları, İstanbul.

McNeill, William (2002). *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul.

Milliyet Gazetesi, Erişim tarihi: 23 Ocak 2017. <http://www.milliyet.com.tr/yemeksepeti-nden-yemek-pembelar-detay-markalardanhaberler-2072043/>

Mills, C. Wright (2007). *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul.

Mills, Wright (1974). *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Morley, David (1992). *Television, Audiences and Culturel Studies*, Routledge, London.

Morley, David ve Kevin Robins (2011). *Kimlik Mekanları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mosca, Gaetano (1946). “Roma ve Ortaçağ: Siyasi Müessese ve Doktrinler”, Çev. Mukbil Özyörük, *Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Mecmuası*,

Cilt 3, Sayı 2-4.

Mutdoğan, Selin (2014). “Türkiye’de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.

Mutlu, Erol (1991). *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Mutlu, Erol (1999). *Televizyon ve Toplum*, TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayım, Ankara.

Nar, Mehmet Şükrü (2015). “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37.

Needham, Joseph (1985). *Science and Civilisation in China*, Vol 5, Cambridge University Press, England.

Needham, Joseph (2005). *The Grand Titration: Science and Society in East and West*, Routledge, NewYork.

Odabaşı, Yavuz (1999). *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Ogburn, William F. (1922). *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*, B.W. Huebsch Inc., New York.

Ohmea, Kenichi (1995). *The End of The Nation State: The Rise of Regional Economies*, London.

Ortaylı, İlber (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Ed. Vedat Çakmak, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt 1.

Ortaylı, İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî idareler (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Ortaylı, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul.

Oskay, Feryal (1978). “Kültürel ve Toplumsal Değişme Konusunda William F. Ogburn’ün Görüşleri Üzerine Bir Deneme”, *Eğitim ve Bilim*, 3/13.

Oskay, Ünsal (1971). *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon: Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar*, Sevinç Matbaa, Ankara.

Oskay, Ünsal (2008). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, Yapı Kredi

Yayınları, İstanbul.

Outhwaite, William (2003). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev. Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul.

Öksüz, Enis (1974). “Sosyal Değişme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 12.

Ökten, Şevket (2009). “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2/8.

Öngen, Tülin (2002). «Marx ve Sınıf», *Praksis Dergisi*.

Öz, Baki (2004). Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı, Can Yayınları, İstanbul.

Özbek, Meral (1998). “Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan; Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özcan, Kerim ve Mehmet Barca (2010). “Yönetim Düşüncesinin Evrim Dinamiği: Çevresel: Determinizm mi Düşünsel İlerleme mi?”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 1.

Özdemir, Nebi (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özel, Hasan Alp (2011). “Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6/2.

Özer, İlbeyi (2005). *Avrupa Yolunda Batıllaşma ya da Batılılaşma: İstanbul’da Sosyal Değişimler*, Truva Yayıncılık, İstanbul.

Özer, İnan (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.

Özkan, Ayçin (2004). “TRT’nin Özerkliği ve Rolü, Bianet Bağımsız İletişim Ağı,” Erişim tarihi: 5 Şubat 2017. <http://bianet.org/bianet/medya/43272-trtnin-ozerkligi-ve-rolu>.

Özkök, Ertuğrul (1985). *Kitlelerin Çözülüşü*, Tan Yayınları, İstanbul.

Özkul, Fatih (2014). “Anayasalarımızda Laiklik İlkesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4.

Özkul, Metin (2002). Çalışma Sosyolojisi - Çalışma İlişkileri ve

İşgücünün Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özlem, Doğan (2008). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Özyurt, Cevat (2011). “Küreselleşme ve Kimlik Etkileşimi”, *Değişim Sosyolojisi*, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Şevket (2014). “AK Parti’nin ekonomi modeli uzatmaları oynuyor”, Erişim tarihi: 22 Nisan 2017. <http://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2014/03/Sevket-Pamuk-WSJ.pdf>

Parsons, Talcott (1964). *Essays in Sociological Theory*, A Free Press, NewYork.

Parsons, Talcott (1991). *The Social System*, Routledge.

Pattyn, Bart (2000). *Media Ethics: Opening Social Dialogue*, Peeters: Belgium

Poggi, Gianfranco (2012). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Polat, Ferihan (2009). “Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli İli Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Postman, Neil (2006). *Teknopolî*, Çev. Mustafa Emre Yılmaz, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Postman, Neil (2012). *Televizyon Öldüren Eğlence*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rapport, Nigel (2000). *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, Routledge, NewYork.

Ritzer, George (1998). *Toplunun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Robins, Kevin (1999). İmaj, Çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Robinson, William (2001). “Social Theory and Globaization: The Rise of a Transnational State”, *Theory and Society*, Vol.30, No.2.

Rousseau, Jean-Jacques (1982). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı,

Say Yayınları, İstanbul.

RTÜK (2009/12) Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, Erişim tarihi: 10 Ekim 2016. [https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/Download/IzleyiciDinleyici/Arastirmalar/2013%20Y%C4%B1%C4%B1%20Ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1%20\(1\).pdf?download=true](https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/Download/IzleyiciDinleyici/Arastirmalar/2013%20Y%C4%B1%C4%B1%20Ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1%20(1).pdf?download=true)

Russel, Bertrand (1990). İktidar, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul.

Russell, Bertrand (1997). *Aylaklığa Övgü*, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınları, İstanbul.

Sağ, Vahap (2003). “Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/1 (11-25).

Sağlam, Serdar (2006). “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 5.

Samancı, Özge ve Sharon Croxford (2006). *19. Yüzyıl İstanbul Mutfağı*, Medyatik Yayınları, İstanbul.

Sancar, Serpil (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sarı, Cahide (2009). “Biyosiyaset ve Yönetim Teknikleri Açısından Neoliberal Sağlık ve Sosyal Güvenlik Politikaları”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 24/2.

Sarpkaya, Ruhi (2002). “Atatürk’ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, *Eğilim ve Bilim Dergisi*, 27/126 (3-9).

Sarup, Madan (2010). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm: Eleştirel Bir Giriş*, Çev. Abdülbaki Güçlü, Kırk Gece Yayınları, İstanbul.

Savrun, Ergenekon (2013). “Arnold J. Toynbee ve Karşılaştırmalı Tarih”, Erişim tarihi: 30 Nisan 2016. https://www.researchgate.net/publication/235218805_Arnold_J_Toynbee_ve_Karsilastirmali_Tarih_Yontemi

Selçuk, Ayhan (2005). “Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13.

Selçuk, Güven (2010). “Serbest Zaman Etkinlikleri İçerisinde Televizyonun Konumu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Sencer, Yakut (1979). *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları,

Ankara.

Serim, Ömer (2007). *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

Seyyar, Ali (2007). İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü, Değişim Yayınları, İstanbul.

Sezer, Ayten (2003). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Sezer, Baykan (1990). *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Sezer, Baykan (1997). *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul.

Sezer, Baykan (2011). "Değişim Sosyolojisi Ders Notları", *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, ed. Ertal Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi, İstanbul.

Sharma, Rajendra Kumar (2007). *Social Change and Social Control*, Atlantic Publishers, New Delhi.

Simmel, Georg (2006). *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

Smith, Adam (2016). *Ulusların Zenginliği*, Çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Smith, Philip (2007). *Kültürel Kuram*, çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, Babil Yay., İstanbul.

Sobel, Michael E (1981). *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses*, Academic Press Inc. New York.

Sombart, Werner (1998). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, Çev. Necati Ara, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Somel, Selçuk Akşin (2007). "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Kolektif, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Sorokin, Pitirim A. (1997). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul.

Sökmen, Sultan (2015). “İsparta Gönen Yöresi Evlenme Adetlerinde Geleneksel Tekstiller”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36.

Sönmez, Mustafa (1992). *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Sönmez, Sinan (2009). “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, ed. Nergis Mütevellioğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Spengler, Oswald (1926). *Decline of the West*, I, Alfred A. Knopf Inc.

Spengler, Oswald (1997). *Batının Çöküşü*, Çev. Giovanni Scognamillo ve Nuray Sengelli, Dergah Yayınları, İstanbul.

Standage, Tom (2005). *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, Çev. Ahmet Fethi, Turkuvaz Kitap, İstanbul.

Sungur, Suat (2011). “Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı 14.

Şeker, Mustafa (2007). «Televizyon Haberciliğinde Küresel Format ve Haberciliğe Etkileri», *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2/4 (36-44).

Şeker, Mustafa ve Abdülkadir Gölcü (2008). “Futbolun Televizyonda Yeniden Üretimi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 26, (115-134).

Şeker, N. Tülay (2016). “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığında Eğlencenin Egemenliği”, *TRT Akademi*, Eğlence Endüstrisi Sayısı, 1/1.

Şenol, H. Fırat (2010). “Asabiyet ve Kardeşlik: Tikel-Tümel İlişkisi?”, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, Ed. İsmail Serin, Asa Kitabevi.

Şentürk, Ünal (2007). «Popüler Bir Kültür Örneği Olarak Futbol», *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31/1 (s. 25-41).

Şimşir, Bilal (2008). *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, XVI. Dizi, Sayı 60.

Taha Toros Arşivi, No 21, Erişim tarihi: 3 Nisan 2017. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/32875>

Tanilili, Server (2006). *Uygarlık Tarihi*, Alkım Kitabevi, İstanbul.

Tanrıöver, Hülya Uğur (2012). *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı 2011*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Tatlıpınar, Eyüp (2012). “Gazino eski değil yeni bir kültür”, Akşam Gazetesi, Erişim tarihi: 7 Kasım 2016. <http://www.aksam.com.tr/pazar/gazino-eski-degil-yeni-bir-kultur--92631h/haber-92631>.

Tekeli, İlhan (1977). *Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci: Bağımlı Kentleşme*, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

Tekeli, İlhan (1980). *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Tekeli, İlhan (2007). “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, *Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri*, Ed. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İlhan (2010). *Konut Sorununu Konut Biçimleriyle Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İlhan (2012). *Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İlhan ve Leila Erder (1978). *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Tekin, Nial (2012). “Tüketim Temelli Hayat Tarzları ve Gösteri Mekânı Olarak Kentler”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2.

Tellan, Derya Öcal (2008). “Tüketime Karşı Devrimi: Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ekonomik Yaklaşım*, 19/67 (1-19).

Tezcan, Mahmut (1984). *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

Toku, Neşet (2002). *İlm-i Umran: İbn-i Haldun’da Toplumbilimsel Düşünce*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tonus, Özgür (2012). “Türkiye’de Demografik Göstergeler”, Anadolu Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Ders Notları, Erişim tarihi: 16 Nisan 2017. http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/turkekon/turkekon_1.pdf

Torun, İshak (2002). “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak”, *C.Ü İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 3/2.

Touraine, Alain (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY

Yayınları, İstanbul.

Toynbee, Arnold J. (1978). *Tarih Bilinci*, Çev. Murat Belge, Bateş Yayınları, İstanbul.

Tönnies, Ferdinand (1957). *Community and Society*, Dover Publications, Inc. Published Community&Society, Michigan State University Press.

TTB-Uzmanlık Dernekleri Eşgüdüm Kurulu (2006). *XII. Tıpta Uzmanlık Eğitimi Kurultayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Türk Tabipleri Birliği Yayınları.

Tuna, Muammer, Hasan Şen ve Zafer Durdu (2011). *Modern Toplumun İnşası*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Tunaya, Tarık Zafer (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul.

Tümertekin, Erol (1968). *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni (2015), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Sayı: 21507.

Tylor, Edward Burnett (2010). *Primitive Culture*, Cambridge University Press.

Uçar, Zofie (2013). “XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı'daki Mesire Kültürü”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı 12.

Ulucan Özkul, Fatma (2010). “Kredi Kartı Kullanımı ile Kullanılabilir Gelirin Tüketim Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Ampirik Çalışma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 47.

Uzunçarşılı, İsmail H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ülgener, Sabri F. (2006). *Makaleler*, Derin Yayınları, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim Terbiye Dairesi Yayınları, 9 Sözlük Serisi 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Ünal, Yörükhan (2009). “Tüketim Toplumuna Geçişte Televizyonun Sosyoekonomik Rolü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Ünlüer, Oğuz (2000). “Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı Tarihine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 17 (45-54).

Ünüvar, Kerem (2010). “Siyasetin Üzerindeki Hayalet: Orta Sınıflar”, *Birikim Dergisi*, Sayı 260.

Üstün, Berna ve Osman Tural (2008). “Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekanlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, (259-282).

Vatandaş, Celalettin (2010). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 42.

Veblen, Thorstein (1953). *The Theory of The Leisure Class*, New York: Mentor Books.

Veblen, Torstein (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Zeynep Gültekin, Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul.

Vural Arslan, Tülin (2009). “Türkiye’deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar”, *Uludağ Üni. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1.

Wallace, Ruth ve Alison Wolf (1999). *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*, Prentice Hall.

Watson, Alexander John (2006). *Marginal Man: The Dark Vision of Harold Innis*, University of Toronto Press, Toronto.

Weber, Max (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Çev. Talcott Parsons, NewYork.

Weber, Max (1978). *Economy and Society*, University of California Press, USA.

Weber, Max (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, İstanbul.

Weber, Max (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.

Weber, Max (2004). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul.

Weber, Max (2006). *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.

White, Jenny B. (2011). “Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset”, Türkiye

Tarihi: Modern Dünyada Türkiye (1819-2010) cilt 4, Çev. Zuhâl Bilgin, ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul.

White, Lynn, *Medieval Technology and Social Change*, Oxford University Press.

Yağcı, Sevgi Can (2011). "Yerli Dizi Serüveninde 37. Sezon", *Beyaz Camın Yerlileri*, Ed. Sevgi Can Yağcı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Yağlı, Soner (2013). "Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası", İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Sayı 4.

Yaka, Aydın (2012). *Sosyal Değişme*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Yardımlı, Aziz (2006). *Modernlik ve Gelenek*, İdea Yayınevi, İstanbul, Erişim tarihi: 13 Şubat 2016. http://www.ideayayinevi.com/modern_tin/dizin/Modernlik/modernlik_gelenek.php

Yaşlı, Fatih ve Çağdaş Sümer (2014). "Marx, Weber ve Türkiye’de Sosyal Bilimler", *Bilim Üzerine Marksist Tartışmalar: Marksizm Bilime Yabancı mı?*, Ed. Alper Dizdar, Yazılama Yayınevi, İstanbul.

Yavuz, Sefer (2013). "İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:40.

Yazıcı, Mehmet (2013). "Toplumsal Değişim Durumunun Şiddet Biçimiyle İlişkisi: ABD/Avrupa – Türkiye Karşılaştırması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/46.

Yerasimos, Marianna (2005). *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.

Yetiş, Mehmet (2006). "Tocqueville ve Merkezîyetçilik Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61/3.

Yetkin, Aydın (2015). "Kemalizm ve Düzenin Laikleştirilmesi II: Siyasal Sistemin Laikleştirilmesi", *Atatürk Dergisi*, 4/1.

Yıldız, M. Cengiz (2002). "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayını.

Yılmaz, Adem (2009). "Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde Özel Televizyon Yayıncılığı Bağlamında İzleyici-Televizyon İlişkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yılmaz, Betül (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Eğlence ve İletişim

Amaçlı İnternet Kullanma Profilleri ve İnternet'in Cazibesi", *International Online Journal of Educational Sciences*, 4/1 (225-242).

Yılmaz, Mehmet Serhat (2005). "Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13/1.

Yücecan, Sevin (1999). "Besin Tüketimindeki Değişimler ve Yeni Eğilimler", Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, *Türk Mutfağın Kültürü Üzerine Araştırmalar* (235-244).

Zablocki, Benjamin D. ve Rosabeth Moss Kanter (1976). "The Differentiation of Life-Styles", *Annual Review of Sociology*, Vol 2, Annual Reviews Inc.

Zeldin, Theodore (1998). İnsanlığın Mahrem Tarihi, Çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Zorlu, Abdülkadir (2007). "Türk Modernleşmesi Sürecinde Servet-i Fünun Dergisinin Giyim, Kuşam, Süslenme Kültürünün Değişimine Katkıları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, AYK.

Zorlu, Tülay ve Serap Faiz (2013). "Değişen Yaşam Biçiminin Konutun İç Mekan Örgütlenmesine Yansımaları: 1950-1980 Dönemi Trabzon Apartmanları", *Mimarlık Dergisi*, Sayı 374, Erişim tarihi: 13 Şubat 2017. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=388&RecID=3327>.

DİZİN

12 Eylül, 219
24 Ocak Kararları, 1
Adorno, 40
ahlaki, 22
Aile, 21
AK Parti, 231
AKP, 127
Aliye, 181
altyapı, 53
Antik Yunan, 20
apartman dairesi, 180
araç-gereç, 3
aristokrasi, 32
arzu, 136
arzu nesnesi, 270
Atatürk, 94
avcı-toplayıcı, 59
Avrupa, 11
aydınlanma, 11
Aydınlanma felsefesi, 25
Batı modernleşmesi, 127
Batılılaşma, 72
Baudrillard, 134
bilgi monopolleri, 71
bilgilenme, 137
Bizimkiler, 160
Bourdieu, 134
burjuva, 7
bürokratik, 46
cumhuriyet, 3
Cumhuriyet, 73
değer-rasyonel eylem, 45
demokratikleşme, 248
deregülasyon, 1
Descartes, 24
determinist, 49
Devlet, 43
devlet tekeli, 195
Devletin İdeolojik Aygıtları, 33
devrim, 3

Din, 19
dini otorite, 26
Diyalektik, 41
dizi sektörü, 257
Durkheim, 43
duyuşsal eylem, 45
eğitim, 98
eğlenme, 137
ekonomi politika, 258
ekonomik, 3
emperyalizm, 27
endüstrileşme, 257
enformasyon, 197
Enformasyon, 1
etimolojik, 43
evrimci, 41
felsefe, 24
feodal, 8
feodal toplum, 32
Fordist, 175
Foucault, 30
Fransız Devrimi, 13
Fransız İhtilali, 32
gecekondulaşma, 58
gelenek, 3
Gelenek, 9
geleneksel eylem, 45
gençlik dizileri, 161
giyim-kuşam, 3
göç, 4
Göç, 61
görsel-işitsel, 194
gösterge, 208
göstergebilimsel, 268
gösteriş, 136
gösterişli, 250
Gramsci, 63
Hız, 70
Holding medyacılığı, 1
homojonize, 147

Horkheimer, 40
hümanizm, 13
idea, 53
ideal, 21
ideoloji, 1
iktidar seçkinleri, 173
işbölümü, 22
İşbölümü, 36
işçi sınıfı, 128
İş-dışı zaman, 152
işlevselci, 41
izler kitle, 143
Kalvanist, 27
kamu yararı, 128
kamu yayıncılığı, 197
Kapitalist sistem, 129
kapitalist söylem, 2
kapitalizm, 7
karizma, 46
Kemalist, 127
Kent yaşamı, 38
kentleşme, 3
Kitle iletişim araçları, 1
kolektif, 25
kolonyalizm, 27
kutsal, 10
kutsallık', 12
Kültür endüstrisi, 154
kültürel, 3
kültürel gecikme, 58
kültürel hegemonya, 121
kültürlerarası, 184
Küresel politikalar, 215
küresel sermaye, 268
küreselleşme, 2, 4
liberal, 127
liberal düşünce, 128
lüks, 208
Marksist, 64
Marksist literatür, 63
Marx, 29

matbaa, 8
Medcezir, 249
mekan, 3
merkeziyetçi, 18
meta, 29
Metafizik, 49
metodoloji, 50
moda, 169
modern, 3
modern yaşam, 3
modernite, 131
Modernite, 7
modernleşme, 3
muhafazakar, 127
muhafazakar söylem, 135
muhafazakarlaşma, 248
mübadele, 29
mülkiyet, 1
neoliberal politika, 119
Neoliberal politika, 2
neoliberalizm, 120
nüfus, 50
Ogburn, 57
organizmacı, 41
orta sını, 129
Orta sınıf, 2
Ortaçağ, 24
ortak değer, 6
Osmanlı Devleti, 3
otorite, 46
otoriterleşme, 248
özel mülkiyet, 7
özelleştirme, 1
özgürlük, 12
pembe dizi, 142
post-Fordist, 175
postmodernite, 131
prime time, 2, 139
proletarya, 55
propaganda, 103
Protestan, 32

- Protestan ahlakı, 26
rasyonelleşme, 9, 45
reel toplumsal yaşam, 4
Reform, 25
reklam, 145
Rönesans, 12
RTÜK, 2
sanayileşme, 7
seküler, 22
sembolik anlam, 134, 271
sembolik gösterge, 170
serbest zaman, 151
sermaye, 1
siyasal, 3
siyasal iktidar, 194
Sosyal statü, 170
sömürgecilik, 27
söylem, 30
tabloidleşme, 204
tahakküm, 11
Tanrı, 19
Tanzimat, 73
Tarihsel materyalizm, 53
tekelleşme, 118
Teknoloji, 67
televizyon, 1
Televizyon, 190
televizyon dizileri, 2, 139
ticari yayıncılık, 1
tinsel, 49
Toplum, 5
toplumsal, 3
Toplumsal değişim, 41
toplumsal sınıf, 7, 169
toplumsal yaşam, 1
totaliter, 71
TRT, 198
Tüketim, 1
tüketim toplumu, 1
Türk devrimi, 87
ulus devlet, 3
ulusçuluk, 90
ulus-üstü, 29
umran, 42
uyumlanma, 58
Uzmanlaşma, 33
üst sınıf, 208
üstyapı, 53
Villa, 242
Weber, 26
yabancılaşma, 35
Yaprak Dökümü, 159
yaşam biçimi, 6
yaşam tarzı, 171
yayın akışı, 1
yayın politikaları, 4
yeme-içme, 3
yeni yaşam biçimleri, 78
Yerli dizi, 139
zihinsel üretim, 133

Günümüzde insanlar, eğlenmeleri yaşamsal bir ihtiyaç olduğundan, eğlenme edimlerini en kolay, birbirinden farklı dünyaları gösterebilen televizyon ile gerçekleştirebilirler. Çünkü televizyon teknolojisi insanları bir yerden başka bir yere hareket etmesini gerektirmeden eğlenceyi insanların ayağına kadar götürür. Ayrıca mekânsal bağlamda sağlanan rahatlık giderek hızlanan toplumsal yaşamda zamansal bağlamda da avantaj sağlar. Televizyon hem ucuz hem de program türü olarak seçenekli bir yapı sunar.

Televizyon dizileri, insanın farklı yaşamlara tanık olma isteğinin ürünleridir. Bu nedenle birey, ekranda gösterilenin kurgu olduğunu bilse dahi izlemeye devam eder. Tarih boyunca merak eden insanın farklı yaşam ve deneyimleri bilme isteği, modern yaşamda televizyon aracılığıyla giderilir. Ancak televizyon bunu, reel ve fantazy arasındaki ayrımı muğlaklaştırıp bireye sunar. Bireyin televizyon dizileri karşısındaki deneyimi, gösterilen yaşam içinde karakterlerle veya olaylarla özdeşlik kurması ile ilgilidir. Televizyon dizilerinde gösterilen toplumsal yaşam, reel yaşama koşut kendi içinde anlamlı bütünlüğe sahip farklı konu ve karakterler üzerinden farklı türler bağlamında izleyiciye yansıtılır. Türkiye’de üretilen diziler üzerinden yaklaşıldığında her dönem farklı bir türün popüler olduğu görülebilir.

